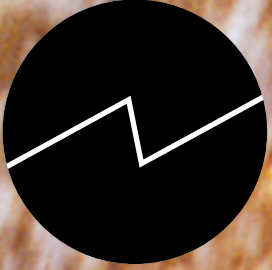

Sosialt utsyn 2000

Sosialt utsyn 2000

Statistiske analyser

I denne serien publiseres analyser av statistikk om sosiale, demografiske og økonomiske forhold til en bredere leserkrets. Fremstillingsformen er slik at publikasjonene kan leses også av personer uten spesialkunnskaper om statistikk eller bearbeidingsmetoder.

Statistical Analyses

In this series, Statistics Norway publishes analyses of social, demographic and economic statistics, aimed at a wider circle of readers. These publications can be read without any special knowledge of statistics and statistical methods.

© Statistisk sentralbyrå, mars 2000
Ved bruk av materiale fra denne publikasjonen,
vennligst oppgi Statistisk sentralbyrå som kilde.

ISBN 82-537-4789-6
ISSN 0804-3221

Emnegruppe
00.02 Levekår

Design: Enzo Finger Design
Trykk: PDC Tangen

Standardtegn i tabeller	Symbol
Tall kan ikke forekomme	.
Oppgave mangler	..
Tall kan ikke offentliggjøres	:
Null	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	0,0
Foreløpige tall	*

Forord

Sosialt utsyn 2000 beskriver levekårene i Norge på slutten av 1990-tallet og hvordan de har utviklet seg gjennom de 20 siste årene. I en oversiktlig og lett tilgjengelig form samler og presenterer boka informasjon om levekårene fra ulike statistiske kilder.

Det er åttende gang siden 1974 at Statistisk sentralbyrå utgir publikasjonen *Sosialt utsyn*. Fra og med forrige utgave (1998) fikk publikasjonen en noe annen form enn tidligere utgaver. Vi reduserte antall sider og antall artikler, men gir altså ut en ny og oppdatert utgave av *Sosialt utsyn* med bare to års mellomrom. Vi har også oppdatert vårt sett av sosiale indikatorer som viser hvordan sentrale trekk ved befolkningens levekår har utviklet seg fra 1980 og fram til i dag.

Sosialt utsyn 2000 består av 11 artikler eller kapitler der vi beskriver befolkningens sammensetning og familieforhold, helse og omsorg, utdanning, arbeid, inntekt og forbruk, sosial trygghet, boforhold, sosial og politisk deltaking, fritid og kultur og kriminalitet. Til hvert av disse kapitlene svarer et sett av sosiale indikatorer i et tabellvedlegg. Innledningskapitlet fokuserer på de mer overordnede utviklingstrekkene, og særlig de som er tydelige på tvers av kapittelinnledningene.

Sosialt utsyn er ment å være en inngangsport til statistikken om personer og husholdninger, et aktuelt oppslagsverk for alle samfunnsinteresserte og et viktig supplement til lærebøkene i samfunnsfag i videregående og høyere utdanning. Det er lagt vekt på en framstillingsform som ikke krever at leseren har erfaring i å bruke statistikk.

Dag Ellingsen har ledet arbeidet med publikasjonen, i samarbeid med et redaksjonsutvalg bestående av Arne S. Andersen, Ingvild Hauge, Jan Erik Kristiansen og Berit Otnes.

Kirsten Aanerud, Else Efjestad, Anne Skarateppen og Åshild Vestaberg har redigert teksten. Liv Hansen har laget figurene.

Statistisk sentralbyrå,
Oslo/Kongsvinger, 23. mars 2000

Svein Longva

Innhold

Sosial utsyn 1980-2000	7
1. Befolkning	17
2. Helse	35
3. Omsorg	55
4. Utdanning	69
5. Arbeid	81
6. Inntekt og forbruk	101
7. Sosial trygghet	119
8. Boforhold	137
9. Sosial deltaking	149
10. Fritid og kultur	165
11. Kriminalitet	181
Vedlegg	
1. Sosiale indikatorer 1980-1999	197
2. Hvordan finne fram til statistikk om levekår	245
3. Detaljert innhold	247
De siste publikasjoner utgitt i serien Statistiske analyser	256

Sosial utsyn 1980-2000

Ti trender fra de to siste tiårene:

1. Kvinner har nesten like høy yrkesaktivitet som menn, og småbarnsmødrene er intet unntak. Men fremdeles jobber svært mange kvinner deltid.
2. Utdanningsrevolusjonen har preget levekårene for de unge, og også her har kvinnene ledet an. En stadig høyere andel nordmenn har eller tar høyere utdanning, og kvinnene er i flertall ved universiteter og høyskoler.
3. Med flere kvinner i arbeid, har andre (kvinner) fått lønn for mye av det omsorgsarbeidet som kvinner tidligere har gjort ulønnet. Vi har også fått permisjons- og omsorgsordninger som letter mulighetene for kvinners arbeid.
4. Familielivet preges av høyere skilsmissetall, seinere giftermål, seinere barnefødsler og stadig flere samboerskap (nå også med barn).
5. Innvandrere fra den ikke-vestlige verden har gått fra å være et særsyn til å bli en naturlig del av omgivelsene, særlig i byene.
6. Men de ikke-vestlige innvanderne har fremdeles langt dårligere levekår enn nordmenn på de fleste levekårsfeltene.
7. De økonomiske konjunktorene har i større grad medført svingninger i folks levekår, med etterkrigstidens høyeste arbeidsledighet og høyeste sysselsetting.
8. Ringvirkningene av konjunkturbølgene har vært mange: De økonomiske endringene har vært en medvirkende årsak til at vi har fått flere sosialhjelps-klienter, flere rike, sterkere sentralisering og store svingninger i boligmarkedet.
9. Utdanningsreformene fra 1990-tallet har gitt nye føringer for livet for barn og ungdom mellom 6 og 19 år.
10. Kontantstøtten har på kort tid blitt en populær stønadsform, og kan av den grunn få betydning for levekårene til små barn og deres foreldre. Men den har foreløpig ikke gitt store endringer i omsorgen for de minste.

I Sosialt utsyn deler vi levekårene inn etter emner: Helse, arbeid, kriminalitet osv. I dette innledende kapitlet skal vi peke på en del tendenser eller fenomener som har preget utviklingen i våre levekår, og som blir tydelige på tvers av temaene. Vi skal fokusere på to tidsperioder: De siste 20 årene av 1900-tallet under ett blir vårt lengste tidsspenn, mens drøyt siste halvdel av 1990-tallet er vår horisont når vi analyserer utviklingen på kortere sikt.

De mer langsiktige tendensene

Kvinnenes inntog på arbeidsmarkedet ...

Begynnelsen på "kvinneopprøret" eller "kvinnefrigjøringen" blir ofte datert til 1970-tallet. Men det er i de to tiårene som fulgte etter at vi for alvor har sett kvinnenes inntog på stadig flere samfunnsarenaer som tidligere var forbeholdt menn. To arenaer er særlig viktige: Utdanningssystemet og arbeidsmarkedet.

I 1980 var seks av ti av norske kvinner i alderen 25-66 år i arbeidsstyrken, på tampen av 1990-tallet er andelen økt til nesten åtte av ti. Særlig markert har utviklingen vært for mødre med små barn: I 1980 var det vanligst å ikke være i arbeid for kvinner med barn under tre år, bare 46 prosent av kvinnene med så små barn var i arbeidsstyrken. I dag er det de som står utenfor arbeidslivet som utgjør en minoritet: Bare én av fire kvinner med barn under tre år er ikke i arbeidsstyrken, men her er det viktig å være oppmerksom på at de som har permisjon regnes som en del av arbeidsstyrken. Blant kvinner med barn i alderen 3-6 år er yrkesfrekvensen enda høyere, her er 84 prosent i arbeid. Kvinner synes også å være bedre skjermet mot arbeidsledighet fordi de i høyere grad arbeider i tjenesteytende virksomhet

og ofte i den offentlige sektoren av arbeidslivet.

... og i utdanningssystemet

I 1980 var kjønnsfordelingen blant norske studenter i alderen 19-24 år slik: 55 prosent var menn og 45 prosent var kvinner. På slutten av 1990-tallet er bildet nesten motsatt: 40 prosent er menn og 60 prosent er kvinner. Dette har skjedd samtidig med at antallet studenter nærmest har eksplodert.

Men kvinnene har ennå ikke nådd helt til topps på arbeids- og utdanningsarenaene, særlig blant ledere i næringslivet er det langt mellom kvinnene. Og noen av de yrkene der kvinner er i flertall, er typisk yrker som inneholder mange av de omsorgsoppgavene de ellers har hatt i hjemmet. Vi ser også at både kvinner og menn fremdeles gjør nokså tradisjonelle utdanningsvalg, særlig tydelig er dette innen fagutdanningene.

Ringvirkningene

Kvinnenes inntog i utdanningssystemet og på arbeidsmarkedet, har også gitt ringvirkninger på andre arenaer. For eksempel har vi fått en betydelig vekst innen omsorgssektoren. Barn og eldre kan ikke i samme grad tas vare på gjennom hjemmets ulønnede omsorg, og offentlige alternativer blir bygget ut, noe som igjen har gitt mange arbeidsplasser for kvinner.

Kvinner har også kjempet fram gunstige permisjonsordninger, som har gjort det mulig for kvinner å få barn uten å miste kontakten med arbeidslivet i årevis eller for godt. I 1998 mottok 74 prosent av de fødende kvinnene fødselspenger, dette er nær 20 prosentpoeng høyere enn i 1980. I samme periode er stønadperioden sterkt utvidet.

Kombinasjonen av fullt lønnet arbeid og betydelige ulønnede oppgaver i privatlivet, har satt mange kvinner i en tidsklemme som også kan gi fysiske belastninger. Denne kabalen går delvis opp fordi kvinnene gjør mindre husarbeid, men tidsbruksundersøkelsene har hittil ikke vist at mannen kompenserer for dette tapet. At vi samlet bruker mindre tid på husarbeid, har imidlertid også andre årsaker. For eksempel er flere typer husholdningsmaskiner blitt allemannseie.

Men menn tar større del i omsorgen for barna, den tydeligste indikatoren er antallet menn som år om annet tar ut hele eller deler av sin andel av fødselspengene. I 1998 var det over 30 000 menn som tok fri fra arbeidet mens barna var så små, det vil si godt over halvparten av de mennene som hadde krav på slik permisjon. I 1980 var det bare en busslast menn, 55 personer, som tok ut slike rettigheter, noe som selvfølgelig hadde nær sammenheng med de dårlige rettighetene for både kvinner og menn på den tiden.

Lange opphold på utdanningsarenaen har vært medvirkende årsaker til at andre livsbegivenheter er blitt utsatt. Kvinnene får i dag sitt første barn betydelig seinere enn for bare 20 år siden, noe som også skyldes at mange vil starte yrkeslivet før de får omsorgsforpliktelser. De venter også lenger med å gifte seg. Når flere unge menn og kvinner studerer lenger, ser vi også at folk blir eldre før de etablerer seg som eiere av sin egen bolig.

Innvandring fra ikke-vestlige land

I 1980 bodde det 29 500 mennesker i Norge med røtter i det vi kaller den ikke-vestlige verden inkludert Øst-Europa. Ved inngangen til år 2000 er antallet økt til 167 000. Innvandringen fra den tredje verden har i særlig grad skjedd til urbane strøk og Oslo-området spesielt.

Innvandringen har i de seinere årene hatt en betydelig påvirkning på befolkningstilveksten. For det første skjer dette gjennom selve innvandringen. For det andre skjer dette ved at innvandrere, og særlig førstegenerasjonsinnvandrere fra ikke-vestlige land, har høyere fødselsrate enn nordmenn. For det tredje er innvandrerne gjennomgående yngre enn resten av befolkningen, noe som betyr at relativt færre dør.

De dårlige levekårene

Både registerdata og levekårsundersøkelser gir et inntrykk av at innvandrere fra den ikke-vestlige verden i gjennomsnitt kommer dårligere ut enn nordmenn flest: Inntektene og utdanningsnivået er lavere. Flere mottar sosialhjelp. Flere er arbeidsledige. Flere rapporterer om sosial isolasjon og utestengning. Den registrerte kriminaliteten er høyere enn blant nordmenn, selv når vi kontrollerer for at innvandrerne oftere er unge menn som bor i byer.

Helse er ett unntak: Her rapporterer ikke innvandrerne om noen flere sykdommer eller problemer. Men de ikke-vestlige innvandrerne er samtidig overrepresentert i yngre aldersklasser der helseproblemer som regel ikke har manifestert seg ennå. Blant ikke-vestlige innvandrere over 45 år ser vi imidlertid at en foruroligende andel blir invalidiserende syke, svært mange utvikler for eksempel diabetes.

Oslo-effektene

Innvandringens følger for Norge som helhet er på de fleste sosiale felter relativt marginal. Innvandrere blir som nevnt, for eksempel hyppigere registrert for kriminalitet enn andre nordmenn, men innvandrernes lovbrudd utgjør like fullt en svært liten andel av den totale kriminaliteten.

Det er først når vi interesserer oss for den sosiale utviklingen i Oslo-området, at innvandringen får en signifikant betydning på mange felter. Oslo er en polarisert by med opphopninger av svært gode og svært dårlige levekår på hver sin kant av hovedstaden. I de områdene der levekårene er særlig dårlige, vil ofte ikke-vestlige innvandrere utgjøre vesentlige andeler av befolkningen og av dem som rammes. Også skoleverket preges: Mer enn hver fjerde skoleelev i Oslo er fremmedspråklig.

De økonomiske konjunktorene

De siste 20 årene har vært mer omskiftelige enn det man gjennomgående har sett i etterkrigstiden for øvrig. På begynnelsen av 1980-tallet hadde vi en nedgangsperiode, deretter fikk vi en kraftig høykonjunktur fram til og med 1987, før vi gikk inn i den lengste nedgangsperioden etter krigen. Først i 1993 begynte indikatorene å peke oppover igjen, noe mange av dem har gjort fram til i dag.

Konjunkturskiftene har selvfølgelig satt sitt preg på arbeidsmarkedet. På begynnelsen av 1990-tallet hadde vi en relativt varig og høy arbeidsledighet som også var ukjent i norsk etterkrigssammenheng. Vi fikk delvis som følge av dette en kraftig oppgang i antallet sosialklienter. Sykefraværet i arbeidslivet har sitt eget konjunkturbestemte mønster: I gode tider er flere syke. Først og fremst fordi flere utsatte arbeidstakere er i arbeid, men kanskje også fordi flere "tør" være borte fra jobben når de er syke. I dårligere tider er det motsatt.

Konjunktorenes ringvirkninger

Men også utenfor arbeidsmarkedet og de sosiale trykkesystemene skjedde det noe: Utdanningssystemet fikk kraftig pågang av nye studenter. Mange begynte å studere fordi det moderne arbeidslivet

krever høyt utdannet arbeidskraft, men mange kom også til universiteter og høyskoler fordi det ikke var plass til dem i arbeidslivet. På slutten av 1990-tallet skjer det motsatte: Arbeidsmarkedet er godt for arbeidstakerne, og noe av presset på utdanningsinstitusjonene avtar. Her spiller det også inn at ungdomskullene er blitt mindre enn de var på begynnelsen av 1990-tallet.

Boligmarkedet er, etter å ha blitt deregulert på midten av 1980-tallet, blitt nettopp et marked, der tilbud og etterspørsel har fått langt mer å si. Dermed opplever vi også kraftige prissvingninger i dette markedet i takt med konjunktorenes bevegelser. En viktig faktor her er gjeldsrentenes utvikling. Høye renter i siste halvdel av 1980-årene og første halvdel av 1990-årene ga seg store utslag i særlig de yngre husholdningenes økonomi. Motsatt har rentenedgangen deretter gitt bedring i de yngres økonomi, mens de eldre taper noe på lavere renter på sine bankinnskudd.

Prisene på boligmarkedet får også betydning for dem som flytter på seg. Flyttebevegelsene er igjen påvirket av det som skjer i arbeidsmarkedet. Her ser vi at sentralisering og desentralisering har gått i bølger, også mer eller mindre i takt med de økonomiske konjunktorene. Høy arbeidsledighet gir lav geografisk mobilitet og omvendt: Det er liten vits i å flytte på seg når det er få jobber å flytte til andre steder i landet. I gode tider vil det være jobber å flytte etter. Hovedinntrykket de siste 20 årene under ett er imidlertid en sentraliseringstendens.

Med oppgangstider, som dem vi har hatt siden 1993, følger også mange positive utviklingstrekk for de andre sosiale indikatorene. Dette skal vi snart komme tilbake til. Men det synes også som om

økonomiske nedgangstider, som dem vi opplevde på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet, kan gi varige negative ettervirkninger. For eksempel har antallet sosialklienter gått nedover fra og med 1995, i takt med bedre tider. Men denne nedgangen kom i god tid etter at skiftet kom på arbeidsmarkedet. Antallet sosialhjelpsklienter ligger også fremdeles godt over det nivået vi hadde før de økonomiske nedgangstidene begynte. Dette kan ha flere årsaker, men det er rimelig å anta at hver epoke med negativ utvikling på arbeidsmarkedet etterlater seg grupper av arbeidstakere og husholdninger som ikke helt klarer å "reise seg" etter problemperioden.

Vi har fått mer av mye ...

På det materielle feltet har vi åpenbart fått det bedre de siste 20 år enn de siste 50 årene. Vi eier flere gjenstander vi opplever som nyttige, vi har bedre plass i boligen vår og den har høyere standard, vi tjener bedre, reiser mer og lenger og har flere tilbud å fylle fritiden med. Hva vi bruker av penger på mat, i forhold til hva vi bruker til andre goder, er en god indikator på velstand. Jo lavere matvareandelen er, jo bedre har vi det økonomisk. Også her har det skjedd en klar velstandsutvikling de siste rundt 20 årene: I 1980 utgjorde utgiftene til mat rundt 20 prosent av våre totale forbruksutgifter, i 1998 har andelen sunket til 12 prosent.

... men får vi det bedre av den grunn?

I levekårsundersøkelsene spør vi folk om mangt og mye, uten å stille spørsmål av typen: Hvordan har du det (egentlig)? Har du fått det bedre eller dårligere i løpet av de siste årene? I stedet er vi henvist til å legge sammen mer indirekte indikatorer fra mange felter for å prøve å peile oss inn på svarene på slike mer overordnede og subjektive spørsmål.

Det har ikke manglet på advarsler om de negative følgene av det moderne velstandssamfunnet. Pessimismen har knyttet seg både til tendenser man allerede har observert, og til tendenser man har ment vil vise seg. Noen av tendensene har vist seg på noen av levekårsområdene, men i sum ser det ut som om det kunne ha gått mye verre enn det en del av "pessimistene" hadde forventet:

Familien er ikke helt død

Skilsmisseratene har steget kraftig siden 1970-tallet. Stadig flere blir og forblir samboere, og her er det enda flere som skiller lag. Tidligere giftet man seg når man fikk barn, men nå er det like vanlig å være samboende eller enslig som det er å være gift når det første barnet blir født. Stadig flere husholdninger består av bare én person.

Oppløsningstendensene er der, men også andre tendenser gjør seg gjeldende: Fra 1994 og fram til 1998 har vi sett en stagnasjon og liten reduksjon i skilsmissetallene. At folk bor alene, betyr heller ikke at de alltid har bodd slik, eller alltid vil fortsette å gjøre det. For mange er tilværelsen som aleneboende en mellomstasjon.

Når yngre mennesker ikke velger det tradisjonelle ekteskapet, er det oftere fordi de erstatter det med et samboerskap, enn fordi de velger å leve alene. Ofte vil samboerskapene ha svært mange fellestrekk med ekteskapene: Mor, far, barn og de vanlige eiendelene, arbeidsdelingene og samværsformene. Det er bare noen papirer som skiller, for å si det populært.

En lovendring har fra 1. august 1993 gitt de homofile rett til å inngå registrert partnerskap. Snaut 1 400 partnere er hittil registrert. Dermed har også denne gruppen en mulighet til å ha et samlivs-

forhold som på svært mange måter likner ekteskapet. I sum så er det altså skapt en serie med muligheter til å leve på andre måter enn innenfor ekteskapet og den tradisjonelle kjernefamilien, men mange av de nye alternativene likner så mye på den tradisjonelle familieformen at man ikke kan snakke om "familiens død".

Har vi mistet interessen for politikk?

Vi har noen viktige indikasjoner på en generelt lavere interesse for politikk: Valgdeltakelsen har vært synkende gjennom de siste snaut 20 årene, og nådde et lavmål ved de siste kommune- og fylkestingsvalgene. Snaut 60 prosent av velgerne møtte opp ved kommunevalget i 1999. Samtidig er det en stadig lavere andel av befolkningen som finner det interessant å melde seg inn i eller delta aktivt i et politisk parti.

Men det er vanskelig å si med sikkerhet at dette skyldes redusert interesse for politikk generelt, eller om det snarere er partipolitikken som ikke fenger. Samtidig med at den generelle valgoppslutningen går ned, fikk vi en rekordartet oppslutning om EU-avstemningen i 1994. Flere deltar også i politiske diskusjoner, eller er med på politiske opprop, demonstrasjoner eller andre politiske aksjonsformer.

Liker vi stresset og jaget?

Stadig flere familier har fått to yrkesaktive personer, gjerne på heltid. I arbeidslivet rapporterer flere om et høyt oppdrevet tempo. Men tidsbruksundersøkelsen forteller samtidig at fritiden vår er blitt lengre. Dette behøver ikke være noe paradoks, snarere er det vel slik at særlig småbarnsfamilier har fått et strammere tidsbudsjett, mens andre har fått noe bedre tid.

Men et annet funn er mer paradoksalt: I mange familier med god økonomi svarer mor eller far at de godt kunne tenke seg å trappe ned på det lønnede arbeidet i en periode. Men de gjør det ikke i praksis, selv om de altså skulle ha råd til litt lavere inntekter, og de samtidig rapporterer om arbeidsgivere som er åpne for mer fleksible ordninger. Kan det være slik at travelhet er litt attraktivt? Er det et tegn på at man har en viktig jobb, gjør mye spennende på fritiden, tar godt vare på sine barn og pleier omgang med spennende mennesker?

Helseparadoksene

Er vi blitt friskere? Det er et spørsmål det er vanskelig å si noe sikkert om. Når man skal beskrive vår helsetilstand og vårt helsevesen, møtes vi av en serie paradokser:

Tilsynelatende er vi blitt både sykere og friskere. Stadig flere forteller om en eller annen form for lidelse som er av langvarig og ikke bagatellmessig karakter. Men samtidig er en svært høy andel av befolkningen fremdeles av den oppfatningen at de er ved god helse. Særlig blant de yngste pensjonistene er det blitt flere som er i vigør. Levealderen har økt siden 1980, og særlig gjelder dette for menn. Noe av årsaken er reduksjonene av dødsfall på grunn av hjerte- og karsykdommer.

Tilsynelatende får vi stadig mindre igjen for vår innsats for helsen. Både det offentlige og private bruker langt mer enn tidligere på helsetjenester, det er for eksempel ikke langt fra at vi har dobbelt så mange sykehusleger i dag som for 20 år siden. Også andre helseprofesjoner har økt kraftig i antall, bare antallet hjelpepleiere har gått ned.

Men samtidig har ikke behandlingsomfanget økt med på langt nær så mye som den

økte innsatsen skulle tilsi. Det er mange måleproblemer på dette feltet, og arbeidstiden er blitt redusert i perioden, men avstanden mellom innsats og omfang er like fullt så stor at den oppleves som paradoksal.

Vi holder kontakten med hverandre

Urbanisering, tidspress og høy yrkesaktivitet har svekket noen former for sosial kontakt, men andre kontaktformer har styrket seg. Vi har fått mindre kontakt med naboene våre, men stadig flere dyrker nære og gode vennskap. Særlig kvinnene har mange nære venner de kan snakke fortrolig med. Vi kan heller ikke se at kontakten med familien blir dårligere. Med økt levealder blir det også flere som har foreldre, besteforeldre eller sogar oldeforeldre i live.

Kriminaliteten dominerer ikke hverdagslivet

Kriminalstatistikken kan brukes som en bekreftelse på de mest dystre spådommene. Feilkildene er mange, men den kolossale økningen i antallet registrerte lovbrudd helt siden slutten av 1950-årene har sannsynligvis sin parallell i en økt sannsynlighet for å bli utsatt for lovbrudd.

Men det behøver ikke bety at folk flest er mer utsatte for vold nå enn for 20 år siden, levekårsundersøkelsene fra perioden viser en forholdsvis svak stigning i andelen som har vært utsatt for vold og trusler. Mye taler for at mange av de alvorligste lovbruddene begås av og rammer mindre grupper særlig utsatte personer, mens den jevne nordmann, og særlig de som bor i byer, har størst grunn til å frykte vinningslovbrudd.

Antallet innsatte i våre fengsler har økt betydelig fra midten av 1980-årene og

fram til de seineste årene. De siste årene har vi sett en stagnasjon og svak nedgang i antallet innsatte på en gjennomsnittsdag. Disse tallene reflekterer ikke bare kriminalitetsutviklingen, men også endringer i straffeutmålingen og ikke minst fengselssystemets kapasitet til enhver tid.

En viktig grunn til at fangetallene økte betydelig på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet, var at fengselens kapasitet økte slik at man kunne avvikle de soningskøene som hadde bygget seg opp. Etter at disse køene ble avviklet, økte antallet og andelen varetektsinnsatte. Mens det er blitt færre innsatte for soning, har antallet varetektsfengslede økt.

De mer kortsiktige tendensene

Utdanningsreformene

Mens de to siste tiårene har gitt oss en utdanningsrevolusjon, har det siste tiåret også vært preget av reformer innen utdanningsvesenet. Reformenes pedagogiske mål og virkninger er ikke temaer her, vi er opptatte av de betydningene reformene har for barn og unges levekår, og hva dette betyr for deres familier og samfunnet i stort.

Den første reformen (fra 1994) omfattet det videregående skoleverket. Alle fikk rett til tre års videregående utdanning. Dette blir på den ene siden et gode for ungdommen, et krav de kan stille til samfunnet om rett til utdanning. På den andre siden får rettigheten betydning for de krav samfunnet stiller til de unge. En viktig effekt er at videregående skole nærmest blir et minimumskrav for å få en plass i arbeidslivet. En annen effekt er at de som sliter med skolens krav, kan komme til å måtte slite enda lenger.

Reformen fra 1997 betydde mest i den andre enden av det obligatoriske skoleverket: Alle barn skal begynne på skolen det året de fyller seks år. Dette har betydning for barnehagene som mister ett årskull med barn. For familiene betyr det at 6-åringene må være i en kombinasjon av skolefritidsordning og skole, et system som kanskje ikke alltid oppleves som like betryggende som barnehage. For barna selv betyr det at skoletiden blir utvidet med enda ett år.

Oppgangstider

I Samfunnsspeilet 4-1999 omtalte vi 1993 som "det året da det snudde så brått". Etter mange år med negative signaler i økonomien, begynte arbeidsledigheten å synke, boligprisene steg og etter hvert gikk også antallet sosialhjelpsklienter ned. I tråd med tendenser som mange oppfatter som positive, fikk vi også tendenser som mange ser som negative: Økt sentralisering, økt alkoholkonsum og økt økonomisk ulikhet.

Økende ulikhet

Inntektsulikheten i samfunnet blir ofte målt ved at man ser på forskjellen mellom inntektene til de 10 prosent fattigste, og de 10 prosent rikeste. På hele 1980-tallet og et stykke inn på 1990-tallet var dette forholdet, med et par unntak, nokså konstant. Men fra 1993 til 1997 så vi en utvikling mot større ulikheter i inntekter. Enkelt sagt var det ikke de fattige som fikk mindre, men de rike som fikk mer.

Økningen i ulikhet falt sammen med konjunkturoppgangen i samme periode, og avspeiler at gode økonomiske tider gir gode inntekter for mange. Den viktigste årsaken til at de rike fikk mer, lå i at kapitalinntektene deres økte. Særlig gjaldt dette utbytte fra næringsdrift i aksjeselskap. Her spiller det også inn at skattereformen i 1992 ga lavere beskat-

ning ved uttak av slike inntekter. Ulikheten avspeiler seg også i formuen, og særlig i finansformuen (verdipapirer, bankinnskudd o.l.).

Mangel på arbeidskraft

Vi gikk inn i 1990-årene med en sterk bekymring for arbeidsledigheten, og særlig for ungdommens utsatte posisjon. Vi går ut av det samme tiåret med noe som ser ut som en motsatt bekymring: Har vi nok og godt nok kvalifisert arbeidskraft? Hva kan vi gjøre for å unngå at de eldre arbeidstakerne, og særlig de over 60, går hen og pensjonerer seg tidlig, mens de yngste alderskullene er for små til å fylle deres plass?

Et typisk produkt av sin tid er ordningen med Avtalefestet pensjon (AFP). Den kom til på slutten av 1980-tallet som et tiltak for å få slitne, eldre arbeidstakere ut av arbeidslivet. I dag er ordningen blitt populær, og det har vært drøftet tiltak for å gjøre den noe mindre attraktiv. Begrunnelsen er blant annet at vi trenger folk i arbeidslivet også etter at de har fylt 60 år.

Kontantstøtten

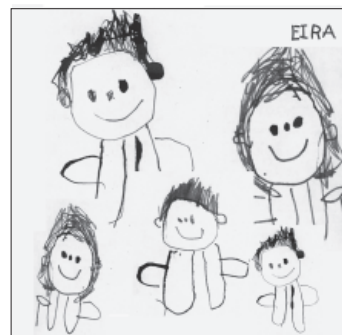
I august 1998 ble ordningen med kontantstøtte innført, en reform som gir kontante, månedlige ytelser til foreldre som ikke nyter godt av subsidierte barnehageplasser. Ytelsen ble først gitt til foreldre med ett-åringer, for siden å utvides til også å gjelde foreldre med to-åringer fra 1.1. 1999. Ordningen ble raskt populær i den forstand at mange benyttet seg av den, selv om mange som mottar kontantstøtte egentlig hadde foretrukket å ha barnet i barnehage.

Ordningen med kontantstøtte er såpass fersk at det ikke har vært mulig å se de mer langsiktige virkningene ennå. Foreløpig har vi ikke sett noen nedgang i andelen to-åringer som er i barnehage, eller at

ordningen med dagmamma er blitt vesentlig mer populær. Noen flere foreldre ser ut til å være noe lenger hjemme sammen med barna sine, men dette er en tendens som vi bare ser for mødrene. Fedrenes arbeids- og familieliv virker hittil upåvirket av kontantstøtteordningen. Men oppslutningen om ordningen antyder noe om at den kan få viktige sosiale ringvirkninger.

Even Høydahl, Halvard Skiri og Lars Østby

1. Befolkning

Norge hadde 4 479 000 innbyggere per 1. januar 2000, viser foreløpige tall. Den 1. januar 1946 var det registrert 3 107 000 innbyggere i landet. Dette tilsvarer en vekst på 44 prosent i perioden. Etter babyboomen ved slutten av andre verdenskrig, var veksten i folketallet i Norge synkende. Befolkningsøkningen ble holdt oppe av mange fødsler og få dødsfall i de tre første tiårene etter krigen. Veksten lå på 1 prosent per år på 1950-tallet og sank gradvis til en tredels prosent tidlig på 1980-tallet. Deretter har tilveksten økt noe igjen, både som følge av økende fruktbarhet, synkende dødelighet og betydelig nettoinnvandring fra utlandet. I løpet av 1999 økte folketallet med 0,8 prosent.

Som i resten av det vestlige Europa, er fruktbarheten for lav til å holde folketallet oppe på lang sikt uten innvandringsoverskudd. Veksten i folketallet er nå likevel større hos oss enn i de fleste andre vesteuropeiske land. Dette har tre årsaker; høy fruktbarhet, relativt gunstig aldersstruktur og nettoinnvandring fra utlandet. I dette kapitlet beskrives de prosessene som ligger bak endringene i folketallet og befolkningens sammensetning de siste tiårene. Slike endringer går gjerne forholdsvis sakte, da det tar lang

tid før en ny impuls får store konsekvenser for den totale befolkningen. Derfor må en gjerne gå lenger bak enn kun til de siste årenes utvikling for å forstå dagens situasjon.

1.1. Befolkningens sammensetning

Innvandringen påvirker aldersstrukturen

Alderspyramiden i figur 1.1 viser befolkningen i Norge ved inngangen til 1999 fordelt etter alder og kjønn. Formen på pyramiden er et resultat av fødslene i det meste av dette århundret, dødeligheten i disse fødselskullene og inn- og utflytting fra landet.

Innvandringen de siste tiårene har ført til en ikke ubetydelig vekst i det enkelte årskull født etter 1950. Mens årskullene tidligere raskt ble mindre etter fødselen, har innvandringen fra utlandet etter 1970 sørget for at hvert fødselskull nå vokser fram mot fylte 40-42 år, til tross for at det fortsatt er en del som dør i ung alder. De små kullene som ble født i perioden 1977-1984 vil trolig øke med 10-15 prosent før de minker igjen. Når de blir pensjonister litt før år 2050, vil det fortsatt være igjen om lag 51 000 personer i hvert av disse

Figur 1.1. Folkemengden, etter kjønn og alder. 1. januar 1999

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

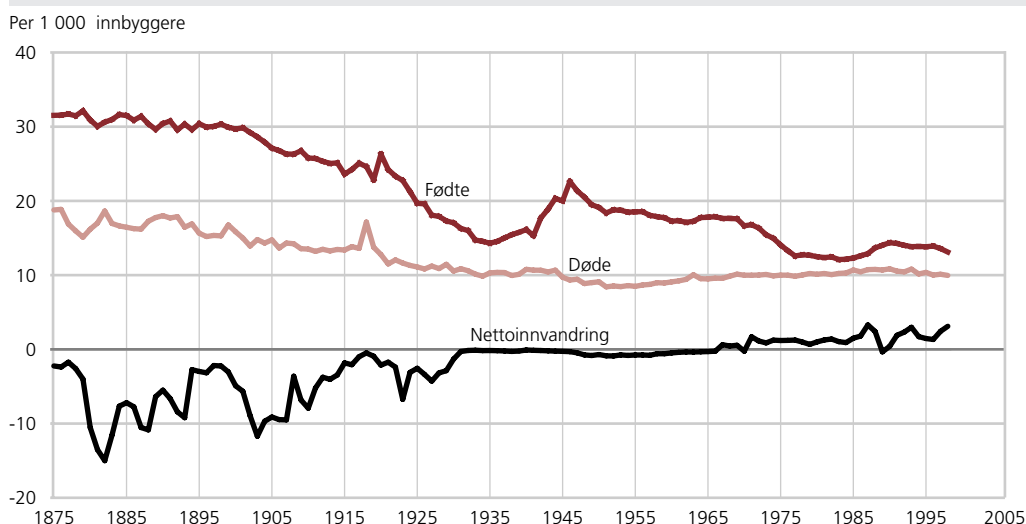
Færre barn og flere eldre nå enn før

Selv med økt innvandring er det likevel først og fremst variasjoner i fruktbarheten, og til dels nedgang i dødeligheten, som betyr mest for aldersstrukturen. Gjennom det meste av forrige århundre var aldersfordelingen i befolkningen ganske stabil, med ca. 35 prosent av befolkningen under 15 år, 55 prosent mellom 15 og 60 år og om lag 10 prosent over 60. Men fra 1930 til 1980 ble andelen i den eldste gruppen fordoblet. Samtidig har andelen barn (0-14 år) sunket i nesten hele vårt århundre, til 19 prosent midt på 1980-tallet. Andelen i den mellomste aldersgruppen økte til godt over 60 prosent tidlig på 1950-tallet, men sank så igjen til 60 prosent da de små fødselskullene fra mellomkrigstiden ble voksne.

årskullene, det vil si flere enn i noe årskull pensjonister født før 1945 (Skiri 1995).

Kullene på 80 år og over vokser fra år til år. I 1970 talte denne gruppen ca. 90 000 personer, mens antallet i 1999 var kommet opp i vel 190 000.

Figur 1.2. Fødte, døde og nettoinnvandring¹ per 1 000 innbyggere. 1875-1999

¹ Før 1951: Utvandring til andre verdensdeler, deretter nettoflytting (innflytting minus utflytting) til alle land.

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 1.1. Folkemengde og befolkningsvekst. 1901-1998

Periode	Middel-folke-mengde	Befolknings-vekst 0/00	Aldersfordeling i prosent		
			0-14	15-59	60+
1901-05 ...	2 285	5,6			
1911-15 ...	2 448	9,9	35 ¹	54 ¹	11 ¹
1921-25 ...	2 710	7,0			
1931-35 ...	2 857	5,6	30 ¹	59 ¹	11 ¹
1941-45 ...	3 037	9,0			
1951-55 ...	3 361	9,8	23 ¹	63 ¹	13 ¹
1961-65 ...	3 667	7,8			
1971-75 ...	3 958	6,5	24	57	19
1981-85 ...	4 127	3,3	21	58	21
1986-90 ...	4 206	4,3	19	60	21
1991-95 ...	4 311	5,6	19	60	21
1996	4 381	5,2	20	60	20
1997	4 405	5,7	20	60	20
1998 ²	4 431	6,3	20	61	19

¹ Tallene basert på det foregående femåret.

² Foreløpige tall.

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Ved fødselen er det nokså stabilt 106 gutter for hver hundrede jente. Senere påvirkes forholdet av guttenes overdødelighet og av inn- og utvandring. I dag er

det overskudd av menn fram til fylte 58 år, og kvinneoverskudd i alderen fra 59 år og oppover.

1.2. Fødselstall og fruktbarhet

Synkende fødselstall igjen?

Først på 1980-tallet var fødselstallet i Norge lavt og dessuten svakt synkende. Som i mange andre land i Vest-Europa var det en viss bekymring for at fødselstallet skulle synke enda mer, og at folketallet ganske snart skulle komme til å gå ned. I 1983 var fødselstallet kommet ned på under 50 000, like lavt som i 1854 med bare en tredel av folkemengden. Et slikt fødselstall tilsvarte at hver kvinne fødte 1,66 barn, som er 25 prosent under reproduksjonsnivået (se ramme 1.1). Utover på 1980-tallet steg det samlede fruktbarhetstallet til 1,89 i 1989, og varierte deretter med bare noen få hundredeler rundt dette nivået fram til og med 1997. I 1998 sank imidlertid nivået til 1,81, og hadde med dette sunket 4 prosent i løpet av to år. Foreløpig er det

1.1. Definisjoner av fruktbarhet

Det finnes ikke ett godt mål som er tilstrekkelig for å vise utviklingen i fruktbarheten. *Fødselstallet* er det årlige antall levendefødte barn i landet. Det påvirkes av blant annet størrelsen og alderssammensetningen av mødre generasjonen.

Fruktbarhet kan måles ut fra fødselene i ett eller flere kalenderår, som *periodefruktbarhet*. *Samlet fruktbarhetstall* (SFT) er et uttrykk for det gjennomsnittlige antall levendefødte barn som vil bli født av en kvinne som gjennomlever hele den fødedyktige perioden. SFT beregnes som summen av alle ettårige aldersavhengige *fruktbarhetsrater* (årlig antall levendefødte barn per 1 000 kvinner 15-49 år). SFT er et hypotetisk mål som ikke viser hvor mange barn kvinnene faktisk har fått, men hvor mange de vil komme til å få hvis fruktbarhetsmønsteret fortsetter i samme spor. *Kohortfruktbarhet* derimot, måler fruktbarheten til et bestemt årskull (fødselskohort) av kvinner.

Reproduksjonsnivået er den verdien av samlet fruktbarhetstall (SFT) som i det lange løp fører til at befolkningens størrelse forblir uendret (dersom inn- og utvandring ikke forekommer). I Norge tilsvarende reproduksjonsnivået et samlet fruktbarhetstall på noe under 2,1. Når tallet ikke er nøyaktig 2 (det er altså ikke nok at kvinner får to barn hver), skyldes det både at det blir født litt færre jenter enn gutter, og at noen må kompensere for kvinner som dør før de har avsluttet sin fruktbare alder. I land med høy dødelighet er reproduksjonsnivået derfor betydelig høyere enn 2,1. Spesielt har høy spedbarnsdødelighet sterk innvirkning på reproduksjonsnivået.

for tidlig å si om dette er innledningen til en synkende trend.

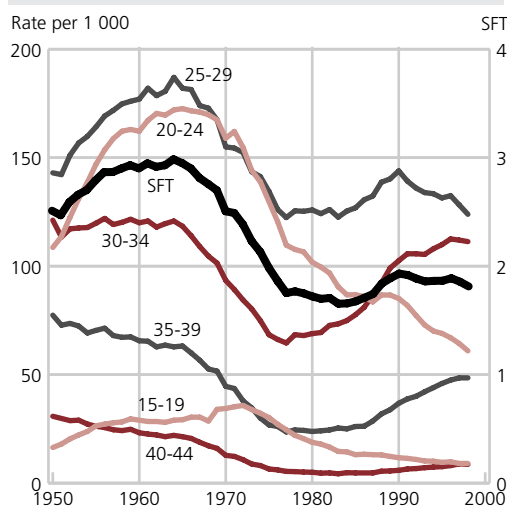
I europeisk sammenheng er det norske fruktbarhetstallet likevel høyt. Av de større landene er det bare Irland som har et høyere nivå. Bulgaria ligger helt nede på 1,09, mens Latvia, Spania, Tsjekia og Italia alle ligger under 1,2. Forskjeller i rettigheter til fødselspermisjon kan være én forklaring på forskjellene mellom Norge og mange andre land. Det mest påfallende med det norske nivået er kanskje at det har variert forholdsvis lite siden slutten på 1980-tallet. Til sammenligning har fruktbarheten i Sverige variert mye; fra 1990 til 1998 sank samlet fruktbarhetstall fra 2,15 til nær 1,5. Denne nedgangen sees i sammenheng med den sterke økonomiske nedgangskonjunkturen Sverige har vært gjennom.

De fødende blir stadig eldre

Bak utviklingen i samlet fruktbarhetstall ligger det betydelige variasjoner i fruktbarhetsmønsteret. Viktigst er kanskje at de fødende blir stadig eldre. Gjennomsnittsalderen ved nedkomsten er steget med tre år siden begynnelsen av 1970-tallet. Fruktbarheten blant kvinner under 25 år er mer enn halvert siden perioden 1955-1975, da fruktbarheten blant de yngre var spesielt høy. Dessuten er det nå større spredning i det antall barn kvinnene får. Andelen tobarnsmødre går ned, mens andelen som får færre og flere (enn to) øker.

Kvinner i slutten av 20-årene hadde sin laveste fruktbarhet på slutten av 1970-tallet. Det har sammenheng med at stadig flere unge kvinner tok utdanning og ble yrkesaktive i en periode da det var lagt dårlig til rette for å kombinere barneomsorg og yrkesliv. Senere steg fruktbarheten moderat, for så å stabilisere seg. Etter 1989 økte fødslene blant kvinner i 30-

Figur 1.3. Aldersavhengig fruktbarhet. 1950-1998

Kilde: Brunborg og Mamelund 1994 og senere oppdateringer.

årene gjennom flere år nok til å motvirke nedgangen blant de yngre, men nå er denne økningen ikke så sterk lenger. Fruktbarheten blant kvinner over 40 år har også steget de siste tiårene, uten at deres fødselshyppighet er høy nok til å kunne påvirke det samlede fødselstallet i nevneverdig grad. I 1998 utgjorde barn født av kvinner eldre enn 40 år fortsatt kun 1 prosent av det samlede antall fødte. Andelen 100 år tidligere var om lag 10 prosent (Brunborg og Mamelund 1994).

Det kan være variasjoner i årlige fødselstall og aldersavhengig fruktbarhet uten at dette nødvendigvis får betydning for det barnetallet et årskull kvinner ender opp med (se kohortfruktbarhet i ramme 1.1). Fruktbarhetsnivået målt på denne måten endrer seg langsommere enn de årlige fødselstallene, fordi det ikke i samme grad påvirkes av kortsiktige endringer i (periode)fruktbarheten. De kvinnekullene som nå nærmer seg slutten av sin reproduktive periode (50 år), har alle holdt seg over reproduksjonsnivået. Men dersom

fødselsmønsteret fra 1997 legges til grunn, vil de som er født i 1953-1955 og fra 1964 av kunne bli de første siden kullet født i 1924 som ikke reproducerer seg selv (Brunborg og Mamelund 1994 og Statistisk sentralbyrå 1997).

Innvandrerne får norsk fruktbarhetsmønster

Innvandrerne bidrag til Norges relativt høye fruktbarhetsnivå (for definisjoner av innvandring, se ramme 1.3) er et stadig tilbakevendende tema. Mange innvandrergrupper, særlig fra vestlige land, har lavere fruktbarhet enn gjennomsnittsbefolkningen, mens mange grupper fra land i Asia, Afrika og Latin-Amerika har høyere fruktbarhet. Beregner vi samlet fruktbarhetstall for Norge og holder innvandrerne utenfor, blir tallet likevel bare 3-4 hundre deler lavere enn det faktiske tallet. Innvandrerne innflytelse på den samlede fruktbarheten i Norge er altså relativt beskjeden (men større i Oslo), og er ingen viktig årsak til at landets fruktbarhet har vært forholdsvis stabil de senere år. Erfaringer fra andre land gir grunn til å tro at innvandrerne nærmer seg norsk fruktbarhetsmønster mer og mer jo lenger de har bodd i landet. Ett tegn på dette er at samlet fruktbarhetstall for innvandrerkvinner fra land i den tredje verden som kom til Norge i voksen alder, var 3,06 i 1994/95, mens det for dem som kom som barn, var 2,16 (Vassenden 1997).

1.3. Dødelighet

Nedgang i hjerte- og kardødelighet gir økt levealder for menn

På 1970- og i første halvdel av 1980-tallet opplevde Norge en relativt langsom forbedring av levealderen sammenlignet med andre industrialiserte land. Denne forholdsvis ugunstige dødelighetsutviklingen må sees i sammenheng med økningen

1.2. Forventet levealder

Forventet levealder er den beregnede gjennomsnittlige gjenstående levetid ved fødselen.

i hjerte- og karsykdommer i Norge i løpet av 1950- og 1960-tallet, noe som først og fremst rammet middelaldrende og eldre menn. Blant kvinner i samme alder fortsatte imidlertid dødeligheten å synke også i disse årene. Siden midten av 1980-tallet har det vært en langt mer gunstig utvikling på grunn av redusert hjerte- og kardødelighet, spesielt for menn. I perioden 1980 til 1998 økte forventet levealder med tre år til 75,5 år for menn og med to år til 81,3 år for kvinner. Dødeligheten blant eldre menn er blitt redusert i denne perioden, men ikke før midt på 1990-tallet kom den igjen ned på samme nivå som rett etter krigen.

Sterk nedgang i spedbarns- og barnedødeligheten er én viktig faktor bak økningen i forventet levealder fram til i dag. De første årene etter krigen døde i gjennomsnitt 30 per 1 000 av alle nyfødte barn før fylte ett år (Mamelund og Borgan 1996). Nå er spedbarnsdødeligheten nede i 4 per 1 000 fødte. På 1980-tallet sakk vi akterut i forhold til våre naboland både i dødelighet generelt og spedbarnsdødelighet spesielt. Nå er vi igjen kommet på deres nivå.

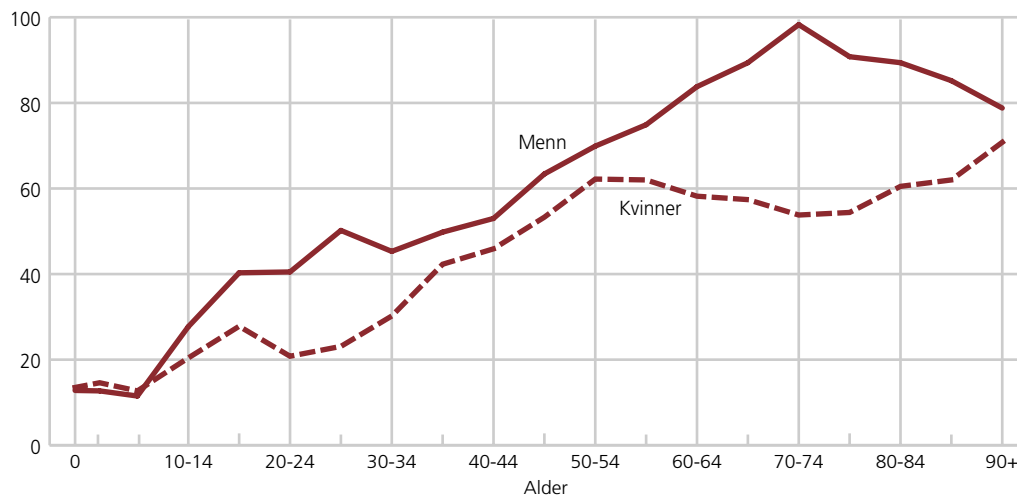
1.4. Inn- og utvandring

Innvandrere står for det meste av befolkningsveksten

I antall utgjør innvandringene (egentlig flyttinger til Norge, se ramme 1.3) i løpet av et år mindre enn halvparten av fødselstallet, og utvandringene som regel under halvparten av antall døde. Mens antallet fødte og døde endres lite fra år til år, er

Figur 1.4. Dødelighet i 1996 sett i forhold til dødelighet i perioden 1946-1950. Kvinner og menn i ulike aldersgrupper.¹ 1946-1950=100

Indeks 1946-1950=100

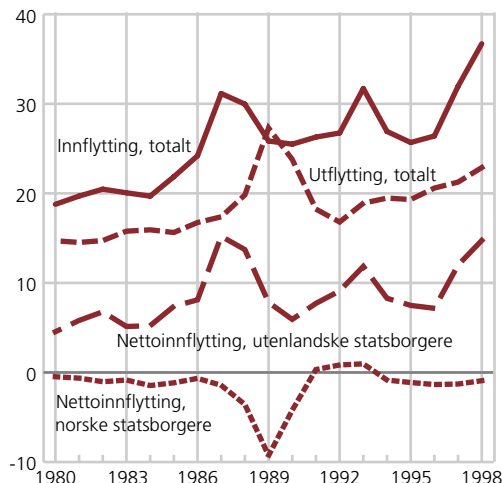

¹ Aldersgruppene 1-4 år, 5-9 år og 10-14 år: Nivået på dødeligheten er fra 1996, mens kjønnsfordelingen er basert på gjennomsnittet for årene 1992-1996.

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 1.5. Nettoinnflyttinger, utflyttinger og nettoflytting, etter statsborgerskap. 1980-1998

Antall i 1 000

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

det imidlertid store variasjoner i inn- og utvandringen. Etter 1980 har nettoinnvandringen på det meste utgjort om lag halvparten av folketilveksten (i 1987, 1988, 1993 og 1998). I 1998 sto innvandrere for nesten tre firedeler av befolkningsveksten, både på grunn av innvandring, men også på grunn av høye fødsels-tall og få døde i denne delen av befolkningen (Statistisk sentralbyrå 1999).

Figur 1.2 viser at Norge er et forholdsvis nytt innvandringsland. Tidligere tiders utvandring var mye større enn dagens nettoinnvandring, både relativt og i absolute tall. Fra slutten av 1960-tallet har Norge hatt flere inn- enn utvandring. Omslaget skyldtes primært behov for arbeidskraft: Ufaglærte arbeidere kom fra land som Pakistan, Tyrkia, Marokko og Jugoslavia, spesialister fra USA og Storbritannia til den begynnende

oljevirkosomheten, og mange fra våre naboland til arbeid i servicesektor og anleggsvirkosomhet. Dette innvandringsoverskuddet holdt seg stabilt nær 1 promille av folketallet fram til 1985. Da fødselsoverskuddet var synkende i denne perioden, betydde innvandringen stadig mer for veksten i folketallet.

De siste 15 årene har det vært store svingninger i innvandringen, knyttet til mottak av asylsøkere og flyktninger, og til sterkt varierende behov på arbeidsmarkedet.

Asylsøkere og flyktninger har særlig kommet fra tidligere Jugoslavia, Iran, Sri Lanka, Chile og Irak, mens det fortsatt har kommet mange fra land som Tyrkia, Pakistan, Vietnam og Filippinene for å bli gjenforent med familien. Innvandrere som primært kommer for å få jobb, kommer nå oftest fra våre nordiske naboland

og fra EU-land på kontinentet. Nettoinnvandringen fra land i den tredje verden har gått kraftig ned, fra over 10 000 hvert år i 1987 og 1988 til om lag 2 500 i 1993, og opp igjen til 6 700 i 1998. Ett år (1989) var det nettoutvandring fra Norge fordi mange nordmenn da flyttet til et svært stramt svensk arbeidsmarked, og mange svensker flyttet hjem igjen. År om annet er det nå om lag 10 000 innvandring og litt flere utvandring blant norske statsborgere.

Svenskene den største gruppen i innvandrerbefolkningen

Av de tre vanligste definisjonene av "innvandrere" (se ramme 1.3), foretrekker vi å bruke *innvandrerbefolkningen*, som består av dem med to utenlandsfødte foreldre. Ved inngangen til 1999 var dette 260 700 personer eller 5,9 prosent av

1.3. Definisjoner av innvandring

Innvandring: Det at en person skifter bosted fra utlandet til Norge (registrert innflytting til Norge).

Utvandring: Det at en person skifter bosted fra Norge til utlandet (registrert utflytting til utlandet).

Nettoinnvandring: Differansen mellom innvandring og utvandring (nettoinnflytting).

Innvandrer: Brukes om personer bosatt i Norge, med en «viss» utenlandsk bakgrunn. Tre definisjoner er vanlige:

1) *Innvandrerbefolkningen*: Omfatter førstegenerasjonsinnvandrere (personer som er født i utlandet av to foreldre som også er født i utlandet), og annengenerasjonsinnvandrere (personer født i Norge av to foreldre som er født i utlandet). Dette begrepet brukes oftest i Statistisk sentralbyrås statistikk.

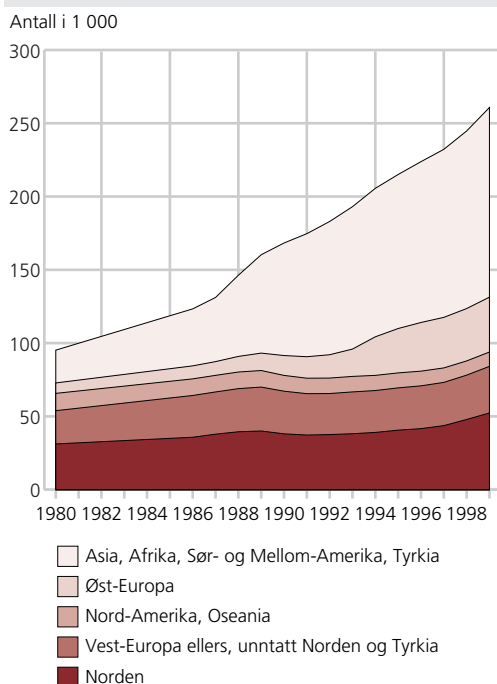
2) *Utenlandsfødte*: Personer som selv er født i utlandet (regnet ut fra morens registrerte bosted ved fødselen).

3) *Utenlandske statsborgere*: Personer som ikke har norsk statsborgerskap. Norsk statsborgerskap erverves ved fødselen for barn av norske statsborgere. Ellers kan det normalt innvilges etter sju års botid.

Asylsøker: Person som henvender seg til Norge for å få beskyttelse på grunn av forfølgelse eller reell frykt for forfølgelse på politisk, religiøs eller etnisk grunnlag i sitt hjemland. Svært få får innvilget asyl på politisk grunnlag, mens langt flere får bli av humanitære grunner.

Flyktning: Person som har fått innvilget asyl/flyktningstatus i Norge. De som ikke har søkt asyl, kommer som regel som overføringsflyktninger fra leire under FNs Høykommissær for flyktninger.

Figur 1.6. Innvandrerbefolkningen 1. januar, etter landbakgrunn. 1980-1999

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

folkemengden. 220 300 var født i utlandet og flyttet til Norge. 40 400 var født i Norge og omtales ofte som annengenerasjonsinnvandrere. Personer med bakgrunn i Asia (medregnet Tyrkia), Afrika eller Latin-Amerika utgjør knapt halvparten av innvandrerbefolkningen. Hver femte innvandrer har bakgrunn fra andre nordiske land, mens gruppene fra henholdsvis resten av Vest-Europa og fra Øst-Europa er noe mindre. Personer med bakgrunn fra Sverige utgjør nå (1.1.1999) den største enkeltgruppen i innvandrerbefolkningen, fulgt av Pakistan og Danmark. Dette er et skift fra året før, da personer med pakistansk bakgrunn var den største gruppen.

I Norge bor dessuten 160 000 norske statsborgere med én utenlandsfødt og én

norskfødt forelder, de fleste av disse født i Norge. Hele 40 prosent av dem hadde den utenlandsfødte forelderen fra et annet nordisk land, mens like mange hadde denne fra et annet vestlig land. Det samlede antallet med en eller annen bakgrunn fra utlandet er 434 500 eller 9,8 prosent av folketallet.

Innvandrerbefolkningen er fordoblet de siste 12 årene, og en stor andel av tilveksten skyldes at annengenerasjonen vokser. Selv uten nettoinnvandring vil derfor innvandrerbefolkningen vokse en viss tid framover.

Det finnes mange måter å definere tredjengenerasjonsinnvandrere på. Ifølge våre data var det i 1999 79 000 personer bosatt i Norge som hadde én eller flere besteforeldre født i utlandet (om lag 60 prosent med bakgrunn fra Danmark, USA eller Sverige). Dette er barnebarn av innvandrere som kom til Norge fram til på 1970-tallet, mange lenge før den tid. 4 400 personer hadde minst to utenlandsfødte besteforeldre. Opp mot 200 personer hadde tre eller flere besteforeldre født utenfor Norge, og det var registrert 20 personer med alle fire besteforeldre født i utlandet.

Flyktninger blir i landet, våre naboer reiser igjen

Av dem som kom til Norge for første gang i perioden 1986-1990, var 57 prosent fortsatt i landet ved utgangen av 1995. Blant innvandrere fra Vest-Europa og Nord-Amerika var det bare én av fire som fortsatt var i landet, mens andelen var tre av fem for dem som kom fra Øst-Europa og fire av fem for dem fra resten av verden. De som kom som flyktninger er mest bofaste, men også de fleste innvandrere fra land som Pakistan og Marokko synes å ha slått seg ned for lengre tid eller permanent (Tysse og Keilman 1997).

Av 60 000 norske statsborgere som flyttet ut av Norge i 1986-1990, var det ved utgangen av 1995 fortsatt vel en tredel som befant seg i utlandet (ibid.).

1.5. Regional befolkningsutvikling

De fleste kommuner har nedgang i folketallet

Som for landet som helhet, er det tre faktorer som bestemmer den regionale befolkningsutviklingen; flyttinger, fødsler og dødsfall. Når virkningen av flyttingene år for år legges oppå hverandre, får den totale størrelsen store konsekvenser for de to andre faktorene. For det første for fødslenes fordeling i geografien, men også for forholdet mellom fødsler og dødsfall: Når det bare er eldre mennesker igjen, dør det flere enn det fødes.

Til tross for at landets folketall har økt med 3-6 promille per år siden 1980, er det mange kommuner som har opplevd nedgang i folketallet. Etter 1980 er det år om annet mellom 40 og 70 prosent av kommunene som har hatt nedgang i folketallet.

Langsiktig synkende geografisk mobilitet

En hører ofte at geografisk mobilitet (se ramme 1.4) er karakteristisk for et moderne samfunn, og at problemer forbundet med manglende sosial stabilitet gjerne skyldes økende geografisk mobilitet. Flyttinger mellom kommunene er blitt registrert løpende i Norge siden 1950. I denne perioden er imidlertid hovedtrenden synkende geografisk mobilitet - også når tallene er korrigert for kommunesammenslåinger. I løpet av 1998 skiftet omtrent 4 prosent av befolkningen bostedskommune ifølge Det sentrale folkeregisteret. Dette er en noe høyere andel enn den laveste som er registrert (3,8 prosent i

1992). Siden flytting er vanligst blant unge voksne (se figur 1.7, der de fleste utdanningsflyttinger riktignok ikke er registrert), vil andelen som flytter til enhver tid være avhengig av aldersstrukturen i befolkningen.

Grovt sett er dagens mobilitet slik at hver person i gjennomsnitt skifter bostedskommune tre ganger i løpet av livet. Dette tallet har sunket gjennom hele etterkrigstiden. Lenge var mobiliteten en god del høyere for kvinner enn for menn, men dette er endret i løpet av 1990-tallet, og menn flytter nå like ofte som kvinner. Fra slutten av tenårene til midt i 20-årene er det fortsatt langt flere kvinner enn menn som flytter. Dette henger blant annet sammen med at kvinner forlater oppveksthjemmet og etablerer seg i parforhold tidligere enn menn. Samtidig er det nå flere kvinner enn menn som tar høyere utdanning, noe som også påvirker mobiliteten til de unge voksne.

Flyttinger *innenfor* kommunene er ikke regnet med i det målet på mobilitet som er brukt her. Så langt bakover det finnes tall, er det flere slike flyttinger enn *mellom* kommuner. Tas alle flyttinger med, skifter hver person i gjennomsnitt bosted om lag ni ganger i løpet av livet.

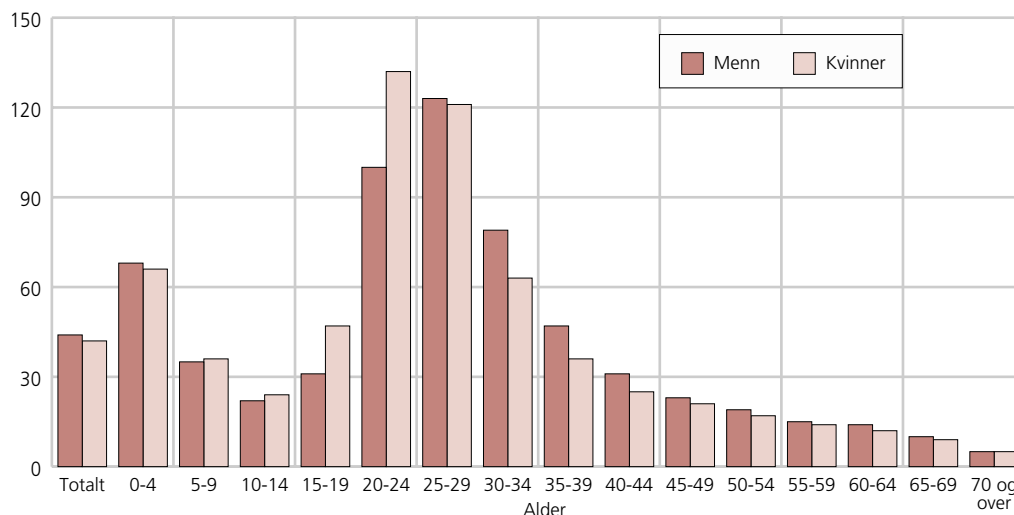
1.4. Flytting

Flytting: Registrert skifte av bosted for en person fra en norsk kommune til en annen. Ugifte, borteboende studenter er registrert bosatt i foreldrehjemmet så lenge de studerer. Flyttinger blant ugifte studenter registreres derfor ikke.

(Geografisk) mobilitet: Antall flyttinger i en gruppe per 1 000 bosatte personer i gruppen.

Figur 1.7. **Aldersavhengig mobilitet for menn og kvinner. Innenlandske flyttinger. 1998**

Flyttinger per 1 000 innbyggere

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Konjunkturer betyr mye for flyttemønsteret

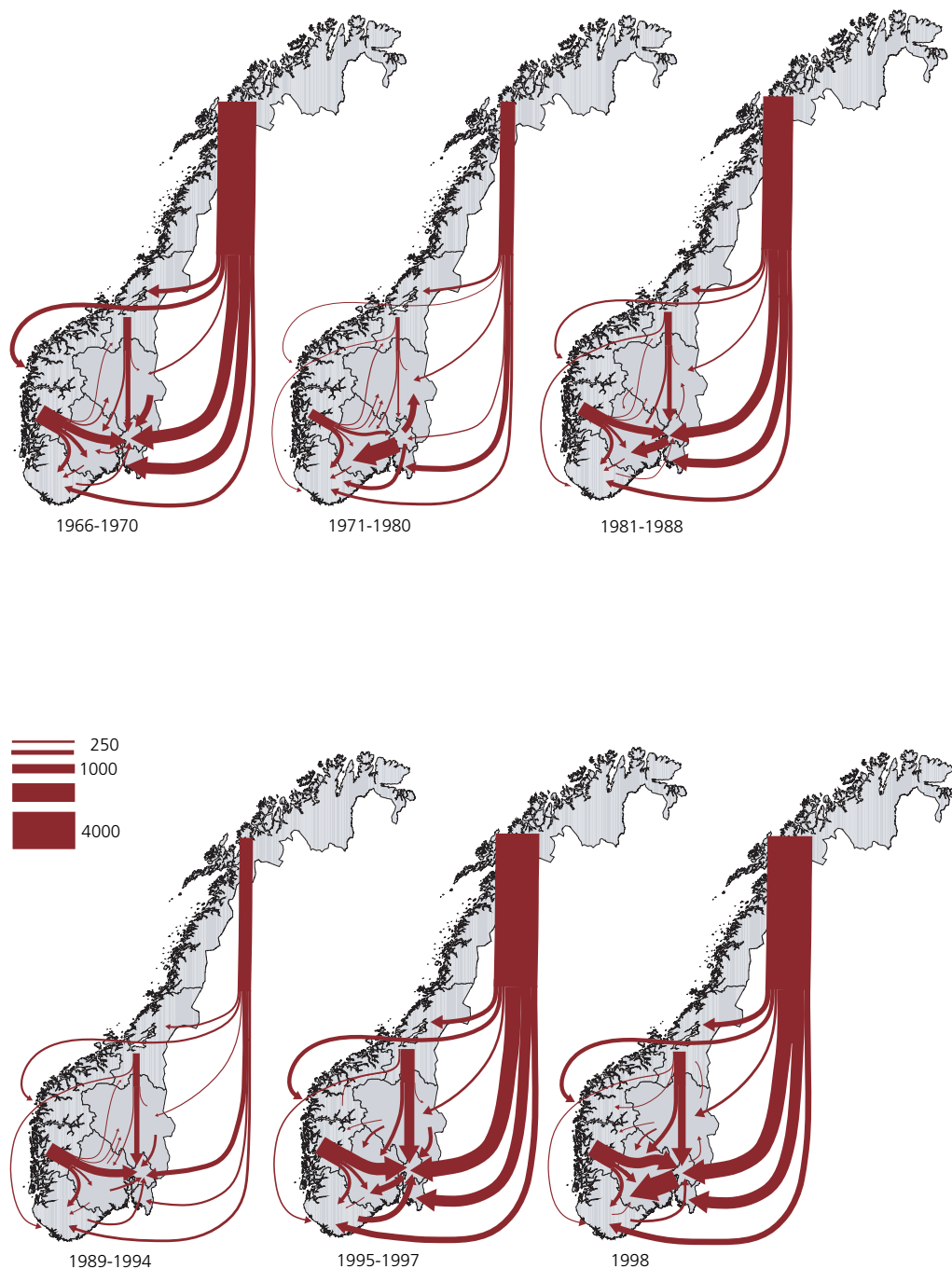
Samtidig med den langsiktige nedgangen i mobiliteten, er det mer kortsiktige variasjoner som må sees i sammenheng med de økonomiske konjunktorene. Mobiliteten steg med nesten 10 prosent da etterspørselen etter arbeidskraft økte med høykonjunkturen i perioden 1984-1987. Da arbeidsledigheten steg mot slutten av 1980-tallet (se kapittel 5), sank mobiliteten med hele 15 prosent fram til 1992. Mye av denne nedgangen er tatt inn igjen fra 1992 til 1997. Mobiliteten er igjen på høyde med 1988, men den er fortsatt lavere enn på 1960- og 1970-tallet.

Nettutflyttingen fra Nord-Norge til resten av landet økte gjennom hele 1990-tallet til 1997, da den til og med var større enn under den store utflyttingsbølgen på slutten av 1960-tallet. I 1998 avtok nettutflyttingen fra Nord-Norge noe, og var da tilbake på nivået fra 1996.

Kartene i figur 1.8 viser netto flyttestrømmer mellom landsdeler målt i årsgjennomsnitt. Periodene er valgt ut fra en målsetting om å få fram variasjonene i strømmene best mulig. Årstallene er altså gruppert sammen til perioder av ulik lengde, men med likheter i flyttemønsteret. Likevel er det selvfølgelig variasjoner innenfor den enkelte periode som ikke kommer med i framstillingen.

Kartene viser hvordan perioder med sterk sentralisering har vært avløst av perioder med større balanse i flyttingene. Det har vært nettoutflytting fra Nord-Norge, Trøndelag og Vestlandet i alle periodene (men ikke i alle enkeltårene). Sørlandet (Agder/Rogaland) og "Østlandet ellers" (Østfold, Vestfold, Buskerud og Telemark) er de to landsdelene som har hatt nettoinnflytting i alle periodene. For de to landsdelene Hedmark/Oppland og Oslo/Akershus har det vekslet mellom flytteeverskudd og -underskudd.

Figur 1.8. Netto flyttestrømmer mellom landsdelene i gjennomsnitt per år i ulike perioder. 1966-1998

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Utflyttingen fra Oslo/Akershus til nabofylkene i sør og vest var stor i 1998. Dette må sees i sammenheng med at det er stor mangel på boliger i Oslo, samtidig som betydelige deler av "Østlandet ellers" ligger innen dagpendlingsavstand fra Oslo.

Langsiktig sentralisering

Langsiktig sentralisering er en kontinuerlig prosess, bare bremsset ned i enkelte perioder, som i krisetiden mellom krigene. I nyere tid avtok også sentraliseringen i perioden med utbygging av de offentlige tjenester på 1970-tallet og nå sist, i lavkonjunkturen rundt 1990. Den langsiktige sentraliseringen er langt på vei strukturbestemt og drevet av den generelle samfunnsutviklingen, med teknologiske endringer som en viktig drivkraft. De ulike næringene er ulikt fordelt, og har forskjellig potensiale for vekst i ulike deler av landet. Nedgangen i sysselsettingen i primærnæringene (landbruk og fiske), industriens vekst og tilbakegang, og den sterke veksten i de tjenesteytende næringene, har til sammen gitt sterkt sentraliserende, strukturelt betingede flyttestrømmer.

I tidligere perioder med stor nettoutflytting var fødselsoverskuddet i fraflyttingsområdene stort nok til at deres andel av landets folketall holdt seg noenlunde stabilt. Dagens flyttemønster gir imidlertid en relativt sterk omfordeling av befolkningen mellom landsdelene. Oslo og Akershus' samlede andel av landets folketall økte fra 20,0 til 21,7 prosent fra 1980 til 1999. Nord-Norges andel sank samtidig fra 11,5 prosent til 10,4 prosent. Dette er usedvanlig store endringer i historisk sammenheng. Sammenlignet med 1980 har det vært nedgang i folketallet i Hedmark, Nordland og Finnmark.

Færre barn i distriktene

Flyttemønsteret de siste tiårene har medvirket til at en stadig større andel av kvinnene i fødedyktig alder befinner seg i sentrale strøk, og de får også sine barn der. Tidligere var det vanlig at ungdom som flyttet fra distriktene til byene, flyttet tilbake til ett av hjemstedene når de skulle etablere seg med familie. Det nye bosettingsmønsteret innebærer dermed at fødselshyppigheten stiger raskere i sentrale strøk enn i utkantene. I tillegg virker flyttemønsteret, når konjunktorene bedres, sterkt sentraliserende i seg selv. Innvandring fra utlandet fører også til økt konsentrasjon i de mest sentrale strøkene, selv om også Nord-Norge har en betydelig innvandring, og enkelte utkantkommuner kan få stor innflytting knyttet til asylmottak.

Grunnlaget for det sterkt sentraliserende flyttemønsteret i etterkrigstiden har vært de store barne- og ungdomskullene i distriktene. Nå er altså denne situasjonen endret. For første gang på 50 år er den unge voksgenerasjonen mindre enn foreldregenerasjonen, og det er i større grad tilfellet i distriktene enn i sentrale strøk. Det at det ikke lenger er "så mange å ta av", vil antakelig svekke flyttingenes bidrag til sentraliseringen i årene som kommer, men det regionale fødselsmønsteret gjør at sentraliseringen likevel vil fortsette. I den nye situasjonen vil folketallet i distriktene gå ned selv om ingen flytter.

Vestlendingene er mest fruktbare, men sterkest vekst i Oslo

Kvinnene i sentrale strøk er ikke mer fruktbare enn kvinner i distriktene, men endringer i flyttemønsteret har altså i økende grad ført til at kvinner i fruktbar alder slår seg ned i sentrale strøk og føder barna sine der. Tendensen til at kvinner

får sine barn senere enn før, har forsterket denne effekten (Sørli 1995).

Variasjonen i fruktbarhet mellom fylkene er i hovedsak den samme nå som for 30 år siden. Fruktbarheten i alle fylker på Østlandet ligger under landsgjennomsnittet, mens alle andre fylker ligger over. Riktignok har Vestlandet tatt over Nord-Norges rolle som landsdelen med høyest fruktbarhet, men forskjellene har hele tiden vært små. Sammenligner vi fruktbarhetstallene i 1998 med tallene fra tidlig på 1980-tallet, har stigningen vært ganske jevnt fordelt over landet. Unntaket er Agder-fylkene, som har hatt en svak nedgang. Stigningen har vært størst i Oslo, der fruktbarheten nå faktisk er høyere enn på begynnelsen av 1970-tallet, noe som må sees i sammenheng med den store andelen innvandrere i hovedstaden (Lappegård 1999, 1999a).

Store forskjeller i dødelighet innenfor Oslo

Tall fra 1998 viser at Sogn og Fjordane er fylket med høyest levealder i Norge. Det gjelder både for kvinner og menn, med 1,5 års høyere forventet levealder enn landet under ett. Også i nabofylkene til Sogn og Fjordane lever folk lenge. Dårligst an ligger Finnmark, med over 1,5 år lavere levealder enn landsgjennomsnittet for kvinner og nesten 3 år lavere for menn. I Finnmark er levealderen for menn lavere enn alle landsgjennomsnitt i Vest-Europa, men høyere enn i hele Øst-Europa. *Innenfor* fylkene er det enda større variasjon. Særlig gjelder dette mellom ulike bydeler i Oslo. Mens levealderen i Vindern bydel ligger hele 5,5 år over landsgjennomsnittet for menn og 2 år for kvinner, har enkelte bydeler i Indre Øst 6-7 år lavere levealder for menn og 4-5 år lavere for kvinner (Sosial- og helsedepartementet mfl. 1997). Slike tydelige forskjeller innenfor et lite geografisk

område, viser at levekår og livsstil har stor betydning for dødeligheten. For ytterligere informasjon om dødelighet, se kapitlet om helse (kap. 3).

1.6. Endringer i familie- og husholdningsmønsteret

Familien – sammenbrudd eller nye tilpasninger?

Er familien i en krise? Tall som dokumenterer en langsiktig utvikling med færre barn, flere barnløse, færre ekteskap, flere samboerskap og hyppigere samlivsbrudd, kan tas som bevis på at familien som institusjon er i krise. Eller viser det tiltagende mangfoldet i måter å bo sammen på at familien heller er fleksibel og overlever ved å endre form og innhold (Noack 1999)?

Hvert fjerde samliv er samboerskap

Tilknytningen den enkelte har til familie og husholdning har mye å si for levekårene, og familien og husholdningen er i seg selv en viktig kilde til sosial kontakt. Det

1.5. Datakilder

Mye av stoffet i dette avsnittet bygger på opplysninger fra to større intervjuundersøkelser: *Fruktbarhetsundersøkelsen 1977* og *Familie- og yrkesundersøkelsen 1988*. Nyere tall for samboerforhold er hentet fra *Omnibusundersøkelsene 1993-1998*, som også er intervjuundersøkelser.

Informasjon om husholdninger kommer hovedsakelig fra folketellingene, som har vært gjennomført hvert tiende år, siste gang i 1990. Ved de siste folketellingene har bostedet i folkeregisteret vært lagt til grunn, noe som har resultert i for få små husholdninger i statistikken – blant annet fordi ugifte studenter i folkeregisteret fortsatt ble registrert bosatt i foreldrehjemmet.

1.6. Definisjoner av familie og husholdning

For å tilhøre en og samme *familie*, slik begrepet brukes her, må følgende to betingelser være oppfylt: Personene må bo i samme husholdning, og båndet til de øvrige husholdningsmedlemmene må enten være ekteskap eller et foreldre/barn-forhold. Barn omfatter også adoptiv- og stebarn.

Husholdninger kan deles i privathusholdninger og felleshusholdninger (for eksempel institusjoner). Her benyttes begrepet husholdning i betydningen privat bohusholdning. Alle personer som har samme adresse og bor i samme bolig, regnes til én og samme bohusholdning.

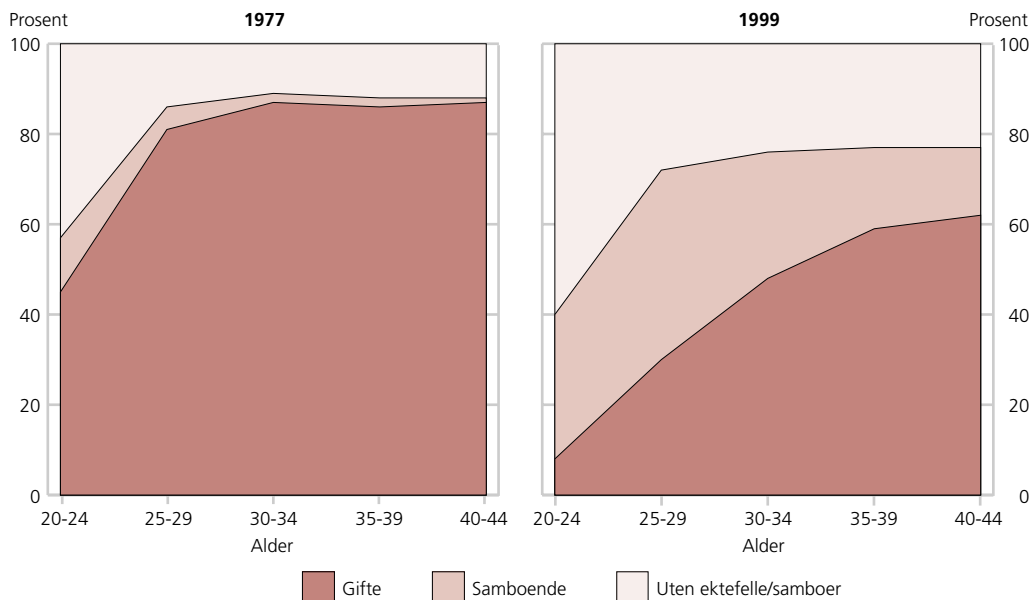
Et *samboerpar* består av to personer som har oppgitt å bo på samme adresse i et ekteskapslignende forhold uten å være formelt gift med hverandre.

Giftermålshyppighet er antall giftermål inngått ett år blant ugifte personer i en gitt gruppe, i forhold til (per 1 000 av) det gjennomsnittlige antall ugifte i denne gruppen dette året.

foregår mange endringer i familie- og husholdningsstrukturen i Norge i dag. Den viktigste endringen etter 1980 er trolig at de mange samboerforholdene for alvor setter sitt preg på familielivet, særlig blant unge mennesker. Antallet samboer-

par er anslått til om lag 250 000 i 1999, mens det er registrert 840 000 ektepar. Av dem som lever i et parforhold, er samboerne i flertall blant personer under 30 år, mens andelen gifte øker med alderen. Det er relativt flest samboere i

Figur 1.9. Kvinner 20-44 år, etter samlivsform 1977 og 1999. Prosent

Kilde: Fruktbarhetsundersøkelsen 1977, Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 og Omnibusundersøkelsen 1999, Statistisk sentralbyrå.

Nord-Norge og Hedmark/Oppland, men de gifte er i flertall i alle landsdelene.

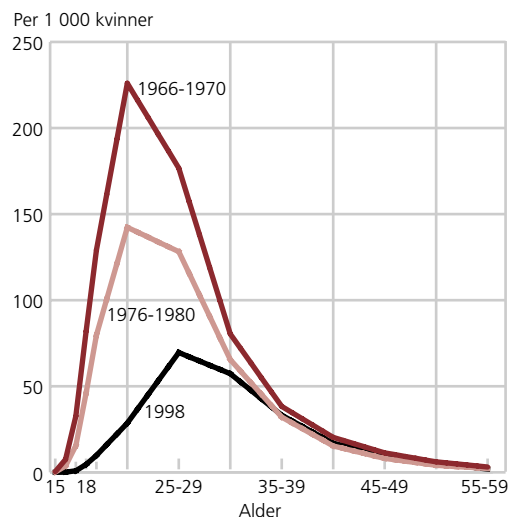
Mens ekteskapsinngåelser registreres med stor nøyaktighet i grunnlaget for befolkningsstatistikken, er det mindre detaljerte og pålitelige kilder til informasjon om samboerforhold. I figur 1.9 er data fra ulike utvalgsundersøkelser satt sammen for å gi et best mulig bilde av hvordan omfanget av samboerforhold har utviklet seg.

For 20 år siden var samboerforhold ikke uvanlig blant de yngre (12 prosent av kvinnene mellom 20 og 24 år levde i samboerforhold). 20 år senere er det blitt vanlig i alle aldre under 45 år, og det er heller ikke sjeldent blant dem som er eldre. Ved å sammenligne de to diagrammene i figur 1.9 ser vi også at det blant kvinner i aldersgruppen 20-44 år er blitt vanligere å leve alene. Andelen kvinner i denne aldersgruppen som er gift, har sunket sterkt i perioden, fra 73 prosent i 1977 til 42 prosent i 1999.

Antall inngåtte ekteskap har økt på 1990-tallet

Det har skjedd en dramatisk nedgang i giftermålshyppigheten de siste tiårene. Blant 1 000 19-årige jenter var det hvert år på slutten av 1960-tallet 130 som giftet seg. I 1998 var det derimot bare 10 per 1 000. Det har imidlertid vært en liten økning både i 1997 og 1998, etter at det i 1996 var bare 7 per 1000 19-årige jenter som giftet seg. Den langsiktige trenden er imidlertid nedgang i alle aldersgrupper, men minst blant de eldste. Gjennomsnittsalderen ved inngåelsen av første ekteskap har økt for kvinner med fem år siden begynnelsen av 1970-tallet, fra 23 til 28 år. De aller siste årene har antallet ekteskap økt, mest som følge av at flere har nådd gifteferdig alder, men det har også vært oppgang i giftermålshyppigheten i

Figur 1.10. Giftermålshyppigheter for ugifte kvinner i ulike aldersgrupper. 1966-1970, 1976-1980 og 1998

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

alderen 30-44 år for begge kjønn. Giftermålshyppigheten har imidlertid endret seg lite for kvinner i 20-årene. Det at flere gifter seg er antageligvis en gjeninnhenting av utsatte giftermål. Oppgangen er uansett ikke sterkere enn at vi må gå ut fra at samboerforhold for mange etter hvert oppfattes som et mer permanent alternativ til ekteskap. At det har vært stigning i antall inngåtte ekteskap i løpet av 1990-tallet, henger også sammen med at det inngås stadig flere ekteskap blant tidligere gifte. Økningen skyldes at det er blitt flere skilte, ikke at deres giftermålshyppighet øker. Gjengifte er vanligere blant menn enn blant kvinner.

Partnerskap: Oftest menn bosatt i Oslo

I løpet av fem måneder etter at loven om registrert partnerskap trådte i kraft i august 1993, ble det inngått 158 partnerskap. Deretter er det årlig registrert rundt 120 nye partnerskap. Det er nå i alt

registrert i underkant av 1 400 partnere. Dessuten er det 146 tidligere partnere (fraskilte, separerte eller etterlatte). Andelen tidligere gifte er ikke ubetydelig blant de registrerte partnerne (om lag 14 prosent).

I 1998 ble 58 prosent av partnerskapene inngått mellom to menn, som er den laveste andelen siden partnerskapsloven trådte i kraft 1. august 1993. I 1993 var den hele 73 prosent, mens omtrent to av tre partnerskap i årene etterpå har vært mellom to menn. Flest partnerskap ble inngått mellom personer i aldersgruppen 30-39 år. Halvparten av dem som inngikk partnerskap i 1998, var bosatt i Oslo.

Annethvert barn fødes utenfor ekteskap

Andelen barn som fødes utenfor ekteskap er et uttrykk for hvordan samlivsstrukturen endrer seg. Denne andelen er nå på rask vei mot 50 prosent, etter å ha ligget mellom 5 og 10 prosent helt fram til midt på 1970-tallet. Tall fra Medisinsk fødselsregister viser at det aller meste av oppgangen skyldes fødsler der foreldrene er samboende. Fødte av enslige mødre i tradisjonell forstand utgjør under 10 prosent.

Nedgang i antall skilsmisser etter 1994

Antallet oppløste ekteskap økte fortsatt gjennom 1980-årene, og det var årlig økning til og med 1993. Etter 1994 har det imidlertid vært en nedgang både i antallet skilsmisser og andelen av ekteskap som blir oppløst. Skilsmissehyppigheten er høyest blant kvinner i 25-35-årsalderen og menn mellom 30 og 40 år. Det skilsmissemønsteret vi hadde i 1998, tilsier at dersom det holder seg, vil 42 prosent av dem som giftet seg det året, før eller senere bli skilt. Så høye skilsmisseandeler er foreløpig ikke registrert for

noe ekteskapskull. Den høyeste andelen som var registrert i 1997, var 26 prosent for ekteskap inngått i 1974, og denne andelen må antas å vokse noe i årene som kommer. Vi har ingen tilsvarende statistikk for samboere som flytter fra hverandre. Utvalgsundersøkelser tyder likevel på at samboerforhold er langt mindre stabile enn ekteskap. Slike studier av samboerskap har påvist at samboerforhold i gjennomsnitt blir oppløst fire til fem ganger så hyppig som ekteskap, men at forskjellen er mindre dersom samboerskapet har vart noen år (NOU 1999:25). De samme studiene viser også at risikoen for samlivsbrudd er vel tre ganger så stor for samboere med barn som for ektepar med barn.

Mindre husholdninger

En rekke forhold fører til at den gjennomsnittlige husholdningen blir mindre: Den langsiktige nedgangen i fødselshyppigheten (inntil 1983) og i alderen ved flytting hjemmefra, og økningen i ekteskapsalder, i skilsmissehyppighet og levealder. Disse prosessene har pågått stort sett gjennom hele vårt århundre, og takten i endringene er trolig minst like høy nå som før.

Det blir stadig flere énpersonhusholdninger. Ifølge Inntekts- og formuesundersøkelsen 1997 (Statistisk sentralbyrå 1997) besto 41 prosent av husholdningene av bare én person. Det var likevel vanligst å bo i topersonhusholdninger. Flere enn en av fire personer gjorde det.

Ifølge folketellingen i 1990 bodde en av fire personer i Norge sammen med ektefellen og egne barn under 18 år, en av fem var barn som bodde sammen med begge foreldrene, og en av seks bodde sammen med ektefellen, men ikke mindreårige barn. I alt utgjorde disse tre gruppene 60 prosent av befolkningen. Av de øvrige utgjorde halvparten aleneboere

Tabell 1.2. **Privathusholdninger, etter størrelse. 1970, 1980 og 1990. Prosent¹**

Antall personer i husholdningen	1970	1980	1990
I alt	100	100	100
1	21	28	34
2	25	26	26
3	19	16	15
4	18	18	16
5 ²	10	8	8
6 eller flere	7	4	
Antall husholdninger i 1 000	1 297	1 524	1 751
Gjennomsnittlig antall personer per husholdning	2,9	2,7	2,4

¹ Andelen en- og topersonhusholdninger er i realiteten noe høyere enn det som kommer fram i tabellen. Opplysninger om husholdninger fra folketellingene er basert på registrert bosted. Grunnen til at registrert bosted kan avvike fra faktisk bosted er at ikke alle flyttinger blir registrert:

- Ifølge folkeregisterets regelverk skal enkelte faktiske flyttinger ikke registreres. Det gjelder først og fremst enslig ungdom under utdanning som har flyttet hjemmefra. De blir fortsatt stående som bosatt i foreldrehjemmet
- Ikke alle som har plikt til å melde flytting til folkeregisteret, gjør det. Det antas særlig å gjelde den første tiden etter inngåelse av samboerforhold og samlivsbrudd

² Gjelder 5 eller flere i 1990.

Kilde: Folke- og boligtingene 1970, 1980 og 1990, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 1.3. **Personer, etter husholdningsstørrelse. 1970, 1980 og 1990. Prosent¹**

Antall personer i husholdningen	1970	1980	1990
I alt	100	100	100
1	7	10	14
2	17	19	22
3	20	18	19
4	25	27	27
5 ²	17	15	18
6 eller flere	14	11	
Antall personer i 1 000	3 819	4 046	4 206

¹ Se note 1 til tabell 1.2.

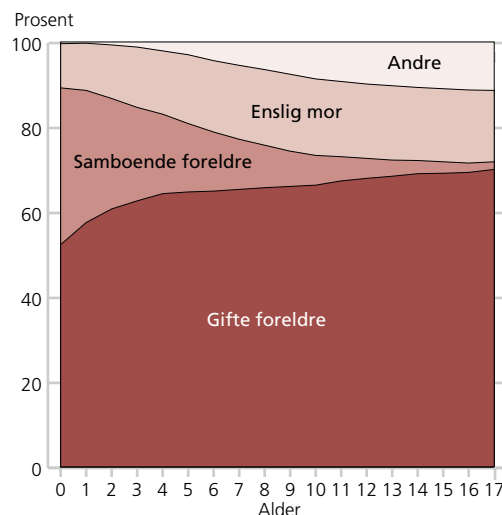
² Se note 2 til tabell 1.2.

Kilde: Folke- og boligtingene 1970, 1980 og 1990, Statistisk sentralbyrå.

eller unge voksne som bodde sammen med foreldrene. Resten fordelte seg jevnt mellom enslige forsørgeres familier, samboere med og uten barn og en restgruppe, som for eksempel består av eldre hjemmeboende barn.

De fleste barn har gifte foreldre

For barna har den nye familie- og husholdningsstrukturen ført til at deres familieliv er preget av mange flere endringer enn tidligere. Fortsatt er det likevel slik at av om lag én million barn i alderen 0-17 år, lever to av tre sammen med gifte foreldre, ytterligere 13 prosent lever sammen med samboende foreldre, 16 prosent lever sammen med enslig mor og bare 2 prosent sammen med enslig far. Gruppen "enslig mor" (og far) omfatter her også mødre (fedre) som er samboende med en annen enn barnets andre forelder. Hvor stor denne gruppen er, vet vi ikke. I alt levde 78 prosent av de hjemmeboende barna sammen med begge sine foreldre per 1. januar 1999, en andel som

Figur 1.11. **Barn 0-17 år, etter alder og familietype. 1. januar 1999. Prosent**

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

har sunket fra 83 prosent i 1986 og 81 prosent i 1991. 82 prosent av barna har søsken i familien.

Det er store aldersvariasjoner i dette mønsteret. Blant barn under ett år lever 52 prosent sammen med gifte foreldre og ytterligere 37 prosent med samboende foreldre. Andelen som lever med samboende foreldre, synker jo eldre barnet er. Det skyldes dels at mange av foreldrene enten gifter seg eller flytter fra hverandre når barna blir eldre, og dels at samboerskap ikke har vært like utbredt blant foreldrene til de eldste barna. Bare knapt 2 prosent av 17-åringene har samboende foreldre. Nesten tre av fire hjemmeboende 17-åringer bor sammen med begge sine foreldre.

Andelen som lever sammen med gifte foreldre, har sunket ganske jevnt de siste tiårene, men denne familieformen er fortsatt den klart vanligste for barn i alle aldre. I årene som kommer vil nok andelen som bor sammen med begge foreldrene fortsette å synke, fordi stadig flere barn vil oppleve at foreldrene skiller lag.

Litteratur

Brunborg, Helge og Svenn-Erik Mamelund (1994): *Kohort- og periodefruktbarhet i Norge 1820-1993*, Rapporter 94/27, Statistisk sentralbyrå.

Lappegård, Trude (1999): *Regionale variasjoner i fruktbarheten i Norge*, Rapporter 99/7, Statistisk sentralbyrå.

Lappegård, Trude (1999a): Geografi og kjærlighet, *Samfunnsspeilet* 1999, 2, Statistisk sentralbyrå, 23-29.

Mamelund, Svenn-Erik og Jens-Kristian Borgan (1996): *Kohort- og periodedødelighet i Norge 1846-1994*, Rapporter 96/9, Statistisk sentralbyrå.

Noack, Turid (1999): Kontinuitet og endring. Familiemønstre på slutten av et århundre, *Samfunnsspeilet* 1999, 4, Statistisk sentralbyrå, 28-35.

NOU (1999:25): *Samboerne og samfunnet*, Barne- og familiedepartementet, Oslo, Akademika.

Skiri, Halvard (1995): Nå vokser det enkelte alderskull med årene, *Samfunnsspeilet* 1995, 4, Statistisk sentralbyrå, 28-32.

Sosial- og helsedepartementet mfl. (1997): *Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene. Sammenligningstall for kommunene 1997*.

Statistisk sentralbyrå (1997): *Framskrivning av folkemengden 1996-2050. Nasjonale og regionale tall*, NOS C 414.

Statistisk sentralbyrå (1999): Sosiale indikatorer 1980-1999, *Samfunnsspeilet* 1999, 4, Statistisk sentralbyrå, 75-88.

Statistisk sentralbyrå (1997): Inntekts og formuesstatistikk, NOS.

Sørli, Kjetil (1995): Norsk bosettingsutvikling ved et generasjonsskille, *Samfunnsspeilet* 1995, 4, Statistisk sentralbyrå, 33-37.

Tysse, Tone Ingrid og Nico Keilman (1997): Utvandring blant innvandrere: Flyktninger forblir, nordboere reiser hjem, *Samfunnsspeilet* 1997, 4, Statistisk sentralbyrå, 30-35.

Vassenden, Kåre (red.) (1997): *Innvandrere i Norge. Hvem er de, hva gjør de og hvordan lever de?* Statistiske analyser 1997, 20, Statistisk sentralbyrå.

Jorun Ramm*

2. Helse

Flere gode leveår for alle

Dårlig helse har store konsekvenser både for den enkelte og for samfunnet. For den enkelte og de nærmeste betyr svekket helse redusert livskvalitet, og reduserte muligheter for inntekt, arbeid og opplevelser. For samfunnet betyr det tap av ressurser, og utgifter til behandling og trygd. Helsen oppfattes som en av de viktigste sidene ved levekårene, og som et av de viktigste områdene for politikken i samfunnet. En nylig gjennomført undersøkelse om det gode liv i befolkningen viser at mer fritid, bedre økonomi, og bedre helse rangeres høyest når folk vurderer hva som skal til for å få et bedre liv. Blant personer med sviktende helse har "bedre helse" høyeste prioritet (Barstad 1999).

Målet for norsk helsepolitikk er flere og bedre leveår for alle mennesker (St.meld. nr. 50, 1998-99). En slik politisk målsetting krever tiltak på de fleste samfunnsområdene, både lokalt og sentralt. Innsatsen konsentreres om helsefremmende og helseforebyggende tiltak rettet mot levevaner og helseatferd spesielt. Antallet handlingsplaner som er utarbeidet de senere årene, viser at økt kunnskap ses

som viktig for økt forståelse av sammenhengen mellom blant annet helse og livsstil, helse og kultur, helse og levekår mv.

De definerte hovedsatsningsområdene for nittiårene (referert i St.meld. nr. 37, 1992-93) er forbygging av psykososiale problemer, belastningslidelser, ulykker og skader, samt astma, allergi og inneklimate sykdommer. Dette er viktige områder også inn i dette årtusen. I tillegg settes mye ressurser inn på å redusere sykkelighet som skyldes "livsstilssykdommer" som hjerte- og karsykdommer, kreft, overvekt, diabetes-2, kroniske lungesykdommer, samt benskjørhet (NOU 1998:18).

En viktig del av målet er lengre levetid. Menn forventes å leve i vel 75 år, og kvinner forventes å leve rundt 81 år i gjennomsnitt. Gjennomsnittlig levealder i befolkningen har økt med henholdsvis 2,7 år for menn og 1,7 år for kvinner i løpet av perioden fra 1986 til 1998 (se kapittel 1.3). Men fortsatt lever kvinner i underkant av seks år lenger enn menn. Det har vært en nedgang i flere av årsakene som fører til "tidlig" død, blant annet spedbarnsdødelighet, dødsulykker og selvmord. Dødeligheten i de eldre alders-

* Kapitlet er skrevet i samarbeid med Merete Thonstad og Borgny Vold. Teksten bygger delvis på samme kapittel i Sosialt utsyn 1998, der også Finn Gjertsen, Jon Erik Finnvoll og Anne Mundal medvirket.

gruppene er også redusert. I 1998 inntraff tre firedeler av dødsfallene etter 70-årsalder, mens 1 prosent av dødsfallene var blant personer under 20 år. Halvparten av disse var blant barn under ett år.

Stabil og lav spedbarnsdødelighet

Redusert spedbarnsdødelighet har tidligere betydd mye for økende levealder. Det har vært en betydelig nedgang i spedbarnsdødeligheten i første halvdel av 1990-årene, fra 7 til 4 døde per 1 000 levendefødte i perioden 1990-1996 (se kapittel 1.3). Etter 1994 har spedbarnsdødeligheten holdt seg på et stabilt lavt nivå. I Europa var det bare Sverige (3,6) og Finland (3,9) som hadde lavere spedbarnsdødelighet enn Norge i 1997 (Council of Europe 1999).

De fleste dødsfall i det første leveåret skjer i de fire første ukene etter fødselen, nyfødtperioden. Reduksjonen i dødeligheten er størst etter de fire første leveukene. Medfødte misdannelser, sykdomstilstander med begynnelse i den perinatale perioden (like før og etter fødselen) og krybbedød er de hyppigste årsakene til dødsfall i første leveår. Krybbedødsfall omfatter tilfeller hvor man ikke har kunnet påvise noen sykdom eller skade som kan forklare dødsfallet. På 1970- og 1980-tallet økte antall krybbedødsfall betydelig blant barn fra 4-ukersalder til fylte 1 år. I 1989 ble det registrert 140 krybbedødsfall. Deretter gikk antallet ned til 29 krybbedødsfall i 1996. Antakelig ble noen tilfeller av krybbedødsfall i 1960- og 1970-årene registrert som kvelningsulykker.

Ulykker og selvmord er andre viktige årsaker til for tidlig død. Det har vært en nedgang i dødsulykker og andre voldsomme dødsfall. Vel 5 prosent av dødsfallene skyldes voldsom død.

2.1. Sykelighet og dødelighet

Helse og sykdom

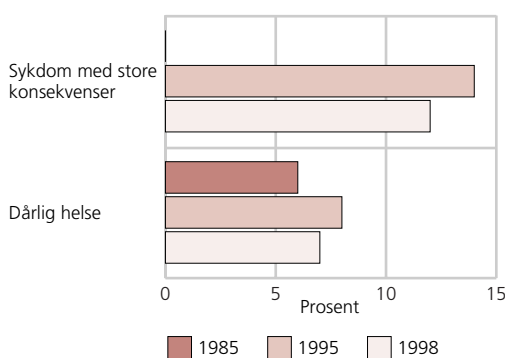
Helsebegrepet er svært sammensatt, og det benyttes gjerne flere mål for å beskrive helsetilstanden. Utviklingen siden syttitallet har gått i retning av redusert dødelighet og økt levealder både for menn og kvinner. Intervjuundersøkelser viser imidlertid at stadig flere har langvarige eller kroniske sykdommer.

Det finnes ikke ett mål eller én indikator som kan sammenfatte helsetilstanden på grunnlag av opplysninger om den levende befolkningen. Ulike tilnærminger gir ulike svar. Figuren viser tre ulike måter å sammenfatte eller avgrense sykeligheten i befolkningen (se figur 2.1).

Vel 60 prosent fortalte om ett eller flere syketilfeller i Levekårsundersøkelsen om helse i 1998. Det gjelder befolkningen 16 år og eldre som bor hjemme. Vel fire av fem pensjonister og knapt to av tre voksne 16 år og over ble registrert med varig sykdom eller funksjonshemming. Også hvert tredje barn hadde varige syketilfeller av varierende alvorlighetsgrad, viser tall fra 1995.

Et "syketilfelle" er ikke nødvendigvis ensbetydende med en sykdom som gir redusert helse eller begrensninger i hverdagen. 12 prosent av befolkningen 16 år og over, 14 prosent kvinner og 10 prosent menn, mente at de hadde syketilfelle som i betydelig grad virker inn på deres hverdag. Det dreier seg om syketilfeller som medfører aktivitetsbegrensninger, smerter eller angst. De færreste barn (4 prosent) har sykdom med betydelige konsekvenser, mens én av fem hjemmeboende eldre opplever store begrensninger på grunn av sykdom.

Figur 2.1. Andel av befolkningen 16 år og over, som har sykdom med store konsekvenser i hverdagen, eller som har dårlig helse. 1985, 1995 og 1998. Prosent

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Helse favner flere sider ved folks velferd. Dette reflekteres i at nærmere 80 prosent av befolkningen sier de har god helse til tross for eventuell sykdom, funksjonsproblemer, eller begrensede aktivitetsmuligheter. Om lag 7 prosent sier de har dårlig helse. Andelen med dårlig helse øker med alder. Vel 15 prosent av pensjonist- og eldrebefolkningen vurderte helsen sin som dårlig i 1998. En firedel av pensjonistene syntes for øvrig at helsen hadde forverret seg sammenlignet med fjoråret, mens 8 prosent mente den var blitt bedre (tall fra 1995).

Ikke-vestlige innvandreres helse

Unge innvandrere er mindre plaget av sykdom enn norske jevnaldrende, mens flere middelaldrende og eldre innvandrere er svekket sammenlignet med nordmenn i de samme aldersgruppene. Forskjellen i sykkelighet mellom kvinner og menn er større for ikke-vestlige innvandrere (8 prosentenheter), enn for nordmenn (2 prosentenheter - se ramme 2.1).

Det ser også ut til at helseplagene innvandrere sliter med rammer hardt og har store konsekvenser for dagliglivet. Annenhver innvandrer i alderen 45-66 år med sykdom sier at sykdommen deres begrenser arbeidsevnen (evne til inntektsgivende arbeid, husarbeid, og skolegang/studier) i høy grad. Andelen er dobbelt så høy som blant nordmenn i samme aldersgruppe. Dette kan ses i sammenheng med ulike aspekter ved innvandrerlivelsen, bl.a. omstilling til annen kultur, fysisk krevende arbeid, trangboddhet, ensomhet mv.

Undersøkelsen viste at innvandrerbefolkningen har et noe annet sykdomsmønster enn den norske befolkningen. Andelen med nervøse lidelser (se ramme) er tre ganger så høy som blant nordmenn. Andelen varierer imidlertid betydelig etter hvilket land innvandrerne kommer fra. Innvandrere fra Iran, Somalia og Chile fortalte oftest om hyppige nervøse

2.1. Levekårsundersøkelse blant ikke-vestlige innvandrere i 1996

I 1996 ble det gjort en større levekårsundersøkelse av innvandrere i alderen 16-70 år fra åtte ikke-vestlige land, med minst to års botid i Norge. I denne undersøkelsen omtales personer som innvandrere dersom de har to utenlandsfødte foreldre. 95 prosent av de intervjuede er førstegenerasjonsinnvandrere, og født i ett av følgende land; det tidligere Jugoslavia, Tyrkia, Iran, Pakistan, Vietnam, Sri Lanka, Somalia eller Chile.

Utvalget av nordmenn, som vi sammenligner innvandrergruppen med, er basert på Levekårsundersøkelsen 1995. Nordmenn blir definert som personer med minst en norskfødt forelder. Fordi det i målgruppen av innvandrere er relativt flere yngre personer, menn og byboere enn i utvalget av nordmenn, er verdiene veiet opp for disse kategoriene nordmenn. Derfor er forskjellene i f.eks. sykkelighet mellom norske kvinner og menn høyere i den tilpassede eller veide befolkningen, enn i "normal"-befolkningen.

2.2. Registrering av nervøse lidelser

Har du i løpet av de siste seks månedene vært plaget av svært kraftig hjertebank uten på forhånd å ha anstrengt deg, vært plaget av nervøsitet, angst eller rastløshet eller følt deg deprimert og nedfor slik at du ikke orket noen ting. Svaralternativene var "ofte", "av og til" eller "aldri". Personer som svarte "ofte" på minst ett av utsagnene, blir registrert med hyppige symptomer på nervøse lidelser.

symptomer under intervjuet, mens innvandrere fra Pakistan, Vietnam og Sri Lanka var minst tilbøyelige til å rapportere slike symptomer (Blom og Ramm 1998).

Det er omtrent like stor utbredelse av muskel- og skjelettlidelser i innvandrerbefolkningen, som i den norske befolkningen 16-66 år (om lag 15 prosent). Mens det er en påfallende lav forekomst av allergiske lidelser (f.eks. høysnue, astma og eksem) blant innvandrere, er det høyere hyppighet av mage- og tarmlidelser og diabetes. I aldersgruppen 45-66 år oppgir 9 prosent av innvandrere og 1 prosent av nordmenn å lide av diabetes. Det ble også registrert en høyere andel med hjerte- og karsykdom blant innvandrerkvinner sammenlignet med menn med innvandrerbakgrunn og norske kvinner.

Vi lever lengre, men er helsen bedre?

Det er vanskelig å svare på om leveårene har en høyere eller lavere helsemessig standard enn tidligere. Ulike sammenfattende mål på sykkelighet og ulike undersøkelser gir til dels forskjellige svar. Undersøkelser som er gjort de senere årene viser at en større andel av befolkningen i alle aldre har syketilfeller enn tidligere. I likhet med tidligere år rapporterer kvinner oftere syketilfeller enn menn. Økningen omfatter for en stor del sykdommer og plager som bidrar til redusert livskvalitet og som kan medføre plager og ulemper i levetiden, men som sjelden er livstruende.

Både helseundersøkelsene og levekårsundersøkelsene viser en økning i andelen med langvarig sykdom i befolkningen siden syttitallet. Det er imidlertid en viss

2.3. Registrering av syketilfeller

Årsaken til den høye sykkelighetsrapporteringen i Helseundersøkelsen 1995, sammenlignet med levekårsundersøkelsen som ble gjennomført samme år, skyldes delvis at intervjuene ble gjennomført med ny teknologi (CAPI: Computer Assisted Personal Interviewing). Tidligere ble det benyttet spørreskjema på papir. Nå ligger spørsmålene på en PC, og intervjueren taster svarene direkte inn på denne. Endringene i innsamlingsmetode medførte at intervjuerne i forkant av denne helseundersøkelsen fikk grundig opplæring i hvordan de skulle bruke PC-ene under intervjuene, og i hvordan de skulle intervjuer om helse spesielt. En annen årsak kan være at helseundersøkelsen er ensidig helsefokusert. Både i Levekårsundersøkelsen 1995 og i Helseundersøkelsen 1995 blir intervjupersonene forelagt en "huskeliste" av diagnoser. Denne listen var mer omfattende i helseundersøkelsen. En del av diagnosene som inngår i helseundersøkelsen, men ikke i levekårsundersøkelsen, blir da også registrert hyppigere i helseundersøkelsen enn i levekårsundersøkelsen.

Den sist gjennomførte undersøkelsen, Levekårsundersøkelsen om helse 1998, viste at om lag 60 prosent av befolkningen hadde varig sykdom, skade eller funksjonshemming. Denne undersøkelsen er, i likhet med Helseundersøkelsen 1995, gjennomført med CAPI. Spørsmålssekvensen om sykdom, skade eller funksjonshemming og "huskelisten" med sykdommer er de samme som i Helseundersøkelsen 1995.

usikkerhet knyttet til hvor stor økningen er. I levekårsundersøkelsen om helse fra 1998, ble vel 60 prosent av den voksne befolkningen utenfor institusjon registrert med langvarig sykdom, virkning av skade eller funksjonshemming. Andelen med sykdom og syketilfeller som påvirker den enkeltes evne til å utføre daglige gjøremål, og som gir seg uttrykk som smerter, angst, søvnproblemer og aktivitetsbegrensning, ser imidlertid ikke ut til å ha økt. Knappt en tredel (31 prosent) av den voksne befolkningen hadde i 1998 sykdom som påvirket hverdagen deres i noen eller i høy grad.

Helseundersøkelsene viser en klar økning i sykkelighet fra 1985 til 1998. Ved undersøkelsen i 1975 hadde 53 prosent av den voksne befolkningen varig sykdom. Det var tilnærmet ingen endring i sykkeligheten frem til 1985, mens i 1995 var andelen økt til 66 prosent (60 prosent i 1998 - se ramme 2.3). Levekårsundersøkelsene tegner et bilde av en mer moderat økning i perioden. Andel voksne (16 år og over) med langvarig sykdom økte fra 47 prosent i 1980 til 52 prosent i 1987 og til 55 prosent i 1995.

Kvinner lever lenger enn menn, men er mer syke

At kvinner lever lenger enn menn, at de er mer syke, og at de har høyere forbruk av legemidler og helsetjenester, blir referert i en offentlig utredning om kvinners helse (NOU 1999:13). Tema for utredningen er kjønnsforskjeller i helse. Den viser at sykdom og plager har ulik utbredelse, virkning og konsekvenser for kvinner og for menn. Utredningen viser til forskjeller mellom kvinner og menn i både sykdomsmønster og sykdomsuttrykk. Kvinner har til dels andre sykdommer enn menn.

Mange kvinner har f.eks. slitasjesykdommer eller andre lidelser som gir belastning over tid, og som det ikke er noen umiddelbar kur eller behandling for. I tillegg til forskjeller i sykdomsmønster, vises det til ulik helseatferd som utslag av en kvinne- eller mannskultur; forskjeller i hvordan de lever sine liv, og i muligheter og utfordringer de møter. Budskapet er at kjønns spesifikke helseproblemstillinger må møtes og håndteres forskjellig.

Sykdomsbildet i endring

Hjerte- og karsykdommer, kreft og smittsomme sykdommer preger i hovedtrekk dagens sykdomsbilde. Lidelser som setter sitt preg på levetiden, som muskel- og skjelettsykdommer, astma og allergi, samt psykiske lidelser, får stadig større utbredelse. Oppmerksomhet blir særlig rettet mot livsstilssykdommene, som er et satsningsområde i dagens folkehelsepolitikk (Sosial- og helsedepartementet 1999).

Økning i muskel- og skjelettlidelser

Mange har sykdom og plager i tilknytning til muskel- og skjelettsystemet. Nærmere 26 prosent hadde denne typen plager i 1995¹, mens 15 prosent hadde det i 1985.

Tabell 2.1. **Andel med muskel- og skjelettlidelser, etter kjønn og alder. 1985 og 1995. Prosent**

	1985			1995		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Alle	15	13	16	26	22	29
0-15	3	2	4	4	3	5
16-24	8	8	9	13	11	16
25-44	13	13	14	24	24	24
45-66	24	21	28	42	36	47
67-79	26	21	30	48	39	55
80-	28	25	29	40	31	46

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

¹ For sykdomsspesifikke opplysninger blir Helseundersøkelsen 1995 benyttet. Sykdomsdiagnosene i den sist gjennomførte Levekårsundersøkelsen om helse 1998 er ikke ferdig bearbeidet (kodet).

Det er vanskelig å si i hvilken grad denne økningen er et resultat av at registreringen av syketilfellene var bedre i Helseundersøkelsen 1995- enn i 1985-undersøkelsen (se ramme 2.3). Kvinner er mer utsatt for denne typen lidelser enn menn. Det er også flere kvinner enn menn som er uføretrygdet med muskel- og skjelettlidelser. I 1998 var én av tre uføretrygdete trygdet med årsak i diagnoser knyttet til muskel- og skjelettsystemet og bindevevet (en av fire i 1983)² (Rikstrygdeverket 1999). I de senere årene har det vært en økning i nye uførepensjonister med sykdom i muskel- og skjelettsystemet, særlig blant middelaldrende kvinner.

Muskel- og skjelettlidelser utvikles over tid, og har i mange tilfeller sammenheng med stress, overbelastning eller ensidig fysisk belastning. Lidelsene gir ofte smerter i muskler og ledd. Ifølge Helseundersøkelsen 1995 var om lag 14 prosent av den voksne befolkningen (16 år og over), nesten dobbelt så mange kvinner som menn (henholdsvis 18 og 10 prosent), plaget av smerter i nakke, armer eller skuldre. Én av åtte voksne hadde mye ryggsmarter, og én av ti hadde mye smerter i knær eller føtter.

Flere unge med nervøse lidelser

Psykisk helse har nær sammenheng med levekår og sosiale forhold. Utvalgsundersøkelser er best egnet til å avdekke lettere psykiske lidelser. Helseundersøkelsen viser at nærmere 7 prosent av befolkningen (tilnærmet 300 000 personer), og flere kvinner enn menn, hadde en nervøs lidelse eller nervøse symptomer i 1995. Omfanget har endret seg lite de siste ti årene. Tallene tyder på at det har vært en svak økning blant unge, og blant eldre kvinner.

Tabell 2.2. **Andel med nervøse lidelser eller symptomer, etter kjønn og alder. 1985 og 1995. Prosent**

	1985			1995		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Alle	5	4	7	7	5	8
0-15	1	1	1	2	3	1
16-24	2	2	3	5	3	6
25-44	5	3	7	7	5	8
45-66	8	6	11	9	7	11
67-79	12	9	13	13	10	16
80-	8	9	8	10	9	10

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

I 1998 var nærmere 29 prosent av de uføretrygdete, omtrent like mange som i 1983, trygdet med "psykoser og nevroser" som diagnose (Rikstrygdeverket 1999). Andelen nye uføretifeller med psykiske lidelser har steget, og stadig flere unge blir uføretrygdet med psykiske plager og lidelser.

Stadig flere nye krefttilfeller ...

Over 10 000 personer døde som følge av kreftsykdommer i 1996, mens nesten 20 000 nye krefttilfeller ble meldt til Kreftregisteret samme år. Det har vært en økning i nye tilfeller av kreft både i antall og i aldersjustert rate over flere tiår. Antallet nye krefttilfeller (aldersjustert rate) var i 1997 21 prosent høyere enn i 1980 for menn, og 20 prosent høyere for kvinner. I perioden 1990-1997 var økningen 11 prosent både for menn og kvinner.

Kreftregisterets oversikt gjelder nye krefttilfeller fordelt etter hvor den første svulsten oppstod (primærsete). Prostatakreft er den hyppigste kreftformen blant menn, mens kvinner rammes hyppigst av

² I registrering av uføre i 1998 er diagnoser klassifisert etter ICD-10. Det innebærer at fullstendig sammenlignbarhet blir vanskelig mellom statistikk før 1998 og fra og med 1998.

Tabell 2.3. Nye tilfeller av kreft. Meldte tilfeller, etter primærsete¹ og kjønn. 1989, 1993 og 1997

	1989		1993		1997	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
I alt.....	9 403	8 605	10 186	9 246	10 812	10 169
Munnhulen og svelget.....	269	102	259	115	262	106
Fordøyelsesorganene og bukhinnen.....	2 364	2 099	2 434	2 276	2 465	2 334
Åndedretsorganene.....	1 315	508	1 427	594	1 408	689
Brystkjertelen og kjønnsorganene.....	2 126	3 097	2 530	3 415	2 852	3 844
Urinorganene.....	1 083	479	1 108	443	1 152	538
Andre organer eller uoppgitt sete.....	1 418	1 669	1 587	1 725	1 960	2 030
Lymfatiske og bloddannende organer..	657	583	1 091	571	713	628

¹ Hvor den første svulsten oppstod.

Kilde: Kreftregisteret.

brystkreft. Kreft i tykk- og endetarm og lungekreft er også vanlige kreftsykdommer. Om lag 70 prosent av de registrerte krefttilfellene hos menn, og 60 prosent av tilfellene hos kvinner finner vi i aldersgruppen over 64 år. Hvert år registreres det omtrent 150 nye krefttilfeller blant barn under 15 år. Barn rammes oftest av kreft i hjernen og av leukemi.

... men liten endring i kreftdødeligheten på 1990-tallet

Nærmere ett av fire dødsfall i 1996 (24 prosent) skyldtes kreft. Når en tar hensyn til endringer i befolkningens alderssammensetning (standardisert dødelighet), har det vært ganske små endringer i dødeligheten av kreft siden begynnelsen av 1980-tallet. Den standardiserte kreft-

dødeligheten var et par prosent høyere i 1996 enn i 1989.

Omtrent en tredel av alle kreftdødsfall skyldes svulster i fordøyelsesorganene og bukhinnen. Blant menn var svulst i lunge, prostata, tykktarm og magesekk de vanligste årsakene til kreftdødsfall, mens det blant kvinner var ondartet svulst i brystkjertelen, tykktarm, lunge og bukspyttkjertelen. Kreft var årsak til mer enn halvparten av alle dødsfall blant kvinner i aldersgruppen 40-60 år, og først etter 70-årsalderen utgjør hjerte- og karsykdommer hyppigste dødsårsak blant kvinner. Første halvdel av 1990-årene var dødeligheten av kreft høyest i fylker på Sør- og Østlandet.

Flere menn har alvorlig hjerte- og karsykdom

Nærmere 15 prosent av befolkningen hadde hjerte- og karsykdommer eller lidelser i sirkulasjonsorganene i 1995. Flertallet av hjerte- og karlidelser som registreres i helseundersøkelsene er lettere diagnoser som høyt blodtrykk, åreknuter og lignende lidelser. Alvorligere lidelser som ischemisk hjertesykdom (blant annet hjerteinfarkt) utgjorde vel én av syv hjerte- og kardiagnoser i

2.4. Dødsårsaksstatistikken

Dødsårsaksstatistikken omfatter alle personer som var bosatt i Norge på dødstidspunktet, uavhengig av om dødsfallet fant sted innen eller utenfor landets grenser. Statistikken viser den underliggende årsaken til død, det vil si den sykdommen som startet forløpet som ledet fram til død, eller den ytre årsaken til skade. Ved kreftdødsfall med spredning registreres primær kreft som underliggende dødsårsak.

Tabell 2.4. **Andel personer med hjerte- og karsykdommer, etter kjønn og alder. 1985 og 1995. Prosent**

	1985			1995		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Alle	11	10	12	15	13	16
0-24	1	1	1	1	1	1
25-44 ...	4	4	4	8	6	9
45-66 ...	20	20	19	24	24	24
67-79 ...	39	35	42	44	42	45
80-	39	32	43	51	49	52

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Helseundersøkelsen 1995. Det er denne diagnosegruppen som er mest fremtredende i trygde- og dødsårsaksstatistikken. Totalt er 8 prosent av de uføretrygdede trygdet med sykdom i sirkulasjonsorganene som primærdiagnose. De fleste av disse er menn. Det er flest kvinner som lever med problemer i tilknytning til sirkulasjonssystemet, og problemene øker i omfang med økende alder.

Redusert dødelighet av hjerte- og karsykdommer

Hjerte- og karsykdommer er den vanligste dødsårsaken i Norge. Siden 1950-årene har slike sykdommer forårsaket omtrent halvparten av alle dødsfall. I løpet av de seneste årene har andelen blitt redusert til omtrent 44 prosent. Vel halvparten av hjerte- og kardødsfallene skyldtes iskemisk hjertesykdom, for eksempel hjerteinfarkt. Omtrent en firedel av hjerte- og kardødsfallene skyldtes cerebrovaskulære sykdommer, det vil si sykdommer i hjernens blodkar, for eksempel hjerneslag.

Dødeligheten av hjerte- og karsykdommer er kraftig redusert i løpet av de siste tiårene, både blant menn og kvinner. Blant menn over 40 år økte andelen som døde av hjerte- og karsykdommer frem til begynnelsen av 1970-årene. Etter denne

tid er det registrert en klar nedgang. I 1996 var dødeligheten lavere enn i begynnelsen av 1950-årene. Blant menn i alderen 60-69 år døde 1 315 per 100 000 innbyggere av hjerte- og karsykdommer i årene 1971-1975, mens 753 per 100 000 hadde hjerte- og karsykdommer som dødsårsak i 1996. Blant kvinner nådde dødeligheten av hjerte- og karsykdommer det høyeste nivået på begynnelsen av 1960-tallet. 255 kvinner i alderen 60-69 år per 100 000 innbyggere døde av hjerte- og karsykdommer i 1996, mot 688 i 1961-1965.

Det er store geografiske forskjeller i hjerte- og kardødelighet. På begynnelsen av 1990-tallet var den klart høyest i Finnmark og lavest i Sogn og Fjordane, både for kvinner og menn. Det er større forskjell mellom byregioner i Oslo enn mellom fylkene. Indre Oslo øst (bydelene Sagene-Torshov, Grünerløkka-Sofienberg og Gamle Oslo) hadde bortimot dobbelt så høy hjerte- og kardødelighet som ytre Oslo vest/nord (Ullern, Røa, Vinderen, Sogn og Grefsen-Kjelsås).

Økende allergi blant barn og unge

18 prosent av befolkningen hadde lidelser i luftveier og åndedretsorganer i 1995.

Tabell 2.5. **Andel personer med astma og allergi, etter alder. 1985 og 1995. Prosent**

	Astma		Allergi/høysnue/eksem	
	1985	1995	1985	1995
Alle	2	5	10	17
0-6	2	4	10	13
7-15	2	6	11	18
16-24	2	6	14	26
25-44	2	4	11	20
45-	3	5	6	12

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Det har vært en markert økning i rapporteringen av denne typen lidelser i helseundersøkelsene siden 1985. Ved undersøkelsen i 1985 hadde vel 2 prosent av befolkningen astma og 10 prosent allergi. I 1995 hadde henholdsvis 5 prosent astmaplager og 17 prosent rapporterte om allergiske plager. Den økte rapporteringen i siste tiårsperioden, fra 1985 til 1995, kan spores innenfor alle aldersgruppene.

Det er mye allergiske plager hos barn, og særlig blant unge. I 1985 hadde 13 prosent av barna (0-15 år) astma eller allergi (høysnue, pollenallergi eller allergisk eksem), mens 19 prosent hadde slike plager i 1995.

Færre ulykker og selvmord

Nærmere 300 000 personer (7 prosent av befolkningen) har noen gang vært involvert i en ulykke som har gitt dem varige skader og mén (Borgan 1997). Det er trafikkulykker som i størst grad invalidiserer, mens fallulykker er den vanligste årsaken til dødsfall på grunn av ulykker. 85 prosent av fallulykkene rammet eldre (75 år og over). Selv om slike ulykker ofte fører til sengeleie med etterfølgende komplikasjoner, blir de registrert som ulykker.

Dødsårsaksstatistikken gir oversikt over den ytre årsaken til skade. Disse dødsårsakene inndeles i hovedgruppene ulykker, selvmord, drap og andre ytre årsaker. På første halvdel av 1990-tallet gikk antallet dødsfall forårsaket av ulykker og selvmord ned. Det er særlig i yngre aldersgrupper at skader er årsak til en stor andel av dødsfallene. At unge menn har større dødelighet enn unge kvinner, skyldes vesentlig ulykker og andre typer skader.

Dødeligheten av ulykker har gått ned for både menn og kvinner siden 1980. Menn

har omtrent dobbelt så høy ulykkesdødelighet som kvinner. I 1996 døde 1 673 personer som følge av ulykkeskader. Skader som følge av fall utgjør den hyppigste årsak til dødsulykker for både menn og kvinner. Andre viktige årsaker til dødsulykker er trafikkulykker og drukning.

Blant barn under 15 år har det vært en markert nedgang i antall dødsulykker. I årene 1956-1960 døde bortimot 250 barn hvert år som følge av ulykker, mens antallet i 1996 var 41.

Færre selvmord blant unge menn på nittitallet

I 1950- og 1960-årene holdt selvmordsraten seg konstant mellom 7 og 8 per 100 000 innbyggere. Dette svarer til om lag 250 selvmord per år. På slutten av 1960-tallet økte selvmordshyppigheten, og i siste halvdel av 1980-årene var hyppigheten fordoblet til 16 per 100 000 innbyggere (Gjertsen 1995). Selvmordsraten blant menn var 3,1 ganger høyere sammenlignet med kvinner i 1996, mens forskjellen mellom kjønnene i snitt var noe lavere i 1980-årene (2,8).

Etter 1988 har den registrerte selvmordsraten gått nedover. I 1996 var det 30 prosent færre selvmord enn i toppåret 1988. Det ble registrert 518 selvmord, 389 menn og 128 kvinner i 1996. Man må tilbake til 1979 og 1980 for å finne lavere selvmordsrate enn i 1995 og 1996, henholdsvis 12,6 og 11,8 per 100 000. I nordisk sammenheng ligger Norge (og Island) lavt på selvmordsstatistikken. Finnene har 2,5-3,0 ganger så høy selvmordsrate. Både i Sverige og Danmark er selvmordsraten på vei nedover.

Selvmord forekommer sjelden blant barn. I perioden 1970-1996 varierte det årlige antall selvmord mellom null og ni blant

barn under 15 år. De seneste årene har det vært færre selvmord blant unge. I 1996 ble det registrert 68 selvmord blant menn under 25 år, mens tilsvarende tall i 1988 var 112.

Ulykker er den viktigste dødsårsaken blant 15-24-åringene. I 1973 stod ulykker for 56 prosent av dødsfallene, mens andelen var redusert til 38 prosent i 1992. I 1973 var 7 prosent av alle dødsfall blant 15-24-åringene selvmord, i 1992 var tallet økt til 26 prosent, og i 1996 var andelen 29 prosent. Økningen i selvmordsandelen blant unge på nittitallet som andel av alle dødsfall, skyldes delvis redusert dødelighet, og dessuten en sterk nedgang i antall dødsulykker. Samtidig ble dødeligheten av selvmord mer enn fordoblet i perioden 1973-1992 i denne aldersgruppen (Hytten mfl. 1995).

2.2. Livsstil og risikoatferd

Vårt forhold til tobakk, kosthold, alkohol og fysisk aktivitet er satt under lupen og definert som sentrale satsningsområder i årene som kommer (Sosial- og helsedepartementet 1999). Med bakgrunn i at livsstilssykdommene i økende grad dominerer helsebildet blir kunnskap om levevaner og helseatferd viktig.

Vi blir utsatt for ulike fysiske og psykososiale påvirkninger, og vi utsetter oss selv for ulike påvirkninger i arbeidet, på skolen, hjemme og i nærmiljøet som bidrar til å styrke eller svekke helsen. For en rekke forhold eller påvirkninger er virkningene på helsen godt kartlagt. For en del av disse, for eksempel røyking og alkoholbruk, finnes gode systemer som overvåker befolkningens eksponering for slike faktorer over tid. For andre faktorer knyttet til helserisiko mangler en gode overvåkningssystemer. Det gjelder for eksempel for fysisk aktivitet og mosjonsatferd.

En av tre ungdommer røyker daglig

Høyt alkoholkonsum og daglig sigarett-røyking er blant de best dokumenterte risikofaktorene for utvikling av helseproblemer og tidlig død. Vel en tredel av den voksne befolkningen (16-74 år) var dagligrøykere i 1998, mens nærmere 12 prosent røykte "av og til". På kort sikt har folks røykevaner endret seg lite. I løpet av de siste 20 år er det imidlertid blitt vesentlig færre menn som røyker hver dag, mens det er omtrent like mange kvinner som røyker i dag som for 20 år siden (se indikator 2.8 i tabellvedlegget). Vel 30 prosent av ungdom mellom 16 og 24 år røykte daglig i 1998. Etter en nedgang tidlig på nittitallet, har andelen dagligrøykende ungdom steget til omtrent samme nivå som på midten av åttitallet.

Unge jenter drikker mye – oftere enn før

Alkoholkonsumet i befolkningen knyttes vanligvis opp mot alvorlige helseskader og sosial nød. Det er imidlertid vanskelig å trekke grensen for når konsumet blir en trussel mot helsa. Det blir antydning at alkohol i moderate mengder kan ha en gunstig helsemessig virkning for enkelte grupper, f.eks. eldre med risiko for hjerte- og karsykdommer (Skovenborg mfl. 1997). Andre kilder fremhever imidlertid at eventuelle helsegevinster drukner i skadevirkninger (WHO 1999).

Levekårsundersøkelsen om helse 1998 viser at en andel på 6 prosent av befolkningen (16 år og over) har drukket så mye alkohol at de følte seg beruset minst en gang i uken eller oftere i løpet av det siste året (4 prosent i 1985). Henholdsvis 12 prosent gutter og 10 prosent jenter i alderen 16-24 år hadde vært beruset ukentlig eller oftere. I løpet av en drøy tiårsperiode har jentene økt konsumet

betydelig. I 1985 drakk 2 prosent av jentene mye alkohol ofte, mens 10 prosent gjorde det i 1998. Mye eller høyt alkoholkonsum tilsvarer 5 halvflasker øl, 1 helflaske svakvin, ½ flaske sterkvin eller ¼ flaske brennevin. Etter 25-årsalder er det betydelig flere menn (8 prosent), enn kvinner (2 prosent) som har drukket så mye alkohol at de hadde følt seg beruset ukentlig eller oftere. I denne aldersgruppen er det først og fremst menn som har økt alkoholkonsumet i løpet av perioden.

Etter 1993 har det vært en økning i alkoholforbruket målt i liter ren alkohol per innbygger. Det er særlig konsumet av øl og vin som har steget. Brennevinskonsument er nærmest halvert siden 1981. Vin- og ølkonsumet har økt i alle de nordiske landene (Lohiniva 1999). I nordisk sammenheng er vi (sammen med Island) "lillebror" når det gjelder størrelsen på gjennomsnittlig alkoholinntak (tall fra 1997).

Mosjon og fysisk aktivitet

Det å være i aktivitet er helsebringende og reduserer risikoen for utvikling av sykdom. I Norge mosjonerer vel halvparten av den norske befolkningen (16-79 år) regelmessig (en gang per måned eller mer). En andel på 7 prosent trener daglig. En av fire sier imidlertid at de aldri mosjonerer (Vaage 1999). Den fysiske aktiviteten i form av mosjon og trening avtar med økende alder. Halvparten av pensjo-

nistene trener svært sjelden eller aldri, 56 prosent kvinner og 45 prosent menn.

Mye fysisk aktivitet faller utenfor det som omtales som trening og mosjon, f.eks. det å gå kortere spaserturer eller turer i skog og mark. Levekårsundersøkelsen 1997 viser at ni av ti har vært på fottur i skog og mark og mer enn tre av fire har vært på spasertur siste år. Fotturer omfatter både kortere turer på under tre timer, lengre dagsturer og flerdagsturer. I gjennomsnitt går nordmenn 42 fotturer og 31 spaserturer i løpet av et år. I gruppen 25-66 år har i overkant av 80 prosent vært aktive på denne måten. Blant de eldre (66-79 år) hadde 56 prosent vært på tur. I denne aldersgruppen er menn mer aktive enn kvinner. Siden 1973 ser det ut til at det har vært en nedgang i andelen som går fotturer/skiturer i skogen og i antall turer, særlig blant unge, men også i aldersgruppene opp til midten av 60-årene (Vaage 1999).

2.3. Konsekvenser av sykdom

Færre eldre med bevegelsesproblemer

Det er vanskelig å gi tall for hvor stor del av befolkningen som er funksjonshemmet. Anslaget for antall "funksjonshemmede" vil variere etter hvor strenge kriterier som legges til grunn for definisjonen. Når funksjonsevne blir

2.5. Bevegelsesevne

I 1985 ble bevegelsesevne målt ved om man er i stand til å gå en trapp opp eller ned uten å hvile, eller om man er i stand til å gå en fem minutters tur. Spørsmålene ble stilt til personer med varig sykdom, skade eller funksjonshemming. Opplysningene ble samlet inn ved personlig intervju.

I 1998 er bevegelsesevne målt ved om man er i stand til å gå en trapp opp eller ned uten å hvile eller om man er i stand til å gå en to km lang tur. Spørsmålene er stilt til alle uavhengig av sykdom. Opplysningene er samlet inn ved postalt spørreskjema som var en oppfølging av et person- eller telefonintervju. Målet er basert på formuleringer som inngår i SF-36, en spørresekvens som har til hensikt å kartlegge helse og livskvalitet i befolkningen. Sekvensen er utformet for å måle en nå-tilstand, og kortvarige vansker blir dermed også registrert.

avgrenset som "fysisk" funksjonshemming, nedsatt bevegelsesevne, syn eller hørsel, hadde nærmere 11 prosent av befolkningen i alderen 16-79 år nedsatt funksjonsevne i 1998 (13 prosent i 1985).

Bevegelsesevnen i eldrebefolkningen er bedret i perioden fra 1985 til 1998. Andelen 67-79-åringene med nedsatt bevegelsesevne (problemer med å gå i trapper eller gå en tur av noe varighet) ble redusert fra 33 prosent i 1985 til 26 prosent i 1998. Flere kvinner enn menn hadde nedsatt bevegelsesevne. Om lag halvparten av eldre (80 år og over) er funksjonshemmet i denne betydningen, langt flere kvinner enn menn (se figur 2.2).

Sykdom som årsak til redusert hverdagsmestring

Sykdom eller funksjonshemming er årsak til ulike praktiske og sosiale problemer for mange. Om lag 13 prosent i alderen 16-79 år hadde i 1998 vansker med én eller flere aktiviteter på grunn av helse-

problemer (15 prosent i 1985): bevege seg rundt i egen bolig, benytte offentlig transport, delta i foreningsliv/fritidsaktiviteter eller med å få kontakt med andre mennesker. 6 prosent hadde svært store vansker med en eller flere av disse aktivitetene.

Problemene tiltar med økende alder. En av ti pensjonister (67-79 år) hadde store problemer med å benytte seg av offentlige transportmidler eller bevege seg ut av boligen på egen hånd på grunn av sykdom eller funksjonshemming. Det har vært liten endring siden 1985. Noe færre kvinner (45-66 år) hadde i 1998 problemer med å bevege seg ut av boligen eller benytte offentlig transport, sammenlignet med 1985.

Eldre kvinner mer hjelpetrengende enn menn

Omfanget av funksjonsnedsettelse eller sykdom, som fører til behov for hjelp i hverdagen, antyder noe om etterspørselen etter pleie- og omsorgstjenester i hjemmet. Om lag en tredel av eldrebefolkningen, snaut én av fire i alderen 67-79 år og nærmere halvparten av "eldste eldre" (80 år og over), trengte daglig hjelp på grunn av varig sykdom eller funksjonshemming i 1998. Flere kvinner enn menn hadde behov for hjelp til vask av hus, samt nødvendige innkjøp.

Det er færre hjemmeboende eldre som opplever at de har behov for hjelp i hverdagen sett i forhold til nivået i 1985. Av eldre som allerede har omsorgshjelp sier en av åtte at de har behov for mer hjelp.

Til tross for mindre variasjoner i tallene ser pleiebehovet i eldrebefolkningen ut til å ha vært tilnærmet konstant i perioden 1985-1998. Blant eldre (67 år og over) utenfor institusjon hadde 6 prosent vansker med å kle av/på seg selv eller med å

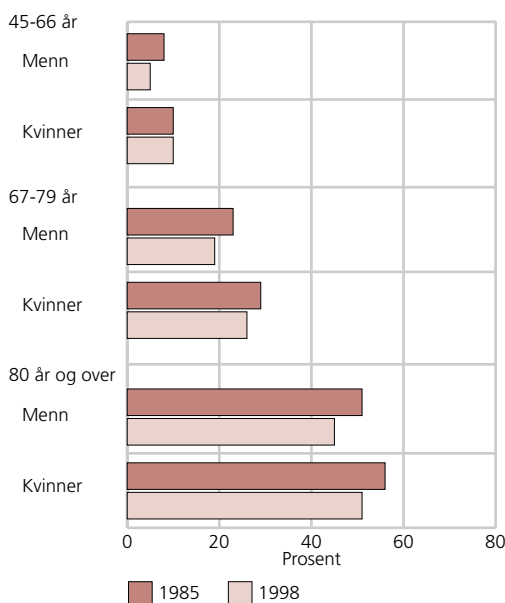
Figur 2.2. Andel kvinner og menn med bevegelsvansker¹ i ulike aldersgrupper. 1985 og 1998. Prosent

¹ Se ramme 2.5.

Kilde: Helseundersøkelsen 1985 og Levekårsundersøkelsen om helse 1998, Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.3. **Andel hjelpetrequende menn og kvinner i ulike aldersgrupper 1985 og 1998. Prosent**

Kilde: Helseundersøkelsen 1985 og Levekårsundersøkelsen om helse 1998, Statistisk sentralbyrå.

ivareta personlig hygiene i 1998. Generelt har flere eldre kvinner enn menn behov for pleie. Behovet må ses på bakgrunn av at flere eldre kvinner bor alene.

80-åringene får mer omsorgshjelp i eget hjem

Tall fra henholdsvis helseundersøkelsen i 1985 og levekårsundersøkelsen om helse i 1998 viser at flere av de aller eldste får ulønnet hjelp fra naboer, slekt og venner ved sykdom på regelmessig basis. I 1998 mottok én av fire 80 år og over hjelp, mens 14 prosent mottok slik uformell hjelp i 1985. Samtidig har det vært en økning i andelen som har mottatt tjenester fra hjemmehjelp i perioden. En andel på 41 prosent av de eldste mottok hjemmehjelpstjenester, og 12 prosent mottok hjemmesykepleie i 1998. Dette er

en økning på 16 prosentenheter for hjemmehjelpstjenester siden 1985. Pleie- og omsorgsstatistikken viser at de fleste mottakere av hjemmetjenester er over 80 år, og at langt de fleste av disse er kvinner (se for øvrig kapitlet om omsorg).

2.4. Helsetjenester

Mer til helse

Offentlige utgifter til helseformål har økt jevnt siden 1980. De utgjorde i 1996 vel 6 prosent av brutto nasjonalprodukt. Utgiftene regnet i 1996-kroner økte fra 9 300 per innbygger i 1980 til 14 200 kroner i 1996. Utgiftene økte gjennom det meste av perioden.

Statistikken over helsetjenester belyser først og fremst ressursinnsatsen og aktivitetene i helsetjenesten. Antall årsverk har økt betydelig, både innenfor kommune- og fylkeshelsetjenesten. Antallet sengeplasser er redusert, samtidig som antallet polikliniske konsultasjoner har økt, både i somatiske og psykiatriske helseinstitusjoner. Ressursinnsatsen i kommunal sektor har økt betydelig. Særlig er de forebyggende tjenestene (skole- og helsestasjons-tjenestene) rustet opp.

Strukturendringer i sykehussektoren

Antallet sykehus på offentlige helseplaner ble redusert med 20 prosent fra 1980 til 1998. Flere lokalsykehus er nedlagt eller innlemmet i større sentraliserte sykehusenheter (region- og sentralsykehus), og enkelte avdelinger er slått sammen til større enheter. Kompetanse og spesialisering på særlige medisinske problemstillinger blir i økende grad samlet på sykehus sentralt i regionene.

Somatiske sykehus: sterk økning i årsverk ...

Antallet årsverk ved somatiske sykehus økte med 36 prosent fra 1980 til 1998. I samme periode økte antallet lege-, sykepleier- og fysioterapeutårsverk med henholdsvis 83, 78 og 40 prosent. Antallet hjelpepleierårsverk ble imidlertid redusert med 31 prosent.

Antallet legeårsverk i somatiske sykehus økte fra snaut 9 årsverk per 10 000 innbyggere i 1980 til snaut 15 årsverk i 1998. Veksten var særlig stor på 1990-tallet (knappt 11 årsverk per 10 000 innbyggere i 1990). Også antallet sykepleierårsverk i sykehusene har økt, fra nær 28 til vel 45 årsverk per 10 000 innbyggere fra 1980 til 1998.

I tillegg til private sykehus som inngår i fylkenes helsetilbud, kom det på 1980-tallet et kommersielt sykehustilbud i det sentrale østlandsområdet. Det er nå fem

små private sykehus som gir tilbud om behandling mot betaling. Ved utgangen av 1998 hadde det kommersielle tilbudet 0,40 prosent av sengekapasiteten og 0,75 prosent av legeårsverkene, samt 0,66 prosent av sykepleierårsverkene i sykehusene.

... svakere økning i antall behandlede pasienter ...

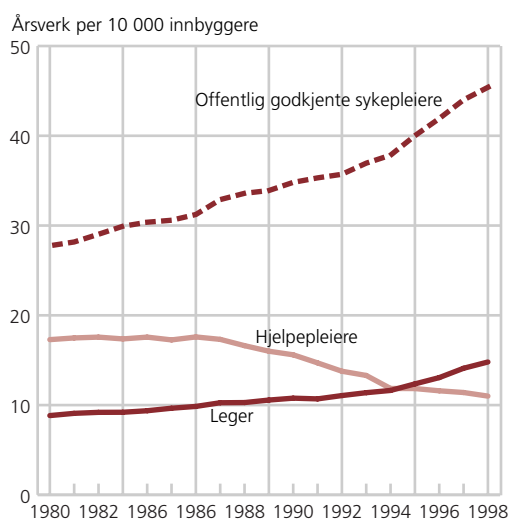
Flere behandles på sykehus enn før, men liggetiden er kortet ned. Sengekapasiteten er redusert fra vel 21 000 plasser til vel 14 000 i perioden 1980 til 1998. Stadig færre sykehussenger utnyttes med andre ord til flere behandlinger. Dette gir seg utslag i at gjennomsnittlig liggetid per sykehusopphold har gått jevnt nedover fra 7,5 dager i 1989 til 6,2 dager i 1998. Antall sykehusopphold har økt jevnt på nittitallet.

I 1998 ble 682 000 heldøgns pasienter utskrevet fra somatiske sykehus. Det var en økning på 11 prosent fra 1990. Antallet sykehusopphold økte fra 1997 til 1998 med 3 prosent, og har de siste fem årene steget med nesten 10 prosent (Rønningen 1999). Antallet sykehusopphold har ligget på 142-145 per 1 000 innbyggere i hele perioden 1989-1994. Fra 1995 økte antallet opphold årlig til snaut 154 per 1 000 innbyggere i 1998. Forbruket av sykehustjenester er altså økende, særlig blant eldre. Eldre (70 år og over) stod for over 30 prosent av sykehusoppholdene og vel 40 prosent av liggedagene i 1998.

... og den polikliniske aktiviteten øker

Nye behandlingsmetoder gjør at flere medisinske inngrep gjøres poliklinisk. Den polikliniske aktiviteten var i 1998 på 3,3 millioner konsultasjoner. Per 1 000 innbyggere ble det utført 610 konsultasjoner i 1989, mens dette var økt med 23 prosent til 749 i 1998.

Figur 2.4. Antall årsverk av leger, sykepleiere og hjelpepleiere i somatiske sykehus per 10 000 innbyggere. 1980-1998

Kilde: Statistikk for fylkeshelsetjenesten, Statistisk sentralbyrå.

2.6. Begrepsdefinisjoner

Heldøgns plass: overnatting ved institusjonen inngår i oppholdet

Oppholdsdøgn: Antall hele døgn eller liggedøgn (kun heldøgns pasienter)

Utskrivninger: Avslutning av døgn- og dagopphold i sengeavdeling eller dagavdeling.

Hjerte- og karsykdommer – årsak til flest sykehusopphold

Ved hvert sykehusopphold i somatiske sykehus registreres heldøgns pasienter med en hoveddiagnose som årsak til oppholdet. Den vanligste årsaken til at vi ligger på sykehus er hjerte- og karsykdommer. Over 15 prosent av oppholdene sett under ett skyldes sykdom knyttet til hjerte- og karsykdommer. Kreftsykdom og noen godartede svulster er den nest hyppigste årsaken til sykehusopphold med nesten 12 prosent av oppholdene. Snaut 11 prosent av oppholdene skyldes skader og forgiftninger, mens 8 prosent skyldes sykdom i lunger og luftveier.

Om lag hvert tiende opphold skyldes fødsler, samt komplikasjoner og sykdommer under svangerskap og i barselseng. Dette er også hovedårsaken til at kvinner har langt flere sykehusopphold enn menn. I 1998 hadde kvinner 380 000 opphold mens menn hadde 302 000.

Hjerte- og karsykdommer er årsak til mer enn hvert fjerde sykehusopphold blant eldre 70 år og over, og svulster til hvert syvende. Over tid har det vært en nedgang i andel opphold som skyldes hjerteinfarkt, mens opphold som skyldes hjerneslag er økende både for kvinner og menn.

Psykiatriske institusjoner: svak vekst i ressursinnsatsen

Antallet heldøgns plasser i psykiatriske institusjoner har gått markert ned. Likevel har antall årsverk økt jevnt. Ved utgangen

av 1997 var det ansatt personell tilsvarende 3,5 årsverk per 1 000 innbyggere, en økning fra 3,0 årsverk i 1980.

Fortsatt nedbygging av heldøgns plasser

Tradisjonelle døgntilbud innenfor psykiatrien blir i økende grad erstattet med poliklinisk og annen dagvirksomhet. Gjennom 1980- og 1990-årene er antallet heldøgns plasser i psykiatriske institusjoner kraftig redusert. Antallet oppholdsdøgn i psykiatriske institusjoner har gått ned fra 971 døgn per 1 000 innbyggere i 1980, til 614 i 1990 og 468 døgn i 1997. Dette skyldes færre tilgjengelige heldøgns plasser og kortere oppholdstid. Gjennomsnittlig oppholdstid er redusert med nærmere to tredeler (64 prosent) i perioden 1980-1997, fra 191 døgn i 1980 til 69 døgn i 1997. Samtidig har antallet utskrivninger fra psykiatriske institusjoner økt. På begynnelsen av 1980-tallet gikk antallet utskrivninger etter døgnopphold ned, men fra 1987 har det vært en klar økning, fra 4,2 per 1 000 innbyggere til 6,6 i 1997, en økning på nærmere 60 prosent.

Psykiatri – flere unge enn eldre behandles poliklinisk

Polikliniske konsultasjoner blir stadig vanligere som behandlingsform innen psykiatrien. Slike konsultasjoner ble første gang registrert i 1990. Da ble det gjennomført 92 polikliniske konsultasjoner per 1 000 innbyggere, mens det i 1997 ble gjennomført 131 konsultasjoner per 1 000 innbyggere. Aldersfordelingen på pasienter ved psykiatriske institusjoner har endret seg lite over tid. De fleste pasientene er under 40 år. Aldersgruppen 25-39 år stod for 38 prosent av døgnoppholdene i 1996. Også ved poliklinikkene er det en forholdsvis ung pasientpopulasjon (Halsteinli 1997).

Flere innleggelser for tvungen observasjon

I 1980 ble 34 prosent av innleggelsene av heldøgns pasienter i psykiatriske sykehus, psykiatriske klinikker og psykiatriske avdelinger ved somatiske sykehus hjemlet i en tvangsparagraf (paragraf 3 eller 5). Paragraf 3 gir grunnlag for tvungen innleggelse for observasjon i inntil 3 uker, mens paragraf 5 medfører tvungen innleggelse uten tidsbegrensning. På 1990-tallet har andelen innleggelser hjemlet i disse paragrafene vært stigende, fra 34 prosent i 1990 til 38 prosent i 1995 og 42 prosent i 1997 (Vold, under utgivelse). Det har vært en tendens til økt anvendelse av paragraf 3 istedenfor paragraf 5 i perioden.

Det er store geografiske forskjeller med hensyn til tvangsinnleggelser. Dette henger blant annet sammen med ulik tilgjengelighet til institusjonsplass. Kortere gjennomsnittlig oppholdstid i institusjonene gir flere reinnleggelser av pasienter.

Flere leger og fysioterapeuter i kommunehelsetjenesten

Antall årsverk utført av leger, fysioterapeuter, helsesøstre og jordmødre i kommunehelsetjenesten har økt i perioden 1987 til 1998. Det gjelder både *antall* årsverk og årsverk *per innbygger*. I samme periode har kommuneforvaltningen fått nye oppgaver og pasientgrupper å forholde seg til, blant annet psykisk utviklingshemmede som tidligere bodde i institusjon (se kapittel 3.3).

Økende privatisering av legetjenesten

Det mest vanlige er at leger og fysioterapeuter er privatpraktiserende, men inngår en avtale om driftstilskudd med kommunen eller bydelen (67 prosent av årsverk utført av leger og fysioterapeuter i 1998). Det har blitt et større innslag av private

leger i kommunene de siste årene. Såkalte fastlønnsordninger er også relativt vanlige (20 prosent for leger og 28 prosent for fysioterapeuter i 1998). Antallet årsverk av fastlønte leger økte først i perioden, siden stagnerte det, og etter 1993 gikk det klart tilbake. For fysioterapeutene er bildet annerledes. Her er det de fastlønte fysioterapeutene som har stått for en stor del av den samlede veksten i utførte årsverk.

Etter 1. juli 1998 utbetales det ikke lenger trygderefusjoner til helsepersonell som ikke har driftsavtale med kommune eller fylkeskommune. Før fastlegeordningen iverksettes er allmennpraktiserende leger unntatt fra disse endringene. I tillegg er det innført øremerkede tilskudd til kommuner/fylkeskommuner som inngår avtale om driftstilskudd med helsepersonell som hittil har hatt privat praksis uten slik avtale. Til sammen har dette ført til nedgang i antallet årsverk av fysioterapeuter uten avtale. De fleste av disse har trolig gått over til praksis med avtale om driftstilskudd.

Mindre geografiske forskjeller i kommunehelsetjenesten

Veksten i personellressurser har i perioden vært relativt jevnt fordelt på sentrale og mindre sentrale kommuner. Dekningsgraden (det vil si årsverk i forhold til folketall) har økt noe mer i de minst sentrale kommunene i perioden sett under ett.

De små og minst sentrale kommunene har de største personellressursene målt i forhold til innbyggertallet. Dekningsgraden for både lege- og sykepleiertjenester er best i disse kommunene. For fysioterapeutitjenesten gjelder derimot ikke dette. Det er flest fysioterapeuter i sentrale strøk. Foreløpig er det for tidlig å si hvilken effekt de endrede reglene for

Tabell 2.6. **Fastlegetilknytning¹ for kronisk syke, etter bostedets sentralitet og organisering av allmennlegetjenesten. 1995. Prosent**

	I alt	Har fast lege/ bedriftslege	Har fast legesenter	Har verken fast lege/bedriftslege eller fast legesenter
Sentralitet				
Sentralitetsnivå				
Minst sentrale kommuner	100	43	54	3
Mindre sentrale kommuner	100	55	40	5
Sentrale kommuner	100	86	12	2
Mest sentrale kommuner	100	76	20	4
Organisatoriske forhold				
Andel turnuskandidater i kommunehelsetjenesten				
Kommuner uten turnuskandidater	100	78	19	3
1-19 prosent turnuskandidater	100	76	19	5
Over 20 prosent turnuskandidater	100	32	65	3
Andel fastlønte leger i kommunehelsetjenesten				
0-23 prosent med fast lønn	100	78	19	3
24-66 prosent med fast lønn	100	73	23	4
67-100 prosent med fast lønn	100	49	50	2

¹ Som kronisk syke regnes personer som har hatt minst ett sykebesøk på grunn av egen sykdom siste år, har en sykdom eller lidelse av mer varig natur og som lider av astma, diabetes, epilepsi, hjertesykdom eller høyt blodtrykk.

Kilde: Helseundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå.

trygderefusjoner vil få for tilbudet av fysioterapi i mindre sentrale deler av landet.

Analysen av kommunale ulikheter i dekningsgrad viser at forskjellene mellom kommunene i betydelig grad faller bort når det tas hensyn til at behovene varierer mellom kommunene (Finnvold 1994, Finnvold og Nordhagen 1996). Unntaket er fysioterapitjenesten, der variasjoner i ressursinnsats er større enn ulikheter i behov mellom kommunene.

Det er betydelige forskjeller mellom kommunene i organiseringen av legetjenesten. I små og usentrale kommuner er det mest vanlig med fastlønte leger og turnuskandidater. I sentrale strøk utgjør turnuskandidatene en ubetydelig del av

lege- og fysioterapitilbudet, mens andelen turnuskandidater kan utgjøre over 20 prosent i enkelte distriktskommuner. Befolkningen i kommuner med mange turnuskandidater og fastlønsleger har i mindre grad enn andre muligheter til å få en fast legekontakt (Finnvold 1997). Dette har konsekvenser også for kvaliteten på helsetilbudet som gis (Finnvold 1995).

De fleste er tilfreds med helse-tjenesten

Legedekningen i en kommune sier noe om innsatsen av ressurser, men ikke om tilgjengeligheten til legetjenester. Tilgjengelighet målt ved hvor lenge man måtte vente for å få legetime viste at 23 prosent måtte vente i 0-2 dager, mens 47 prosent måtte vente i 7 dager eller mer for å få

time hos legen (Finnvold 1998). En undersøkelse blant småbarnsmødre om deres erfaringer i 1994, viser at langt de fleste er fornøyd med tilbudet av helsetjenester. To av tre var fornøyd med helse-tjenesten i hjemkommunen, 32 prosent var middels fornøyd, mens 5 prosent var misfornøyd (ibid).

Litteratur

Barstad, Anders (1999): På vei mot det gode samfunn? Notater 99/23. Statistisk sentralbyrå, 1999.

Blom, Svein, Jorun Ramm, (1998): Ikke-vestlige innvandreres helse: Ikke flere syke, men når de først blir syke....., *Samfunnsspeilet* 1998, 3, Statistisk sentralbyrå, 6-15.

Borgan, Jens-Kristian (1997): Trafikkulykker alvorligst i lengden, *Samfunnsspeilet* 1997, 2, Statistisk sentralbyrå, 42-47.

Council of Europe (1999): Recent demographic developments in Europe 1999, Strasbourg, Council of Europe Press.

Finnvold, Jon Erik (1994): Forebyggende helsearbeid - til de som trenger det mest? *Samfunnsspeilet* 1994, 2, Statistisk sentralbyrå, 40-46.

Finnvold, Jon Erik (1995): Småbarnsfamiliers erfaringer med legetjenesten: Når barna er syke, *Samfunnsspeilet* 1995, 4, Statistisk sentralbyrå, 13-18.

Finnvold, Jon Erik og Rannveig Nordhagen (1996): Helseulikhet i barns første leveår, *Samfunnsspeilet* 1996, 2, Statistisk sentralbyrå, 17-24.

Finnvold, Jon Erik (1997): Brukere av kommunale hjemmetjenester: Får hjelp,

savner sosial kontakt, *Samfunnsspeilet* 1997, 2, Statistisk sentralbyrå, 59-68.

Finnvold, Jon Erik (1998): Kan misfornøyd pasienter gi oss bedre helsetjenester. *Samfunnsspeilet* 1998, 3, Statistisk sentralbyrå, 16-27.

Gjertsen, Finn (1995): Forskjeller i selvmordshyppighet i befolkningen, *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, 1, 1995

Hytten, Karsten, Lars Mehlum og Finn Gjertsen (1995): *Rom for unge liv. Selvmord hos barn og ungdom*, Universitetet i Oslo, 1995.

Lohiniva, Reidun Johanne (1999): "Nordic Alcohol Statistics 1993-1997" i *Nordisk Alkohol- & Narkotikatidsskrift*, NAT, vol. 16, 1999.

NOU (1998:18): *Det er bruk for alle*, Sosial- og helsedepartementet, Oslo: Statens forvaltningstjeneste

NOU (1999:13): *Kvinnens helse i Norge*, Sosial- og helsedepartementet, Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

Rikstrygdeverket (1999): *Trygdestatistisk årbok 1999*, Trygdeetaten

Rønningen, Lars (red.) (1999): *Samdata sykehus: Sammenligningsdata for somatisk fylkeshelsetjeneste 1998*, 4, SINTEF Uni-med NIS Helsetjenesteforskning, Trondheim.

Skovenborg, E., A. Hagen, R. Strand (1997): Alkohol som middel mot koronar hjertesykdom - fleip eller faktum? *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*, 1997; 117: 708-12.

Sosial- og helsedepartementet (1999):
*Folkehelse rapporten: Redegjørelse om
folkehelsen*, Oslo

St.meld. nr. 37 (1992-93): *Utfordringer i
helsefremmende og forebyggende arbeid*.
Sosial- og helsedepartementet

St.meld. nr. 50 (1998-99): *Utjamnings-
meldinga: Om fordeling av inntekt og
levkår i Norge*, Sosial- og helsedeparte-
mentet

Vold, Borgny (under utgivelse): Arbeids-
tittel: *Tvangsinnleggelse i psykiatriske
institusjoner*, Vil bli publisert i *Samfunns-
speilet* 2/2000.

Vaage, Odd Frank (1999): Trening og
mosjon: Kvinner og menn like aktive,
Samfunnsspeilet, 1999, 3, Statistisk
sentralbyrå, 42-51.

WHO (Verdens helseorganisasjon)
(1999): *Health 21. Health for all in the
21st century*, København: WHO regional
office for Europe, 1998.

Åsne Vigran

3. Omsorg

3.1. Omsorgsbehov og omsorgstjenester

Beskjeden økning i omsorgsbyrden?

Alle trenger hjelp eller omsorg fra andre i en eller flere perioder av livet. Det kan dreie seg om eldre som trenger litt hjelp for å kunne fortsette å bo i eget hjem, små barn som trenger pass og stell, funksjonshemmede som trenger pleie og tilsyn. Pleie og omsorg omfatter ikke behandling av sykdom, skade eller funksjonshemming. Da er det ikke lenger snakk om pleie- og omsorgstjenester, men om helsetjenester.

De store gruppene med omsorgstrengende er barn og eldre. Et grovt mål for samfunnets omsorgsbyrde er størrelsen på disse to gruppene sett i forhold til antall personer i yrkesaktiv alder. I løpet av 1980- og 1990-tallet har antall eldre, og da spesielt de eldste eldre, økt. Dette har delvis blitt oppveid ved at også antallet personer i yrkesaktiv alder økte, mens antallet barn først gikk ned og bidrog til å redusere omsorgsbyrden, for siden å øke (se tabell 3.1).

Hvis vi beregner omsorgsbyrden slik det er gjort i tabellvedlegget (indikator 3.1),

Tabell 3.1. Befolkning, etter alder og tre indikatorer for "omsorgsbyrde" per 1. januar 1980, 1990, 1999. Antall og prosent

	1980 ¹	1990	1999
Barn			
0-5 år	323 000	326 000	363 000
0-9 år	579 000	533 000	609 000
0-15 år	977 000	862 000	934 000
Personer i yrkesaktiv alder			
16-66 år	2 587 000	2 770 000	2 891 000
Eldre			
67 år og over	515 000	605 000	620 000
80 år og over	117 000	156 000	188 000
1. Andel barn 0-5 år og eldre 80 år og over i prosent av alle 16-66 år ..			
	17,0	17,4	19,1
2. Andel barn 0-9 år og eldre 80 år og over i prosent av alle 16-66 år ..			
	26,9	24,9	27,6
3. Andel barn 0-15 år og eldre 67 år og over i prosent av alle 16-66 år ..			
	57,7	53,0	53,8

¹ 31.12.1979.

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

så har det gjennom hele 1980- og 1990-tallet vært omtrent fire ganger så mange i yrkesaktiv alder som barn og eldre. Målt på denne måten gikk omsorgsbyrden noe ned i 1980-årene og første halvdel av 1990-årene, men økte deretter, slik at den i 1999 var litt høyere enn i 1980, 27,6 mot 26,9 prosent. Tall fra slike beregninger bør naturligvis tolkes med all mulig forsiktighet. De er svært følsomme for hvordan vi avgrenser gruppene. Hvis vi for eksempel begrenser oss til å inkludere de mest omsorgstrengende blant barna (0-5 år), har omsorgsbyrden økt noe mer enn tallene over tyder på (se tabell 3.1).

Mye uformell, privat omsorg

Omsorgen kan gis av private eller av det offentlige. Privat omsorg til eldre og funksjonshemmede gis som oftest i hjemmet av personer som mottakeren har familie- eller vennskapsbånd til. I tillegg kommer foreldrenes og andres uformelle tilsyn med og omsorg for barn. Slik uformell, privat omsorg har et betydelig omfang.

Uformell omsorg er vanligvis ubetalt, men omsorgsgiveren kan også få en viss økonomisk godtgjørelse, for eksempel ved at den som gir omsorg til eldre slektninger eller funksjonshemmede barn, mottar omsorgslønn fra det offentlige. Småbarnsforeldre som får kontantstøtte fra det offentlige for å være hjemme og passe egne barn, i stedet for å benytte seg av det formelt organiserte barnehagetilbudet i kommunen, er et annet eksempel.

I tillegg til den uformelle, private omsorgen finnes et formelt organisert omsorgstilbud hvor det offentlige alene eller i samarbeid med frivillige organisasjoner tilbyr omsorgstjenester av ulike slag. I de senere årene har disse offentlig organiserte omsorgstilbudene fått konkurranse fra selvstendig næringsdrivende eller private

firma som yter det en kan kalle et kommersielt tilbud av omsorgstjenester. Felles for den mer formelt organiserte omsorgen er at mottakeren som regel betaler for tjenesten.

Framveksten av en offentlig omsorgssektor

Utbyggingen av en offentlig omsorgssektor skjøt for alvor fart på 1970-tallet. Tradisjonelt ubetalt kvinnearbeid ble gjort om til lønnsarbeid. Med endringene i familiestrukturen og kvinners økte yrkesaktivitet økte behovet for alternative kilder til omsorg. På samme måte som den uformelle omsorgen var kvinnes ansvar, er velferdsstatens omsorgsyrker (for eksempel hjemmehjelpere, sykepleiere og førskolelærere) typiske kvinneyrker (se kapittel 5.2).

Den alt overveiende delen av formell omsorg (barnetilsyn og barnevern, tjeneste- og botilbud for eldre og funksjonshemmede, rusmiddelomsorgen) er det i dag kommunene som har ansvaret for (se ramme 3.1). Fylkeskommunene har ansvaret for barnevernsinstitusjoner og rusmiddelinstusjoner.

Frivillige organisasjoner gjør en viktig innsats

De frivillige organisasjonene var på mange måter pionerene innen omsorgssektoren. De etablerte tjenester som siden ble overtatt og videre utbygd av det offentlige. Selv om omfanget av de frivillige organisasjonenes innsats for omsorgstrengende i dag på langt nær kommer opp mot den omsorgen som gis av det offentlige, har disse organisasjonene gjort, og gjør fortsatt, et viktig arbeid. De formelt organiserte omsorgs- og pleietilbudene som fortsatt eies og drives av frivillige organisasjoner, er avhengig av offentlig støtte, og er innpasset i kommunale planer og drives etter kommunale

3.1. Kommunale omsorgstjenester

Kommunene tilbyr omsorgstjenester til ulike grupper av befolkningen:

Barn og barnefamilier kan få tilbud om blant annet barnehage (barn 0-5 år), skolefritidsordning (6-9 år), fritidsklubb (barn i skolepliktig alder), hjemmehjelp og barnevernstjenester.

Utviklings- og funksjonshemmede kan få tilbud om praktisk bistand som omfatter blant annet hjemmehjelp og annen hjelpevirksomhet i hjemmet (miljøarbeid, boveiledning, opplæring i dagliglivets gjøremål, brukerstyrt personlig assistent). Mange kommuner tilbyr ulike former for avlastning for pårørende, hjemmesykepleie og støttekontakt. De kan også tilby plass i spesielt tilpassede boliger: Enten i boliger som er samlokalisert med institusjon, i bokollektiver og bofellesskap eller i selvstendige boligheter.

Eldre kan få tilbud om tilsvarende tjenester som utviklings- og funksjonshemmede, blant annet hjemmehjelp og hjemmesykepleie. I tillegg tilbyr mange kommuner tjenester som ambulerende vaktmester, trygghetsalarm og matombringning. Eldre kan også få tilbud om avlastning og støttekontakt eller plass i dagsenter. De kan få tilbud om plass i tilpasset bolig, for eksempel trygde-, alders- eller omsorgsbolig og kan tilbys institusjonsplass, for eksempel i somatisk sykehjem eller i aldershjem.

retningslinjer. Dette gjelder blant annet store deler av rusmiddelomsorgen, mange private barnehager, hver fjerde barnevernsinstitusjon, en del institusjoner og botilbud for eldre og en del eldresentra (Søbye 1993, Vigran 1999).

Lite rom for private, kommersielle omsorgstilbud

Det er fortsatt lite rom for private omsorgstilbud som finansieres utelukkende gjennom brukerbetaling. Dette kan ha sammenheng med at det offentlige har tilbudt tjenester gratis, eller mot en egen-

betaling som bare dekker en del av kostnadene ved å produsere tjenestene. En del av de private, kommersielle tilbudene får også tilskudd fra kommunene. Selv om egenbetalingen dekker en stadig større andel av de samlede utgiftene til omsorgstjenestene, ligger den fortsatt på et relativt lavt nivå, og utgjorde i 1997 noe over 10 prosent av de totale kostnadene for pleie- og omsorgstjenestene for eldre og funksjonshemmede. I de kommunale barnehagene dekker egenandelen en noe større andel av de totale kostnadene, i underkant av 30 prosent i gjennomsnitt i 1997. Der spiller trolig de private tilbudene en noe større rolle enn i andre deler av omsorgssektoren (se kapittel 4.3).

3.2. Omsorg for barn

Den nære familien har vært, og er fortsatt, viktigst for barns oppvekst og velferd. Det er foreldrene som i de aller fleste tilfeller har hovedansvaret for barnas forsørgelse og omsorg.

En av de viktigste endringene som har skjedd med omsorgspotensialet i familien i løpet av de siste tiårene, er den økende yrkesaktiviteten blant kvinner, spesielt blant kvinner med små barn. I 1998 var tre av fire gifte eller samboende kvinner med barn under tre år yrkesaktive. Til å begynne med kom veksten først og fremst i form av deltidsarbeid, men dette endret seg i løpet av 1980- og 1990-tallet. I 1998 arbeidet rundt halvparten av de yrkesaktive småbarnsmødrene heltid (se kapittel 5.3).

Samtidig har utvidete permisjonsmuligheter og innføring av kontantstøtte gjort det lettere å kombinere yrkesaktivitet med omsorg for små barn. Den gradvise økningen av permisjonstiden ved fødselspermisjon har etter hvert ført til at de fleste yrkesaktive småbarnsmødrene er

hjemme det første året etter fødselen (se kapittel 7.2).

Kontantstøtte: Foreløpig små endringer i barnetilsyn

Selv om mange foreldre etter hvert er yrkesaktive på heltid, er det fortsatt de som er barnas viktigste tilsyns- og omsorgspersoner. Tidsnyttingsundersøkelsene viser at norske småbarnsmødre var sammen med barna i gjennomsnitt åtte timer per dag i 1990. Om lag en tredel av denne tiden ble brukt til det vi kan kalle praktisk eller aktiv omsorg for barn, det vil si stell av og hjelp til barn, hjelp til lekser, lek, samtaler, høytlesning. Mødre med barn i skolealderen var i gjennomsnitt sammen med barna nærmere fem timer per dag. Om lag 15 prosent av samværstiden ble brukt til aktiv barneomsorg. Fedrene tilbrakte om lag fire og en halv til fem timer per dag sammen med barna, enten det dreide seg om småbarnsfedre eller fedre til skolebarn (Kitterød 1995).

En ordning med generell kontantstøtte til familier med barn fra 1 inntil 2 år ble etablert fra 1.8.1998. Fra 1.1.1999 ble ordningen utvidet til også å omfatte barn inntil 3 år. Begrunnelsen for ordningen var å gi familier med små barn mer tid og en større valgfrihet i forhold til valg av barnepass (St.prp. nr. 53, 1997/98). Kravet for å få tildelt kontantstøtte er at barnet ikke har heldagsplass i barnehage med statsstøtte. Andre former for heldags barnetilsyn er ikke til hinder for å motta slik støtte. Registreringer som er gjort av Rikstrygdeverket høsten 1999 viser at det utbetales hel eller delvis kontantstøtte for 82 prosent av alle barn i aldersgruppen som er berettiget til slik støtte.

I en undersøkelse som ble foretatt våren 1998 sa 59,4 prosent av foreldrene i utvalget at de ville benytte ordningen

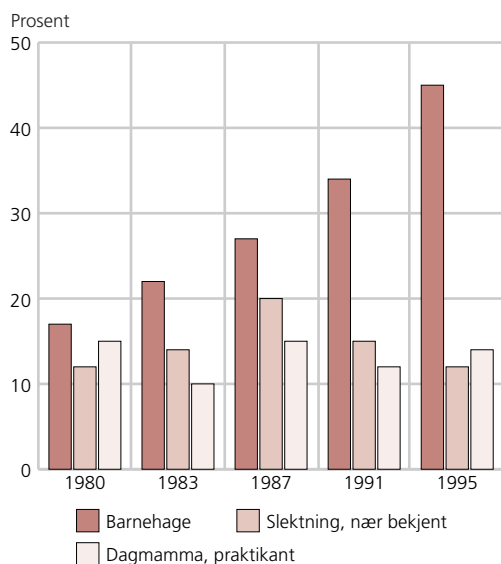
med kontantstøtte. Våren 1999 ble en ny undersøkelse gjennomført. Resultatene viser at 74 prosent av dem som planla å benytte seg av ordningen faktisk gjorde dette. Blant de av mødrene som oppga at de ville motta kontantstøtte og planla å passe barnet selv, var det 58 prosent som faktisk gjorde det og 14 prosent som ikke gjorde det. To av tre mødre som ikke visste om de ville benytte kontantstøtte i 1998 mottar nå slik støtte. Sammenligner en situasjonen før innføring av kontantstøtte (våren 1998) og etter (våren 1999) ser man at litt flere ettåringer hadde tilsyn av foreldrene, mens det ikke er noen endringer for toåringer. Bruken av dagmamma synes ikke å ha økt, mens bruken av barnehage har økt litt for toåringene (Reppen og Rønning 1999).

Barnehagene: et viktig tilbud for barn mellom 3 og 6 år

Den økte yrkesaktiviteten blant kvinner med barn har ført til økt behov for ulike tilsynsordninger for barna. I 1995 hadde 60 prosent av alle husholdninger med små barn (0-6 år) en eller annen form for barnetilsyn utenfor familien (barnehageplass, dagmamma/praktikant eller slektninger/naboer/venner) for ett eller flere barn. På begynnelsen av 1980-tallet var det like vanlig at barna ble passet av dagmamma, av slektninger eller nære kjente som at de var i barnehagen, men i dag er barnehagen det dominerende barnetilsynstilbudet for familier med små barn (se figur 3.1). I 1998 hadde mer enn tre av fire (76 prosent) i alderen 3-5 år plass i barnehage. I alderen 1-2 år gjelder det i overkant av ett av tre barn (39 prosent). To av tre barn har heltidsplass. I kapittel 4 er veksten i barnehagetilbudet og fordelingen av barnehageplassene nærmere beskrevet.

En barnetilsynsordning der dagmamma, praktikant, slektning eller nær bekjent

Figur 3.1. **Andel husholdninger¹ med små barn (0-6 år), etter type barnetilsyn. 1980-1995. Prosent**

¹ Noen husholdninger benytter mer enn én type ordning. Total andel av husholdninger er derfor lavere enn summen av andelen som benytter de enkelte typene tilsynsordninger.

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

passer barnet, kan både være et alternativ og et supplement til barnehageplass. Ca. 10 prosent av småbarnsfamiliene kombinerer ulike tilsynsformer. Andelen småbarnsfamilier med barnetilsyn som benytter andre tilsynsordninger enn barnehage, er lavere i kommuner med lav barnehagedekning enn i kommuner med høy barnehagedekning (Statistisk sentralbyrå 1995).

Barnehagen er ikke bare en tilsynsordning, men også et pedagogisk tilbud (se kapittel 4.1). Både yrkespassive og yrkesaktive benytter seg av tilbudet. I 1995 hadde 30 prosent av de yrkespassive småbarnsmødrene og over 50 prosent av de yrkesaktive som arbeidet heltid, barn i barnehage. Blant enslige forsørgere er andelen med barnehageplass høy både blant yrkesaktive og ikke yrkesaktive,

henholdsvis 71 og 61 prosent ifølge Levekårsundersøkelsen 1995. Samtidig er mange yrkesaktive enslige forsørgere avhengig av privat uformelt barnetilsyn. 39 prosent av de yrkesaktive enslige forsørgerne med små barn benyttet seg av slektninger og nære kjente til regelmessig barnepass i 1995, mellom 10 og 20 prosent av de gifte eller samboende småbarnsmødrene.

Landsdekkende skolefritidsordninger

Når barna når skolepliktig alder, har ikke foreldrene lenger et like stort behov for barnetilsyn. I skoletiden har skolen tilsyn med barna. Men de yngste skolebarna har en skoledag som er vesentlig kortere enn åpningstiden i de fleste barnehagene. Mange yrkesaktive foreldre har dermed behov for tilsynsordninger etter at skoledagen er slutt. Formålet med skolefritidsordningene er å gi barna et trygt og godt sted å være mens foreldrene er på arbeid.

Fram til slutten av 1970-tallet var det bare Oslo og enkelte andre store kommuner som hadde etablert det som den gangen ble kalt fritidshjem. I løpet av 1980-årene forsøkte man, blant annet ved hjelp av en statlig tilskuddsordning, å motivere kommunene til å bygge ut tilbudet, og i 1990 var 12 000 barn i ulike former for fritidshjem. Men det var først på 1990-tallet at det ble fart i utbyggingen. Da Reform 97 ble satt i verk og seksåringene begynte på skolen (se kapittel 4.1), hadde så å si alle kommuner etablert skolefritidsordning. Fra 1991 til 1998 ble antall barn med plass i skolefritidsordning nær firedoblet, fra 28 000 til 107 700 (fra 1.-4. klasse).

Økt innsats i barnevernet

Barnevernet skal hjelpe barn og foreldre når foreldrene ikke makter å gi barna nødvendig omsorg, eller når foreldrene

3.2. Lov om barnevernstjenester

Barnevernet fatter vedtak om tiltak etter lov om barnevernstjenester:

- *hjelpetiltak* (§ 4-4) kan være tiltak som støttekontakt, avlastning, barnehageplass, tilsyn, besøkshjem m.m. §4-4 gir også anledning til plassering i tiltak utenfor hjemmet uten at barnevernet overtar omsorgen for barnet, dersom foreldrene samtykker i dette.

- *omsorgstiltak* (§ 4-12) omfatter blant annet plassering i fosterhjem, barnehjem, ungdomshjem, barne- og ungdomspsykiatrisk institusjon, bo- og arbeidskollektiv og rusmiddelinstusjon. Alle vedtak som innebærer at barnevernet overtar omsorgen for barnet, skal behandles i fylkesnemnda.

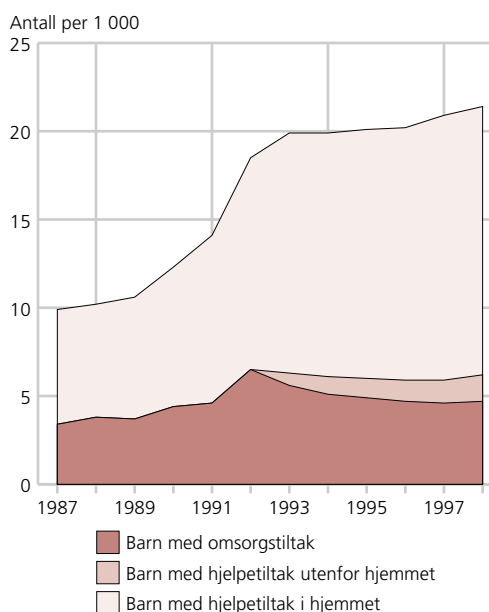
faller fra. Så langt det er mulig, skal hjelpen gis i foreldrehjemmet ved avlastning, støttekontakt eller andre typer forebyggende tiltak (hjelpetiltak, se ramme 3.2). I de tilfellene der dette ikke er tilstrekkelig, vil barnevernet overta omsorgen for barna og plassere dem i fosterhjem, barnevernsinstitusjon eller andre lignende tiltak (omsorgstiltak).

Personellinnsatsen i barnevernet økte fra 3 100 årsverk i 1991 til 5 500 årsverk i 1998. Veksten var likelig fordelt mellom barnevernstjenesten i kommunene (fra 1 400 til 2 600 årsverk) og barnevernsinstitusjonene som fylkeskommunene har ansvaret for (fra 1 600 til 2 900 årsverk) (se tabellvedlegget, indikator 3.3). Økningen i antall barnevernsklinter eller barn under barnevernstiltak var enda større. Fra 1991 til 1998 økte antallet barn 0-17 år under barnevernstiltak fra om lag 13 900 til vel 22 200 barn eller fra 14 til 21 per 1 000 barn. Antallet barn under barnevernstiltak økte altså med nærmere 60 prosent fra 1991 til 1998, mens antallet årsverk i barnevernet økte med 77 prosent.

Hjelpetiltakene dominerer

Økningen i antallet barnevernstiltak var særlig sterk i årene 1988-1993, og det var først og fremst hjelpetiltakene som økte. I 1998 var mer enn tre av fire barnevernstiltak hjelpetiltak. I stadig større grad har altså barnevernet søkt å sette inn tiltak som gjør det mulig for foreldrene å beholde barnet hjemme og fortsatt beholde omsorgen for barnet. I 1993 ble lov om barnevernstjenester endret. Etter § 4-4 er det nå anledning til å gi hjelpetiltak utenfor hjemmet, for eksempel ved at barna plasseres i fosterhjem eller institusjon uten at barnevernet overtar omsorgen. Denne formen for tiltak har økt, og utgjorde i 1998 nær 9 prosent av alle innvilgede hjelpetiltak. I 1998 var 16 per 1 000 barn i alderen 0-6 år registrert med tiltak fra barnevernet. Det samme

Figur 3.2. Barn med barnevernstiltak per 31.12., etter type tiltak. 1987-1998. Per 1 000 barn 0-17 år

¹ Tallene avviker fra tidligere publiserte tall i sosialstatistikken fordi bare tiltak for barn 0-17 år er inkludert her.

Kilde: Sosialstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

gjaldt nær 23 per 1 000 blant barn og unge i gruppen 7-19 år. Et flertall av barna som var registrert med tiltak var mellom 7 og 13 år.

En rapport som behandler klientene i barnevernet i 1995 og 1996 (Kalve 1999), viser at 0,5 prosent av alle barn i Norge var under omsorg i 1996. Barn med flyktningbakgrunn var den gruppen som oftest var under omsorg, mens det var sjeldnere for innvandrerbarn uten flyktningbakgrunn og barn adoptert fra utlandet. Av tiltakene i barnevernet, uavhengig om de er hjelpe- eller omsorgstiltak, er besøks-hjem det vanligste, mens fosterhjem var nest hyppigst i bruk. Dette gjelder alle barn under tiltak. For innvandrerbarn uten flyktningbakgrunn er alle de fem vanligste tiltakene hjelpetiltak. Av disse er barnehageplass det vanligste. For innvandrerbarn med flyktningbakgrunn er støt-tekontakt det hyppigst benyttede hjelpe-tiltaket.

3.3. Omsorg for eldre og funksjonshemmede

Flere gir uformell omsorg

Den uformelle omsorgen for eldre og funksjonshemmede har et betydelig omfang, særlig den omsorgen som gis til personer i egen husholdning – enten dette dreier seg om foreldres omsorg for egne barn, omsorg eldre ektefeller imellom eller den omsorg eldre får fra egne barn.

Det er vanskelig å si hvor mye tid som brukes til denne uformelle omsorgen. Mye tyder på at uformell omsorg til eldre og funksjonshemmede utgjør minst like mange årsverk som den offentlige omsorgen i og utenfor institusjon, kanskje opp til det dobbelte. Det kommer an på hva

man regner som uformell omsorg og hvordan man måler den (Kitterød 1993). Det er heller ikke lett å avgjøre om det gis mer uformell omsorg til eldre og funksjonshemmede i dag enn for 10 eller 20 år siden. Tidsnyttingsundersøkelsene 1980 og 1990 tyder på at omfanget har vært nokså stabilt, men at vi har fått en noe jevnere fordeling av det uformelle omsorgsarbeidet enn tidligere. Det er blitt flere omsorgsytere, samtidig som omsorgsinnsatsen per omsorgsgiver er blitt redusert. Det er også blitt flere eldre som bor alene. Dette har bidratt til at omfanget av uformell omsorg i husholdningen er blitt redusert, mens omsorg gitt til personer utenfor husholdningen har økt (Kitterød 1993). Levekårsundersøkelsene bekrefter dette inntrykket. Andelen som svarer at de regelmessig gir ulønnet hjelp til syke, funksjonshemmede eller eldre utenfor husholdningen, økte fra 8 prosent i 1980 til 17 prosent i 1995. Menn og kvinner ga omtrent like mye slik hjelp.

Økte ressurser til pleie- og omsorgstjenestene på 1990-tallet ...

Gjennom 1970- og 1980-tallet økte antall årsverk i og antall brukere av de kommunale pleie- og omsorgstjenestene (Søbye 1993). Også på 1990-tallet har ressursene til denne sektoren fortsatt å øke. Det ble utført 82 800 årsverk¹ innen pleie og omsorg i 1998, en økning på 23 800 årsverk siden 1991. I overkant av 52 prosent av årsverkene ble utført av sykepleiere eller hjelpepleiere, en andel som har holdt seg rimelig konstant innen pleie og omsorg gjennom annen halvdel av 1990-årene.

Utgiftene i sektoren har økt med i overkant av 14 milliarder siden 1991 til 32,4 milliarder i 1998. En god del av de økte ressursene først på 1990-tallet gikk til de

¹ Årsverk er summen av alle heltidsstillinger og alle deltidstillinger omregnet til heltidsstillinger.

mange nye omsorgsoppgavene som fulgte av overføringen av ansvaret for de psykisk utviklingshemmede til kommunene. Disse oppgavene er i første rekke lagt til hjemmetjenestene. Fra 1991 til 1993 økte hjemmetjenestenes andel av årsverkene fra 35 til 43 prosent (Olsen 1995). Etter 1993 skiller ikke pleie- og omsorgsstatistikken mellom årsverk i hjemmetjenestene og årsverk i institusjonene (se ramme 3.3), men det er ingen ting som tyder på at hjemmetjenestenes andel av ressursinnsatsen er blitt mindre igjen. I de siste årene har en god del av ressursene også gått til ombygging av institusjoner og bygging av omsorgsboliger som en følge av satsningsområdene som er vektlagt i Handlingsplanen for eldreomsorgen (St. meld. nr. 50 1996-1997).

... og nå øker også antall brukere

Selv om ressursene til pleie- og omsorgstjenestene fortsatte å øke på 1990-tallet, er det mer usikkert om antallet brukere av pleie- og omsorgstjenestene (i og utenfor institusjon) har økt i det samme tidsrommet. Antallet brukere de to siste årene viser en liten økning i forhold til tidlig på 1990-tallet, men er bare litt høyere enn i 1992. Registreringen av antallet brukere i pleie- og omsorgsstatistikken var særlig på begynnelsen av 1990-tallet noe usikker. Endringene i de senere årene er antakelig reelle (se tabellvedlegget, indikator 3.8 og 3.10 og ramme 3.3).

Vurdert på grunnlag av årsverkene kan det se ut som den enkelte bruker får mer

3.3. Pleie- og omsorgsstatistikken

Statistikken er basert på årlige oppgaver fra kommuner og institusjoner som er en del av pleie- og omsorgstjenesten. Innsamlingen omfatter både kommunale, private og kommersielle tilbud. Oppgavene skal gi opplysninger om personellressursene som går til pleie- og omsorgssektoren, antallet institusjoner og boliger til pleie- og omsorgsformål, antallet mottakere av hjemmetjenester og beboere i boliger og i institusjoner for eldre og funksjonshemmede. De fleste kommuner svarer via papirskjema som gir summariske opplysninger. Statistikken er lagt om flere ganger siden 1980-tallet, både på grunn av omlegginger i kommunehelsetjenesten og som følge av utviklingsarbeid innenfor statistikkområdet. Dette gjelder blant annet registreringen av mottakere av hjemmetjenester. Tidlig på 1990-tallet forekom det en del dobbelttelling både av årsverk og av brukere. Dette bidrog isolert sett til at pleie- og omsorgsstatistikken viste for mange årsverk i og for mange brukere av hjemmetjenestene i 1991 (Olsen 1996).

I 1991 overtok kommunene ansvaret for omsorgen for psykisk utviklingshemmede (ansvarsreformen eller HVPU-reformen). Det var lenge uklart om de spesielle tjenestene som de mottar (for eksempel miljøarbeid og boveiledning), skulle telles med blant hjemmetjenestene og om psykisk utviklingshemmede skulle telles med som brukere og som beboere i kommunenes boliger for eldre og funksjonshemmede. Dette bidrog isolert sett til at antallet brukere av hjemmetjenester ble undervurdert tidlig på 1990-tallet.

I dag er dobbelttellingene i statistikken luket ut og de psykisk utviklingshemmede inkludert. Pleie- og omsorgsstatistikken er altså blitt bedre, men det gjør samtidig at det knytter seg en del usikkerhet til endringene, spesielt endringer som har funnet sted tidlig på 1990-tallet.

Gerix er et administrativt datasystem som brukes til registrering av brukere på individnivå innenfor pleie- og omsorgstjenestene. Om lag 50 kommuner sender hvert år inn data om sine brukere på denne måten. Gerix kan gi mer detaljert statistikk om brukerne av pleie- og omsorgstjenestene, blant annet hvilket hjelpebehov de er vurdert til å ha og hvor mange timer hjelp de får tildelt på bakgrunn av denne vurderingen.

hjelp i dag enn på begynnelsen av 1990-tallet. Antall årsverk per bruker har økt fra 0,31 i 1991 til 0,42 i 1998 (se tabellvedlegget, indikator 3.7). Men samtidig er det grunn til å regne med at brukerne er mer pleietrengende enn tidligere, først og fremst fordi de kommunale hjemmetjenestene nå også har ansvaret for de psykisk utviklingshemmede.

Fra sentralinstitusjon til kommunal omsorg

HVPU-reformen tidlig på 1990-tallet ga den kommunale pleie- og omsorgssektoren nye oppgaver og nye klienter. Fram til 1991 hadde fylkeskommunene ansvaret for omsorgen for psykisk utviklingshemmede. Disse omsorgstjenestene er i og med HVPU-reformen overført fra fylkeskommunal institusjonsbasert særomsorg til å bli en integrert del av de kommunale pleie- og omsorgstjenestene. Sentralinstitusjonene for psykisk utviklingshemmede er langt på vei nedlagt og beboerne overført til sine hjemkommuner. Den enkelte skal få hjelp i sin hjemkommune gjennom kommunens ordinære tjenestetilbud.

Tilbudet til psykisk utviklingshemmede er i første rekke et tilbud om tilpasset bolig, enten i form av bofellesskap eller egen selvstendig bolig. Fra 1991 til 1993 økte antallet psykisk utviklingshemmede med boligtilbud fra 4 600 til nesten 7 000. Etter 1993 finnes det ikke tilsvarende tall i pleie- og omsorgsstatistikken, men ut fra registreringer Sosial- og helsedepartementet (1999) har foretatt bodde det i 1998 10 300 psykisk utviklingshemmede i egen bolig tilrettelagt av kommunen. I tillegg bodde 8 400 hos foreldre eller andre pårørende, mens litt over 1 000 bodde i avviklingsinstitusjon, i barnebolig eller syke- og aldershjem.

De psykisk utviklingshemmede som har flyttet tilbake til hjemkommunen, er blitt en ny stor gruppe brukere av hjemmetjenester. Blant de 10 300 psykisk utviklingshemmede som bodde i egen bolig i 1998, mottok 9 400 kommunale hjemmetjenester. I tillegg mottok i overkant av 1 000 av de som bodde hjemme hos foreldrene, slike tjenester. En tredel av mottakerne i egen bolig fikk mer enn 60 timer hjelp i løpet av en uke. I 1998 mottok 10 200 psykisk utviklingshemmede støttekontakt og 5 400 fikk avlastning. Nesten to av tre kommuner hadde da tilbud om dagsenter for psykisk utviklingshemmede.

Flere brukere av hjemmetjenester ...

Økningen i antall brukere av de kommunale pleie og omsorgstjenestene (se foran) skyldes i all hovedsak at det er flere som får hjelp i hjemmet (se indikator 3.10). På 1980-tallet og igjen fra 1995 kom veksten først og fremst gjennom utbyggingen av hjemmesykepleien.

Hjemmesykepleien er et av områdene som er blitt betydelig utbygd gjennom 1990-tallet. I 1992 kunne 53 prosent av kommunene tilby hjemmesykepleie på heldøgnsbasis, i 1998 hadde andelen steget til nær 81 prosent. Tilbudet er blitt utbygd i stadig flere kommuner for å kunne tilfredsstille de mest hjelpetrengende brukerne. På begynnelsen av 1990-tallet mottok mindre enn 52 prosent av alle brukerne hjemmesykepleie. I 1998 var denne andelen steget til over 53 prosent.

Et annet tilbud som er blitt betydelig utbygd på 1990-tallet, er trygghetsalarm. I dag tilbyr nesten alle kommuner denne tjenesten, i 90 prosent av kommunene er tilbudet kommunalt. Tall fra kommuner

Tabell 3.2. Tilbud av utvalgte tjenester i kommuner og bydeler. 1998. Prosent

	Alle kommuner/bydeler			Tjenesten finnes ikke/uopp gitt
	Kommunalt tilbud	Privat tilbud	Finnes	
Heldøgns hjemmesykepleie ¹ .	100,0	80,6	.	19,4
Vaktmestertjeneste	100,0	80,6	0,8	18,6
Trygghetsalarm	100,0	97,5	2,3	0,2
Matombringing	100,0	94,9	1,9	3,2
Fotpleie	100,0	26,2	63,7	10,1
Ferieavlastning	100,0	77,6	0,4	21,9
Eldresenter	100,0	68,8	4,9	26,4

¹ For hjemmesykepleie betyr "tjenesten finnes ikke" at kommunen ikke har heldøgnsstilbud, men tilbud på dag- eller kveldstid.

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk 1998, Statistisk sentralbyrå.

som leverer Gerix-data (se ramme 3.3) viser at 29 prosent av brukerne av hjemmetjenester også hadde trygghetsalarm i 1998.

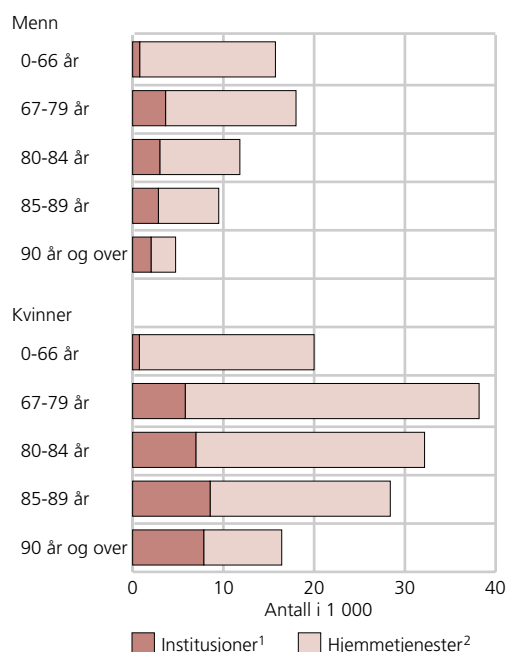
... og flere tunge brukere

I 1998 mottok nesten 152 800 personer hjemmetjenester. Om lag 4 600 av disse brukerne fikk hjemmetjenester i mer enn 35,5 timer i uka. Det var 34 500 brukere under 67 år, 71 800 var over 80 år. I løpet av 1990-årene økte andelen av alle hjemmetjenestemottakere som tilhørte disse to gruppene. Den yngste gruppen økte sin andel fra 17 til 22 prosent, hovedsakelig på grunn av HVPU-reformen, den eldste gruppen fra 46 til 47 prosent (pleie- og omsorgsstatistikken).

Sju av ti mottakere av hjemmetjenester er kvinner

Flere kvinner enn menn i alle aldersgrupper mottar hjemmetjenester. Nær sju av ti mottakere av hjemmetjenester er kvinner, en andel som ser ut til å ha holdt seg konstant siden 1992 (pleie- og omsorgsstatistikken). At flere kvinner enn menn

Figur 3.3. Registrerte brukere av kommunale pleie- og omsorgstjenester per 31.12.1998, i ulike aldersgrupper. Menn og kvinner. Antall i 1 000

¹ Sykehjem, alders- og sykehjem og andre boformer med heldøgns pleie og omsorg. Se ramme 3.1.

² Hjemmesykepleie, hjemmehjelp og husmorvikar. Se ramme 3.1.

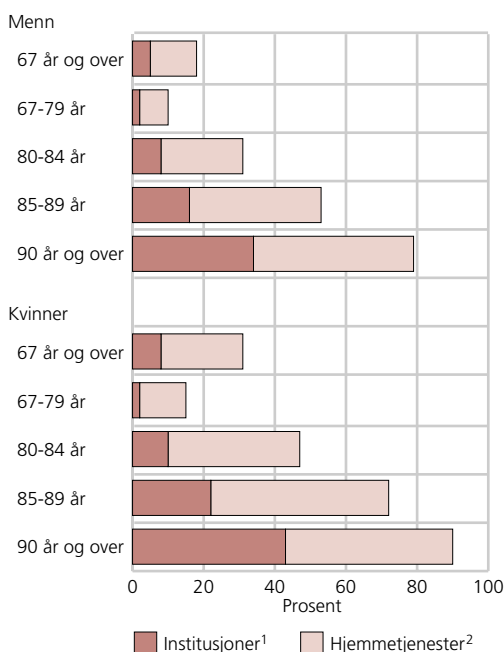
Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk 1998, Statistisk sentralbyrå.

mottar hjemmetjenester, skyldes at det er flere eldre kvinner enn eldre menn og at de oftere bor alene. Behovet for offentlige omsorgstjenester er i gjennomsnitt vesentlig større blant aleneboende eldre, enn blant dem som bor sammen med ektefelle, voksne barn eller andre som kan gi dem noe av den hjelpen de trenger (Søbye 1993, Vigran 1999).

6 000 pårørende får betalt for å gi pleie og omsorg

Kommunene har gjennom hele 1980- og 1990-tallet betalt pårørende for å gi eldre og funksjonshemmede hjelp og pleie. På 1980-tallet var det vanlig at kommunene

Figur 3.4. Andel som mottar kommunale pleie- og omsorgstjenester i ulike aldersgrupper. Menn og kvinner. Registrerte brukere per 31.12.1998. Prosent

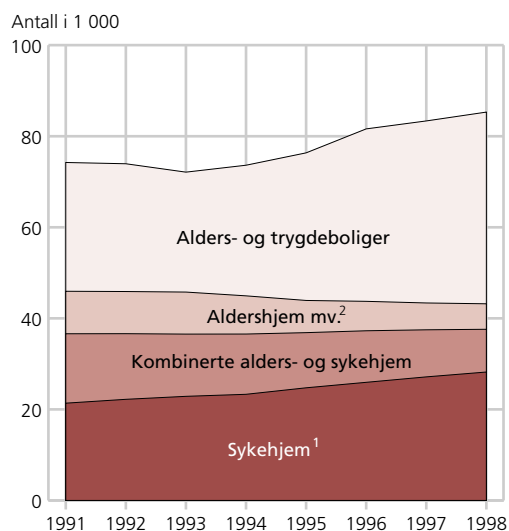
¹ Sykehjem, alders- og sykehjem og andre boformer med heldøgns pleie og omsorg. Se ramme 3.1.

² Hjemmesykepleie, hjemmehjelp og husmorvikar. Se ramme 3.1.

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk 1998, Statistisk sentralbyrå.

ansatte pårørende som hjemmehjelp. I 1981 fikk nesten 13 000, eller nesten 9 prosent av dem som mottok hjemmehjelp, hjelpen fra en pårørende. Antall pårørende hjemmehjelpere er gradvis redusert til 1 300 i 1998. Samtidig har stadig flere pårørende fått innvilget omsorgslønn, i 1998 4 600 personer. Alt i alt økte trolig antallet årsverk gitt av pårørende og betalt av det offentlige (med lønn som hjemmehjelp eller omsorgslønn) på 1990-tallet. Fra 1992 til 1994 økte antall betalte årsverk fra 700 til 1 200. Etter 1994 mangler vi opplysninger om antall årsverk utført av personer med omsorgslønn.

Figur 3.5. Institusjonsplasser og boligtilbud for eldre og funksjonshemmede 1991-1998. Antall

¹ Inkluderer sykehjemsavdelinger i kombinasjon med fylkeskommunal virksomhet.

² I kategorien aldershjem mv. inngår både aldershjem og boformer med heldøgns pleie og omsorg som regnes som institusjoner i statistikken.

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Færre institusjonsplasser, men flere enerom

Fra 1980 til 1988 økte antall institusjonsplasser innenfor pleie- og omsorgstjenesten fra 41 000 til 50 000. Deretter gikk antall plasser ned til 45 900 i 1991. Nedgangen har fortsatt gjennom hele 1990-tallet til 43 200 plasser i 1998. Det er blitt færre institusjoner. Samtidig har flere av institusjonene som tidligere var aldershjem eller kombinerte institusjoner, endret status til sykehjem. I løpet av 1990-tallet fortsatte altså den dreiningen fra aldershjems plasser til sykehjems plasser som preget 1970- og 1980-tallet (Søbye 1993). Institusjonsplassene tilpasses i økende grad de eldre, svært pleietrengende.

Den enkeltes mulighet til privatliv og en verdig alderdom har vært i fokus de siste

årene. Et av satsningsområdene i institusjonsomsorgen er muligheten for å få et tilbud om enerom. Andelen enerom har siden begynnelsen av 1990-tallet økt fra om lag 78 prosent til nær 84 prosent. Av de 37 300 rommene i institusjoner registrert i 1998, var nesten 31 300 enerom. De resterende 6 000 rommene fordeler seg med 5 900 tosenksom og om lag 100 flersensrom.

Ingen økning i korttids institusjonsopphold

Det har vært et mål at pleie- og omsorgsinstitusjonene i større grad skulle benyttes til korttidsopphold, dels som avlastningstiltak overfor pårørende, dels i forbindelse med medisinsk rehabilitering. Tanken har vært at man gjennom slike korttidsopphold skulle bidra til at personer med et visst hjelpebehov kunne bli boende lenger hjemme (NOU 1992:1). Det har vært vanskelig å få realisert dette målet. Korttidsopphold er ikke mer vanlig ved institusjonene innen pleie- og omsorgstjenesten i dag enn i 1991. Gjennom hele perioden 1991-1996 har antall innskrivninger for korttidsopphold vært relativt konstant. Mellom 10 og 12 prosent av alle innskrivningene hadde korttidsopphold som formål (pleie- og omsorgsstatistikken).

Nesten tre firedeler (74 prosent) av alle institusjonsbeboere er over 80 år. Denne andelen har holdt seg relativt konstant siden 1991. Kvinner utgjorde i 1998 70 prosent av institusjonsbeboerne. Heller ikke denne andelen er blitt vesentlig endret gjennom 1990-årene (pleie- og omsorgsstatistikken).

Siden midten av 1990-tallet har målsetningen vært å flytte unge mennesker som bor i institusjoner for eldre over i andre tilpassede botilbud. I 1998 var 280 institusjonsbeboere under 50 år, en nedgang

på 50 personer siden 1996. Personer under 67 år som bor i en institusjon utgjorde 4 promille av alle personer i samme aldersgruppe og 3,6 prosent av alle institusjonsbeboere i 1998.

Omfattende botilbud til eldre og funksjonshemmede

En økende del av tilbudet til eldre og funksjonshemmede består i dag av tilpasset bolig - kombinert med ulike velferdstilbud og tjenester. I 1998 var det i overkant av 42 000 boenheter til pleie- og omsorgsformål. Antallet slike boliger har økt i takt med de statlige tilskuddsordningene fra Husbanken, og stadig flere av boligene er tilpasset brukere med ulike typer funksjonshemminger.

I 1994 ble det opprettet en ny statlig låne- og tilskuddsordning til bygging av omsorgsboliger. Ordningen administreres av Husbanken. Omsorgsboligene skal være bygd etter visse kriterier. En av forutsetningene er at kommunen har et tilbud om heldøgns hjemmesykepleie, et annet vilkår er at boligen også skal gi mulighet for omfattende pleie og omsorg hvis det er behov for det. Boligene skal likevel representere et mer selvstendig botilbud enn det en institusjonsplass er.

Andelen beboere i trygdeboliger og i tilpassede boliger som er over 80 år, økte fra 39 til 42 prosent i perioden 1991-1998. Det er likevel gruppen under 67 år som har økt mest, fra 15 til 28 prosent i samme periode. Den store økningen skyldes i hovedsak HVPU-reformen, der et av målene var å gi psykisk utviklingshemmede et tilbud om selvstendig bolig framfor institusjonsplass. Mye tyder altså på at tilbudet i større grad enn tidligere er blitt tilpasset de mest hjelpetrengende, slik at de skal kunne leve et normalt liv i eget hjem.

Økte behov, men lavere behovsdekning blant de eldste

HVPU-reformen tidlig på 1990-tallet bidrog til at pleie- og omsorgssektoren i kommunene fikk en ny gruppe svært omsorgstrengende brukere. I løpet av perioden 1990-1998 ble det dessuten flere av de eldste og antatt mest pleietrengende eldre (se tabell 3.1). Det kan være grunn til å spørre om dette økte presset på kommunenes pleie- og omsorgstjenester har fått konsekvenser for behovsdekningen blant de eldste.

Antall institusjonsplasser per 1 000 innbyggere 80 år og over er redusert fra 286 til 229 i perioden 1990-1998. Dette har imidlertid vært en ønsket utvikling (NOU 1992:1), og er delvis blitt kompensert ved at flere av de eldste eldre har fått plass i aldersbolig. Mens 6,8 prosent av alle personer 80 år og over bodde i trygdeboliger eller tilpassede boliger i 1991, var andelen økt til 9,0 prosent i 1998. Det er kanskje større grunn til å stille spørsmål ved om utbyggingen av hjemmetjenestene har holdt tritt med det økende behovet. Selv om det ble flere av de eldste eldre blant brukerne av hjemmetjenestene i perioden 1992-1998, var det en mindre andel som sett i forhold til aldersgruppen fikk slike tjenester i 1998 (38 prosent) enn i 1992 (40 prosent).

Dette trenger likevel ikke bety at behovsdekningen av hjemmetjenester er blitt dårligere blant de eldste. De kan jo ha blitt friskere og mindre pleietrengende i løpet av 1990-tallet. Helseundersøkelsene viser at andelen hjelpetrengende blant hjemmeboende eldre ble redusert fra 1985 til 1995, spesielt blant de yngste (67-79 år) (Ramm 1997). Andelen bevegelseshemmede 67-79-åringer ble også redusert (se kapittel 2.3).

Litteratur

Kalve, Trygve (1999): «Innvandrerbarn i barnevernet», Rapporter 99/11, Statistisk sentralbyrå.

Kitterød, Ragni Hege (1993): «Uformell omsorg for eldre og funksjonshemmede» i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.

Kitterød, Ragni Hege (1995): «Jobb, hjem og fritid. Tidsbruk blant foreldre i 1990-åra». Vedlegg nr. 8 til NOU 1996:13: *Offentlige overføringer til barnefamilier*, Barne- og familiedepartementet, Oslo: Akademika.

NOU (1992:1): *Trygghet - Verdighet - Omsorg*, Sosialdepartementet, Oslo: Akademika.

Olsen, Bjørn (1995): «Hjemliggjøring» av eldreomsorgen på 1990-tallet? *Samfunnsspeilet* 1995, 4, Statistisk sentralbyrå, 19-23.

Olsen, Bjørn (1996): Pleie- og omsorgstjenestene 1991-1993, Notater 96/2, Statistisk sentralbyrå.

Ramm, Jorun (1997): «God helse, flere sykdommer». *Samfunnsspeilet* 1997, 2, Statistisk sentralbyrå, 4-9.

Reppen, Heidi Kristin og Elisabeth Rønning (1999): «Barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdeltakelse og bruk av kontantstøtte våren 1999». Rapporter 1999/27, Statistisk sentralbyrå.

Sosial- og helsedepartementet (1999): Status for tilbudet til mennesker med psykisk utviklingshemming, Rundskriv I-16/99.

Statistisk sentralbyrå (1995): Levekårsundersøkelsen 1995, Norges offisielle statistikk.

St.prp. nr. 53 (1997/98): Innføring av kontantstøtte til småbarnsforeldre, Barne- og familiedepartementet.

Søbye, Espen (1993): «Offentlig omsorg» i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.

Vigran, Åsne (1999): «Pleie- og omsorgstjenester» i *Eldre i Norge*, Statistiske analyser 32, Statistisk sentralbyrå.

K. Jonny Einarsen

4. Utdanning

Utdanningssamfunnet

På 1990-tallet har det blitt vanlig å karakterisere det norske samfunn som et utdanningssamfunn. En slik betegnelse ville vært direkte misvisende for få tiår siden. Dette illustrerer både utviklingen i utdanningssektoren over tid og den betydning utdanning har i vårt samfunn.

Fra 1970 og frem til 1998 er andelen av befolkningen som har fullført høyere utdanning tredoblet; til 22 prosent. Samme år var det registrert nær en million personer under utdanning innenfor det formelle skoleverket i Norge. Medregnet barn i barnehager var det i 1998 registrert 1 170 000 personer i utdanning.

Samtidig griper det formelle utdanningssystemet i langt større grad inn i barn og unges liv i dag enn tidligere (Jensen 1999). Frem til begynnelsen av 1970-tallet var det fortsatt 7-årig folkeskole i mange norske kommuner. I 1998 er tre av fire 3-5-åringene i barnehage, grunnskolen er utvidet til 10 år, ni av ti 16-18-åringene er i videregående opplæring og en av fire 19-24-åringene er i høyere utdanning. Dermed er den tid barn og unge er i utdanning fordoblet i løpet av få tiår. De fleste barn og unge tilbringer i dag nærmere en fjerdedel av sine liv i det for-

melle utdanningssystemet. Dette er en konsekvens av arbeidsmarkedets økte kompetansekrav. I 1990-årenes norske kunnskapssamfunn har det blitt stadig viktigere for ungdom å fullføre høyere utdanning for å få innpass i yrkeslivet. Fullført videregående utdanning har i stor grad blitt et absolutt minstekrav for at ungdom skal få jobb. Innholdet i og kvaliteten på vårt utdanningssystem har derfor fått stadig større betydning for våre liv og levekår.

4.1. Utdanningsreformenes tiår

1990-årene har på mange måter vært utdanningsreformenes tiår. Grunnskolereformen, Reform 94, høgskolereformen og den pågående kompetansereformen har endret struktur og innhold på samtlige nivåer i det norske utdanningssystemet.

Barnehagens målgruppe innsnevret

Utvidet fødselspermisjon og kontantstøtten har dempet etterspørselen etter barnehageplasser blant 0-2-åringene. Samtidig har 6-åringene gått inn i skolen med Reform 97. Selv om det fortsatt er mange 1-2-åringene i barnehager, vil disse reformene trolig bidra til å avgrense barnehagens aldersmessige mest primære målgruppe til barn mellom 3 og 5 år.

Grunnskolereformen

Med Reform 97 ble den obligatoriske grunnskolen 10-årig, med skolestart for 6-åringene fra og med høsten 1997. Grunnskolereformen legger stor vekt på å videreutvikle enhetsskolens doble målsetting om å gi barna del i et sosialt, faglig og kulturelt fellesskap, samtidig som det skal gi vekstmuligheter for individuelle forutsetninger og forskjeller (NOU 1996:22). Et viktig element i grunnskolereformen er todelingen av barneskolen i henholdsvis småskoletrinnet og mellomtrinnet. Småskoletrinnet omfatter de fire første årene, og her skal innholdet i opplæringen bygge både på barnehagens og skolens tradisjon. Mellomtrinnet omfatter 5., 6. og 7. klasse, og på dette trinnet skal det legges mer vekt på basisfagene i skolen. De siste tre årene i grunnskolen utgjør, som tidligere, ungdomstrinnet. På ungdomstrinnet legges det mer vekt på praktisk forankret faglig fordypning, samtidig som det åpnes for en noe mer kritisk tilnærming til lærestoffet (St.meld. nr. 29). På samtlige klassetrinn i grunnskolen legges det opp til økt bruk av tema- og prosjektorienterte arbeidsformer i opplæringen. Et annet viktig element i Reform 97 er økt satsing på utbygging av skolefritidsordningen.

Lovfestet rett til videregående opplæring

Ungdom mellom 16 og 19 år har med Reform 94 fått lovfestet individuell rett til minimum tre års videregående opplæring. Dette har gitt ungdom rett til inntak på et av tre alternative grunnkurs (St.meld. nr. 32). Opplæringen skal føre frem til studiekompetanse, yrkeskompetanse eller såkalt dokumentert kompetanse. Antallet grunnkurs har blitt redusert fra ca. 110 til 13. I tillegg er det i samtlige fylkeskommuner etablert en lovfestet oppfølgings-tjeneste som har ansvar for å ta seg av "rettselever" som ikke er i opplæring eller arbeid. Rettselever brukes som betegnelse

på elever som har lovfestet rett til videregående opplæring.

De største endringene har imidlertid skjedd innen yrkesopplæringen. Før Reform 94 var yrkesopplæringen skolebasert gjennom et treårig opplæringsløp i skolen. Svakheter ved denne modellen var lav gjennomstrømning ved at mange elever vandret på tvers fra grunnkurs til grunnkurs, få ungdommer fikk lære plass og svak kobling mellom yrkesopplæringen i skolen og fagopplæring i arbeidslivet. Med Reform 94 ble en såkalt dualmodell for yrkesopplæring innført i Norge, med en hovedmodell som bygger på to år i skole og to år i bedrift (Støren, Skjersli og Aamodt 1998). Basisopplæringen skal skje i skole, mens spesialiseringen skal foregå i bedrift. Fagopplæringskontoret i fylkeskommunene har ansvar for å formidle lære plasser til elevene. En annen viktig endring knyttet til Reform 94 er at elever i yrkesfag kan oppnå studiekompetanse ved å fullføre videregående kurs II allmennfaglig påbygging.

Ny struktur i høyere utdanning

Innen høyere utdanning har det skjedd en omstrukturering av de statlige høyskolene. Fra høsten 1994 ble 98 regionale statlige høyskoler slått sammen til 26 nye høyskoleenheter. De nye høyskolene inngår i Norgesnett som skal sikre bedre samarbeid og arbeidsdeling mellom institusjonene innen høyere utdanning. Det har også blitt innført et felles lovverk for de statlige høyskolene, universitetene og de vitenskapelige høyskolene. Mens det i 1986 var 234 universiteter og høyskoler, var det 86 i 1995.

Kompetansereformen

For å bidra til å realisere visjonen om livslang læring ble det i 1990-årene igangsatt arbeid for å videreutvikle tilbudet innen etter- og videreutdanning i

Norge. Flere viktige sider ved kompetansereformen, eller etter- og videreutdanningsreformen (EVU) som den også kalles, er imidlertid fortsatt uavklart. Det synes likevel klart at kompetansereformen skal bygge på lovfestet individuell rett til utdanningspermisjon og videregående opplæring for alle voksne, utvikling av systemer for dokumentasjon av realkompetanse, nye tilpassede støtteordninger fra Statens lånekasse for utdanning og en trepart finansiering gjennom stat, arbeidsgiver og arbeidstaker (NOU 1997:25). I tillegg skal etter- og videreutdanningsreformen inngå som en del av de sentrale lønnsoppgjørene.

Andre utdanningsreformer

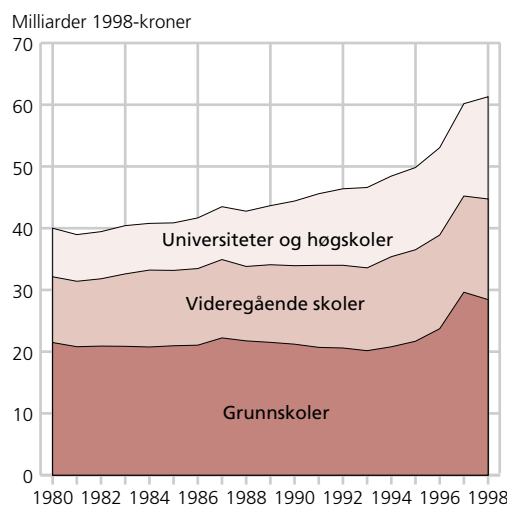
Fra 1992 ble allmennlærerutdanningen utvidet fra treårig til fireårig høgskoleutdanning. Omtrent samtidig ble pedagogisk seminar utvidet fra halvårig til ettårig pedagogisk utdanning.

I juni 1999 sluttet Stortinget seg til Regjeringens forslag om å etablere et nasjonalt utviklingssenter for grunnskolen og videregående opplæring innen 1. august 2000 (St.meld. nr. 28). Utviklingssenteret skal arbeide med å utvikle en nasjonal strategi for vurdering og løpende kvalitetsutvikling i skolen.

4.2. Ressurser til utdanning

De aller fleste skolene i Norge er offentlige, samtidig som driften av private skoler i stor grad også bygger på offentlige overføringer. Dermed gir utviklingen i offentlige utgifter et godt bilde av samfunnets ressursbruk på utdanning. I 1998 utgjorde de samlede offentlige utgiftene til utdanning eksklusive barnehager drøyt 73 milliarder av et totalt offentlig utgiftsnivå på 514,5 milliarder kroner. Det betyr at en av syv offentlige kroner ble brukt på utdanning. Av dette gikk 28,5 milliarder kroner til grunnskolen, 16 milliarder til

Figur 4.1. Offentlige utgifter¹ til utdanning, etter formål. Milliarder 1998-kroner

¹ Tallene omfatter bare offentlige utgifter til grunnskolen, videregående opplæring, universiteter og høgschooler. Offentlige utgifter til andre undervisningsinstitusjoner og tjenester tilknyttet undervisning er holdt utenfor.

Kilde: Finansstatistikk for offentlig forvaltning, Statistisk sentralbyrå.

videregående opplæring, 16,5 milliarder til universiteter og høgschooler og ni milliarder til bl.a. voksenopplæring og Statens lånekasse for utdanning.

Sterk vekst i utgifter til høyere utdanning

Figur 4.1 viser utviklingen i offentlige utgifter til utdanningsformål fordelt på grunnskole, videregående skole og høyere utdanning fra 1978 til 1998, regnet om til 1998-kroner. Perioden fra 1978 til 1988 var preget av en moderat økning i offentlige utgifter til utdanning. I denne tiårsperioden økte overføringene med 2,5 milliarder eller 6,3 prosent. Tiårsperioden fra 1988 til 1998 kjennetegnes imidlertid av en meget sterk økning i de offentlige utgiftene til utdanning. Fra 1988 til 1998 økte de offentlige utgiftene til utdanningsformål med hele 18,5 milliarder eller 43 prosent. Det er imidlertid store

variasjoner mellom de ulike utdanningsnivåene. Veksten har vært klart størst innen høyere utdanning med en økning på 85 prosent eller 7,6 milliarder. Innen videregående opplæring og grunnskoler har utgiftsøkningen vært mer moderat med en vekst på henholdsvis 35 og 31 prosent.

Høyest ressursinnsats per elev i småkommuner

Siden kommunene og fylkeskommunene har ansvar for henholdsvis grunnskolen og videregående opplæring, kan vi få gode kostnadsindikatorer ved å sammenholde kommunale regnskapstall med elevtall. I 1997 utgjorde kommunenes driftsutgifter i gjennomsnitt 37 100 kroner per elev og 4 649 kroner per innbygger. Lønnsutgifter til lærere og annet personale utgjorde om lag 80 prosent av driftsutgiftene.

Figur 4.2 viser at kommunenes utgifter per elev i stor grad varierer med innbyggertallet. I kommuner med mellom 50 000 og 299 999 innbyggere var driftsutgiftene per elev i gjennomsnitt

34 000 kroner, mens tilsvarende tall for kommuner med mindre enn 2 000 innbyggere var 55 000 kroner. Det er spesielt kommuner med mindre enn 5 000 innbyggere som har høyere ressursbruk til elever i grunnskolen. De høyere elevutgiftene i småkommunene skyldes at de har færre elever per klasse og per lærer enn de større kommunene. Oslo hadde noe høyere elevutgifter enn de fleste andre større kommunene med en ressursbruk tilsvarende drøyt 36 000 kroner per elev, noe som må antas å henge sammen med den høye andelen fremmedspråklige elever i osloskolene.

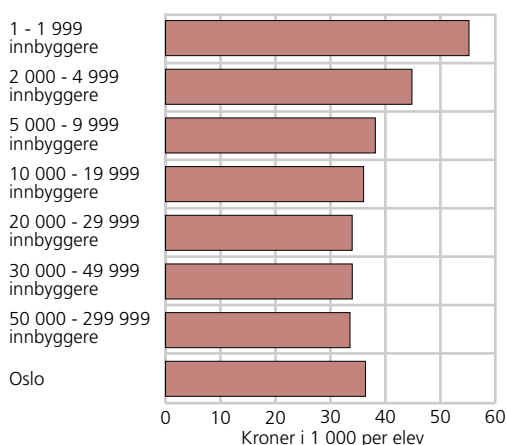
Fylkeskommunene har høyere utgifter per elev

Fylkeskommunene har en høyere ressursinnsats per elev enn kommunene. I 1997 var fylkeskommunenes driftsutgifter per lærling og elev 59 000 kroner i gjennomsnitt. Dette utgjorde drøyt 20 prosent av fylkeskommunenes totale driftsutgifter, og snaut 75 prosent av driftsutgiftene var lønnsutgifter. Østfold fylkeskommune hadde klart lavest driftsutgifter per bruker med 48 000 kroner, mens driftsutgiftene i Finnmark fylkeskommune var høyest med 72 000 kroner. De høye driftsutgiftene i Finnmark bør sees i sammenheng med de merkostnader som følger av lav befolkningstetthet, store avstander og et kaldt klima.

Flere studenter per lærerårsverk

Ved siden av tallene for utgifter per bruker ovenfor, er elever per lærerårsverk en god indikasjon på ressursbruken innen utdanning. Antallet elever per lærerårsverk i grunnskolen og videregående skole sank fra 9,8 i 1986 til 8,5 i 1995. De siste to-tre årene har imidlertid antallet elever per lærer økt til omtrent 9 elever per lærerårsverk. Innen universitets- og høyskolesektoren steg antallet studenter per lærerårsverk med 18 prosent fra 1988 til

Figur 4.2. Driftsutgifter per elev, etter kommunegruppe. Kroner i 1 000 per elev

Kilde: Utdanningsstatistikk 1997, Statistisk sentralbyrå.

1989. Fra 1989 og frem til 1998 har antallet studenter per lærerårsverk stabilisert seg rundt i overkant av 13. Den sterke økningen i antallet studenter fra 1989 har derfor ikke blitt kompensert i form av en tilsvarende sterk økning i antallet lærere.

4.3. Barn i barnehager

Slik vi har definert utdanning her, er barnehagesektoren den del av det norske utdanningssystemet som i størst grad har opplevd kontinuerlig vekst de siste 30 årene. Den såkalte "studenteksplosjonen" var omtrent like sterk som veksten i antallet barn i barnehager fra slutten av 1980-tallet. Barnehagesektoren skiller seg imidlertid ut ved en nær uavbrutt vekst fra "nesten ingenting" i 1970, og frem til nær 190 000 barn i barnehager i 1998.

"Barnehageeksplosjonen"

I 1996 var det drøyt 192 000 barn i norske barnehager. Dette var 80 000 eller 84,5 prosent flere barn enn i 1986, fire ganger flere enn i 1976 og hele 14 ganger flere enn i 1970 da det bare var 13 000 barn i barnehager. Veksten var spesielt sterk i femårsperioden fra 1988-1993 da antallet barn i barnehager økte med hele 55 000. Veksten illustreres også av at det har vært en kontinuerlig vekst hvert år, med unntak av 1997 da antallet barn i barnehager ble redusert med 8 000 på grunn av 6-åringenes overgang til skolen med Reform 97.

Veksten i antallet barn i barnehager har fulgt veksten i utbyggingen av antallet barnehager. I toppåret 1996 var det 6 400 barnehager i Norge. Dette er 2 900 flere enn i 1986 og 5 300 flere enn i 1976. I 1970 var det bare 400 barnehager i Norge. Denne markante utviklingen innen barnehagesektoren må sees i sammenheng med at økt barnehagebygging har vært et av myndighetenes

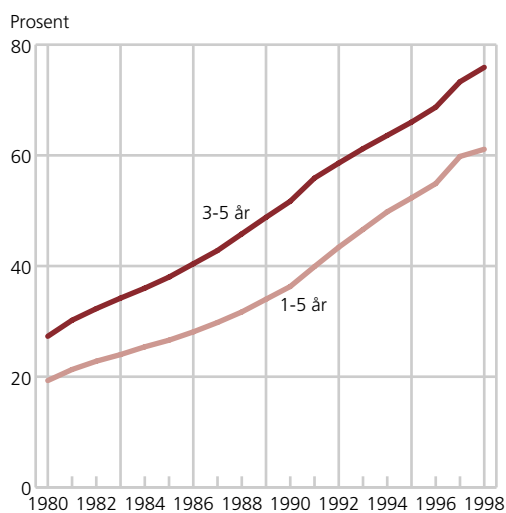
viktigste politiske virkemidler for å realisere målet om økt likestilling, fordi det bidrar til å øke kvinners deltakelse i arbeidsliv og studier. I 1996 ble derimot denne trenden snudd fra sterk vekst til en liten nedgang. Fra 1996 til 1998 ble antallet barnehager i Norge redusert med 226 eller 3,5 prosent. Dette skyldes innføringen av Reform 97 og kontantstøtten.

Mens de fleste norske skoler er offentlige, er halvparten av barnehagene private. I 1980-årene ble andelen private barnehager redusert fra 46 prosent i 1980 til 40 prosent i 1989. På 1990-tallet har andelen private barnehager økt hvert eneste år til en topp på 52,5 prosent i 1997. Den entydige trenden snudde imidlertid i 1998 da andelen private barnehager sank med 1 prosentpoeng.

Kontantstøtten har ført til færre 1-åringer i barnehager

Ved behandlingen av statsbudsjettet for 1998 vedtok Stortinget å innføre kontantstøtte for 1-åringer fra 1. august 1998, og for 2-åringer fra 1. januar 1999. En undersøkelse utført av Statistisk sentralbyrå viser at kontantstøtten er meget populær (Rønning 1999). Våren 1999 mottok hele 83 prosent av foreldrene til 1-åringer kontantstøtte. Barnehagestatistikken for 1998 gir oss muligheter til å studere kontantstøttens virkninger på etterspørselen etter barnehageplass for 1-åringer, mens kontantstøttens effekter for antallet 2-åringer i barnehager først vil vise seg i statistikken for 1999. Fra 1997 til 1998 sank antallet 1-åringer i barnehager med 16 prosent til 16 000 barn, mens det var en økning på 22 prosent fra 1996 til 1997. At 1998 er det eneste år siden i hvert fall 1986 hvor antallet 1-åringer i barnehager har blitt redusert, er en klar indikasjon på at kontantstøtten har ført til at det har blitt færre 1-åringer i barnehager. (Se for øvrig kapittel 3. Omsorg.)

Figur 4.3. Barnehagedekning for 1-5-åringene og 3-5-åringene. 1980-1998. Prosent

Kilde: Barnehagestatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Barnehagene domineres av 3-5 åringene, som i 1998 utgjorde nær tre av fire barnehagebarn. De yngste barna, 0-åringene og 1-åringene, utgjorde samme år bare henholdsvis 1 500 og 16 000 av totalt 188 000 barn.

Mot full barnehagedekning for 3-5-åringene

I løpet av de siste 15 årene fra 1983 til 1998 har antallet 3-5-åringene med barnehageplass økt fra en av tre til tre av fire barn. De to siste årene har Reform 97 og kontantstøtten ført til en økning i dekningsgraden for 3-5-åringene på hele 7 prosentpoeng til 76 prosent. Blant 1-2-åringene hadde 39 prosent tilbud om barnehageplass i 1998. I barnehagenes samlede målgruppe, som er 1-5-åringene, gikk 61 prosent av alle barn i barnehage. Men det er fortsatt relativt store regionale variasjoner i andelen barn i barnehager. Mens 74 prosent av 1-5-åringene i Oslo gikk i barnehage, var tilsvarende tall for Aust-Agder 52 prosent.

Det er vanskelig å fastsette en eksakt presentsats for hva som er full barnehagedekning. Dette vil blant annet være avhengig av etterspørselen i ulike aldersgrupper og regioner. Barne- og familiedepartementet anslår imidlertid at full barnehagedekning vil tilsvare en dekningsgrad på 70-75 prosent for 1-5-åringene (St.prp. nr. 1). Ut fra disse kriteriene kan vi i hvert fall for 3-5-åringene si at vi på landsbasis begynner å nærme oss målet om full barnehagedekning.

Omtrent to av tre barn som gikk i barnehage hadde heldagsplass. Blant 1-2-åringene har andelen med heldagsplass gått ned med 17 prosentpoeng de siste ti årene, mens andelen 3-5-åringene med heldagsplass har økt med 12 prosentpoeng.

Økt ressursbruk per barn i private barnehager

Barnehagene har en klart høyere ressursbruk per barn enn skolene. I 1998 var det i gjennomsnitt 4,4 barn per årsverk i offentlige barnehager og 5,2 i private barnehager. I de offentlige barnehagene har antallet barn per årsverk vært stabilt, mens det har vært en klar nedgang i de private. Fra 1985 til 1998 sank antallet barn per ansatt i de private barnehagene med 41 prosent. Siden lønn til personale utgjorde omtrent 85 prosent av barnehagesektorens utgifter, indikerer dette økte kostnader per barn. Undersøkelser har for øvrig vist at de private barnehagene har en meget anstrengt økonomi (St.prp. nr. 67). En utvalgsundersøkelse fra Opinion AS viste at omtrent halvparten av de private barnehagene hadde underskudd i 1998.

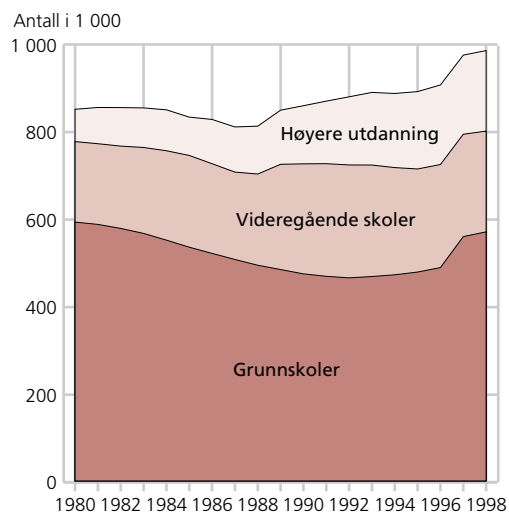
4.4. Barn og unge i skolen

En million under utdanning

Skoleåret 1998/99 var det registrert nær en million personer under utdanning i Norge.¹ I tiårsperioden 1988-1998 økte antallet personer i utdanning med 173 000 eller 21 prosent. Veksten i det samlede antallet elever og studenter var spesielt sterk fra 1996 til 1997 da antallet personer under utdanning økte med 68 000. Denne markante økningen skyldes 6-åringenes inntog i skolen fra 1997.

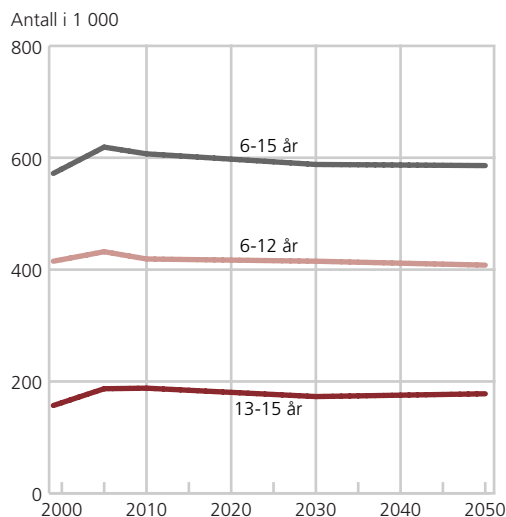
Skoleåret 1998/99 fortsatte elevtallet i grunnskolen å øke til 569 000. Dette er det høyeste antallet elever siden 1982. Selv om det har blitt over 100 000 flere grunnskoleelever de siste fem årene har

Figur 4.4. Antall elever og studenter i grunnskole, videregående skole og høyere utdanning. 1980-1998. Antall i 1 000

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 4.5. Fremskrivning av antall 6-15-åringene. 1999-2050. Antall i 1 000

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

det vært en nedgang i antallet skoler. Fra 1993 til 1998 sank antallet skoler med drøyt 1 prosent til i alt 3 277 skoler. Antallet barneskoler ble redusert med 4 prosent, mens antallet ungdomsskoler var uforandret. Dette viser at for å få plass til 6-åringene i skolen har kommunene valgt å utbedre eksisterende skoler fremfor å bygge nye. For øvrig hadde de fleste av de nedlagte skolene mindre enn 50 elever.

620 000 6-15-åringene i år 2005 og 590 000 i år 2030

Siden grunnskolen er obligatorisk, så er antallet elever i grunnskolen i hovedsak bestemt av størrelsen på årskullene. Derfor er det mulig å lage gode prognoser for det fremtidige antallet elever i grunnskolen. Statistisk sentralbyrås befolkningsfremskrivning fra 1999 anslår at antallet 6-15-åringene vil øke med

¹ 188 000 barn i barnehager er holdt utenfor. Medregnet barn i barnehager var det 1 170 000 personer under utdanning i skoleåret 1998/99.

8 prosent til 620 000 i år 2005.² Deretter ser det imidlertid ut til at befolkningen i grunnskolealder vil reduseres til om lag 610 000 i år 2010 og 590 000 i år 2030. Det må imidlertid understrekes at det er noe usikkerhet knyttet til fremskrivninger av antallet 6-15-åringer så langt frem som til år 2030, blant annet fordi det er avhengig av den fremtidige utviklingen i så vidt usikre variabler som fødselsrater og innvandring.

Mer enn én av fire elever i Oslo er minoritetsspråklige

Elever fra språklige minoriteter er definert som elever som har et annet morsmål enn norsk, svensk, dansk eller samisk. Det er meget store regionale variasjoner i andelen elever i grunnskolen med språklig minoritetsbakgrunn. Det er klart flest minoritetsspråklige elever på Østlandet og klart færrest i Nord-Norge. Oslo skiller seg ut med 28 prosent fremmedspråklige elever, etterfulgt av Vest-Agder med 8 prosent og Buskerud og Akershus med 7 prosent. I Nord-Trøndelag, Nordland og Troms var under 2 prosent av elevene fremmedspråklige.

Skoleåret 1998/99 var det i alt 36 000 elever fra språklige minoriteter i grunnskolen. Dette tilsvarer 6 prosent av elevmassen. Ti år tidligere var det bare 3 prosent eller 14 000 elever fra språklige minoriteter.

Urdu er den klart største minoritetsspråklige språkgruppen. Blant alle elever fra språklige minoriteter utgjorde urdu 13 prosent, mens engelsk og vietnamesisk begge stod for 8 prosent hver.

Utbygging av skolefritidsordningen

I 1998 hadde 115 000 elever i 1.-4. klasse plass i skolefritidsordningen (SFO). Dette er 9 000 flere enn året før. I løpet av treårsperioden 1995-1998 økte andelen elever i 1.-4. klasse med plass i skolefritidsordningen med hele 14 prosentpoeng til 47 prosent. Blant elevene i 1. og 2. klasse hadde henholdsvis 57 prosent og 60 prosent plass i skolefritidsordningen.

I likhet med barnehager så er det også nokså store regionale forskjeller i dekningsgrad for skolefritidsordningen. Mens nær 60 prosent av 1.-4. klassingene i de sentrale østlandsfylkene Oslo og Akershus hadde plass i skolefritidsordningen, var tilsvarende tall for Nord-Trøndelag, Rogaland og Vest-Agder 35 prosent.

Mot "obligatorisk" videregående skole

Over 90 prosent av dagens 16-18-åringer går i videregående utdanning. Andelen av årskullene som tar videregående utdanning har økt dramatisk de siste årene. Fra 1988 til 1998 økte andelen 16-18-åringer som var i utdanning fra 76 til 92 prosent. Og blant avgangselevne fra grunnskolen gikk hele 97 prosent av elevene direkte over i videregående utdanning samme høst. Andelen av dagens unge som tar videregående opplæring har derfor blitt så høy, at videregående skole langt på vei har blitt "obligatorisk" for å få arbeid eller høyere utdanning.

I utdanningsstatistikken er utdanning på videregående nivå en samlekategori for nivået mellom grunnskole og høyere utdanning. Utdanning på videregående

² Tallene fra befolkningsfremskrivningen i 1999 baserer seg på midtalternativet (MMMM) med middels nasjonal befolkningsvekst. Midtalternativet forutsetter "middels" utvikling i fruktbarhet, levealder og nettoinnvandring. Fremskrivingstallene tar også hensyn til utviklingen i sentraliseringsgrad, men denne har først og fremst betydning for den regionale fordelingen av fremskrivingstallene.

nivå omfatter derfor blant annet elever i videregående skoler, folkehøgskoler, bibelskoler, arbeidsmarkedskurs og lærlinger. I 1998 var det registrert i alt 230 000 elever i utdanning på videregående nivå. Disse fordelte seg på 171 000 elever i videregående skoler, 32 000 lærlinger, 8 000 på arbeidsmarkedsopplæringskurs (AMO-kurs), 6 000 elever på folkehøgskoler og 12 000 elever i annen videregående utdanning. Folk flest forbinder imidlertid videregående utdanning først og fremst med videregående skoler og lærlinger. I 1998 utgjorde elever i videregående skoler og lærlinger 204 000 eller 89 prosent av alle i videregående utdanning. På 1990-tallet har det totale antallet elever i videregående skoler og lærlinger sunket svakt fra 215 000 i 1990 til 204 000 i 1998.

Reform 94 har gitt langt flere, yngre og kvinnelige lærlinger

Utviklingen har imidlertid vært forskjellig for lærlinger og elever. Mens antallet elever ble redusert med 16 prosent fra 1990 til 1998, ble antallet lærlinger nær fordoblet fra 16 500 til drøyt 32 000. 1996 var det første året Reform 94-elevener kunne få læreplass. Dette året økte antallet lærlinger med hele 40 prosent til 27 000. Dette er den klart største årlige økningen som har vært registrert. Veksten i antallet lærlinger var også sterk i 1997, da det ble registrert nær 32 000 lærlinger.

Lærlingsituasjonen etter Reform 94 karakteriseres også av at det har blitt flere kvinnelige lærlinger, og av at lærlingene har blitt yngre. Fra 1995 til 1997 økte andelen kvinnelige lærlinger med over 8 prosentpoeng til 30 prosent. I 1998 var det nær 10 000 kvinnelige lærlinger. Et klart flertall av disse var lærlinger i helse- og sosialfag og formgivingsfag.

Halvparten av lærlingene i 1998 var under 20 år, og fra 1995-1997 ble andelen lærlinger under 20 år mer enn fordoblet.

"Eplet og stammen"

Elevenes valg av yrkesfaglig eller allmennfaglig studieretning varierer med foreldrenes utdanningsnivå. Blant elever som avsluttet grunnskolen våren 1998 og som hadde foreldre med lang høyere utdanning, valgte hele 84 prosent allmennfaglig studieretning. Tilsvarende tall for elever med foreldre med grunnskoleutdanning var 26 prosent.³ Eplet faller ikke langt fra stammen når to av tre elever med foreldre med grunnskoleutdanning valgte yrkesfag, og fire av fem elever med foreldre med lang høyere utdanning valgte allmennfag.

For øvrig velger elever med foreldre med kort høyere utdanning i mye større grad allmennfag enn elever med foreldre som kun har videregående utdanning. Andelen elever i allmennfag var hele 26 prosentpoeng høyere blant elever med foreldre med kort høyere utdanning enn blant elever med foreldre med videregående utdanning. Elevenes valg av studieforberedende allmennfag ser derfor ut til å være avhengig av om deres foreldre har studert.

"Kvinnerevolusjonen" innen høyere utdanning

Den markante veksten i antallet studenter fra slutten av 1980-tallet har flatet ut på slutten av 1990-tallet. I 1998 var det 184 000 studenter på universitet og høyskoler. Dette er 3 000 flere enn i 1997 og 2 000 flere enn i 1996. I tiårsperioden fra 1986 til 1996 økte antallet studenter med hele 80 prosent.

³ Lang høyere utdanning er høyere utdanning med en varighet på minst 4 ½ år.

De to siste tiårene har det på mange måter skjedd en "kvinnerevolusjon" innen høyere utdanning. Dette viser seg ved at andelen kvinner som går direkte over fra videregående utdanning til høyere utdanning, nesten har blitt dobbelt så høy som for menn. I 1992 gikk 29 prosent av menn og kvinner direkte over fra videregående til høyere utdanning. Frem mot 1998 sank andelen menn til 19 prosent, mens andelen kvinner økte til 34 prosent.

Det har også etter hvert blitt klart flere kvinner i høyere utdanning enn menn. Fra 1980 til 1998 økte andelen kvinner mellom 19 og 24 år i høyere utdanning fra nesten 10 prosent til 32 prosent. I samme periode økte andelen menn 19-24 år i høyere utdanning fra nær 12 prosent til nesten 23 prosent. Økningen i andelen studenter var altså mer enn dobbelt så sterk for kvinner som for menn. Og mens andelen studenter 19-24 år var 24 prosent lavere for kvinner enn menn i 1980, var den 42 prosent høyere for kvinner

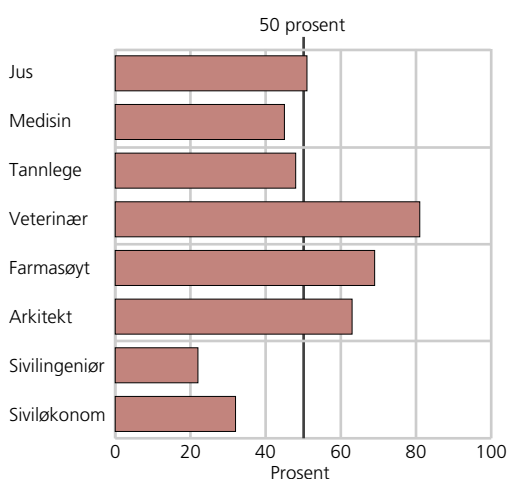
enn menn i 1998. Dermed har det blitt et stadig større gap mellom andelen kvinner og menn i høyere utdanning, i kvinnenes favør. Også i aldersgruppen 24-29 år har det skjedd en tilsvarende utvikling. I 1986 var vel 8 prosent av mennene og nesten 7 prosent av kvinnene i aldersgruppen 25-29 år studenter. I 1998 var kvinnene i klart flertall blant studentene i denne aldersgruppen med en studentandel på 14 prosent, mens tilsvarende tall for menn var vel 12 prosent.

Også blant de utenlandsfødte er kvinnene i ferd med å erobre universitetene og høyskolene. Blant 19-24-åringene med utenlandsk landbakgrunn var 21 prosent av kvinnene og 18 prosent av mennene studenter. I aldersgruppen 25-29 år var det imidlertid fortsatt flere mannlige utenlandsfødte studenter i 1998. 13,5 prosent av mennene og 11,8 prosent av kvinnene var studenter.

Kvinnene dominerer også "eliteutdanningene"

Innen høyere utdanning er noen utdanningsretninger forbundet med mer status og prestisje enn andre. I sin studie av utdanningspolitikk og ulikhet klassifiserer Nordli Hansen (1999) studier som fører frem til yrker som jurist, lege, tannlege, veterinær, farmasøyt, sivilingeniør, arkitekt og siviløkonom som "eliteutdanningene". Blant dem som fullførte høyere utdanning skoleåret 1996/97 var kvinnene i flertall på seks av de åtte "eliteutdanningene". Innenfor farmasøyt- og veterinærstudiet var hele 83 prosent og 70 prosent kvinner. I de åtte "eliteutdanningene" var mennene bare i flertall blant de nye sivilingeniørene og siviløkonome. De siste tallene for avsluttet utdanning fra skoleåret 1997/98 viser imidlertid at mennene var i knapt flertall blant dem som avsluttet tannlege- og medisinstudiet.

Figur 4.6. Andel kvinner blant kandidater som fullførte "eliteutdanningene". 1997/98. Prosent

Kilde: Utdanningsstatistikk 1997, Statistisk sentralbyrå.

Universitetsstudentene studerer sakte

Studentene på universitetene ser ut til å bruke lang tid på sine studier. På Universitetet i Oslo fullførte gjennomsnittsstudenten bare 10 vekttall per år i 1998, mens de etter normen skal fullføre 20 vekttall per år. Dette betyr at studentene på Universitetet i Oslo har halv studieprogresjon. Ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) i Trondheim var gjennomstrømningen noe høyere med 12 vekttall per år, mens den tilsvarende 11 vekttall i året på universitetene i Bergen og Tromsø. Universitetsstudentenes studieprogresjon er ikke bare lav, men har også vært synkende de siste årene. Fra 1994 til 1998 har universitetsstudentenes studieprogresjonen blitt redusert med mellom 11 og 17 prosent på våre fire universiteter.

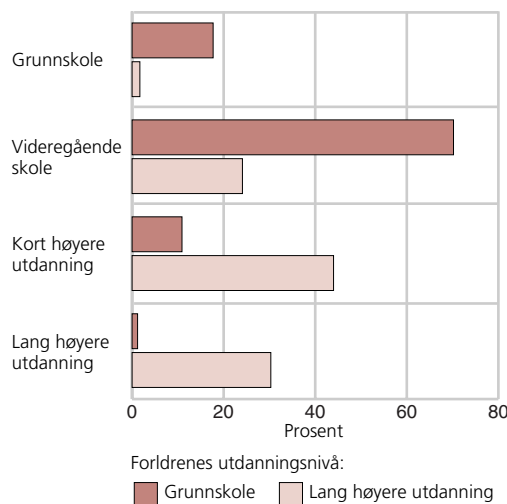
4.5. Befolkningens utdanningsnivå

Den norske befolkningens utdanningsnivå har blitt betydelig hevet de siste tiårene. Fra 1980 til 1998 ble andelen av befolkningen over 16 år som hadde fullført høyere utdanning fordoblet til 22 prosent. I 1998 passerte antallet personer som hadde høyere utdanning 750 000. I alt hadde 757 000 personer høyere utdanning, mens 1 854 000 kun hadde videregående utdanning. Knappt 792 000 hadde bare grunnskoleutdanning. 1997 var for øvrig en milepæl ved at antallet menn som hadde høyere utdanning passerte antallet menn som bare hadde grunnskoleutdanning. Siden befolkningens utdanningsnivå endrer seg meget sakte, var det fortsatt 19 prosent flere kvinner som bare hadde grunnskoleutdanning enn høyere utdanning.

Høyest utdanningsnivå i Oslo, lavest i Oppland

Det er store regionale forskjeller i utdanningsnivået. I 1997 hadde 35 prosent av

Figur 4.7. Utdanningsnivå til 30-39-åringene, etter foreldrenes utdanning. 1997. Prosent

Kilde: Utdanningsstatistikk 1997, Statistisk sentralbyrå.

befolkningen over 16 år i Oslo fullført høyere utdanning. Også i Akershus og i universitetsfylkene Hordaland, Sør-Trøndelag og Troms var utdanningsnivået høyt. Utdanningsnivået var lavest i de to indre østlandsfylkene Oppland og Hedmark, hvor knapt 16 prosent hadde fullført høyere utdanning. Det er dermed meget store regionale forskjeller i utdanningsnivået, særlig på Østlandet.

Fortsatt reproduksjon av ulikhet

All ungdom i Norge har lik formell adgang til høyere utdanning. I hvilken grad ungdom faktisk tar høyere utdanning er imidlertid fortsatt i stor grad avhengig av foreldrenes utdanningsnivå. Dette illustreres blant annet av tall over befolkningens høyeste fullførte utdanning. Blant 25-39-åringene var andelen som hadde fullført lang høyere utdanning hele 25 ganger høyere blant dem som hadde foreldre med samme utdanningsbakgrunn, enn blant dem med foreldre som bare hadde fullført grunnskole. Bare 1,2

prosent av 30-39-åringene som hadde foreldre med grunnskoleutdanning hadde fullført lang høyere utdanning, mens tilsvarende tall for dem med foreldre med lang høyere utdanning var 30,3 prosent. Omvendt var andelen som bare hadde fullført grunnskole, 18 prosent blant dem med foreldre med grunnskoleutdanning og knapt 2 prosent blant dem med foreldre med høyere utdanning.

Forskjellene er imidlertid mindre blant dem som hadde fullført kort høyere utdanning. Andelen 30-39-åringene som hadde fullført kort høyere utdanning var fire ganger høyere blant dem med foreldre med kort høyere utdanning, enn blant dem med foreldre med grunnskoleutdanning. Foreldrenes utdanningsnivå kan gi en god indikasjon på sosial klassebakgrunn (Nordli Hansen 1999). Mens det har vært en betydelig utjevning i utdanning mellom kjønnene, ser det fortsatt ut til å være store forskjeller i utdanning mellom de sosiale klassene.

Litteratur

Jensen, Eivind Bråstad (1999): *Vegen inn i utdanningssamfunnet*, Cappelen Akademisk Forlag.

Nordli Hansen, Marianne (1999): Utdanningspolitikk og ulikhet. Rekruttering til høyere utdanning 1985-96, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 2:172-203.

NOU (1996:22): *Lærerutdanning. Mellom krav og ideal*, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

NOU (1997:25): *Ny kompetanse. Grunnlaget for en helhetlig etter- og videreutdanningspolitikk*, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, Oslo: Akademi.

Rønning, Elisabeth (1999): "Alle" vil ha kontantstøtte, *Samfunnsspeilet* 1999, 5, Statistisk sentralbyrå, 15-24.

St.meld. nr. 29 (1994-95): *Om prinsipper og retningslinjer for 10-årig grunnskole - ny læreplan*, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

St.meld. nr. 32 (1998-99): *Videregående opplæring*, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

St.prp. nr. 1 (1998-99): *Barne- og familiedepartementet*.

St.prp. nr. 67 (1998-99): *Omprioriteringer og tilleggsbevilgninger på statsbudsjettet 1999*, Finansdepartementet.

Støren, Liv Anne, Synnøve Skjersli og Per Olav Aamodt (1998): *I mål? Evaluering av Reform 94*, Rapport 18/98, NIFU.

Tor Petter Bø og Thomas Hugaas Molden*

5. Arbeid

Deltaking i yrkeslivet er av sentral betydning for så vel de økonomiske som de sosiale levekårene. I den yrkesaktive fasen er arbeidet den viktigste inntektskilden for de fleste husholdninger, og det er blant annet gjennom inntektsgivende arbeid at framtidige pensjonsutbetalinger sikres. Samtidig kan selve utføringen av

arbeidsoppgavene ha sin egenverdi, og arbeidsfellesskap med kolleger er viktig for sosial deltaking og samhørighet. På den annen side finnes det også negative erfaringer fra yrkeslivet, for eksempel i form av ensidig og rutinemessig arbeid, stress og andre helsemessige belastninger.

5.1. Begreper og datakilder

Personer med inntektsgivende arbeid og personer i førstegangsmilitær- eller siviltjeneste regnes som *sysselsatte*, enten som lønnstakere, selvstendig næringsdrivende eller familiearbeidskraft. Det inkluderer også personer som var midlertidig fraværende fra slikt arbeid på grunn av sykdom, ferie, permisjon og liknende (gjelder lønnet fravær og ulønnet fravær av inntil ett års varighet, gitt at de fremdeles har en jobb de skal vende tilbake til). Ulønnet arbeid i egen husholdning og ulønnet innsats i frivillige organisasjoner er eksempler på arbeid som ikke inngår i denne analysen. Som *yrkesaktive* medregnes i tillegg de *arbeidsledige*, det vil si personer uten inntektsgivende arbeid som har forsøkt å skaffe seg slikt arbeid de siste fire ukene, og som er umiddelbart tilgjengelige på arbeidsmarkedet. Summen av sysselsatte og arbeidsledige blir også kalt *arbeidsstyrken*. Regnet i prosent av befolkningen i de aktuelle aldersgruppene får man et mål på tilknytningen til arbeidsmarkedet for de ulike gruppene. Dette målet kalles *yrkesfrekvens*.

Den sentrale kilden for arbeidsmarkedsstatistikken er Statistisk sentralbyrås *arbeidskraftundersøkelser* (AKU). Dette er kvartalsvise intervjuundersøkelser av et utvalg på 24 000 personer i alderen 16-74 år. I tillegg benyttes tall for *registrert ledighet* ved arbeidskontorene (fylkesfordelte tall og tall for innvandrere). Innvandreres yrkesdeltaking belyses ved hjelp av registerbasert arbeidsmarkedsstatistikk, som foreløpig bare inkluderer *arbeidstakere* (lønnstakere), ikke selvstendig næringsdrivende og familiearbeidskraft. Arbeidsmarkedsstatistikken omfatter foreløpig bare førstegenerasjonsinnvandrere uten norsk bakgrunn. I tillegg benyttes sysselsettingstall og tall for utførte timeverk fra *nasjonalregnskapet*. Disse tallene beregnes på grunnlag av statistikk fra mange forskjellige kilder, blant annet AKU.

* Tor Petter Bø har skrevet avsnittene 5.1-5.4, Thomas Hugaas Molden avsnitt 5.5.

5.1. Hvem er yrkesaktive?

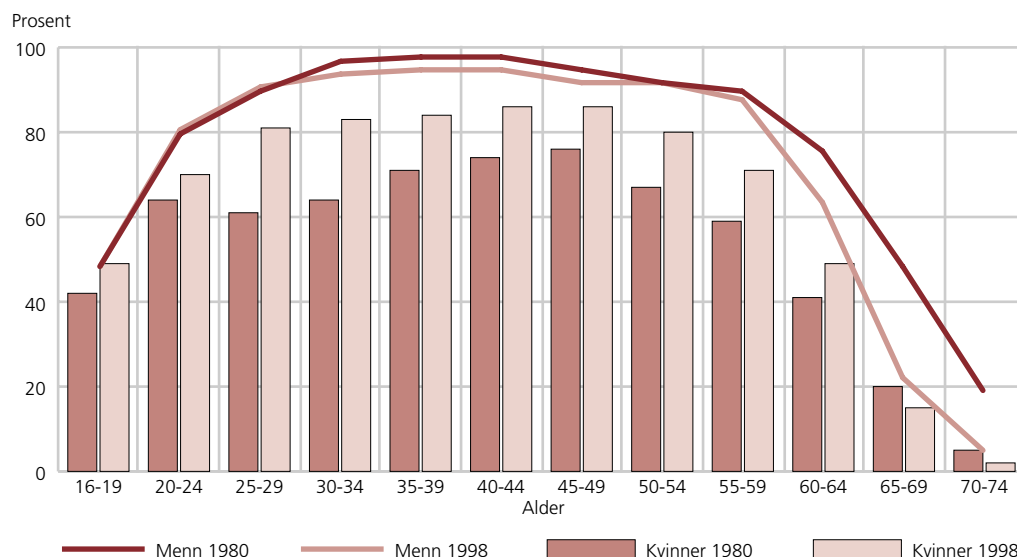
På 1980-tallet fortsatte trenden fra det foregående tiåret med sterkt økende yrkesaktivitet blant kvinner, samtidig med en markert nedgang blant menn over 55 år. Under den økonomiske lavkonjunkturen fra 1987 til 1993 var yrkesaktiviteten fallende også for menn i alle aldersgrupper under 55 år, mens den holdt seg stabil for kvinner. Fra 1993 til 1998 steg yrkesfrekvensen for både kvinner og menn, mest for kvinner. Mennenes yrkesfrekvens lå i 1998 fortsatt noe lavere enn i toppåret 1987, mens derimot kvinnenes yrkesaktivitet aldri har vært høyere. Kjønnsforskjellen på dette området er altså avtakende. I 1980 var yrkesfrekvensen for kvinner i alderen 25-66 år hele 28 prosentpoeng lavere enn for menn. I 1998 var forskjellen redusert til 10 prosentpoeng, nærmere bestemt 88 prosent for menn og 78 prosent for kvinner.

Flere unge yrkesaktive fra 1995 til 1998

Ungdommen blir stadig eldre før de melder seg på arbeidsmarkedet for fullt. De fleste fullfører i dag treårig videregående skole, og stadig flere tar høyskole- eller universitetsutdanning (se kapittel 4. Utdanning). I utdanningstiden er det likevel blitt ganske vanlig å ta deltidsjobb ved siden av. I 1998 oppgav 81 prosent av 16-19-åringene utdanning som sin hovedsakelige virksomhet. Av disse hadde en tredel en deltidsjobb ved siden av skolegangen. Bare 13 prosent av ungdommen i denne aldersgruppen var i arbeid på heltid. I alderen 20-24 år hadde 46 prosent heltidsarbeid, mens 36 prosent var under utdanning. Blant de sistnevnte hadde vel en tredel en deltidsjobb ved siden av.

Fra 1970-årene til midt i 1980-årene varierte yrkesfrekvensen for ungdom i

Figur 5.1. Andel yrkesaktive¹ menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1980 og 1998. Prosent

¹ Vernepliktjeneste regnes som sysselsetting (i hovedsak menn 20-24 år).

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

alderen 16-19 år stort sett mellom 40 og 45 prosent. Så gikk den opp til 53 prosent fram mot 1987, mest i form av deltidsarbeid ved siden av skolegangen. En liknende utvikling fant sted for 20-24-åringene, men for dem gjaldt økningen fra 1984 til 1987 i første rekke heltidsarbeid. I perioden 1987-1993 ble yrkesfrekvensen kraftig redusert for hele ungdomsgruppen, særlig ved at heltidsarbeid ble erstattet av heltids skolegang eller studier (også kvalifiseringstiltak). Deretter stabiliserte situasjonen seg et par års tid, før yrkesdeltakingen for ungdom igjen steg kraftig fra 1995 til 1998, samtidig med en sterk vekst i sysselsettingen totalt sett. I 1998 var yrkesfrekvensen for 16-19-åringer likevel 5 prosentpoeng lavere enn under høykonjunkturen i 1987 (49 prosent). For 20-24-åringene var den tilsvarende differansen om lag 2 prosentpoeng (75 prosent i 1998).

Færre yrkesaktive blant de eldste

Over lengre tid har tendensen gått i retning av at stadig flere slutter i arbeid før oppnådd pensjonsalder. Langt på vei har dette skjedd som følge av økt uføretrygging, men i 1990-årene også på grunn av ordningen med avtalefestet førtidspensjon (AFP, se kapittel 7. Sosial trygghet). Den yrkesaktive delen av livsløpet er dermed blitt kortere for mange, særlig gjelder det

for menn. For menn i aldersgruppen 55-66 år gikk yrkesaktiviteten ned fra 79 til 65 prosent fra 1980 til 1994, avløst av en økning på om lag 4 prosentpoeng fram til 1998. Men denne økningen gjaldt i hovedsak menn under 60 år. I aldersgruppen 63-66 år var det fortsatt nedgang. Også blant kvinner har det foregått en relativt omfattende førtidspensjonering, men i arbeidsmarkedsstatistikken blir dette mer enn oppveid av den generelle tendensen til økt yrkesaktivitet blant kvinner. I aldersgruppen 67-74 år, som omfattes av den ordinære alderspensjonen, er yrkesfrekvensen blitt mer enn halvert fra 1980 til 1998. I denne gruppen er det nå bare 7 prosent som er yrkesaktive.

Småbarnsmødrenes yrkesaktivitet øker fortsatt

Det var blant kvinner i alderen 25-34 år at yrkesaktiviteten økte mest fra 1980 til 1998. Denne utviklingen gjenspeiles også i tallene for gifte og samboende kvinner med små barn. For dem med yngste barn under tre år steg yrkesfrekvensen med 28 prosentpoeng i denne perioden (til 75 prosent). For dem med yngste barn i alderen tre til seks år steg yrkesprosenten nesten like mye (til 84). Også mødre med større barn økte sin yrkesaktivitet, men ikke på langt nær så markant som småbarnsmødrene. Mødrenes yrkesaktivitet

Tabell 5.1. Andel yrkesaktive blant gifte/samboende kvinner med barn under 16 år, etter antall barn og alder på yngste barn. 1998. Prosent

	I alt	Yngste barns alder			
		0-2 år	3-6 år	7-10 år	11-15 år
Gifte/samboende kvinner med barn under 16 år i alt	83	75	84	87	90
1 barn	85	79	84	86	91
2 barn	84	75	86	89	90
3 barn eller flere	76	68	81	84	:

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

øker likevel fortsatt med alderen på barna. Dessuten er ettbarnsmødre i større grad yrkesaktive enn flerbarnsmødre, særlig når yngstebarnet er under tre år. Men også på dette punktet har det skjedd en betydelig tilnærming de senere årene.

Kvinner som er unge i dag, satser i langt større grad på høyere utdanning med en etterfølgende yrkeskarriere enn unge kvinner gjorde for et tiår eller to siden (se kapittel 4. Utdanning). Utviklingen må også forstås på bakgrunn av kvinners ønske og krav om likestilling i samfunns- og familielivet. I de siste tiårene er det da også blitt en noe jevnere fordeling av husarbeidet mellom kvinner og menn (Kitterød og Roalsø 1996). Fedre tar også mer del i omsorgen for barna enn tilfellet var i tidligere generasjoner. Barnehagedekningen er samtidig blitt bedre, og etter hvert er det også opprettet fritidsordninger for barn i småskolen (se kapittel 3. Omsorg). Dessuten er permisjonsrettighetene i forbindelse med barneomsorg blitt sterkt utvidet. Det gjør det, i større grad enn før, mulig for mødre å beholde tilknytningen til arbeidsmarkedet mens de er hjemmeværende med små barn. I dag er det få kvinner som sier opp stillingen sin i denne fasen. Ved midlertidige fravær fra jobben på grunn av betalt omsorgspermisjon regnes man i statistikkene fortsatt som yrkesaktiv. I begynnelsen av 1980-årene var det til enhver tid bare 10 000-12 000 kvinner som hadde slike fravær. Tallet ble fordoblet fram mot slutten av tiåret, og det steg ytterligere utover i 1990-årene. I gjennomsnitt for 1998 var 40 000 kvinner ute i permisjon, nær 4 prosent av alle sysselsatte kvinner.

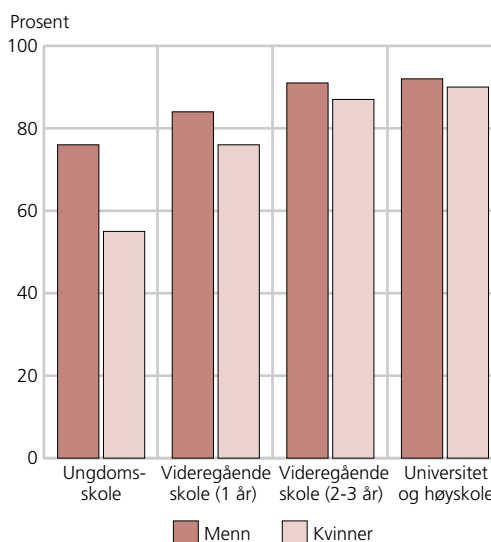
Fra 1. august 1998 ble ordningen med kontantstøtte til foreldre med barn fra ett til to år innført, fra januar 1999 utvidet til også å gjelde barn fra to til tre år. Støtten gis bare til dem som ikke har barne-

hageplass med statstilskudd (se kapittel 3. Omsorg). En undersøkelse gjennomført i 1999 tyder på at denne ordningen hittil har ført til at mødre med barn i aldersgruppen ett til to år har redusert yrkesaktiviteten med om lag 4 000-5 000 årsverk (Langset mfl. 2000). I undersøkelsen er foreldrene blant annet spurt om kontantstøtten gjør det mulig å arbeide mindre. Av mødre som mottar kontantstøtte, oppgir 36 prosent at de arbeider/studerer mindre enn før. En del av disse ville imidlertid ha redusert arbeidstiden sin uansett, mens 54 prosent oppgir at det er kontantstøtten som har gjort en slik tilpasning mulig. Det betyr at om lag 20 prosent av mødre i denne gruppen har redusert arbeidstiden sin som følge av kontantstøtten.

Utdanning betyr mest for kvinners yrkesaktivitet

I takt med økte kvalifikasjonskrav og utvidet utdanningstilbud de senere tiår er

Figur 5.2. Andel yrkesaktive i alderen 25-66 år, etter kjønn og utdanningsnivå. 1998. Prosent

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

andelen yrkesaktive personer med utdanning på ungdomsskolenivå blitt halvert i årene fra 1980 til 1998 (fra 30 til 15 prosent). Samtidig er andelen med universitets- og høgskoleutdanning blitt fordoblet (fra 15 til 29 prosent).

Personer med høyere utdanning er i større grad yrkesaktive enn personer med lavere utdanning. Yrkesaktive med lavere utdanning forlater dessuten arbeidslivet tidligere enn dem med høyere utdanning, gjennom førtids- eller uførepensjonering. For aldersgruppen 25-66 år under ett var yrkesfrekvensen for menn og kvinner på høyeste utdanningsnivå henholdsvis 16 og 35 prosentpoeng høyere enn på laveste utdanningsnivå i 1998. Blant dem med lavest utdanning var 76 prosent av mennene og 55 prosent av kvinnene yrkesaktive. For dem med utdanning fra høgskole eller universitet var 92 prosent av mennene og 90 prosent av kvinnene yrkesaktive.

Siden 1980 har utdanningsnivået fått økende betydning for yrkesaktiviteten både blant menn og kvinner. Fra 1980 til 1998 økte yrkesfrekvensen mest blant kvinner med 11-12 års skolegang eller mer. Blant menn med opp til 10 års utdanning gikk derimot yrkesfrekvensen markant ned i denne perioden, innenfor alle aldersgrupper.

Satsing på høyere utdanning innebærer gjerne også at en satser på en etterfølgende yrkeskarriere. Det gjelder både for menn og kvinner. Betydningen av utdanning i denne sammenhengen er likevel større for kvinner. De er i større grad enn menn i en reell valgsituasjon når det gjelder deltaking på arbeidsmarkedet. Til tross for endret likestillingsklima er nok forventningene fortsatt sterkere til mannens rolle som familieforsørger enn til kvinnens. Men kjønnsforskjellen i yrkesdeltaking avtar med stigende utdannings-

nivå. For dem som har tatt universitets- eller høgskoleutdanning, var forskjellen på menns og kvinners yrkesfrekvens bare 2 prosentpoeng i 1998. Derimot var forskjellen på hele 20 prosentpoeng blant dem med utdanning på ungdomsskolenivå.

Lav yrkesaktivitet blant innvandrere

Av landets 1,9 millioner arbeidstakere i 4. kvartal 1998 var det i underkant av 98 000 (førstegenerasjons-)innvandrere, det vil si 5 prosent av arbeidsstokken. 41 prosent av de yrkesaktive innvandrerne kom fra Asia, Afrika, Sør- eller Mellom-Amerika. Deltakingen i yrkeslivet er gjennomgående lavere blant innvandrere enn i befolkningen ellers. Det gjelder særlig i perioder der etterspørselen etter arbeidskraft er lav. I høykonjunkturåret 1986 var andelen arbeidstakere i innvandrerbefolkningen (i alderen 16-74 år) 6 prosentpoeng lavere enn i befolkningen generelt. Under den økonomiske lavkonjunkturen som fulgte, falt yrkesaktiviteten mer blant innvandrere enn blant norskfødte, og i 1993 var forskjellen økt til 14 prosentpoeng. I de siste årene har forskjellen minket noe, og utgjorde 10 prosentpoeng i 1998. Det er særlig blant innvandrerkvinner at yrkesaktiviteten er lav, nærmere bestemt 13 prosentpoeng lavere enn blant kvinner totalt. For menn var differansen 7 prosentpoeng.

Innvandrere fra de nordiske land er i størst grad yrkesaktive (60 prosent i 1998), etterfulgt av vesteuropeere ellers (56 prosent). Lavest er yrkesdeltakingen blant innvandrere fra Afrika (42 prosent), Nord-Amerika og Oseania (44 prosent).

Innvandrerens botid i Norge er av sentral betydning for tilpasningen på det norske arbeidsmarkedet. Yrkesaktiviteten øker raskt de første årene etter ankomst til

landet. Ellers gjelder den generelle tendensen: jo høyere utdanning, desto flere yrkesaktive, også for innvandrere. Sysselsettingsnivået er likevel lavere og arbeidsledigheten høyere blant innvandrere enn blant norskfødte uansett utdanningsnivå (Kjelsrud og Sivertsen 1997).

100 000 husmødre i 1998

Andelen heltids hjemmearbeidende kvinner i alderen 16-66 år ble mer enn halvert i løpet av 1980-årene, og utgjorde i 1990 12 prosent (165 000 personer). Deretter sank andelen ytterligere (til 7 prosent, eller 98 000 personer, i 1998). En tilsvarende utvikling har gjort seg gjeldende for dem med en deltidsjobb ved siden av (32 000 i 1998). De ser i økende grad på seg selv som yrkesaktive og ikke primært

som hjemmearbeidende. Dette skyldes nok ikke bare at yrkesarbeidet tar mer tid enn før, men trolig også holdningsendringer på området, som medfører at de i større grad oppgir andre aktiviteter enn hjemmearbeid som hovedaktivitet.

5.2. Utvikling i sysselsettingen

Størst vekst i helse- og sosialsektoren

Fra 1980 til 1997 økte tallet på sysselsatte kvinner med om lag 240 000, mens det bare ble 32 000 flere sysselsatte menn. Denne perioden har imidlertid ikke vært preget av en jevn utvikling på arbeidsmarkedet. I perioden 1980-1984 var det økning i kvinnesysselsettingen, men

Tabell 5.2. Sysselsatte i alt og i utvalgte næringer. 1 000

	1980	1990	1997*	Endring 1980-1990	Endring 1990-1997
I alt	1 943	2 054	2 213	112	159
Menn	1 156	1 139	1 188	-17	49
Kvinner	786	915	1 025	129	110
Utvalgte næringer					
Jordbruk	134	99	77	-35	-22
Olje- og gassutvinning	10	19	22	9	3
Industri	376	295	315	-81	20
Av dette					
Verksted- og skipsbyggings- industri	131	102	114	-30	12
Bygg og anlegg	128	125	115	-3	-10
Varehandel	287	291	315	5	24
Hotell og restaurant	41	56	62	15	6
Samferdsel	178	188	193	10	5
Bank og forsikring	47	62	50	15	-12
Forretningsmessig tjenesteyting	72	110	142	37	32
Privat tjenesteyting ellers	156	177	194	22	16
Offentlig forvaltning	461	580	680	119	100
Av dette					
Undervisning	111	135	153	25	17
Helse- og sosialtjenester	181	246	331	65	85

* Foreløpige tall.

Kilde: Nasjonalregnskapsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

stagnasjon for menn. I 1984-1987 var det en kraftig vekst i etterspørselen etter arbeidskraft, sterkest for kvinner. Etter 1987 forverret situasjonen på arbeidsmarkedet seg fra år til år. Først nærmere midten av 1990-tallet ble det igjen vekst i sysselsettingen, og en viss nedgang i arbeidsledigheten, for så vel kvinner som menn.

I 1980-årene sett under ett var veksten i sysselsettingen (i absolutte tall) størst i helse- og sosialsektoren, med en økning på 65 000 fra 1980 til 1990. Deretter fulgte forretningsmessig tjenesteyting, undervisning, hotell og restaurant, bank og forsikring. I olje- og gassutvinning ble sysselsettingen fordoblet, til 19 000. Nedgang var det derimot i industri og jordbruk. Bare i verksted- og skipsbyggingsindustrien ble det 30 000 færre sysselsatte fra 1980 til 1990.

I 1990-årene fortsatte den sterke veksten i helse- og sosialsektoren. Også i undervisning økte tallet på sysselsatte fra år til år. Etter en nedgang fra 1987 til 1993 ble det på ny flere ansatte i varehandel. Det samme gjaldt bygge- og anleggsbransjen. Også i industrien og i forretningsmessig tjenesteyting ble nedgang snudd til oppgang i første del av 1990-årene. For industriens del har det vært en samlet positiv utvikling i 1990-årene, mens 1980-årene var preget av sterk nedgang. Størst har utslagene vært i verksted- og skipsbyggingsindustrien. I bank og forsikring ble oppgangen i 1980-årene snudd til nedgang i 1990-årene. I jordbruket fortsatte den langvarige nedgangen også på 1990-tallet.

Forretningsmessig tjenesteyting, en av de næringene som ekspanderte sterkest både i midten av 1980-årene og utover i 1990-årene, rommer blant annet bedrifter som driver med databehandlingsvirksomhet.

Fra 1980 til 1990 ble sysselsettingen i denne næringen fordoblet (til 10 000). Fram til 1997 vokste den ytterligere, til 15 000. Det må understrekes at omfanget av det som gjerne går under betegnelsen "IT-næringen" er langt større, uten at det finnes mer presise, offisielle anslag. IT-varer og -tjenester produseres i en rekke ulike næringer, blant annet i telekommunikasjonssektoren. Det som ellers kjennetegner den nye informasjonsteknologien, er at den får betydelig gjennomslag innad i de fleste bedrifter, uavhengig av næringstilknytning.

Nesten halvparten av kvinnene arbeider i offentlig sektor

I 1997 var 45 prosent av kvinnene sysselsatt i offentlig sektor, mot 19 prosent av mennene. I 1980 var tallene henholdsvis 34 og 17 prosent (se tabellvedlegget, indikatorene 5.3 og 5.4). I den kommunale helse- og sosialtjenesten arbeidet 28 prosent av kvinnene i 1997, mot bare 3 prosent av mennene. I 1980 var tallene 19 og 2 prosent. Også i undervisningssektoren er det overvekt av kvinner, men ikke så markant. Her arbeidet 9 prosent av alle sysselsatte kvinner og 5 prosent av mennene i 1997. På den annen side er det en klar overvekt av mannlige sysselsatte i industrien, med 20 prosent av mennene og 8 prosent av kvinnene sysselsatt. Av de større næringene er bygge- og anleggsvirksomheten en av de mest mannsdominerte. I varehandel, finansiell og forretningsmessig tjenesteyting er det derimot omtrent like mange menn og kvinner.

Innvandrerne arbeider i restaurant og rengjøring

Innvandrere fra Asia, Afrika, Sør- og Mellom-Amerika er overrepresenterte i hotell- og restaurantvirksomhet, rengjøring samt i næringsmiddelindustrien. Andelen innvandrere som er selvstendig næringsdrivende, er lavere enn i

befolkningen for øvrig. Unntaket er Oslo, der relativt mange innvandrere driver egen virksomhet i varehandel og i restaurantbransjen (Sivertsen 1996).

Over 200 000 midlertidig ansatte

Å være midlertidig ansatt kan medføre betydelige belastninger for den enkelte, om ikke denne ansettelsesformen er en ønsket situasjon. Det svekker blant annet muligheten for å planlegge egen framtid, og fører til en utrygg økonomisk situasjon. Lovverket inneholder da også strenge betingelser for å kunne benytte seg av midlertidige ansettelsesforhold.

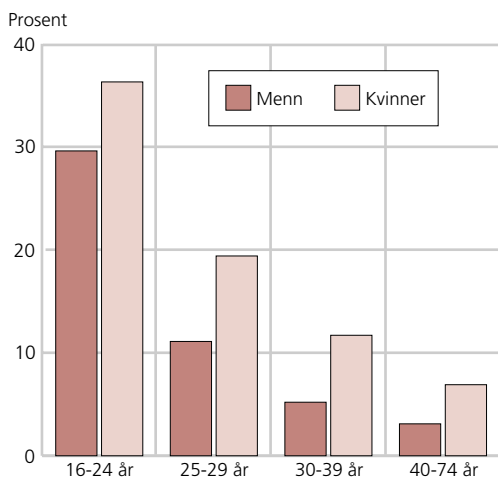
Av 2 millioner lønnstakere i 1999¹ var det 220 000, eller 11 prosent, som bare hadde en midlertidig ansettelse, det vil si som vikar, ekstrahjelp, i et engasjement, lærling, praktikant eller deltaker i et sysselsettingstiltak. Sammenliknet med 1996,

da slike data første gang ble samlet inn i Arbeidskraftundersøkelsen, innebærer dette en reduksjon i andelen midlertidig ansatte på 2,5 prosentpoeng. Denne reduksjonen gjaldt i første rekke menn (fra 12 til 8 prosent).

Nær halvparten av de midlertidig ansatte arbeidet deltid i 1999, og av dem var knapt 40 prosent under utdanning. Midlertidige ansettelsesforhold er vanligst blant de yngre, ikke bare fordi de er nykommere på arbeidsmarkedet, men også fordi ungdom under utdanning i stor grad påtar seg midlertidige deltidsjobber ved siden av skolegangen eller studiene. Over halvparten av de midlertidig ansatte ønsker en fast stilling, og flertallet av dem har også forsøkt å få det.

Flere kvinner enn menn er ansatt på midlertidig basis, nærmere bestemt 14 prosent av alle kvinnelige ansatte og 8 prosent av alle mannlige. Det har sammenheng med at kvinner i større grad arbeider innenfor sektorer hvor tidsbegrensede kontrakter er mye utbredt. Midlertidige ansettelsesforhold er mest vanlig innenfor helse- og sosialtjenester, hotell- og restaurantvirksomhet, undervisning samt i primærnæringene (15-18 prosent).

Figur 5.3. Andel midlertidig ansatte menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1999. Prosent

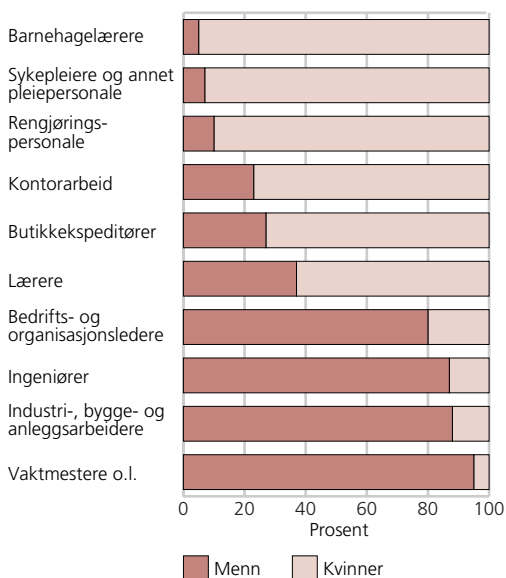
Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Fortsatt manns- og kvinneyrker

Yrkesstrukturen i Norge er fortsatt sterkt kjønnssegregert, i form av typiske kvinneyrker og mannsyrker. Selv om kvinnene har nærmet seg mennenes nivå på yrkesdeltaking de siste tiårene, har det ikke vært noen tilsvarende tilnærming mellom kvinner og menn i yrkesvalg. Dette viser seg også ved at et klart flertall av de kvinnelige lærlingene i 1998 var i helse- og sosialfag og i formgivingsfag. På den

¹ Tallene for midlertidige ansettelsesforhold gjelder 2. kvartal 1999. Ellers er de fleste tall som refereres årsgjennomsnitt, med 1998 som siste oppdateringsår (om ikke annet oppgis). I 2. kvartal hvert år (f.o.m. 1996) er AKU utvidet med en del tillegsspørsmål.

Figur 5.4. Andel kvinner og menn i utvalgte yrkesgrupper. 1995. Prosent

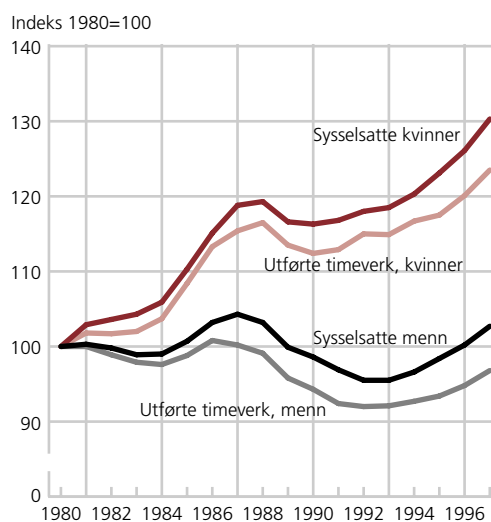

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

annen side: De siste årene har kvinnene vært i flertall blant dem som har fullført en høyere utdanning innenfor mange av de mest prestisjefylte utdanningsretningene (se kapittel 4. Utdanning).

Vi har imidlertid vært vitne til en viss utjevning mellom kvinner og menn i stillingshierarkiet ved at andelen kvinnelige ledere har økt. Siden begynnelsen av 1980-årene er kvinneandelen blant lederne blitt nær fordoblet, og en av fire lederstillinger er nå besatt av kvinner. Likevel er det langt igjen til full likestilling. Ifølge arbeidskraftundersøkelsene i 1995 hadde 28 prosent av alle sysselsatte menn en ledende stilling, det vil si stillinger hvor arbeidsledelse inngår som en dominerende del av arbeidet. Det samme gjaldt for bare 11 prosent av kvinnene. Disse tallene er basert på en relativt vid definisjon av "ledende stilling".

Figur 5.5. Sysselsatte og utførte timeverk per år. Menn og kvinner. 1980-1997. 1980=100

Kilde: Nasjonalregnskapsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

5.3. Arbeidstid

Til tross for at sysselsettingen økte med 270 000 personer eller 14 prosent fra 1980 til 1997 (se tabell 5.2), økte antall utførte timeverk bare med 5,4 prosent. Antall sysselsatte menn var i 1997 2,7 prosent høyere enn i 1980, mens antall arbeidstimer var 3,2 prosent lavere. Økningen i antall kvinnelige sysselsatte på rundt 30 prosent bidro bare til en vekst i utførte timeverk på 23,5 prosent. Den gjennomsnittlige årlige arbeidstiden er altså blitt redusert både for menn og kvinner, med henholdsvis 5,8 og 5,3 prosent i perioden 1980-1997. Dette skjedde til tross for at stadig flere kvinner arbeider heltid (se nedenfor). Forklaringen er dels utvidelsen av ferien i 1982 ("Gro-dagen") og arbeidstidsreformen i 1987, da den ordinære ukentlige arbeidstiden ble redusert fra 40 til 37,5 timer per uke. Men det har også sammenheng med lengre fødselspermisjoner. Fra 1977 til

1993 økte antall uker med fødselspermisjon betalt av folketrygden fra 18 til 42 (eller 52 uker med redusert kompensasjon) (se kapittel 7.2).

Stadig flere kvinner i heltidsarbeid

Økningen i kvinnesyssetningen i siste halvdel av 1970-årene og fram til 1983 kom for en stor del i form av deltidsansatte. Deretter kom veksten i større grad i form av heltidsarbeid, og deltidsandelen sank til under 50 prosent mot slutten av 1980-årene. I løpet av 1990-årene sank andelen kvinner på deltid ytterligere, og var i 1998 nede i 45 prosent. I aldersgruppen 25-29 år har to av tre en heltidsjobb. Den økte tendensen blant kvinner til å velge heltid ble i 1980-årene motsvart av en nedgang i andelen på lang deltid (20 timer og over). I 1990-årene var det imidlertid andelen på kort deltid (under 20 timer) som ble redusert. Kort deltid er mest utbredt blant de yngste sysselsatte.

Blant gifte og samboende kvinner med barn under 16 år er det mer vanlig å ha en deltidsjobb enn blant kvinner ellers, men denne forskjellen ble noe redusert i løpet av 1990-årene. I 1998 hadde 52

prosent av de yrkesaktive kvinnene med barn en deltidsjobb, mot 41 prosent av dem uten barn under 16 år. Likevel er de heltidssysselsatte i flertall blant dem med bare ett barn (56 prosent). Blant mødre med to eller flere barn under 16 år er det derimot en overvekt av deltidsarbeidende (57 prosent). For dem er kort deltid, det vil si under 20 timer i uken, mer vanlig enn for ettbarnsmødrene (henholdsvis 24 og 15 prosent). For begge gruppene er andelen på heltid høyest blant dem med yngste barn under tre år. Slik var det også i 1990.

Dette kan ha sammenheng med at kostnadene til familie- og boligetablering er mest tyngende i småbarnsfasen. Det kan også skyldes at overgangen fra barnehage til skole vanskeligere lar seg kombinere med at begge foreldrene arbeider heltid, til tross for økt satsing på skolefritidsordningen. For dem med de aller yngste barna må en dessuten ta i betraktning ordningen med lønnet omsorgspermisjon. Slike midlertidige fravær (på inntil ett år) registreres som yrkesaktivitet i statistikken.

Tabell 5.3. Sysselsatte kvinner og menn, etter alder og avtalt/vanlig arbeidstid¹. 1998. Prosent

	Menn			Kvinner		
	Kort deltid	Lang deltid	Heltid	Kort deltid	Lang deltid	Heltid
I alt	6	4	90	21	24	55
16-19 år	51	9	40	70	9	21
20-24 år	12	6	82	31	18	51
25-29 år	5	5	90	16	20	64
30-39 år	2	3	95	17	26	57
40-54 år	2	3	95	15	28	57
55-74 år	8	8	84	25	27	48

¹ Kort deltid: 1-19 timer per uke.

Lang deltid: 20-36 timer per uke, med unntak av personer med 32-36 timer som oppgir at dette utgjør heltid.

Heltid: 37 timer og mer, samt tilfellene nevnt ovenfor (vernepliktjeneste regnes som heltids sysselsetting).

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

I 1990-årene gikk utviklingen i retning av at stadig flere yrkesaktive mødre valgte å arbeide på heltid. I 1998 var heltidsandelen kommet opp i 48 prosent, fra 42 prosent i 1990. Økningen var særlig stor blant tobarnsmødrene, med en økning på 10 prosentpoeng (til 46 prosent).

Deltidsarbeid blant menn er en sjeldenhet, og stort sett forbeholdt ungdom under utdanning. Av alle sysselsatte menn i alderen 30-60 år er 95 prosent heltidsarbeidende. Bare blant ungdom under 20 år er det en overvekt av deltidsarbeidende (60 prosent), oftest i kombinasjon med skolegang.

Nedgang i andelen med overtid

En stor andel av de ansatte utfører mer arbeid enn det som er fastlagt i arbeidsavtalen. I løpet av en uke i 1999² arbeidet 25 prosent av alle heltidsansatte overtid, en nedgang på 3 prosentpoeng siden målingen startet i 1996. I 1999 tilsvarte denne overtiden om lag 73 000 årsverk, eller 5 prosent av alle årsverk utført av heltidsansatte. 57 prosent av overtiden ble kompensert med lønn, 21 prosent med avspasering (fritid), mens 22 prosent ble oppgitt å være uten kompensasjon. Overtidsarbeid er mest utbredt blant menn, men det er et betydelig innslag av overtid også blant kvinner. 28 prosent av mennene på heltid hadde arbeidet overtid, mot 19 prosent av kvinnene. Menn med overtid arbeidet i gjennomsnitt 8,8 timer og kvinner 6,9 timer overtid i uken. For kvinnene er det mer vanlig at overtiden avspaseres, mens mennenes overtid i noe større grad er lønnet eller uten noen direkte kompensasjon.

Bruken av overtid stiger med utdanningsnivået. Av de heltidsansatte med utdanning fra høyskole eller universitet arbeidet 30 prosent overtid, mot 22 prosent av dem med lavere utdanning. Overtidsandelen var høyest i olje- og gassutvinning, finansiell og forretningsmessig tjenesteyting samt i bygge- og anleggsvirksomhet. Klart lavere enn gjennomsnittet var overtidsbruken i undervisning, helse- og sosialtjenester samt hotell- og restaurantvirksomhet.

8 prosent har mer enn én jobb

En annen måte å utvide arbeidsdagen på, er å påta seg en ekstrajobb eller biarbeid. 8 prosent av de sysselsatte (172 000) hadde mer enn én jobb i løpet av en uke i 1998, omtrent på samme nivå som de foregående år. Av disse hadde 46 prosent full stilling i hovedjobben. For 65 000 av dem med bijobb kom den samlede arbeidstiden opp i 45 timer eller mer per uke.

Det å ha mer enn én jobb er noe mer vanlig blant kvinner enn blant menn. Ellers er det store forskjeller mellom ulike yrkesgrupper.³ Biarbeid er mest utbredt blant dem som i sitt hovedarbeidsforhold er gårdbrukere, leger, lærere og rengjøringspersonale. Samlet arbeidstid kommer dermed opp i langt over normalarbeidstiden for gårdbrukere og leger, mens gjennomsnittet for lærerne tilsvarende vanlig heltid. For rengjøringspersonale dreier det seg stort sett om å inneha flere korte deltidsstillinger.

² Tallene for overtid gjelder 2. kvartal 1999. Ellers er de fleste tall som refereres årsgjennomsnitt, med 1998 som siste oppdateringsår (om ikke annet oppgis). I 2. kvartal hvert år (f.o.m. 1996) er AKU utvidet med en del tilleggsspørsmål.

³ Tallene fordelt på yrke er fra 1995, mens opplysningene ellers gjelder 1998.

Større variasjon i folks arbeidstidsordninger

En stor andel av de sysselsatte arbeider utenom vanlig dagtid, det vil si på kvelds- eller nattetid, eventuelt i en skift- eller turnusordning. Som følge av et mer "åpent" og tilgjengelig samfunn må noen være på jobb når de fleste andre har fri. Det har ført til en nedgang i andelen som arbeider på vanlig dagtid. Denne utviklingen har også sammenheng med at sysselsettingen er økende i helse- og sosialsektoren, hvor skift- eller turnusarbeid er utbredt.

For mange vil arbeid utenom vanlig dagtid være lite attraktivt og by på praktiske problemer, både i forhold til familie og venner og med tanke på deltaking i organisasjonsliv og fritidsaktiviteter. Men det kan også framstå som en fordelaktig tilpasning til arbeidsmarkedet i en bestemt livsfase, for eksempel ved at man kan arbeide når ektefellen eller samboeren er hjemme og passer barna. I 1980 hadde 80 prosent dagarbeid, mens denne andelen i 1997 var redusert til knapt 70 prosent. I tillegg er det mange som regelmessig arbeider på lørdager og søndager, som for arbeidstakere flest er å regne som fridager. Ungdom har i størst grad arbeid utenom vanlig dagtid, og over tid er denne tendensen blitt forsterket.

300 000 har skift- eller turnusarbeid

305 000 ansatte hadde skift- eller turnusarbeid i 1999⁴. Det tilsvarer 15 prosent av alle ansatte, og har holdt seg på samme nivå siden målingen startet i 1996. Skift- og turnusarbeid er noe mer utbredt blant kvinner enn blant menn (16 mot 13

prosent). Det er mest vanlig blant kvinnelige ansatte under 30 år (21 prosent). Videre har deltidsansatte langt oftere enn heltidsansatte slike arbeidstidsordninger. Hver tredje ansatt i hotell- og restaurantvirksomheten inngår i en skift- eller turnusordning. Derne følger helse- og sosialtjenester med 29 prosent. Flertallet av kvinner med skift- eller turnusarbeid arbeider i denne sektoren. På tredje plass følger transportnæringen med 28 prosent.

5.4. Undersysselsetting og arbeidsledighet

Færre undersysselsatte

Mange deltidssysselsatte ønsker lengre arbeidstid enn de har. Når de også har gjort forsøk på å få det, og dessuten kan påta seg lengre arbeidstid innen en måned, betraktes de som undersysselsatte. I 1998 var det 77 000 undersysselsatte, eller 13 prosent av alle som arbeidet deltid. Tre av fire undersysselsatte var kvinner. Det henger sammen med at deltidarbeid i stor grad er et kvinnefenomen. Siden målingen ble igangsatt i 1989, steg undersysselsettingen fra 59 000 til 89 000 i 1993, i en periode da også arbeidsledigheten var stigende. Deretter har så vel undersysselsettingen som arbeidsledigheten gått noe ned. Undersysselsetting er mest utbredt i aldersgruppen 25-39 år (16 prosent). Hvis ønskene om økt arbeidstid skulle innfris fullt ut, ville det i 1998 tilsvare en økning på til sammen 27 000 årsverk. Det er særlig mange undersysselsatte blant syke- og hjelpepleiere, handel- og kontorarbeidere, hotell- og restaurantarbeidere og blant reingjøringspersonale, det vil si typiske kvinneyrker.⁵

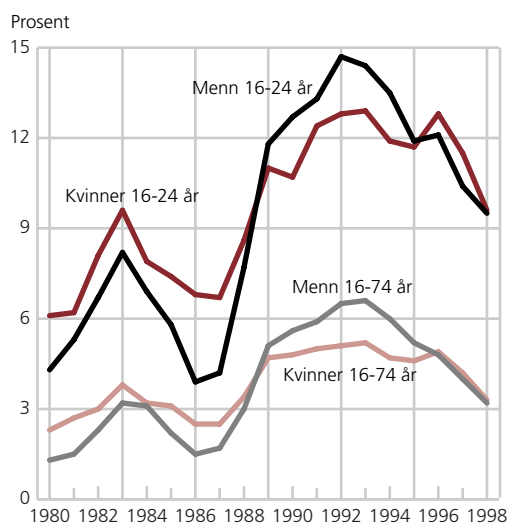
⁴ Tallene for skift- eller turnusarbeid gjelder 2. kvartal 1999. Ellers er de fleste tall som refereres årsgjennomsnitt, med 1998 som siste oppdateringsår (om ikke annet oppgis). I 2. kvartal hvert år (f.o.m. 1996) er AKU utvidet med en del tilleggsspørsmål.

⁵ Opplysningene om yrkesfordelingen er fra 1995, mens de øvrige gjelder 1998.

Nedgang i ledigheten etter 1993

Det er større offentlig oppmerksomhet knyttet til de som er helt arbeidsledige, særlig i perioder med stigende ledighet. For dem er gjerne det økonomiske tapet størst, og de utestenges samtidig fra det sosiale fellesskapet som arbeidslivet er en del av. Fra 1980 til 1983 ble arbeidsledigheten her i landet fordoblet, til 3,4 prosent av arbeidsstyrken (69 000 personer). I løpet av de neste tre årene falt den til 2,0 prosent, parallelt med en meget sterk vekst i sysselsettingen. Men mot slutten av 1980-årene og videre inn i 1990-årene oppstod det på ny betydelige problemer på arbeidsmarkedet. I 1993 nådde ledigheten sitt høyeste nivå med 6 prosent (127 000). Deretter ble ledigheten redusert år for år, og kom ned i 3,2 prosent (74 000) i 1998.

Figur 5.6. **Arbeidsledige menn og kvinner i alderen 16-74 år og 16-24 år i prosent av arbeidsstyrken. 1980-1998¹**

¹ Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996. Målt på den gamle måten ville arbeidsledigheten vært et halvt prosentpoeng lavere i 1996-1998.

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Normalt har ledigheten ifølge arbeidskraftundersøkelsene vært høyere for kvinner enn for menn. Det gjelder likevel ikke i perioder med lavkonjunktur, da menn rammes hardest på grunn av utsatte jobber i industri og bygge- og anleggsvirksomhet. Kvinner arbeider for en stor del i mindre konjunkturutsatt virksomhet. I årene 1996-1998 var arbeidsledigheten nokså likt fordelt på menn og kvinner, etter en markert nedgang blant menn de tre årene forut.

Samtidig som ledigheten sank fram mot 1998, er det blitt rapportert om mangel på arbeidskraft i enkelte yrker. Ifølge Bedriftsundersøkelsen 1999 (Arbeidsdirektoratet 1999) hadde bedriftene per 2. kvartal 1999 et udekket behov for arbeidskraft tilsvarende drøyt 30 000 arbeidstakere. Sett i forhold til størrelsen på de enkelte yrkesgruppene var rekrutteringsproblemet størst innenfor bygge- og anleggsarbeid. Ellers var det problematisk å få tak i blant annet sykepleiere, leger, psykologer, førskolelærere, EDB-personell, frisører og drosjesjåfører. Også for enkelte industriyrker ble det meldt om problemer, men likevel betydelig mindre enn året før. Generelt gjelder det at selv i perioder med relativt høy ledighet kan det samtidig være mangel på arbeidskraft i enkelte sektorer. Det skyldes blant annet at de arbeidsledige ikke innehar den kompetansen som kreves for de ledige stillingene.

Høy, men kortvarig ledighet blant ungdom

Arbeidsledigheten er betraktelig høyere blant ungdom enn i befolkningen ellers. 40 prosent av de ledige var i alderen 16-24 år i 1998. Mens ledigheten totalt var på 3,2 prosent av arbeidsstyrken, var den oppe i 13,7 prosent i aldersgruppen 16-19 år, og 7,5 prosent blant 20-24-åringene. Men for ungdom under 20 år er

det skolegang som er mest utbredt. Knappt halvparten inngikk i arbeidsstyrken i 1998, og blant dem var to av tre samtidig under utdanning. Dette mer perifere forholdet til arbeidsmarkedet i så ung alder avspeiles også når vi ser på hvor lang arbeidstid de ledige ønsker seg. Én av tre ledige i alderen 16-24 år ønsket seg en deltidsjobb på mindre enn 20 timer i uken i 1998. Bare halvparten ville arbeide på heltid. Til sammenlikning ønsket 70 prosent av de ledige over 24 år en heltidsjobb, mens knapt 10 prosent ville ha en arbeidstid på under 20 timer.

Selv om det relative nivået på arbeidsledigheten er høyest for ungdom, er likevel ledighetsperioden som regel av kortere varighet enn for de eldre. En del av forklaringen på dette fenomenet er at ungdom er blitt prioritert når det gjelder deltaking i arbeidsmarkedstiltak, som dermed "bryter opp" ledighetsperiodene og demper innslaget av langtidsledighet. Samtidig har det også skjedd en overføring av eldre ledige til ulike pensjonsordninger (blant annet uførepensjon), og dermed avgang fra ledighetskøen.

Lav ledighet blant dem med høyere utdanning

Personer med høyere utdanning er mindre utsatt for arbeidsledighet enn dem med lavere utdanning. Dette mønsteret går igjen i alle aldersgruppene, og må sees i sammenheng med at flere av de yrkene som er mest konjunkturutsatte, også er de yrkene som i minst grad stiller krav om høyere utdanning. Mens ledigheten i 1998 var på 2,0 prosent blant personer med utdanning på universitets- eller høghskolenivå, var den på 6,2 prosent blant dem med utdanning på ungdomsskolenivå. Mellom disse ytterpunktene finner vi dem med videregående skole som høyeste utdanning.

Høy ledighet blant innvandrere

Arbeidsledigheten registrert ved arbeidskontorene var atskillig høyere blant innvandrere enn for befolkningen totalt i 1999 (7,9 mot 2,9 prosent ved utgangen av august). Forskjellen er likevel blitt noe mindre siden 1997, etter som ledigheten generelt har gått ned. Det er særlig afrikanere som møter problemer på det norske arbeidsmarkedet, med et ledighetsnivå fem ganger høyere enn gjennomsnittet, etterfulgt av innvandrere fra Øst-Europa og Asia. Generelt er det likevel slik at arbeidsledigheten minker med økende botid i Norge. Med økende botid synker også deltakelsen i ulike typer arbeidsmarkedstiltak, som skal fremme kompetansen og motvirke arbeidsledighet.

Høyest arbeidsledighet i Finnmark

Det er til dels store regionale forskjeller i arbeidsledigheten i Norge. Akershus og Sogn og Fjordane hadde i 1999 den laveste registrerte arbeidsledigheten (1,4 prosent). Møre og Romsdal, Oppland, Buskerud og Rogaland hadde også et forholdsvis lavt ledighetsnivå (ca. 2 prosent). På den andre siden av skalaen var Finnmark med 4,8 prosent arbeidsledige samt Trøndelags-fylkene og Nordland med over 3 prosent hardest rammet av slike problemer på arbeidsmarkedet (Arbeidsdirektoratet 2000).

Nedgangen i ledigheten fra 1993 til 1999 var relativt sett størst i Akershus, Møre og Romsdal, Oppland og Buskerud, det vil si fylker med lav ledighet i 1999. Minst nedgang var det i fylkene fra Nord-Trøndelag og nordover, fylker som (med unntak av Troms) lå på ledighetstoppen i 1999.

5.5. Arbeidsmiljø

Arbeidsmiljøet kan påvirke den enkeltes levekår ved at han eller hun blir eksponert for forurensninger, farlige stoffer, belastninger i arbeidet og stor

5.2. Arbeidsmiljøindikatorer og datakilder

Det fysiske og organisatoriske arbeidsmiljøet beskrives i statistikken ved hjelp av et utvalg indikatorer. Med fysisk arbeidsmiljø menes arbeidsplassens tekniske utforming, hvordan dette påvirker den enkelte og om arbeidstakerne eksponeres for ulike typer av fysiske miljøbelastninger som forurensning, støy, ugunstig klima, uheldige ergonomiske arbeidsstillinger og liknende. Organisatorisk arbeidsmiljø omfatter grovt sett hvordan arbeidet er tilrettelagt og organisert, hvilken innflytelse den enkelte har over sin egen arbeidssituasjon og hvordan de sosiale arbeidsforholdene er. Arbeidsmiljøindikatorene bygger på svar fra sysselsatte, der de beskriver og vurderer ulike sider ved arbeidet sitt. Det er ikke selvsagt hvilke indikatorer som bør velges og hvordan de bør tolkes, særlig gjelder dette indikatorer som beskriver det organisatoriske arbeidsmiljøet. To ulike sett av indikatorer kan legge vekten på ulike dimensjoner ved det organisatoriske arbeidsmiljøet og dermed gi noe forskjellige bilder av fordelingen av arbeidsmiljøbelastninger blant de yrkesaktive.

Skal man kunne beskrive endringer over tid, er det svært viktig at definisjonene ikke endres, men at indikatorene er identiske fra år til år. Opplysningene om arbeidsmiljøet i dette kapitlet er i all hovedsak hentet fra Levekårsundersøkelsene 1980-1998 og fra Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989 og 1993. Spørsmålene som ble stilt i levekårsundersøkelsene fram til og med 1995, avvek en del fra dem som ble stilt i arbeidsmiljøundersøkelsene. Den nye samordnede levekårsundersøkelsen i 1996 viderefører i all hovedsak spørsmålene fra de tidligere arbeidsmiljøundersøkelsene. Et annet problem man står overfor når man skal beskrive endringene i arbeidsmiljøet, er at folks holdninger til og opptatthet av arbeidsmiljøproblemer kan farge de beskrivelsene de gir og de vurderingene de gjør av sitt eget arbeidsmiljø.

ulykkesrisiko med dårlig helse, sykefravær og arbeidsulykker som følge.

Også trekk ved organiseringen av arbeidet eller det sosiale miljøet på arbeidsplassen (det vi kaller *det organisatoriske* eller *det psykososiale arbeidsmiljøet*), kan være en belastning for trivsel og helse. Arbeidet kan for eksempel være ensidig og rutinemessig med få muligheter for faglig og personlig utvikling, det kan være organisert slik at den enkelte har få muligheter til å kontrollere sin egen arbeidssituasjon, og det kan være preget av stress. Samarbeidsforholdene på arbeidsplassen kan være dårlige, og arbeidstidsordningene kan være belastende, slik det ofte vil være når man arbeider skift eller turnus.

I dette avsnittet skal vi se på enkelte aspekter ved det organisatoriske arbeidsmiljøet og på det fysiske arbeidsmiljøet. De sosiale relasjonene i arbeidet blir også behandlet i kapittel 9. Sosial deltaking.

Det fysiske arbeidsmiljøet holder seg stabilt

Endringene i det fysiske arbeidsmiljøet på 1980- og 1990-tallet har vært nokså beskjedne. Det viktigste unntaket er en viss bedring i det klimatiske arbeidsmiljøet. Andelen sysselsatte som vanligvis er utsatt for klimatiske arbeidsmiljøproblemer, gikk ifølge levekårsundersøkelsene ned fra 38 prosent i 1980, til 32 prosent i 1991 og til 29 prosent i 1995, i all hovedsak ved at stadig færre utsettes for trekk eller kulde når de arbeider.

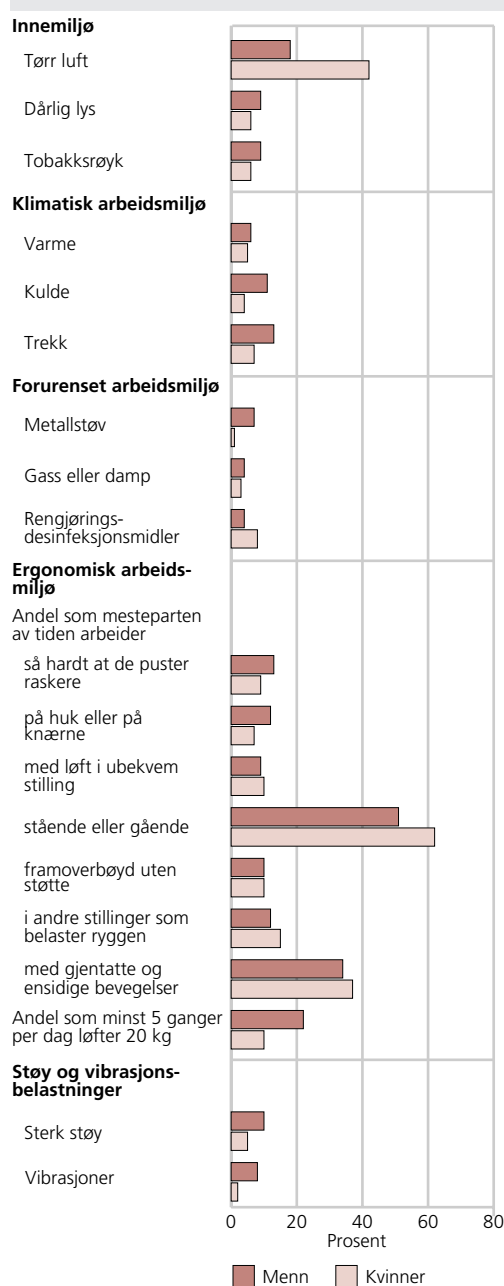
Arbeidere er langt oftere enn funksjonærer utsatt for fysiske miljøbelastninger. Dette gjelder særlig når vi sammenlikner med midlere og høyere funksjonærer, men også i forhold til de lavere funksjonærene. I 1997 var hver tredje ufaglærte arbeider mesteparten av arbeidstiden utsatt for forurensninger (det vil si mineralstøv, organisk støv, gasser og damper), i motsetning til hver åttende lavere funksjonær. Belastninger i form av støy,

vibrasjoner, trekk og sterk varme er også typiske arbeiderproblemer. 23 prosent av de ufaglærte arbeiderne var mesteparten av arbeidstiden utsatt for sterk støy, 17 prosent for vibrasjoner, 25 prosent for trekk og 9 prosent for sterk varme. Blant lavere funksjonærer er de tilsvarende tallene 3 prosent (støy), 9 prosent (trekk), 5 prosent (sterk varme) mens ingen var utsatt for vibrasjoner (Levekårsundersøkelsen 1997).

Strukturendringene på arbeidsmarkedet har ført til at andelen sysselsatte som er arbeidere, har gått ned fra 35 til 28 prosent i perioden 1980-1995, samtidig med at andelen funksjonærer på mellomnivå og høyere nivå har økt fra 32 til 47 prosent (arbeidskraftundersøkelsene). Med uendret arbeidsmiljø for arbeidere og funksjonærer skulle man derfor ha ventet at økt andel funksjonærer betyr bedre arbeidsmiljø totalt sett. Når det ikke er tilfellet, kan det tyde på at det fysiske arbeidsmiljøet i gjennomsnitt har forverret seg i de enkelte grupper av arbeidere og funksjonærer, men at denne forverringen er motvirket av at det er blitt færre arbeidere.

Denne antakelsen støttes av levekårsundersøkelsene, som viser at stadig flere arbeidere og funksjonærer har blitt utsatt for fysiske (ergonomiske) belastninger på jobben de siste årene. Blant lavere funksjonærer økte andelen som gir uttrykk for at de daglig må arbeide i fysisk belastende arbeidsstillinger fra 27 prosent i 1980 til 47 prosent i 1995. Blant arbeidere og høyere og midlere funksjonærer har andelen økt med 6-8 prosentpoeng. Også på andre områder har det vært en viss forverring i det fysiske arbeidsmiljøet, men ikke i samme grad som i det ergonomiske arbeidsmiljøet.

Figur 5.7. Andel ansatte kvinner og menn som mesteparten av arbeidstiden er utsatt for ulike arbeidsmiljøbelastninger. 1996¹. Prosent

¹ Tall for 1997 er bare tilgjengelig for enkelte av arbeidsmiljøindikatorerne. Disse viser imidlertid ingen endringer fra 1996. Kilde: Levekårsundersøkelsen 1996, Statistisk sentralbyrå.

Kvinner står og går, menn løfter tungt

I de færreste yrker er det en jevn fordeling mellom kvinner og menn (se avsnitt 5.2). Det er således forholdsvis få kvinner blant arbeiderne, om lag en av fem, mens kvinner er i flertall blant funksjonærene, og særlig blant lavere funksjonærer. Dette får naturligvis konsekvenser for menns og kvinners arbeidsmiljø.

Menn er i noe større grad enn kvinner utsatt for kulde, trekk, forurensninger, støy og vibrasjoner på arbeidsplassen, og de må løfte tungt i større grad enn kvinner. Kvinner er i større grad enn menn plaget av tørr luft på arbeidsstedet og utsettes noe oftere for ergonomiske belastninger, først og fremst ved at de fleste av dem må stå og gå mye når de jobber (se figur 5.7).

Dette bildet har vært relativt stabilt over tid. Den viktigste endringen er at det tidligere i noe større grad var menn som arbeidet i belastende arbeidsstillinger, men at stadig flere kvinner etter hvert har kommet i samme situasjon. Ifølge levekårsundersøkelsene økte andelen kvinner som oppgav at de daglig arbeidet i belastende arbeidsstillinger fra 33 prosent i 1980 til 45 prosent i 1991, og var da omtrent like høy som for menn (43 prosent). Nyere tall fra Levekårsundersøkelsen 1997, hvor det ble spurt om arbeidets fysiske belastning alt i alt, tyder på at denne utviklingen har fortsatt. Nær seks av ti kvinner opplevde arbeidet svært eller noe fysisk belastende sammenliknet med halvparten blant menn.

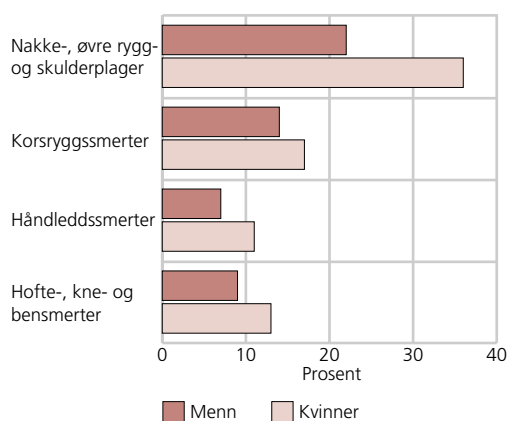
Sykefraværet følger konjunktorene i arbeidsmarkedet

Det er kjent fra tidligere arbeidsmiljøforskning at sykefraværet henger sammen med belastninger i arbeidssituasjonen. Levekårsundersøkelsen fra 1996 viser at

det er de med størst fysiske plager i arbeidet som har høyest sykefravær (Andresen 1998). En enhetlig og heldekkende sykefraværstatistikk i Norge er under utarbeiding. Foreløpig finnes det bare statistikk over sykefraværet i ulike bransjer og næringer. En sammenlikning av disse tallene viser et nokså entydig fraværstilte på 1990-tallet; sykefraværet følger arbeidsmarkedskonjunktorene. I perioden 1990-1994, med stigende og høye arbeidsledighetstall, sank sykefraværet. Mot slutten av 1990-tallet derimot, en periode preget av synkende ledighet, viser sykefraværet en stigende tendens (Statistisk sentralbyrå 1999). Tall fra Arbeids- og administrasjonsdepartementet viser for eksempel at sykefraværet blant statsansatte økte fra 5,3 til 5,8 prosent i perioden 1996-1998. Mye av sykefraværsoøkningen kan i særlig grad tilskrives veksten i langtidsfraværet (mer enn 14 dager sammenhengende fravær i året). Kvinner har gjennomgående et høyere sykefravær enn menn.

At forskjellige yrkesgrupper opplever ulike former for fysiske arbeidsbelastninger fører gjerne til ulikt sykefravær. Eksempelvis er det sammenheng mellom fysiske plager i arbeidet og langtidsfravær (Grimsmo 1996). I 1996 hadde ufaglærte arbeidere størst langtidsfravær. Det gjaldt 23 prosent, i forhold til faglærte arbeidere (20 prosent), funksjonærer på lavere nivå (15 prosent), funksjonærer på mellomnivå (12 prosent) og funksjonærer på høyere nivå (9 prosent). Gårdbrukere og fiskere hadde til sammenlikning 13 prosent sykefravær av denne typen. Tall fra arbeidskraftundersøkelsene underbygger denne tendensen til sosioøkonomiske forskjeller i sykefraværet.

Figur 5.8. Andel kvinner og menn med muskel- og skjelettplager som skyldes fysiske belastninger i arbeidet. 1997. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997, Statistisk sentralbyrå.

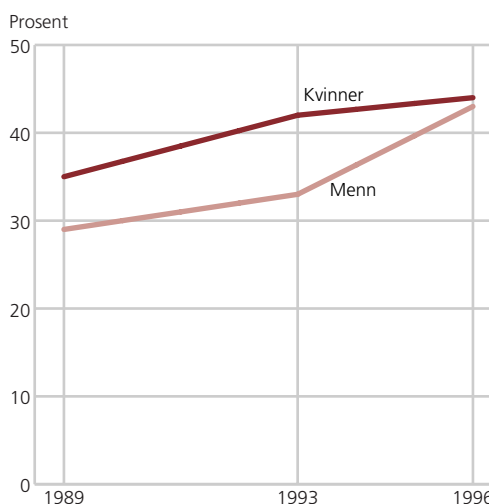
Nakke- og skulderplager skyldes fysiske arbeidsbelastninger

Når de fysiske belastningene i arbeidet blir så store at de fører til redusert helse hos ansatte, er dette spesielt et problem for den enkelte som blir rammet, men også for arbeidsgiveren. Blant dem med muskel- og skjelettplager i 1997 var det flest som hadde smerter i nakke- og skulderregionen som følge av dårlig fysisk arbeidsmiljø. Omtrent hver tredje av dem med smerter i nakke, øvre del av rygg og skuldre mente disse plagene skyldtes arbeidet. Slike plager var mer utbredt blant kvinner (36 prosent) enn blant menn (22 prosent). For dem som var plaget av andre typer smerter var fordelingen mellom menn og kvinner mer lik. Korsryggssmerter var den nest hyppigste følgen av fysiske belastninger i arbeidet, etterfulgt av hofte- og bensmerter og håndleddssmerter. En av seks var plaget av vond rygg, en av åtte var enten plaget av smerter i hofter, ben, knær og føtter eller i håndleddene. Blant dem med plager som hudutslett, allergi og pusteproblemer var det få som gav jobben skylden for dette.

Flere kan planlegge eget arbeid ...

Et viktig aspekt ved det organisatoriske arbeidsmiljøet er i hvilken grad man har kontroll over planlegging og utførelse av egne arbeidsoppgaver. Det viser seg at personer med kontroll over sin arbeidssituasjon tåler bedre de belastningene de utsettes for i arbeidet enn personer som er underlagt andres kontroll. De førstnevnte har antakelig større muligheter for å tilpasse seg og treffe mottiltak, for eksempel ved at de selv regulerer når de tar pauser i arbeidet (Andersen 1993). Én viktig endring i det organisatoriske arbeidsmiljøet er at flere kan planlegge arbeidet sitt selv, først og fremst blant menn. Ifølge levekårsundersøkelsene ble andelen sysselsatte som i liten grad kan bestemme over sine egne arbeidsoppgaver redusert fra 25 prosent i 1980 til 17 prosent i 1996. Denne reduksjonen var noe mindre blant menn, fra 22 til 15 prosent, enn blant kvinner, fra 29 til 19

Figur 5.9. Andel ansatte menn og kvinner som mesteparten av tiden har så stor arbeidsmengde at de ikke har tid til å snakke om eller tenke på annet enn arbeidet. 1989, 1993 og 1996. Prosent

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989 og 1993 og Levekårsundersøkelsen 1996, Statistisk sentralbyrå.

prosent. Andelen ansatte menn som i høy grad kan planlegge sitt eget arbeid, økte jevnt fra 44 prosent i 1980 til 57 prosent i 1996. Blant kvinner var det en større endring mot slutten av perioden, fra 38 prosent i 1991 til 40 prosent i 1995 og 45 prosent i 1996. Arbeidsmiljøundersøkelse- ne gir stort sett det samme bildet.

... og arbeidsmengden øker for mange

Arbeidsmiljøundersøkelsene tyder på at det i 1990-årene har vært en viss økning i andelen som opplever at det er mye å gjøre på jobben. Fra 1989 til 1996 økte andelen blant ansatte menn som "mesteparten av tiden har så stor arbeidsmengde at de ikke har tid til å snakke om eller tenke på annet enn arbeidet" fra 29 til 43 prosent, blant ansatte kvinner fra 35 til 44 prosent. Selv om mange opplever at de i økende grad har det travelt på jobben, trenger ikke dette ha negative konsekvenser for den enkelte arbeidstaker. Selv om mange på 1990-tallet har et ønske om å arbeide mindre, kan man ikke hevde at arbeidet betyr mindre for folk (Kitterød 1999). En økende arbeidsmengde, tidspress og travelhet i yrkeshverdagen kan være noe mange både ønsker og liker, både på og utenfor arbeidsplassen.

Levekårsundersøkelsene tyder da heller ikke på at det er blitt flere som opplever stort arbeidspress eller stress i arbeidet i løpet av 1980-tallet eller første del av 1990-tallet. Både i 1980, i 1991 og i 1995 svarte bare en av ti sysselsatte at de hadde en oppjaget og masete arbeidssituasjon "mer enn halvparten av dagen", noen flere menn enn kvinner. Dersom vi også tar med dem som svarte at arbeidssituasjonen blir oppjaget og masete "hver dag, men mindre enn halvparten av dagen", får vi en økning fra 15 prosent i 1980 til 21 prosent i 1995.

Mange skifter jobb

En sammenlikning av arbeidslivsundersøkelsen fra 1989 til 1993 viste at nær to av ti hadde skiftet arbeidsplass i perioden. Nyere undersøkelser finner at hver fjerde sysselsatt hadde skiftet stilling mellom 1996 og 1998, og at 22 prosent hadde fått ny jobb i en annen bedrift (Hilsen og Grimsmo 1998).

Levekårsundersøkelsen 1998 har fanget opp de som skiftet arbeidsplass mellom 1997 og 1998. Av de nesten 10 prosentene av alle 16-66-åringene som skiftet arbeidsplass i perioden, måtte en av fem finne seg ny jobb som følge av oppsigelse, innskrenkninger, bedriftsnedleggelse eller fordi en tidsbegrenset jobb ble avsluttet. Omtrent annenhver byttet arbeid fordi de selv ønsket det, og spesielt fordi den nye jobbens innhold og generelle arbeidsforhold var bedre; for nesten hver fjerde skyldtes det en mer interessant og utfordrende jobb og for en av åtte at den nye jobben var bedre betalt. Bedringer i arbeidstid, arbeidsreise og arbeidsmiljøet generelt var årsak til bare en mindre del av jobbskiftene.

Godt sosialt arbeidsmiljø ...

De fleste opplever de sosiale arbeidsforholdene som gode. Det sosiale arbeidsmiljøet omfatter en rekke ulike samarbeidsrelasjoner, hvor blant annet medarbeidere, overordnede på ulike nivå, kunder, klienter, elever og liknende utgjør kontaktnettet i arbeidssituasjonen. Det er særlig forholdet til medarbeidere og arbeidskolleger som blir ansett som mest trivselsfremmende på arbeidsplassen. I 1997 oppgav over annenhver arbeidstaker at de var *svært* fornøyd med forholdet til dem man jobbet sammen med. Vel ni av ti var fornøyd med forholdet til arbeidskolleger. Forholdet til nære overordnede kan i større grad være en kilde til frustrasjon og misnøye. Likevel var forholdsvis få

misfornøyd med sin nærmeste leder, bare 6 prosent oppgav å være ganske eller svært misfornøyd. Over åtte av ti var fornøyd med forholdet til nærmeste leder.

Arbeidsdagen til stadig flere styres blant annet av krav fra kunder og klienter (Andresen 1998). Ifølge Levekårsundersøkelsen 1997 oppgav ingen å være misfornøyd med disse arbeidsrelasjonene. Drøyt ni av ti var fornøyd med kunde- og klientforholdene de hadde i arbeidet. På spørsmål om problemer i kunde- og klientforhold i 1996 sa 14 prosent at de av og til hadde opplevd dårlige forhold mellom ansatte og kunder, klienter eller elever.

... og høy trivsel blant norske arbeidstakere

Gode arbeidsforhold og et godt arbeidsmiljø er med på å skape trivsel og velvære på arbeidsplassen. Levekårsundersøkelsene viser at norske arbeidstakere er godt fornøyd med det fysiske arbeidsmiljøet. På spørsmål om hvor tilfreds man var med det fysiske arbeidsmiljøet i 1996, svarte tre fjerdedeler at de var tilfreds mens en av ti var utilfreds. Disse tallene gjenspeiler en generelt høy trivsel i norsk arbeidsliv, hvor 88 prosent av alle sysselsatte svarte at de var fornøyd med arbeidet i 1997. Sammenlikninger med tidligere tidspunkt viser at norske arbeidstakere har et stabilt høyt trivselsnivå - ni av ti sysselsatte er fornøyd med arbeidet.

Litteratur

Andersen, Arne S. (1993): Nærmiljø og arbeidsmiljø, *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.

Andresen, Øyvind (1998): Arbeidsmiljø: Flere tidsfrister, rutiner og krav, *Samfunnsspeilet* 1998, 2, Statistisk sentralbyrå, 10-15.

Arbeidsdirektoratet (1999): *Kvartalsrapport om arbeidsmarkedet*, nr. 3/99.

Arbeidsdirektoratet (2000): *Månedssstatistikk om arbeidsmarkedet*, nr. 12/99.

Grimsmo, Asbjørn (1996): *Norsk arbeidsmiljø i en endringstid*, AFI rapportserie 4, 1999, Arbeidsforskningsinstituttet.

Hilsen, Anne Inga og Asbjørn Grimsmo (1998): *Arbeidsmiljø og omstilling. Delrapport utarbeidet for YS*, Arbeidsforskningsinstituttet.

Kitterød, Ragni Hege og Kari-Mette Roalsø (1996): Arbeidstid og arbeidstidsønsker blant foreldre, *Samfunnsspeilet* 1996, 1, Statistisk sentralbyrå, 12-23.

Kitterød, Ragni Hege (1999): Tidsbruk, tidspress og tidsprioriteringer: Hvor travelt har vi det egentlig? *Samfunnsspeilet* 1999, 4, Statistisk sentralbyrå, 41-52.

Kjelsrud, Morten og Jan Erik Sivertsen (1997): Innvandrere og arbeidsmarkedet, i Kåre Vassenden (red.): *Innvandrere i Norge*, Statistiske analyser 20, Statistisk sentralbyrå.

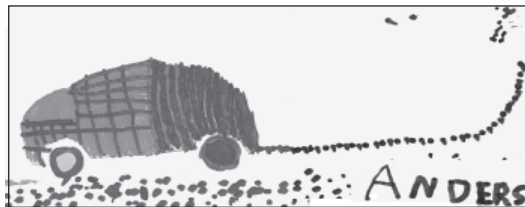
Langset, Lien og Thoresen (2000): Kontantstøtten – hva har skjedd med yrkesdeltakelsen?, *Økonomiske analyser*, 3 Statistisk sentralbyrå.

Sivertsen, Jan Erik (1996): Konsentrasjoner av innvandrere på arbeidsmarkedet, *Samfunnsspeilet* 1996, 2, Statistisk sentralbyrå, 10-16.

Statistisk sentralbyrå (1999): Sykefraværsutviklingen på 1990-tallet, *Økonomiske analyser* nr. 1.

Ingrid Melby og Eiliv Mørk

6. Inntekt og forbruk

Hva vi tjener og eier betyr mye for levekårene

Inntekter og formuer er resultater av prosesser der mange faktorer griper inn. Det gjelder for eksempel vår utdanning, alder, arbeidsmarkedet, trygdeytelser og skattepolitikken. Alder, tidligere inntekter og arv er noen av faktorene som innvirker på hvor stor formue vi disponerer.

Hvor mye en person eller husholdning tjener og eier, og særlig hvor stor forskjell det er mellom inntektene og formuene, forteller oss altså mye om hvor vellykket fordelingspolitikken er. I et samfunn som tilstreber en stor grad av likhet, vil økende ulikhet bli sett på som et tegn på en politikk som ikke fungerer tilfredsstillende.

Inntekter og formuer blir særlig viktige som mål på levekår fordi penger på mange felter kan brukes på en måte som gir bedre levekår. Penger gir i seg selv trygghet mot det uforutsette. Og penger kan konverteres til en god bolig, sunn mat, spennende fritidssysler, reiser og så videre. Myndighetene kan redusere pengenes makt ved å gjøre noen tjenester rimelige eller gratis, for eksempel legebesøk og utdanning. Men også her kan penger hjelpe oss forbi den offentlige operasjons-

eller legevaktkøen, eller til et utenlandsk prestisjeuniversitet.

Hovedtrekk i den økonomiske utviklingen etter 1980

1980-tallet ble for mange norske husholdninger et tiår preget av økonomiske svingninger. En periode med lav vekst i sysselsettingen og forbruket på begynnelsen av tiåret, ble avløst av en periode med betydelig vekst i sysselsettingen og forbruket, store låneopptak og stigende boligpriser, spesielt mot slutten av perioden. De siste årene på 1980-tallet var preget av økonomisk tilstramming, lavere forbruk, fallende boligpriser og sterk økning i arbeidsledigheten.

De første årene av 1990-tallet fortsatte med høy arbeidsledighet og nedgang i sysselsettingen. Veksten i det private forbruket var svak, boligprisene lave og utlånsrentene høye. I 1993 falt utlånsrenten, sysselsettingen begynte å øke, og arbeidsledigheten gikk ned. Fra 1993 til 1999 økte sysselsettingen med vel 250 000 og arbeidsløsheten ble omtrent halvert. Dette førte til økt vekst i det private forbruket, og fall i lånerenten sammen med økt inntekt og lav boligbygging bidro etter hvert til stigende boligpriser.

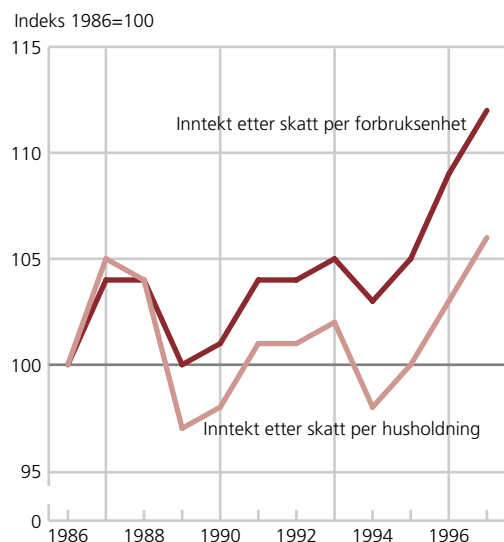
6.1. Utviklingen og sammensetningen av husholdningenes inntekt

Sterk inntektsøkning etter 1995

Inntekten etter skatt per forbruksenhet (se ramme 6.3) økte med 12 prosent i perioden 1986-1997 målt i faste priser. Knapt halvparten av denne økningen kom fra slutten av 1980-tallet til 1995. Inntekten økte deretter ganske sterkt i 1996 og 1997.

Det er mange måter å måle inntektsnivået og inntektsutviklingen på. Det fins ikke noe enkelt inntektsbegrep som er helt ideelt for alle formål. Det er også viktig å skille mellom inntekt og lønn. Lønnsinntekten utgjør vanligvis bare en del av inntekten. I dette kapitlet brukes først og fremst inntekt etter skatt (se ramme 6.2) for å beskrive personers og husholdningers økonomiske velferd.

Figur 6.1. Inntekt etter skatt per husholdning og inntekt etter skatt per forbruksenhet. 1986-1997. 1986=100

¹ SSB-skalaen, se ramme 6.3.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Yngre husholdninger har gjerne betydelig større gjeld enn eldre husholdninger. Fallet i rentenivået som startet i 1993 førte til at renteutgiftene ble kraftig redusert. En mindre del av inntekten gikk altså til å dekke renteutgifter. Trekker en renteutgifter fra begrepet inntekt etter skatt blir inntektsutviklingen for husholdningene langt gunstigere, og naturligvis særlig for husholdninger med stor gjeld. De gjennomsnittlige renteutgiftene for husholdningene var i 1997 halvparten av renteutgiftene i 1986. Etter at skatt, renteutgifter og boliginntekter er trukket fra, har inntekten per forbruksenhet økt med 23 prosent på de elleve årene. Som boliginntekt regner vi inntekt av prosentlignet bolig eller fritidseiendom slik den er ført på selvangivelsen.

Veksten i inntekt etter skatt ble noe dempet ved at den andelen husholdningene betaler i skatt økte. Utlignet skatt økte med 12 prosent i perioden 1986-1997 (målt i faste priser), mens samlet inntekt tilsvarende økte med 7 prosent.

Yrkesinntekten en stabil inntektskilde på 1990-tallet

Yrkesinntekten er den klart viktigste inntektskilden for husholdningene. Til tross for økt sysselsetting på 1990-tallet står yrkesinntekten for omtrent samme andel av inntekten i 1997 som på begynnelsen av tiåret. Yrkesinntekt omfatter både lønn og næringsinntekt og var i gjennomsnitt 240 000 kroner i 1997, eller 73 prosent av husholdningenes samlede inntekter. Andelen har vært uforandret siden 1991. Tilsvarende andel var 78 prosent i 1986. Nedgangen i yrkesinntektens betydning på slutten av 1980-tallet kan forklares ved lavere sysselsetting. Men økt sysselsetting de fem siste årene har likevel ikke ført til at yrkesinntekten som andel av samlet inntekt har økt. Mens lønnsandelen økte etter 1991,

fortsatte andelen fra næringsinntekt å falle. Dette kan skyldes at det ble færre næringsdrivende, for eksempel bønder, men også at næringsdrivende i større grad valgte å ta ut utbytte fremfor næringsinntekt, på grunn av lavere beskatning.

Nedgangen i yrkesinntektens betydning etter 1986 stemmer overens med en økning i andelen husholdninger uten yrkestilknytning (det vil si yrkesinntekten er mindre enn folketrygdens minstestøtte til alders- og uførepensjonister og mindre enn de pensjonene den enkelte har ført på selvangivelsen). I 1986 var 30 prosent av alle husholdninger uten yrkestilknyttede. Denne andelen var økt til 35 prosent i 1997. Det meste av denne økningen skjedde på 1980-tallet. Det har sammenheng med en sterk økning i antallet eldre på slutten av 1980-tallet.

Andelen husholdninger med to eller flere yrkestilknyttede har også gått ned i perioden. Blant parhusholdninger der hovedpersonen er mellom 25 og 54 år var det

imidlertid relativt flere husholdninger med to yrkesaktive i 1997 enn i 1986. Blant disse husholdningene var det 75 prosent som hadde to eller flere yrkestilknyttede i husholdningen i 1997 mot 68 prosent i 1986.

Selv om betydningen av arbeid som inntektskilde ble redusert i perioden, har lønningene økt. Lønn per normalårsverk økte med 12 prosent fra 1986 til 1997 når vi tar hensyn til prisstigningen (realøkning), eller fra 220 000 1997-kroner i 1986 til 246 000 kroner i 1997. Reallønn per normalårsverk endret seg lite fra 1986 til 1991, men økte deretter forholdsvis jevnt. Økningen var særlig stor i 1996.

Gjennomsnittlig yrkesinntekt per husholdning var tilnærmet uendret i perioden 1986-1997. Yrkesinntekten økte i begynnelsen av perioden, for så å avta og være under 1986-nivået frem til 1997. Yrkesinntekten økte 8 prosent i løpet av 1990-tallet.

Tabell 6.1. Inntektsregnskap for husholdningene. Gjennomsnitt per husholdning og endring i prosent. 1986-1997. 1997-kroner

	1986		1991		1997		Endring i prosent		
	Kroner	Prosent	Kroner	Prosent	Kroner	Prosent	1986-1991	1991-1997	1986-1997
Inntekt	306 400	100	307 100	100	328 900	100	0	7	7
Yrkesinntekt	238 700	78	222 700	73	240 000	73	-7	8	1
Sum kapitalinntekt	16 000	5	17 600	6	19 800	6	9	12	23
Overføringer	51 600	17	66 800	22	69 200	21	29	3	34
Sum skatt og negative overføringer	77 300	25	75 200	24	85 700	26	-3	14	11
Inntekt etter skatt	229 100	75	231 900	76	243 200	74	1	5	6
Renteutgifter og boliginntekter	34 700	11	39 600	13	14 500	4	14	-63	-58
Inntekt etter skatt og renteutgifter/boliginntekter	194 400	63	192 300	63	228 700	70	-1	19	18

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

6.1. Lønn per normalårsverk

Lønn per normalårsverk er basert på tall fra nasjonalregnskapet og gir uttrykk for gjennomsnittslønn for alle sysselsatte lønnstakere.

Lønn omfatter kontantlønn, honorarer med videre og naturallønn. Kontantlønn inkluderer overtidsgodtgjørelse og lønn under sykdom samt fødselspenger betalt av arbeidsgiver (men ikke ytelser fra folketrygden). Naturallønn omfatter blant annet verdien av fri bil, rentefordel ved lån i arbeidsforhold og gratisreiser for ansatte i enkelte transportnæringer.

Antall sysselsatte normalårsverk er definert som antall heltidssysselsatte personer pluss antall deltidssysselsatte personer omregnet til heltid.

Den reduserte betydningen av yrkesinntekten etter midten av 1980-tallet viser seg også ved at det er blitt færre husholdninger som hadde yrkesinntekt som viktigste inntektskilde. I perioden 1986-1997 ble andelen husholdninger som hadde yrkesinntekt som viktigste inntektskilde redusert, fra 69 prosent i 1986 til 64 prosent i 1997. Nedgangen kom i perioden 1988-1992 hvor nivået var på rundt 61 prosent frem til 1994. Etter 1993 økte andelen.

Overføringene redusert som inntektskilde

På slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet økte overføringenes betydning som inntektskilde. Overføringene utgjorde 17 prosent av samlet inntekt i 1986, 19 prosent i 1990 og steg til 23 prosent av husholdningens samlede inntekter i 1992. Men etter 1992 var det en svak reduksjon i overføringenes betydning som inntektskilde. I 1997 utgjorde de 21 prosent av den samlede inntekten. Med overføringer menes her summen av skattepliktige og skattefrie overføringer som definert i inntektsregnskapet (se ramme 6.2).

I årene rundt 1990 økte antallet pensjonister sterkt, mens veksten etter 1992 har vært mer beskjeden. Den sterke veksten i antall pensjonister førte til en vesentlig økning i andelen husholdninger som hadde trygd, det vil si ytelser fra folketrygden samt tjenstepensjon, som viktigste inntektskilde. Mens det i 1986 var 28 prosent som hadde trygd som viktigste inntektskilde, var dette tilfellet for 31 prosent i 1993. Andelen synker deretter og var knapt 29 prosent i 1997.

Nedgangen i arbeidsledigheten etter 1993 bidro også til at betydningen av overføringene som inntektskilde gikk ned mot slutten av perioden. Mens 6 prosent av arbeidsstyrken var arbeidsledige i 1993, var denne andelen redusert til 4,1 prosent i 1997.

Betydelig nedgang i gjeldsrenter

Husholdningenes utgifter til gjeldsrenter (kapitalutgiftene) utgjorde i 1997 i gjennomsnitt om lag 5 prosent av samlet inntekt. Husholdningene betalte i gjennomsnitt over dobbelt så mye i gjeldsrenter i 1986 som i 1997 (målt i faste priser), henholdsvis vel 36 000 kroner (1997-kroner), eller 12 prosent av inntekten, og vel 17 000 kroner. Husholdningenes renteutgifter var i gjennomsnitt høyest i 1988 (46 600 1997-kroner). Kapitalinntektene, som i det vesentlige består av renter av bankinnskudd og utbytte av verdipapirer, utgjorde 6 prosent av inntekten i 1997. Denne andelen har endret seg lite i perioden.

Utlånsrenten sammen med gjeldens størrelse er avgjørende for husholdningenes kapitalutgifter. Endringer i skattereglene, som førte til mindre skattereduksjon på grunn av renteutgifter, var også viktige. Utlånsrenten nådde en topp i 1987 med en gjennomsnittlig rentesats på 16,6 prosent i sparebankene. Rentenivået sank

6.2. Definisjoner av inntekt

Datagrunnlaget i dette kapittelet er Inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger.

Inntekts- og formuesundersøkelsene baserer seg på inntekts- og formuesopplysninger fra et landsomfattende utvalg av husholdninger, og gir tall for ulike grupper av husholdninger, for eksempel enslige, husholdninger med barn, pensjonister. Svakheten med undersøkelser av denne typen er at tallene blir usikre for små grupper.

Begrepet inntekt etter skatt fanger ikke opp forskjeller i disponibel inntekt mellom husholdninger som skyldes forskjell i renteutgifter. For eksempel har unge i etableringsfasen ofte høyere renteutgifter enn eldre, og når en ikke trekker renteutgifter fra inntektsbegrepet vil en overvurdere den økonomiske velferden til de yngre i forhold til de eldre.

Ideelt sett skulle inntekt av bolig inngå i inntektsbegrepet, der boliginntekten er den markedsleie som kan oppnås på boligen fratrukket utgifter til vedlikehold og gjeldsrenter. Det er imidlertid vanskelig å beregne leieverdien av egen bolig. Vi har derfor valgt å la være å bruke begrepet disponibel inntekt, der renteutgiftene trekkes fra inntekt etter skatt. Det antas dermed at gjeldsrentene er lik leieverdien av boligen, noe som er tilnærmet riktig bare i de tilfellene der boligen er fullt ut lånefinansiert.

Lønnsinntekt omfatter lønn, honorarer med videre, naturalytelse som fri bil og sykepenger (både fra arbeidsgiver og fra folketrygden).

Næringsinntekt omfatter, slik den er definert i inntektsstatistikken, inntekt av næringsvirksomhet før fondsavsetninger (til og med 1991), men etter av- og nedskrivninger og fradrag for driftsutgifter og skattemessig underskudd i næring. I tillegg inngår skattepliktige sykepenger i næringsvirksomhet.

Kapitalinntekt omfatter renteinntekter, aksjeutbytte, netto realisasjonsgevinst og andre kapitalinntekter (for eksempel leieinntekter og inntekter fra utlandet).

Overføringer omfatter skattepliktige ytelser fra folketrygden (alders-, uføre- og etterlattepensjon, overgangstønad, barnpensjon og attføringspenger), tjenestepensjon, arbeidsledighetstrygd, bidrag og lignende, og skattefrie overføringer som barnetrygd, bostøtte, stipend fra Statens lånekasse for utdanning, forsørgerfradrag, sosialhjelp, engangstønad ved fødsel (fra og med 1994) og andre overføringer (Lønns- og trekkoppgaverregistret kode 916).

Lønnsinntekt
 + Næringsinntekt
 + Kapitalinntekt
 + Overføringer
 = Samlet inntekt
 - Utlignet skatt og negative overføringer
 = Inntekt etter skatt

kraftig fra 1992 til 1993, fra 13,4 til 8,8 prosent, og var i 1997 6,1 prosent.

Selv om rentenivået er redusert betraktelig fra 1986 til 1997, er ikke kapitalinntektene redusert tilsvarende. Dette skyldes at aksjeutbyttet til husholdningene

har økt sterkt. Mens renteinntektene ble redusert fra 12 300 kroner i 1986 (omregnet til 1997-kroner) til 4 600 kroner i 1997, økte gjennomsnittlig mottatt aksjeutbytte for alle husholdningene sett under ett fra 1 200 kroner i 1986 til 6 500 kroner i 1997. Ser vi perioden 1986-1997

under ett økte kapitalinntektene 23 prosent, fra 16 000 kroner i 1986 (1997-kroner) til nær 20 000 kroner i 1997.

6.2. Inntektsutviklingen for ulike husholdningstyper

Størst inntektsøkning for par med små barn og middelaldrende par

Inntekt etter skatt per forbruksenhet økte i faste priser med 12 prosent for alle husholdninger i perioden 1986-1997. Det er imidlertid store forskjeller mellom husholdningstypene. Middelaldrende par uten hjemmeboende barn og par med små barn hadde en økning i inntekt etter skatt per forbruksenhet på henholdsvis 25 og 24 prosent i perioden. Både enslige eldre, eldre par og enslige forsørgere har

hatt en inntektsøkning som har vært over gjennomsnittet for alle husholdninger med en økning på mellom 16 og 18 prosent. Mye av økningen i inntekt skjedde i perioden 1995-1997. Både eldre enslige og middelaldrende par og par med små barn har hatt en økning på nær 10 prosent i inntekt etter skatt per forbruksenhet i denne perioden.

Yngre enslige henger etter

Yngre enslige (under 45 år) hadde derimot nærmest uendret eller en liten nedgang i inntekten i perioden 1986-1997. Den svake inntektsutviklingen blant yngre enslige kan nok til dels tilskrives at stadig flere unge studerer. Yrkestilknytningen er blitt svakere for yngre enslige. Mens det i 1986 var 79 prosent yrkestilknyttede blant yngre enslige, var andelen redusert til 68 prosent i 1997. Yrkesinntekten til denne gruppen ble da også redusert med nærmere 7 prosent fra 166 600 kroner i 1986 (1997-kroner) til 155 700 kroner i 1997. Også om vi ser bort fra studentene, har yngre enslige hatt en svak inntektsutvikling med en økning i inntekt etter skatt per forbruksenhet på 2 prosent i perioden.

Yrkesinntekten ble ikke bare redusert for yngre enslige. Også eldre par og eldre enslige har hatt en nedgang i yrkesaktiviteten og yrkesinntekten i perioden 1986-1997. Derimot har det vært en økning i yrkestilknytningen blant par med små barn. Mens begge foreldrene var yrkestilknyttede i 53 prosent av småbarnshusholdningene i 1986, gjaldt dette 69 prosent i 1997 (se også kapittel 5). Yrkesinntekten for denne gruppen økte i faste priser med 20 prosent i samme perioden. Bare fra 1995 til 1997 hadde par med små barn en økning i yrkesinntekt på nærmere 8 prosent, fra 381 700 kroner i 1995 til 411 200 kroner i 1997.

Tabell 6.2. Utvikling i gjennomsnittlig inntekt etter skatt per forbruksenhet for ulike husholdningstyper. 1986-1997. 1986=100¹

	1986	1991	1995	1997
Alle	100	104	105	112
Enslige				
Under 45 år	100	108	96	99
45-64 år	100	99	105	110
65 år og over	100	110	107	117
Par uten barn, eldste persons alder				
Under 45 år	100	106	103	114
45-64 år	100	110	115	125
65 år og over	100	109	116	118
Par med barn, yngste barn				
0-6 år	100	111	112	124
7-17 år	100	104	108	113
Mor/far med barn				
0-17 år	100	104	109	116

¹ Deflatert med konsumprisindeksen.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Eldre og yngre enslige og enslige forsørgere har lavest inntekt

En sammenligning av inntektsnivået for ulike grupper av husholdninger vil være ganske følsom for valget av forbruksvekter. De aller fleste valg av forbruksvekter viser imidlertid at middelaldrende par uten barn (eldste person 45-64 år) har høyest inntekt etter skatt per forbruksenhet. Inntekten til middelaldrende par var nær 30 prosent høyere enn gjennomsnittet for alle husholdninger i 1986 ved bruk av SSB-skalaen (se ramme 6.3). Denne forskjellen var økt til 45 prosent i 1997. Også yngre par uten barn og barnefamilier med voksne barn hadde et inntektsnivå som lå om lag 30 prosent over gjennomsnittet.

Lavest inntektsnivå finner vi blant eldre enslige, enslige forsørgere og yngre enslige med en inntekt som er henholdsvis 66, 77 og 78 prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. Par med små barn hadde i 1997 en inntekt etter skatt per forbruksenhet som var 11 prosent over gjennomsnittet for alle husholdninger, mens par med litt eldre barn hadde en inntekt som var 23 prosent over gjennomsnittet.

Betydelig reduksjon i renteutgiftene for yngre husholdninger

Som tidligere nevnt, fører etablering av husholdning vanligvis med seg betydelige investeringer. Kapitalutgiftene er svært ujevnt fordelt over livsløpet. Det kan derfor være grunn til å ta hensyn til disse utgiftene når vi sammenligner forskjellige gruppers økonomiske velferd.

Reduksjonen i renteutgifter etter 1993 har bedret de økonomiske kårerne særlig for yngre husholdninger. I 1997 utgjorde renteutgiftene 7 prosent av samlet inntekt

til par med små barn, mens tilsvarende andel i 1986 var 18 prosent.

Par med barn, både småbarns- og skolebarnshusholdningene, hadde i 1997 de høyeste renteutgiftene, i gjennomsnitt rundt 35 000 kroner. I 1986 hadde par med små og store barn i gjennomsnitt kapitalutgifter på henholdsvis 70 400 og 75 500 kroner omregnet til 1997-kroner.

Renteutgiftene for yngre enslige ble mer enn halvert fra 1986 til 1997. Mens renteutgiftene for yngre enslige var 25 200 kroner i 1986 (omregnet til 1997-kroner) var de 10 200 kroner i 1997, eller 6 prosent av samlet inntekt.

Også for yngre par uten barn ble renteutgiftene halvert i perioden, fra 52 500 (1997-)kroner i 1986 til 26 500 kroner i 1997. Renteutgiften gikk som andel av samlet inntekt ned fra 14 prosent i 1986 til 6 prosent i 1997.

Mens det er de yngre husholdningene som har de største kapitalutgiftene, er det de middelaldrende som har de største kapitalinntektene. Det er stor forskjell i utviklingen av kapitalinntekter både mellom ulike grupper av husholdninger og mellom husholdninger av samme type. Yngre og middelaldrende enslige har hatt en nedgang i kapitalinntektene fra 1986 til 1997. Yngre enslige hadde en reduksjon fra 6 000 kroner i 1986 til 3 400 kroner i 1997, middelaldrende enslige fra 15 300 kroner i 1986 til 8 600 kroner i 1997. Eldre enslige har nærmest uendrede kapitalinntekter perioden sett under ett, mens eldre par hadde en nedgang på 7 prosent i perioden. For yngre og middelaldrende par samt husholdninger med barn, økte kapitalinntektene. Dette skyldes at økningen i aksjeutbytte mer enn oppveide nedgangen i renteinntektene.

Eldre par hadde en nedgang i renteinntekter fra 23 800 1997-kroner til 10 600 kroner, eller en halvering fra 1986 til 1997. Samtidig økte gjennomsnittlig aksjeutbytte for denne gruppen fra 1 700 1997-kroner i 1986 til 6 600 kroner i 1997. Denne gruppen hadde størst aksjeutbytte i årene 1994 og 1995 med henholdsvis 11 000 og 12 200 kroner. (Se også avsnitt 6.4 om formue. Formuen er svært skjevt fordelt, derfor gjelder det samme for kapitalinntektene.)

6.3. Inntektsulikhet

Siden slutten av 1980-tallet har en i økende grad blitt opptatt av ulikheter i samfunnet, og ikke minst av ulikheter i husholdningenes økonomi. Også fattigdom som problem har fått økende oppmerksomhet. Konklusjonene fra tidligere forskning er at ulikheten i inntekt endret seg lite på 1970- og 1980-tallet (Strøm, Wennemo og Aaberge 1993), mens det nå fra mange hold hevdes at ulikhetene i samfunnet øker.

Til grunn for de aller fleste mål for inntektsulikhet ligger en rangering av husholdninger eller personer etter et bestemt inntektsbegrep. Vanligvis deler en personer eller husholdninger som er rangert etter inntekt, inn i ti like store grupper (desiler eller desilgrupper). Et vanlig ulikhetsmål er basert på hvor stor del av den samlede inntekten de ulike desilgruppene har.

De rike er blitt rikere på 1990-tallet

Fordelingen av inntekter mellom personer har blitt mer ulik i perioden. I 1986 var gjennomsnittsinntekten til den rikeste tidelen 4,5 ganger så stor som gjennomsnittsinntekten til den fattigste tidelen. I 1990 hadde forholdet økt til 4,8 og i 1997 til 6. Økningen skjedde dels på slutten av 1980-tallet, men først og fremst etter 1992 (se tabellvedlegget, indikator 6.11).

Den viktigste endringen består i at de 10 prosent av personene som har høyest inntekt, på 1990-tallet fikk en økende andel av den samlede inntekten. Dette har skjedd på bekostning av nesten alle andre desilgrupper. Det er altså ikke spesielt de med lavest inntekt som har fått redusert sin inntektsandel.

Den viktigste forklaringen på at den rikeste tidelen av personene har mottatt en større del av de samlede inntektene, er at en stadig større del av husholdningenes kapitalinntekter tilfaller de rikeste. I 1986 disponerte den rikeste tidelen av personene 30 prosent av kapitalinntektene. I 1997 var andelen økt til 75 prosent. Det er først og fremst en sterk økning i utbetalt aksjeutbytte og realisasjonsgevinst som ligger bak denne utviklingen, og det forhold at aksjeutbyttet og realisasjonsgevinsten er svært skjevt fordelt mellom inntektsgruppene (Epland 1998).

Flere personer under lavinntektsgrensen

Det fins ikke noen offisiell definisjon på fattigdom i Norge. Det er også vanskelig å måle fattigdom. Ikke minst på grunn av internasjonale sammenligninger av inntektsfordelinger har det likevel i den senere tid blitt laget analyser som viser utviklingen i andel med lav inntekt og hvem det er som har lav inntekt (se for eksempel Aaberge, Andersen og Wennemo 1996). Dette er tall som i andre land, og til dels også i Norge, er blitt brukt for å vise omfanget av fattigdom og hvem de fattige er.

Tabell 6.3 viser hvor mange personer som har en husholdningsinntekt etter skatt regnet per forbruksenhet som er under halvparten av medianinntekten (det vil si den inntekten som deler inntektsfordelingen i to like store deler). Halvparten av medianinntekten definerer en grense som

Tabell 6.3. Andel personer som har inntekt etter skatt per forbruksenhet under halvparten av medianen, for ulike husholdningstyper. To ulike ekvivalensskalaer.¹ 1986, 1992 og 1997. Prosent

	OECD-skalaen ¹			SSB-skalaen ¹		
	1986	1992	1997	1986	1992	1997
Alle	3,1	4,1	4,7	6,4	7,6	7,4
Enslige						
Under 45 år	15,3	19,2	22,3	21,4	24,9	28,9
45-64 år	2,8	1,7	4,0	15,7	12,2	9,6
65 år og over	3,2	2,8	2,3	39,6	33,6	33,6
Par uten barn, eldste persons alder						
Under 45 år	3,0	6,5	4,9	4,0	6,6	5,3
45-64 år	0,3	1,3	1,0	1,3	1,6	1,4
65 år og over	1,2	1,3	1,3	5,1	3,4	2,6
Par med barn, yngste barn						
0-6 år	3,6	3,8	4,2	2,7	3,2	2,6
7-17 år	0,7	2,6	1,8	0,4	1,8	1,0
Mor/far med barn						
0-17 år	9,6	3,8	7,3	16,8	14,5	11,9

¹ Om forbruksenheter og ekvivalensskalaer, se ramme 6.3.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

kalles lavinntekts- eller fattigdomsgrensen. Både valg av inntektsbegrep og valg av ekvivalensskalaer (se ramme 6.3) som man bruker for å sammenligne inntekter for husholdninger av ulik størrelse, påvirker omfanget og sammensetningen av lavinntektsgruppen sterkt.

Det er vanlig i analyser av fattigdom å vise hvor mange personer som er fattige. Men husholdninger har også vært brukt som analyseenhet. Resultatene påvirkes naturligvis også av om resultatene viser hvor mange personer eller hvor mange husholdninger som er fattige. I tabellen er det brukt to ekvivalensskalaer. I tillegg til den som er brukt tidligere (SSB-skalaen), er også den såkalte OECD-skalaen brukt (se ramme 6.3).

For alle personer under ett økte andelen med lav inntekt svakt fra 1986 til 1997. Dette gjelder uansett hvilken av de to ekvivalensskalaene vi bruker. Ved bruk av OECD-skalaen var det i 1997 4,7 prosent under lavinntektsgrensen, ved bruk av den andre skalaen var det 7,4 prosent. De to ekvivalensskalaene gir forskjellige lavinntekts- eller fattigdomsgrenser. OECD-skalaen ga en lavinntektsgrense på 64 100 kroner i 1997, mens den andre skalaen ga en lavinntektsgrense på 82 200 kroner.

Kvinner har oftere lav inntekt

De to ekvivalensskalaene gir til dels ganske forskjellige svar på spørsmålet om hvem som tilhører lavinntektsgruppen. Valget av skala får særlig konsekvenser for andelen eldre under lavinntektsgrensen, og særlig for andelen enslige eldre. Ved

6.3. Ekvivalensskalaer og forbruksenheter

For å sammenligne inntekten til forskjellige husholdningstyper er det vanlig å bruke såkalte ekvivalensskalaer, eller beregne inntekten per forbruksenhet. En ekvivalensskala tar hensyn til stordriftsfordelene ved at flere bor sammen. Bolig, TV, vaskemaskin og avis er eksempler på goder som kan deles av flere.

Det er mange ekvivalensskalaer i bruk, og det er ikke enighet om hvilken som er den beste. Valg av skala har forholdsvis liten betydning for utviklingen i inntekt per forbruksenhet for bestemte husholdningstyper. Valget har imidlertid stor betydning når vi ønsker å sammenligne inntektsnivået mellom ulike typer husholdninger og i studier av inntektsfordeling og lav inntekt.

Vi har valgt å bruke en ekvivalensskala som kun tar hensyn til hvor mange personer det er i husholdningen. Barn og voksne teller likt. Inntekten i husholdningen deles med kvadratrotten av antallet personer i husholdningen (SSB-skalaen). Denne ekvivalensskalaen sier dermed at en husholdning på to personer må ha 1,4 ganger så høy inntekt som en enslig for å ha det like bra økonomisk, mens en husholdning på fire personer må ha dobbelt så høy inntekt som den enslige for å ha tilsvarende levestandard.

En annen ekvivalensskala som er hyppig brukt, er OECD-skalaen. Den venter husholdningsinntekten slik at første voksne får forbruksvekt 1, andre voksne i husholdningen får forbruksvekten 0,7 hver. Barn (16 år og yngre) får forbruksvekten 0,5 hver. Med denne skalaen må dermed en familie på to voksne og to barn ha 2,7 ganger så høy inntekt som en enslig for å ha det like bra økonomisk. OECD-skalaen legger mindre vekt på stordriftsfordelene i store husholdninger enn den første skalaen. Ved bruk av OECD-skalaen får store husholdninger derfor lavere inntekt per forbruksenhet enn det den andre skalaen gir.

bruk av OECD-skalaen hadde i overkant av 2 prosent av eldre enslige inntekt under lavinntektsgrensen i 1997. Bruker vi derimot den andre skalaen, hadde over 30 prosent av de eldre enslige inntekt under denne grensen. Også for middelaldrende enslige er bildet ganske forskjellig med de to ekvivalensskalaene. Det skyldes at det både blant middelaldrende og eldre enslige var en forholdsvis stor andel som hadde inntekter mellom 64 100 og 82 200 kroner og som dermed ikke tilhører lavinnteksgruppen når en bruker OECD-skalaen, men likevel har inntekter i nærheten av lavinntektsgrensen. Minstepensjonen for enslige var 68 320 kroner i 1997.

For de øvrige gruppene gir de to målene på fattigdom langt på vei det samme bildet. En større andel av yngre enslige og enslige forsørgere enn av parhusholdninger tilhører lavinnteksgruppen.

Kvinner tilhører oftere enn menn lavinnteksgruppen. I 1997 gjaldt dette nær 8 prosent av kvinnene, mens det gjaldt for 5 prosent av mennene (se tabellvedlegget, indikator 6.12). Dette har antakelig sammenheng med at en stor del av minstepensjonistene er kvinner. Bruker en OECD-skalaen som ekvivalensskala, var det i 1991 omtrent ingen forskjell mellom andelen kvinner og menn i lavinnteksgruppen (Aaberge, Andersen og Wennessmo 1996).

Barn og unge tilhører sjeldnere lavinnteksgruppen enn befolkningen ellers. I 1996 var 4 prosent av 0-17-åringene i husholdninger med lav inntekt.

De fleste i lavinnteksgruppen har forbigående lav inntekt

Om lag halvparten av de som er fattige ett år, er det ikke året etter. Det er altså betydelig utskiftning i lavinnteksgrup-

pen. Man har derfor i stigende grad blitt opptatt av de som har lav inntekt over flere år.

De "kronisk" fattige er personer hvis samlede inntekt i en femårsperiode er lavere enn 50 prosent av medianinntekten i fordelingen av samlet inntekt for alle i femårsperioden. Det er gjennomført flere studier av kronisk fattigdom i Norge (se Aaberge, Andersen og Wennemo blant annet i Statistiske analyser 28/99). Studien viser at bare 2,1 prosent av alle var kronisk fattige i perioden 1991-1995 (når en bruker OECD-skalaen til å beregne forbruksvekter).

Det er først og fremst yngre enslige og innvandrere fra ikke-vestlige land som er overrepresenterte blant de kronisk fattige, men også husholdninger med små barn er litt overrepresentert.

De kronisk fattige har lav inntekt også i forhold til de som er fattige, men ikke kronisk fattige. En analyse av åtteårsinntektene i perioden 1986-1993 viste at gjennomsnittsinntekten i åtteårsperioden til de som var fattige ett år, men ikke kronisk fattige, var nesten dobbelt så høy som for de kronisk fattige, og 70 prosent

av gjennomsnittsinntekten for alle (Aaberge, Andersen og Wennemo 1996).

6.4. Formue og gjeld

Vanskelig å belyse formuesutviklingen

Det er langt vanskeligere å gi et bilde av utvikling og fordeling av formue enn av utvikling og fordeling av inntekt. En viktig grunn til det er at inntekts- og formuesundersøkelsene er basert på opplysninger fra skatteligningen, og at ligningsverdien av en del av realkapitalen (for eksempel bolig og hytte) ligger langt under markedsverdien. Det er også store og usystematiske variasjoner i ligningsverdi som gjør sammenligninger av realkapital mellom ulike grupper usikre. En undersøkelse av boliger omsatt i 1995 viser at ligningstaksten for boliger i gjennomsnitt var vel 30 prosent av omsetningsverdien (Statistisk sentralbyrå 1997). Tilsvarende lav formuesansettelse kan man regne med for fritidshus (se ramme 6.4).

Også verdien av en del av den såkalte finanskapitalen (for eksempel bankinnskudd, verdipapirer) anslås lavt i skatteligningen. For eksempel gjelder det aksjer

6.4. Ligningsverdi av formue

Formuesopplysningene som er hentet fra selvangivelsen, er beheftet med betydelige mangler. De største problemene knytter seg til formuesansettelser for realkapital som for eksempel bolig, fritidshus, bil og båt. Dels blir realkapitalen ofte verdsatt lavt, det gjelder for eksempel boliger. Dels er det betydelig fradrag i verdi (for eksempel verdi av innbo og løsøre). Verdifastsattelsen på bolig varierer også sterkt, for eksempel med bosted, boligens alder og når den sist ble omsatt.

Aksjer i børsnoterte selskap er verdsatt til 75 prosent av kursverdien ved årets begynnelse, mens andre aksjer verdsettes til 30 prosent av verdien. Det er derfor betydelige forskjeller med hensyn til hvor godt ligningsverdien avspeiler markedsverdien. Et tredje forhold som gjør tolkningen av formuesopplysninger vanskelig, er at driftskapital og gjeld for personlig næringsdrivende inngår i formuestallene. Inntekts- og formuesundersøkelsen mangler også opplysninger om pensjonsrettigheter. Verdien av kollektive og individuelle pensjonsavtaler er ikke skattepliktig, og oppgis dermed ikke på selvangivelsen. Dette er en vesentlig formuespost (se for øvrig Justad 1999).

Endringer i forbindelse med skattereformen i 1992 (blant annet fjerning av fribeløp og endringer i verdsetting av aksjer) fører til at formuestall før og etter 1992 ikke er helt sammenlignbare.

som ikke er notert på børsen. Likevel er tallene for finanskapital uten tvil bedre enn tallene for realkapital. En betydelig formuespost som ikke inngår er verdien av kollektive og individuelle pensjonsavtaler (Justad 1999).

Økende bruttoformue og gjeld etter 1994

I 1997 var den samlede verdien av brutto finanskapital, det vil si bankinnskudd, verdipapirer og annen finanskapital, i gjennomsnitt 234 800 kroner per husholdning. Gjennomsnittlig gjeld var ca. 100 000 kroner høyere, nemlig 335 600 kroner. Inntekts- og formuesundersøkelsen 1997 anslår gjennomsnittlig realkapital i husholdningene til 232 000 kroner.

Bruttofinanskapitalen varierte frem til og med 1994 forholdsvis lite, men økte etter det jevnt og var i 1997 vel 10 prosent høyere enn i 1994 (i faste priser).

I perioden 1986-1997 var det en realøkning på ca. 6 prosent for realkapital og 17 prosent for bruttofinanskapital. Gjelden økte i perioden 1987-1988 for så å gå litt ned og var lavest i 1994. Deretter økte gjelden, og var i 1997 4 prosent høyere enn i 1986. Husholdningene hadde i gjennomsnitt 321 300 kroner i gjeld i 1986 (omregnet til 1997-kroner), mens gjennomsnittet for 1997 var på 335 600 kroner. Gjennomsnittlig gjeld var høyest i 1988, 345 400 kroner.

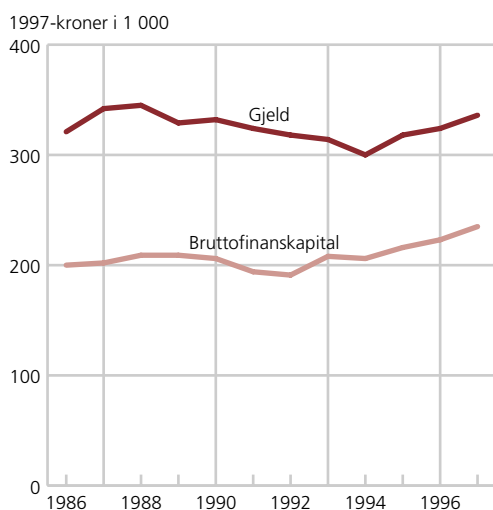
På slutten av 1980-tallet var det stor oppmerksomhet rundt husholdningenes gjeldsproblemer. Med fallet i utlånsrenten fra 1993 har disse problemene blitt betydelig redusert. Perioden 1986-1997 sett under ett viser en økning i andel husholdninger som har høy gjeld. Mens det i 1986 var 12 prosent av husholdningene som hadde gjeld større enn to ganger samlet inntekt var dette tilfelle for 15 prosent av husholdningene i 1997 (se tabellvedlegget, indikator 6.20). På grunn av lavere utlånsrente er likevel gjelden blitt mindre tyngende.

Husholdningenes gjeld ble redusert sett i forhold til bruttoformue fra 1986 til 1997, fra 77 prosent i 1986 til 72 prosent i 1997.

Formuen er stadig skjevare fordelt

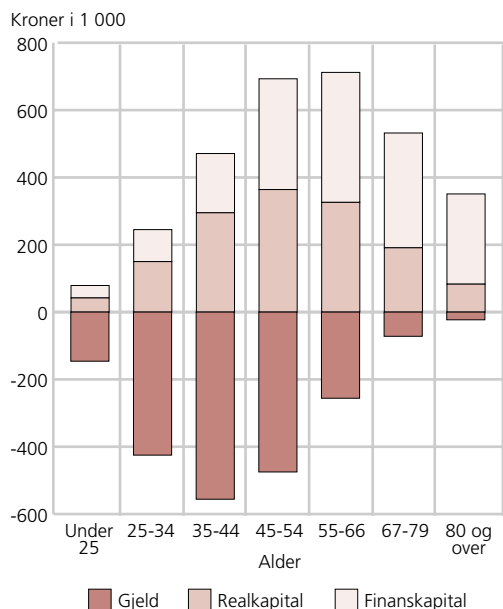
Den halvparten av husholdningene som hadde lavest bruttofinanskapital, disponerte bare 4 prosent av bruttofinanskapitalen som husholdningene samlet disponerte i 1997. De 10 prosent av husholdningene som hadde høyest bruttofinanskapital, disponerte over 60 prosent. I 1986 var fordelingen noe jevnere. De 50 prosent med lavest bruttofinanskapital disponerte nærmere 6 prosent, mot i overkant av 50 prosent for de 10 prosent med høyest bruttofinanskapital (se tabellvedlegget, indikator 6.19).

Figur 6.2. Gjennomsnittlig bruttofinanskapital og gjeld for husholdninger. 1986-1997. 1997-kroner

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.3. Formuesregnskap for husholdninger med ulik alder på hovedinntektstaker. 1997. 1 000 kroner

Kilde: Innteks- og formuesundersøkelsen 1997, Statistisk sentralbyrå.

Både bruttofinanskapital, realkapital og gjeld varierer systematisk mellom yngre og eldre husholdninger. Størst gjeld har par med barn. Par med små barn hadde knapt 670 000 kroner i gjeld i 1997, mens par med barn i skolealder hadde 650 000 kroner i gjeld. Til sammenligning hadde eldre enslige og eldre par henholdsvis 44 000 og 119 000 kroner i gjeld i 1997.

Husholdningenes bruttofinanskapital øker med alderen opp til aldersgruppen 55-66 år. Denne gruppen hadde om lag 386 000 kroner i bruttofinanskapital i 1997. Aldersgruppen 80 år og eldre hadde en bruttofinanskapital på 267 500 kroner i 1997. Først blant husholdninger med hovedinntektstaker i alderen 55-66

år er bruttofinanskapitalen større enn gjelden. Man må imidlertid ta hensyn til at bruttofinanskapitalen er noe undervurdert, mens dette neppe er tilfellet med gjelden.

Nettofinanskapital, det vil si bruttofinanskapital fratrukket gjeld, har fra 1986 til 1997 særlig økt for eldre, både enslige og par, og for par med store barn og par med voksne barn. Økningen var rundt 80 000 kroner for de eldre og for par med store barn, og vel 100 000 kroner for par med voksne hjemmeboende barn. Nettofinanskapital ble i samme periode redusert særlig for middelaldrende enslige. Den ble redusert med 126 300 kroner i perioden. Også blant middelaldrende og yngre par uten barn og blant enslige forsørgere var det en vesentlig reduksjon i nettofinanskapital.

Høyest nettofinanskapital hadde eldre par med 325 500 kroner i 1997. Enslige eldre hadde også høy nettofinanskapital, i gjennomsnitt 207 500 kroner. Par med små barn hadde en negativ nettofinanskapital på 489 200 kroner.

Arv og gaver

I 1997 mottok 21 700 personer nærmere 7,3 milliarder kroner i avgiftspliktig arv, eller i gjennomsnitt 335 300 kroner. Arveoppgjør der avgiftsgrunnlaget er under fribeløpet (100 000 kroner i 1997) inngår ikke i statistikken. Det samme gjelder arveoppgjør under offentlig skifte (ca. 2-5 prosent av oppgjørene).

Det er de med høyest inntekt som mottar mest i arv (Breivik 1998). I 1997 var det 791 personer som arvet 1 million kroner eller mer.

Gaver er også avgiftspliktige. En person kan motta gaver eller forskudd på arv på 100 000 kroner avgiftsfritt fra en og

samme person (1997). I 1997 mottok 9 600 personer gaver eller forskudd på arv som var avgiftspliktige. I gjennomsnitt mottok de gaver til en verdi av 394 500 kroner. Inkluderer vi avgiftsfrie gaver var det til sammen 32 500 personer som ble registrert som mottakere av gaver i 1997. I gjennomsnitt mottok de 178 000 kroner.

Stadig flere husholdninger har flere biler

I tillegg til bolig (se kapittel 8.3) er bil og fritidshus de viktigste realkapitalgjenstander i private husholdninger. Andelen med bil har økt fra i overkant av 60 prosent i 1980 til 76 prosent på begynnelsen av 1990-tallet. Deretter gikk andelen husholdninger med bil litt ned, men synes nå å være økende. I 1998 eide 78 prosent av husholdningene bil. Økningen i bilhold gjennom 1980-tallet skjedde til tross for at det ble flere enpersonhusholdninger, der andelen med bil er lavest.

Transportbehovet mer enn økonomisk evne synes å være avgjørende for om husholdninger eier bil. Det er mulig å anskaffe en relativt rimelig bruktbil for de fleste husholdninger. Særlig parhusholdninger har bil. Nesten alle par med barn har bil. Henholdsvis 92 og 95 prosent av

par med små og med store barn hadde bil i 1996-1998. Blant enslige under 65 år hadde 58 prosent bil, mens det gjaldt 43 prosent av enslige over 64 år.

19 prosent av husholdningene hadde mer enn én bil i 1996-1998. Det er mer enn en fordobling siden 1980-1982 (9 prosent). Andelen med flere biler økte mest blant par med store barn, fra 35 prosent i 1986-1988 til hele 44 prosent i 1996-1998. Blant par med små barn økte andelen med flere biler fra 22 prosent av husholdningene i 1986-1988 til 29 prosent i 1996-1998. Andelen med to eller flere biler økte også blant par uten barn, fra 15 prosent i 1986-1988 til 24 prosent i 1996-1998.

Bare et lite mindretall av husholdningene eier fritidshus. Vel 20 prosent i hele perioden fra 1980. Det betyr ikke at antallet fritidshus har vært uendret. Siden antallet husholdninger har økt betydelig etter 1980, har også antallet fritidshus økt.

Anskaffelse av fritidshus er i større grad enn anskaffelse av bil knyttet til husholdningens økonomiske evne. Arv og overføringer mellom generasjoner spiller også en betydelig rolle.

6.5. Forbruksundersøkelsen

Forbruksundersøkelsen er en utvalgsundersøkelse basert på opplysninger fra et representativt utvalg av vel 1 300 husholdninger hvert år. Opplysningene fra forbruksundersøkelsen består dels i regnskap over alle husholdningens utgifter i en toukersperiode (utvalget er jevnt fordelt over året slik at hele året dekkes), dels i opplysninger fra et omfattende intervju.

Man må være oppmerksom på enkelte spesielle regler som kan være viktige i tolkningen av resultatene. Utgifter til mat omfatter ikke utgifter på restaurant, kantine, kafé eller til kioskmot. Avdrag på boliglån regnes ikke som boutgift, men betraktes som sparing. Boutgift innbefatter utgifter til lys og brensel. Utgifter til bilkjøp registreres med bilens fulle kjøpspris det året den kjøpes uansett om en del av kjøpesummen lånes. Utgifter til selskapsreiser regnes ikke som utgifter til reiser og transport (men under posten Andre varer og tjenester).

På grunn av små årlige utvalg kan en bare publisere utgiftstall for enkeltår for alle husholdninger. Ved publisering av tall for enkeltgrupper slår en utvalgene til forbruksundersøkelsene i tre år sammen (resultater tidfestes da for eksempel ved 1993-1995).

I 1996-1998 eide 33 prosent av par uten barn fritidshus, og 29 prosent av par med store barn. Bare 15 prosent av par med små barn hadde da fritidshus, og 20 prosent av eldre enslige. Enslige forsørgere var gruppen der færrest eide fritidshus (6 prosent).

6.5. Utviklingen i forbruket

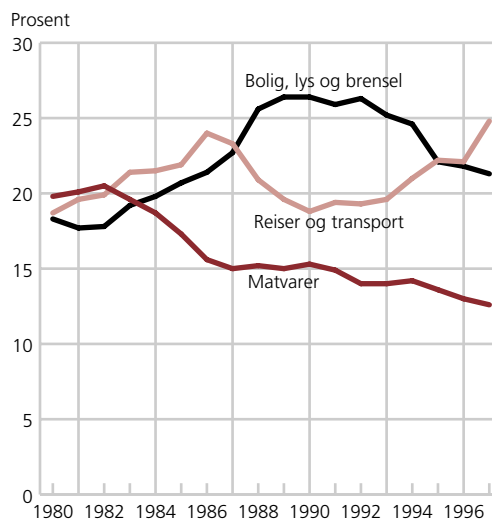
Fortsatt vekst i forbruket, 1988-nivået passert

Husholdningenes årlige gjennomsnittsforgbruk økte sterkt på begynnelsen av 1980-tallet, fra 171 100 kroner i 1980 til 218 400 kroner i 1986 (regnet i 1998-kroner). Det tilsvarer en vekst på hele 28 prosent. Etter en mindre tilbakegang på slutten av 1980-tallet, økte forbruket igjen. Men veksten var mer beskjeden. Det årlige gjennomsnittsforgbruket for husholdningene økte fra 206 300 1998-kroner i 1990 til 241 600 kroner i 1998. Dette er en økning på 17 prosent, altså en årlig vekst som er noe over halvparten av veksten på begynnelsen av 1980-tallet. I 1988 var forbruket på 219 300 kroner regnet i 1998 kroner. Dette nivået ble klart passert i 1996.

Utgiftsandelen til mat synker stadig

Utgiftene til mat, bolig og reiser og transport har i lang tid vært de største utgiftspostene på husholdningenes budsjett. Til sammen utgjør disse postene omkring 60 prosent av de totale utgiftene. Den relative fordelingen av disse utgiftene har imidlertid forandret seg i løpet av 17-årsperioden. I takt med økningen i materiell velstand har det i lang tid vært en tendens til at vi bruker en stadig mindre andel til mat. På begynnelsen av 1980-tallet brukte gjennomsnittshusholdningen omkring 20 prosent av utgiftene til mat, mens den ved slutten av 1990-tallet

Figur 6.4. Andelen av total forbruksutgift i husholdningene som gikk til mat, boutgifter og reiser og transport. 1980-1997. Prosent

Kilde: Forbruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

brukte under 13 prosent. Likevel har utgiftene til mat (i faste priser) vært noenlunde konstant eller bare gått litt ned. Utgiftene til mat per husholdning var i 1982 35 600 og i 1998 29 800 1998-kroner. Noe av denne nedgangen skyldes at husholdningene i gjennomsnitt har blitt mindre. Men den skyldes også at mer mat blir kjøpt utenfor hjemmet (restaurant, kantine, kafé, kiosk). Bare mat som blir kjøpt til hjemmet registreres som mat i undersøkelsen.

Utgiftsandelen til bolig går fortsatt ned

Veksten i forbruket på midten av 1980-tallet gjaldt i stor grad varige forbruks-goder, spesielt bolig, men også reiser og transport. Gjennom flere tiår har boutgiftene stått for en økende andel av forbruket. Denne tendensen ble brutt i 1993. På 1960-tallet utgjorde boutgiftene 12-14 prosent av forbruket. Boutgiftsandelen gjorde et hopp med økte renteutgifter i 1988, og var rundt 1990 26 prosent. Etter

1992 gikk utgiftsandelen til bolig ned, og i 1998 brukte gjennomsnittshusholdningen 20 prosent til bolig, eller 49 600 kroner. Både matvareutgiftene og utgiftene til reiser og transport var større enn boutgiftene på begynnelsen av 1980-tallet. Boutgiftene ble større enn matutgiftene i 1984 og passerte også utgiftene til reiser og transport i 1988. Boutgiftene holdt seg som den største utgiftsposten på husholdningsbudsjettet helt frem til 1995, da posten reiser og transport ble størst.

Utgifter til reiser og transport på topp i 1998

Utgiftene til reiser og transport som andel av forbruket har de siste 15 årene variert rundt 20 prosent, med unntak for årene 1986-1987 da andelen var om lag 24 prosent og 1998 da andelen har steget til over 25 prosent. Både i 1980 og 1990 var utgiftsandelen til reiser og transport lav, 19 prosent. Fra 1993 økte andelen igjen til over 25 prosent i 1998, som er over nivået på midten av 1980-tallet.

Gjennomsnittshusholdningen brukte 61 800 kroner til reiser og transport i 1998. Svingningene i utgiftene til reiser og transport skyldes svingninger i kjøp av nye biler. I forbruksundersøkelsen registreres kjøp av bil med hele kjøpesummen det året husholdningen foretar kjøpet, selv om betalingen fordeles over flere år. Dette medfører at svingninger i nybilsalget gir direkte utslag i statistikken.

Størst forandringer i forbrukets sammensetning blant enslige

Forskjeller i sammensetningen av forbruket er blant annet uttrykk for forskjeller i preferanser og livsstil. Livsstil og preferanser påvirkes av hvilken livsfase husholdningen er i. En ung husholdning i etableringsfasen vil ha andre preferanser enn en eldre veletablert husholdning.

Dessuten vil både husholdningens størrelse og alderssammensetning innvirke på forbruksmønsteret.

Matvareutgiftenes andel av forbruket varierer en del mellom husholdninger av ulike typer. Yngre enslige (16-44 år) bruker minst andel på mat (8 prosent i 1996-1998), mens eldre par uten barn bruker størst andel (18 prosent). Alle typer husholdninger har hatt nedgang i andelen av forbruket som går til mat. Størst var nedgangen blant eldre enslige, fra 25 prosent i 1980-1982 til 15 prosent i 1996-1998.

Boutgiftene er en stor post på budsjettet for alle grupper av husholdninger. Særlig gruppen enslige bruker, uavhengig av alder, en stor andel på bolig. Disse husholdningene bruker mellom 25 og 27 prosent på å bo. For flerpersonehusholdningene var boutgiftsandelen vel 20 prosent i 1996-1998. Gruppen med minst økning i boutgiftsandel er eldre enslige, med en økning de siste 17 årene på bare 2 prosentpoeng. Eldre enslige har imidlertid hele tiden brukt en stor andel av utgiftene til bolig. Utgiftsandelen til bolig var 25 prosent i 1980-1982, økte til 29 prosent i 1989-1991, men har gått tilbake til 27 prosent i 1996-1998.

Andelen av forbruket som går til reiser og transport var i 1996-1998 lavest (17 prosent) for eldre enslige (65-85 år), og høyest for middelaldrende par uten barn (27 prosent). Utgiftsandelen som går til reiser og transport har økt mest for middelaldrende enslige. Den økte fra 14 prosent i 1980-1982 til 26 prosent i 1996-1998. Utgiftsposten er betydelig for de fleste grupper av husholdninger.

Litteratur

Aaberge, Rolf, Arne S. Andersen og Tom Wennemo (1999): "Kronisk fattigdom i Norge 1986-1995", i Iulie Aslaksen, Erik Fjærli, Jon Epland, Elsa Kirkpatrick (red): *Inntekt, skatt og overføringer 1999, Statistiske analyser* 28, Statistisk sentralbyrå, 53-60.

Aaberge, Rolf, Arne S. Andersen og Tom Wennemo (1996): "Omfang, nivå og fordeling av lavinntekter i Norge 1979 - 1993" i Puide (eds.): *Den nordiska fattigdomens utvekling och struktur*, København: Tema Nord, Nordisk Ministerråd.

Breivik, Erik (1998): De som har skal få, *Samfunnsspeilet* 1998, 6, Statistisk sentralbyrå.

Epland, Jon (1998): *Endringer i fordelingen av husholdningsinntekt 1986-1996*, Rapporter, 1998, 7, Statistisk sentralbyrå.

Justad, Britt (1999): Solide husholdninger sikrer framtida, *Samfunnsspeilet* 1999, 6, Statistisk sentralbyrå.

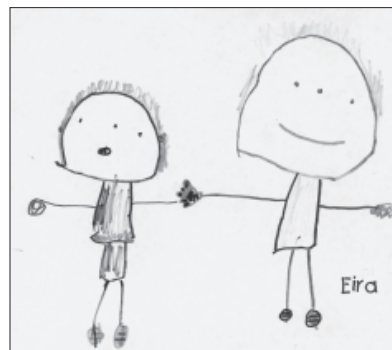
Statistisk sentralbyrå (1999): Inntekts- og formuesundersøkinga for hushald 1997: Størst inntektsvekst for småbarnsfamiliane, *Ukens statistikk* nr. 18/1999.

Steinar Strøm, Tom Wennemo og Rolf Aaberge (1993): *Inntektsulikhet i Norge 1973-1990*, Rapporter 93/17, Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1997): Forskjellen øker når salgssummen øker. Forholdet mellom ligningstakst og salgssum for selveide boliger 2.-4.kv. 1995, *Ukens statistikk* 1997, 9.

Eva Birkeland og Pål Christian Bergstrøm*

7. Sosial trygghet

To systemer for inntektssikring

En av velferdsstatens viktigste oppgaver er å sikre folk mot inntektsbortfall. I den norske velferdsstaten er det først og fremst den statlige folketrygden og den kommunale sosialhjelpen som skal ivareta denne inntektssikringen. *Folketrygden* skal erstatte tap av inntekt forbundet med arbeidsledighet, svangerskap og fødsel, aleneomsorg for barn, sykdom og skade, uførhet, alderdom og dødsfall. Den skal også kompensere for høye ekstraavgifter, særlig ved sykdom. *Sosialhjelpen* kommer inn der hvor annen privat og offentlig forsørgelse ikke strekker til. Vilåret for å motta stønad, er at andre løsninger skal være prøvd først. Ordningen er skjønnsbasert, og skal fange opp mer diffuse og komplekse livssituasjoner som ikke blir ivaretatt innenfor folketrygden. Sosialhjelp blir også tildelt for å supplere ytelser fra folketrygden.

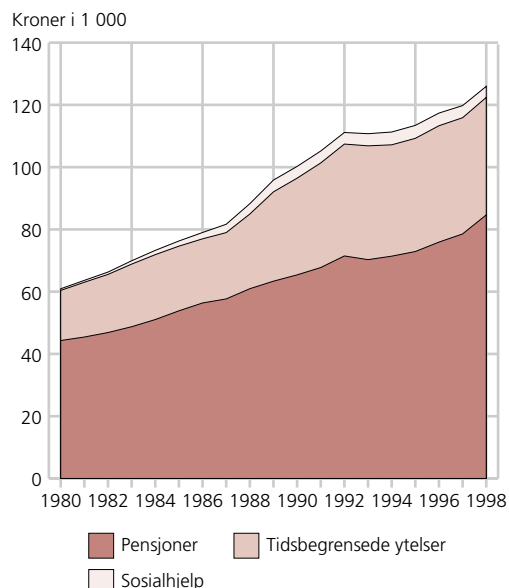
Kollektive pensjonsordninger og individuelle pensjons- og forsikringsordninger er for mange et viktig supplement til folketrygden. Sammen med ordinær sparing bidrar slike ordninger til at den

enkelte ved inntektsbortfall har mulighet til å opprettholde et rimelig eller tilvakt forbruksnivå ut over det som den offentlige inntektssikringen gir rom for.

Folketrygden og sosialhjelpen er ikke de eneste offentlige systemene for overføringer til husholdningene. I tillegg kommer blant annet barnetrygden, kontantstøtten, utdanningsstøtten, ulike kommunale tilleggsytelser til folketrygden og bostøtten fra Husbanken. Alle disse overføringsordningene påvirker på hver sin måte fordelingen av inntekt og økonomiske levekår mellom fattig og rik og mellom personer og husholdninger i ulike livsfaser. Det samme gjør skattesystemet og de subsidierte offentlige tjenestene (barnehager og andre utdanningstjenester, helse- og sosialtjenester av ulike slag). Her skal vi imidlertid i hovedsak konsentrere oss om inntektssikringsaspektet og dermed om de to viktigste inntektssikringssystemene, altså folketrygden og sosialhjelpen. Kontantstøtten kan også sees som inntektssikring, men er behandlet i kapittel 3. Omsorg.

*Eva Birkeland har skrevet avsnittene 7.1 og 7.2. Pål Christian Bergstrøm avsnitt 7.3.

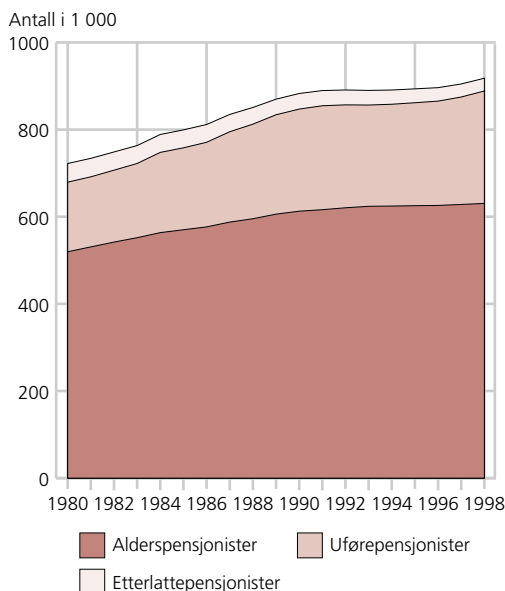
Figur 7.1. **Utgifter til pensjoner, tidsbegrensede ytelser fra folketrygden¹ og økonomisk sosialhjelp. 1980-1998. 1998-kroner**

¹ Sykepenger, attførings- og rehabiliteringspenger, fødselspenger, ytelser til enslige forsørgere, dagpenger under arbeidsledighet.

Kilde: Rikstrygdeverket, Arbeidsdirektoratet, og Sosialhjelpsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 7.2. **Antall pensjonister 31.12. 1980-1998**

Kilde: Rikstrygdeverket.

Det siste henger blant annet sammen med at arbeidsledigheten økte i denne perioden.

Mens sosialhjelpen finansieres over de kommunale budsjettene, blir folketrygdens ytelser finansiert ved at medlemmene betaler en trygdeavgift, arbeidsgiverne betaler en arbeidsgiveravgift, og ved at staten betaler resten i form av et statstilskudd. De innbetalte avgiftene eller premiene sammen med statstilskuddet går hvert år inn i finansieringen av samme års utbetalinger over folketrygdens budsjett ("pay-as-you-go-prinsippet").

Utgifter til pensjoner, tidsbegrensede ytelser fra folketrygden og sosialhjelp ble mer enn fordoblet fra 1980 til 1998, målt i 1998-priser. Relativt sett økte utgiftene til tidsbegrensede ytelser og sosialhjelp mest, og særlig sterkt i årene 1986-1992.

7.1. Pensjonene fra folketrygden

Pensjonsytelsene fra folketrygden skal gi økonomisk trygghet ved bortfall av inntekt for eldre, uføre og etterlatte (enker, enkemenn og etterlatte barn). Pensjonistene er sikret et minstenivå eller en minstepensjon. Størrelsen på eventuell tilleggspensjon ut over minstenivået avhenger av nivået på tidligere yrkesinntekt og av hvor mange år man har vært yrkesaktiv og har opptjent pensjonspoeng. De som hadde høyest inntekt som yrkesaktive, får høyest pensjon, men lavest kompensasjonsgrad, det vil si lavest pensjon sett i forhold til tidligere inntekt.

7.1. Folketrygdens pensjonsordninger og avtalefestet pensjon

Pensjon fra folketrygden består av tre hovedkomponenter. En hovedkomponent, *grunnpensjonen*, fastsettes uavhengig av inntektens størrelse. Den andre hovedkomponenten, *tilleggspensjonen*, beregnes på grunnlag av tidligere arbeidsinntekt (pensjonsgivende inntekt). En tredje komponent er *særtillegget*, som ytes i tillegg til grunnpensjonen til pensjonister som ikke har rett til tilleggspensjon, eller som har tilleggspensjon som er mindre enn særtillegget. Summen av grunnpensjon og særtillegg utgjør *minstepensjonen*.

Alderspensjon ytes fra fylte 67 år. De første tre årene avkortes den mot yrkesinntekt, men fra og med fylte 70 år kan alderspensjonistene ha yrkesinntekt ved siden av pensjonen uten at pensjonen dermed blir redusert.

Både retten til og størrelsen på ytelsene i folketrygden er knyttet til *grunnbeløpet* (G) som fastsettes av Stortinget hvert år. Full grunnpensjon er lik G, og særtillegget utgjør en prosentdel av grunnbeløpet. Særtilleggsprosenten for enslig pensjonist var 7,5 prosent da særtillegget ble innført i 1969 og har siden den gang økt til over 60 prosent (63,2 prosent fra 1.5.1997).

Tilleggspensjonen beregnes etter følgende formel:

Tilleggspensjonen = grunnbeløpet x tilleggspensjonsprosenten x sluttpoengtallet x $n/40$,

der n er lik antall opptjeningsår, det vil si år med arbeidsinntekt over grunnbeløpet, *tilleggspensjonsprosenten* utgjør 45 prosent av pensjonsgrunnlaget for pensjon opptjent før 1992 og 42 prosent for senere år, og *sluttpoengtallet* er gjennomsnittet av de 20 årene med høyest inntekt og de beste årlige pensjenspoengene ("besteårsregelen"). For å få full tilleggspensjon må man ha hatt pensjonsgivende inntekt høyere enn G i 40 år ("40-årsregelen").

Ved full opptjening (40 år) og en gjennomsnittlig arbeidsinntekt gir folketrygden en alderspensjon som utgjør *brutto* drøyt halvparten av arbeidsinntekt før skatt. På grunn av de særlige skattereglene for pensjonister blir kompensasjonsnivå etter skatt høyere enn når en regner før skatt, det vil si om lag 2/3 for en gjennomsnittlig arbeidsinntekt.

Uførepensjon innvilges når en person på grunn av uførhet (sykdom, skade eller lyte) har varig nedsatt ervervsvevne. Pensjonen beregnes som alderspensjon, men som om uførepensjonisten hadde hatt yrkesinntekt fram til pensjonsalderen på nivå med tidligere yrkesinntekt.

Etterlattepensjon ytes til dem som mister sin forsørger ved dødsfall. Pensjonen beregnes på grunnlag av inntekten som den avdøde forsørgeren hadde. Den avkortes mot forventet yrkesinntekt.

Avtalefestet pensjon (AFP) gir på visse vilkår yrkesaktive adgang til å gå av med pensjon før fylte 67 år. Pensjonen svarer i hovedsak til folketrygdens uførepensjon samt et AFP-tillegg. For offentlige ansatte ytes 66 prosent av pensjonsgrunnlaget ved full opptjening på 30 år fra 65 år. Pensjonsalderen i ordningen var 66 år i 1989, og er gradvis redusert til 62 år fra 1998.

Økningen i antallet alderspensjonister har avtatt

Antallet pensjonister økte gjennom hele 1980-tallet, fra vel 700 000 i 1980 til nesten 900 000 i 1990. I 1990-årene har det vært en utflating.

Antallet alderspensjonister flatet ut på 1990-tallet etter å ha økt jevnt med i

underkant av 2 prosent per år i 1980-årene. De som gikk inn i alderspensjonistenes rekke på 1990-tallet, ble født i en periode da fødselstallet sank. Hvert nytt kull av pensjonister ble dermed mindre enn det foregående. To av tre alderspensjonister er kvinner. Slik har det vært gjennom hele 1980- og 1990-tallet. Dette

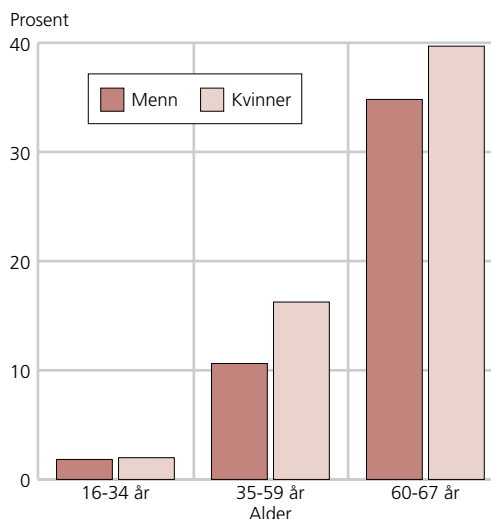
har sammenheng med at kvinner lever lenger enn menn.

Uførepensjonister: Økning på 1980-tallet

Antallet uførepensjonister økte fra 157 000 i 1980 til 234 000 i 1990, det vil si en økning på 77 000 personer eller 46 prosent. Veksten var særlig sterk i perioden 1983 til 1989. Det var først og fremst blant kvinnene at andelen uførepensjonister økte. I 1980 var om lag 7 prosent av alle 16-66-åringene uførepensjonert både blant kvinner og blant menn, noe flere blant kvinnene (7,3 prosent) enn blant mennene (6,8 prosent). Ti år senere var 9,5 prosent av kvinnene, og 7,4 prosent av mennene uførepensjonert (se tabellvedlegget, indikator 7.7). Det er ikke én enkelt forklaring på denne økningen. Det synes å være enighet om at forklaringen i liten grad er endrede helseforhold eller demografiske forhold. Den sterkere økningen i uførepensjoneringen blant kvinner enn blant menn, blir av mange satt i sammenheng med kvinnes økte yrkesdeltaking (se kapittel 5.1). For det første var det trolig lettere for kvinner som hadde vært yrkesaktive enn for kvinner som hadde vært hjemmeværende, å få innvilget uførepensjon. For det andre er de aller fleste yrkesaktive kvinner dobbeltarbeidende i den forstand at de gjerne også har hovedansvaret for hjem og barn, noe som kan være svært belastende og dermed bidra til at kvinner blir uførepensjonert i yngre alder enn menn (se figur 7.3) (St.meld. nr. 39).

I løpet av 1980-tallet fikk stadig flere uførepensjon på grunnlag av muskel- og skjelettsykdommer, spesielt lidelser som for eksempel fibromyalgi. Kvinnelige uførepensjonister har i større grad enn menn sykdommer i muskel- og skjelettsystemet, og økningen i løpet av 1980-tallet var større for kvinner enn for menn. Fra

Figur 7.3. **Uførepensjonister i prosent av befolkningen, etter alder og kjønn. 31.12.1998**

Kilde: Rikstrygdeverket.

1980 til 1990 steg andelen av uførepensjonistene med sykdommer i muskel- og skjelettsystemet fra 26 til 37 prosent for kvinner, og fra 18 til 25 prosent for menn. En medvirkende årsak til at man fikk denne økningen i antall uførepensjonister med muskel- og skjelettlidelser, er trolig en viss liberalisering av praksis. Det var trolig lettere å få uførepensjon på grunnlag av lidelser som fibromyalgi i 1990 enn på 1970-tallet (St.meld. nr. 39). Men for kvinners vedkommende må økningen også sees i sammenheng med den økte yrkesaktiviteten og dobbeltarbeidet på 1970- og 1980-tallet.

Innskjerping ga midlertidig nedgang

Økningen i antall uførepensjonister førte til at det fra slutten av 1980-tallet ble rettet søkelys på regelverket for ordningen. Kriteriene for innvilgelse av søknad om uførepensjon ble innskjerpet på flere punkter, samtidig som en fra 1993 satset

mer på attføring. Arbeidslinja ble utpekt som det grunnleggende trygdepolitiske valget for å motvirke yrkesmessig passivisering av befolkningen under pensjonsalder. I perioden 1991-1994 var det en liten nedgang i antall uførepensjonister. Siden har det igjen vært økning. Som en forklaring på denne økningen, har det vært hevdet at innskjerpingene og reformene i stor grad bare utsatte tidspunktet for innvilgelse av uførepensjon (St.meld. nr. 35 og St.prp. nr. 1), slik at den samlede virkningen av innskjerpingene og reformene for antall uførepensjonister ikke har vært så stor.

Etter 1995: Ny økning

I 1998 var det 258 000 uførepensjonister, det høyeste antallet til nå. Det kan være flere forklaringer på de siste årenes økning i antall uførepensjonister. Sannsynligheten for å bli uførepensjonert stiger med alderen. I de siste årene har andelen av befolkningen som er 50 år og over økt, og dette fører til økt tilgang av uførepensjonister. Samtidig er den gruppen som går ut av ordningen og over på alderspensjon forholdsvis liten. Men det har også blitt større andel uførepensjonerte i de enkelte aldersgruppene. Dette kan ha sammenheng med det stramme arbeidsmarkedet som innebærer at flere med svak helse er sysselsatt. Dette fører igjen til høyere sykefravær og flere uførepensjonerte.

Jevn nedgang i antall etterlattepensjonister

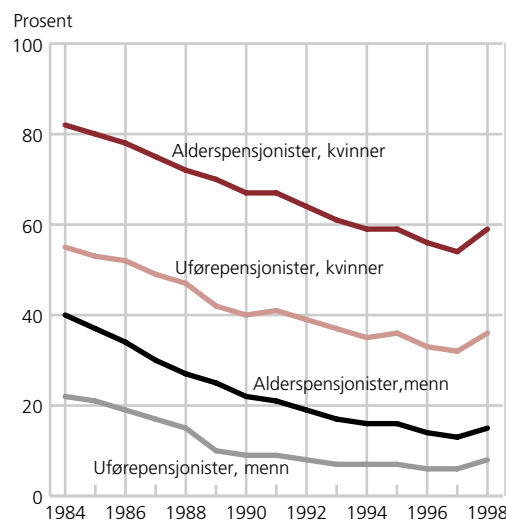
Det har vært en jevn nedgang i antall etterlatte ektefeller med pensjon fra folketrygden fra 1980 og fram til i dag (se tabellvedlegget, indikator 7.8). Årsaken er at dødeligheten i de aktuelle aldersgruppene (opp til 67 år) er blitt redusert, og mer for menn enn for kvinner (se kapittel 1.3). Det er altså blitt færre enker. Andelen etterlattepensjonister blant

alle enker og enkemenn i alderen 16-66 år har ligget rundt 55 prosent i alle årene siden 1980.

Færre minstepensjonister – høyere pensjoner

Gjennomsnittlig alderspensjon omregnet til 1998-kroner økte fra 65 400 kroner i 1984 til 87 800 kroner i 1997, en økning på 34 prosent. Økningen skyldes at det ble færre minstepensjonister og at tilleggspensjonistene fikk høyere tilleggspensjon i perioden. De eldste pensjonistene med de laveste pensjonene faller fra, mens nye pensjonister med høyere pensjoner kommer til og trekker gjennomsnittet opp. Mens 74 prosent av alderspensjonistene (385 000) hadde minstepensjon i 1980, var dette redusert til 37 prosent (234 000) i 1997 (se tabellvedlegget, indikator 7.5). Da hadde 21 prosent eller 51 000 uførepensjonister og 13 prosent eller 3 750 etterlattepensjonister minstepensjon.

Figur 7.4. Andel pensjonister med minstepensjon blant alders- og uførepensjonister. Menn og kvinner. 1984-1998. Prosent

Kilde: Rikstrygdeverket.

Fra 1. mai 1998 økte særtillegget med 12 000 kroner per år ut fra et ønske om å bedre minstepensjonen. Dette medførte at den gjennomsnittlige alderspensjonen målt i 1998-kroner økte fra 87 800 til 95 500, eller med 9 prosent fra 1997 til 1998. De som hadde en lavere tilleggs-pensjon enn det nye særtillegget, ble minstepensjonister etter endringen, og andelen minstepensjonister økte derfor til 41 prosent for alderspensjonistene, 24 prosent for uførepensjonistene og 20 prosent for etterlattepensjonistene i 1998.

Gjennomsnittlig alderspensjon for kvinner økte med 36 prosent i perioden 1984-1998, mot 54 prosent for menn. Snart er det bare kvinner som er minstepensjonister (se figur 7.4). Den økte yrkesaktiviteten blant kvinnene har altså ikke resultert i at deres pensjoner har holdt trutt med mennenes. Da dagens pensjonister var yrkesaktive og la grunnlaget for sine pensjonsrettigheter, hadde fortsatt mange kvinner avbrudd i yrkeslivet og mange arbeidet deltid. Dette gjelder også mange av dem som blir pensjonert i dag. Dermed er det først og fremst mennene som hittil har nytt godt av reglene for beregning av tilleggspensjon, mens økningen i særtillegget særlig har kommet kvinner til gode (se ramme 7.1).

Har pensjonene holdt trutt med lønningene?

Svaret på dette spørsmålet avhenger av om man bruker gruppe- eller individperspektivet, det vil si om man ser på pensjonistene som gruppe eller på den enkelte pensjonist. Gjennomsnittlig alderspensjon utgjorde 36 prosent av lønn per normalårsverk (se definisjon i ramme 6.1) i 1998, mot 30 prosent i 1984. Hovedgrunnen til at alderspensjonen i gjennomsnitt har økt noe mer enn lønn per normalårsverk er endringene i sammensetningen av alderspensjonistgruppen. Det har blitt

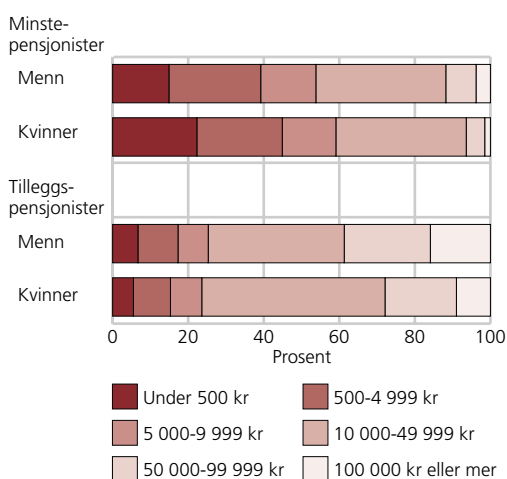
relativt færre minstepensjonister og flere tilleggspensjonister som også har høyere tilleggspensjon. Den alderspensjonen som den enkelte pensjonist får utbetalt, har på langt nær økt i samme grad som dette gjennomsnittet. Minstepensjonen har, på grunn av flere økninger i særtillegget (se ramme 7.1), akkurat holdt trutt med den alminnelige lønnsutviklingen. Den har i hele perioden 1980-1997 utgjort ca. 28 prosent av lønn per normalårsverk (se tabellvedlegget, indikator 7.4). Fra 1997 til 1998 økte minstepensjonen mer enn gjennomsnittslønnen på grunn av den relativt store økningen i særtillegget, og forholdstallet økte til 30 prosent. For dem med tilleggspensjon har utviklingen vært dårligere; pensjonen har ikke holdt følge med lønningene, men har så vidt holdt trutt med prisutviklingen.

De fleste har inntekter i tillegg til pensjonen

Nesten alle pensjonister har andre inntekter i tillegg til folketrygdens ytelser. De fleste har likevel svært lave tilleggsinntekter. Det er spesielt blant minstepensjonistene at mange har lave tilleggsinntekter og blant minstepensjonistene særlig kvinnene. Blant alderspensjonistene hadde 59 prosent av kvinnene med minstepensjon mindre enn 10 000 kroner i tillegg til folketrygden i 1997, mens det samme gjaldt for 53 prosent av de mannlige minstepensjonistene. For alderspensjonister med tilleggspensjon var de tilsvarende tallene 24 prosent for kvinner og 35 prosent for menn. Nesten hver fjerde kvinnelige minstepensjonist blant alderspensjonistene (22 prosent) hadde i 1997 mindre enn 500 kroner i tilleggsinntekter, mot 15 prosent av de mannlige minstepensjonistene (se figur 7.5).

Blant uførepensjonistene er forskjellene mellom menns og kvinners tilleggsinntekter noe mindre, og i gjennomsnitt mottar

Figur 7.5. Alderspensionister, etter størrelsen på tilleggsinntektene¹. Pensjonister med minstepensjon og tilleggspensjon. Menn og kvinner. 1997. Prosent

¹ Inntekt i tillegg til ytelser fra folketrygden.

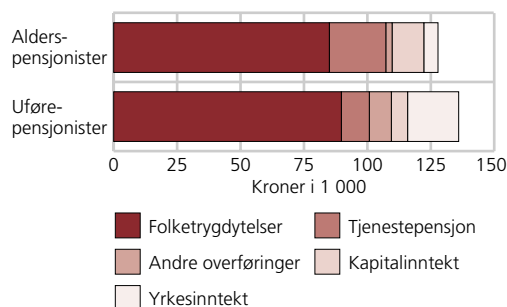
Kilde: Registerbasert inntektsstatistikk 1997, Statistisk sentralbyrå.

de noe mer i tilleggsinntekter enn alderspensionistene, 46 000 kroner i gjennomsnitt per uførepensionist og 43 000 kroner per alderspensionist i 1997. For begge gruppene utgjorde tilleggsinntektene omtrent halvparten av hva de fikk fra folketrygden. I gjennomsnitt hadde uførepensionistene da 136 000 kroner i samlet inntekt (inntekt før skatt), mens alderspensionistene hadde 128 000 kroner.

Tjenestepensjon viktig for alderspensionistene

Den viktigste kilden til tilleggsinntekt for alderspensionistene var i 1997 tjenestepensjon (inklusive egen pensjonsforsikring og kårtytelser), i gjennomsnitt 22 000 kroner eller en firedel (26 prosent) av det de fikk fra folketrygden. For uførepensionistene har tjenestepensjon mindre betydning. Yrkesinntekt er viktigste inntektskilde utenom folketrygden for dem. Mange uførepensionister har redusert pensjon.

Figur 7.6. Inntektssammensetning for alders- og uførepensionister. Gjennomsnittlig individuell inntekt. 1997. Kroner

Kilde: Registerbasert inntektsstatistikk 1997, Statistisk sentralbyrå.

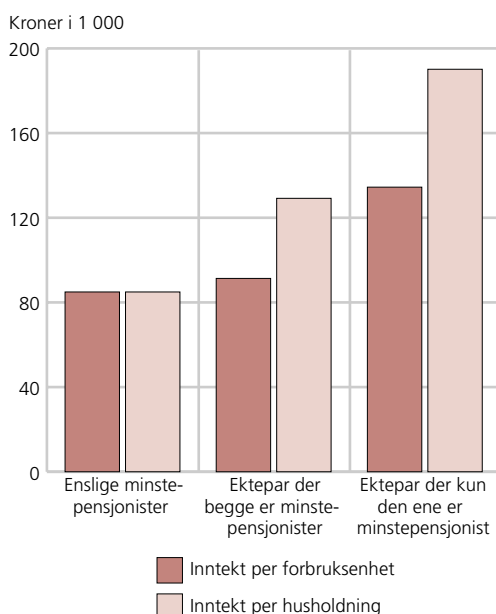
Det forutsettes at de skal skjøte på uførepensjonen med inntekt fra eget arbeid. I 1997 mottok uførepensionistene i gjennomsnitt 20 000 kroner i inntekt fra eget arbeid.

Svært varierende husholdningsinntekt blant minstepensionistene ...

Den enkelte pensjonists økonomiske situasjon avhenger ikke bare av egne inntekter, men også av inntektene til andre husholdningsmedlemmer. Over halvparten av de nesten 290 000 minstepensionistene i 1996 var enten enslige pensjonister (52 prosent) eller gift med minstepensionist (5 prosent), mens de øvrige 43 prosent enten var gift med pensjonist som mottok tilleggspensjon eller med en person som fortsatt var yrkesaktiv. Enslige minstepensionister og minstepensionistektepar har lavere husholdningsinntekt enn minstepensionister som er gift med tilleggspensionister eller med yrkesaktive (se figur 7.7).

Figur 7.7 gir opplysninger både om de tre gruppenes inntekt per husholdning og per forbruksenhet. I det første tilfellet måler vi samlet husholdningsinntekt uten å korrigere for eller ta hensyn til at

Figur 7.7. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt per forbruksenhet¹ (E=0,5) og per husholdning for husholdninger² med minst én minstepensjonist. 1997. Kroner

¹ Samme ekvivalensskala som i kapittel 6. Se ramme 6.3.

² Egentlig familier. Familier med barn er holdt utenfor.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger 1997, Statistisk sentralbyrå.

husholdningene kan være av ulik størrelse. I det andre tilfellet tar vi hensyn til at to personer trenger høyere inntekt enn én person for å ha samme forbruksnivå eller økonomiske velferd som den enslige, men ikke dobbelt så høy inntekt (se ramme 6.3 om ekvivalensskalaer og forbruksenheter). Når vi tar hensyn til dette, viser det seg at minstepensjonister som er gift med tilleggpensjonister eller med yrkesaktive, har en bedre økonomisk situasjon enn de som ikke er gift eller er gift med en minstepensjonist.

...og mange med oppsparte midler

Men til tross for at mange husholdninger med minstepensjonister har lav inntekt, har mange betydelige oppsparte midler.

62 prosent av ekteparene med minst én minstepensjonist hadde 100 000 kroner eller mer i banken i 1996. Det samme gjaldt 37 prosent av de enslige minstepensjonistene (Statistisk sentralbyrå 1996).

Sterk vekst i antall AFP-pensjonister

Etter at ordningen med avtalefestet pensjon (AFP) ble innført i 1989, har antallet som benytter seg av ordningen vokst raskt. Dette skyldes både at den nedre aldersgrense for å bli omfattet av ordningen har blitt senket gradvis, at en større andel av de som har adgang til AFP har tatt ut pensjon og at antall virksomheter som dekkes av ordningen har økt. Økt yrkesdeltaking blant middelaldrende kvinner og en viss økning i antallet som oppfyller pensjonsvilkårene, har også bidratt til økning i antallet potensielle AFP-pensjonister. Økningen må også sees i sammenheng med utviklingen i uførepensjoneringen. Det har vært en nedgang i andelen uførepensjonister blant menn over 60 år. I motsatt retning trekker det at det utover 1990-årene har vært avtagende størrelse på fødselskullene som AFP-pensjonistene rekrutteres fra. I 1998 var det 22 000 AFP-pensjonister, ti ganger

Tabell 7.1. Antall AFP-pensjonister under 67 år ved utgangen av året, og nedre aldersgrense for pensjonering under ordningen. 1990-1998

	Aldersgrense	Antall AFP-pensjonister
1990	65	2 549
1991	65	3 188
1992	65	3 556
1993	64	4 682
1994	64	7 186
1995	64	8 729
1996	64	10 035
1997	63	12 902
1998	62	20 566

Kilde: Rikstrygdeverket og Arbeidsdirektoratet.

så mange som i 1990. Se tabell 7.1. Dette tilsvarer 12 prosent av befolkningen mellom 62 og 66 år. Det er imidlertid ikke alle som har denne muligheten til å trekke seg ut av arbeidslivet før den alminnelige pensjonsalderen. Ved årsskiftet 1998/99 var det tre AFP-ordninger i privat sektor, som i alt omfatter 575 000 arbeidstakere. AFP-ordningen i offentlig sektor omfatter om lag like mange personer. Til sammen er det om lag 60 prosent av dagens yrkesaktive som kan nyte godt av ordningen (Statistisk sentralbyrå 1999).

7.2. Tidsbegrensede ytelser fra folketrygden

De tidsbegrensede ytelsene fra folketrygden har som formål å gi økonomisk trygg-

het ved bortfall av inntekt. Det gjelder når man blir syk eller arbeidsledig, i forbindelse med fødsel, og når man som enslig mor eller far er alene om omsorgen for små barn. Til sammen er det et betydelig antall personer som til enhver tid har en tidsbegrenset ytelse fra folketrygden som kompensasjon for midlertidig bortfall av inntekt (se tabell 7.2).

Mange faller utenfor dagpengereordningen

1998 var det bare 53 prosent av de helt arbeidsledige som mottok dagpenger. Dette er en nedgang siden 1988 da den tilsvarende andelen var 76 prosent (se tabellvedlegget, indikator 7.11). Denne nedgangen må sees i sammenheng med den sterke økningen i arbeidsledigheten blant ungdom under lavkonjunkturen på

7.2. Folketrygdens tidsbegrensede ytelser

Ytelser ved sykdom

Sykepenger utbetales til den som er arbeidsufør på grunn av sykdom eller skade. Arbeidsgiveren betaler sykepengene de to første ukene, mens folketrygden betaler for inntil 50 uker.

Når man har mottatt sykepenger i ett år, kan det gis *rehabiliteringspenger* i inntil ett år hvis vedkommende fortsatt er arbeidsufør og under medisinsk behandling eller *attføringspenger* hvis vedkommende er under yrkesmessig attføring.

Ytelser ved fødsel og adopsjon

Ved fødsel ytes det *fødselspenger* til barnets mor dersom hun har vært yrkesaktiv i minst seks av de ti siste måneder før fødselen. For kvinner som ikke har rett til fødselspenger, ytes det *engangsstønad* ved fødsel. I grove trekk tilstås de samme ytelser ved adopsjon.

Ytelser til enslige forsørgere

Enslig (ugift, separert eller skilt) mor eller far som er alene med omsorgen for barn, har rett til stønad til livsopphold i en overgangsperiode til vedkommende er i stand til å forsørge seg selv ved hjelp av inntektsgivende arbeid. Slik *overgangsstønad* ble tidligere gitt uten nærmere vilkår inntil yngste barn hadde fullført tredje skoleår (St.-meld. nr. 35), men fra 1.1.1998 er det innført nye regler. Nå kan overgangsstønad til livsopphold ytes inntil yngste barn er åtte år, men normalt ikke mer enn sammenlagt tre år etter at det yngste barnet er født. De som tar utdanning, kan få utvidet stønadsperioden med ytterligere to år, men fortsatt bare til yngste barn er åtte år. I tillegg kan enslige forsørgere motta *stønad til barnetilsyn* i forbindelse med utdanning og arbeid og *utdanningsstønad* og *tilskudd og lån* for å komme i arbeid.

Ytelser ved arbeidsledighet

Personer som er arbeidsledige, har rett til *dagpenger* i inntil tre år. Den arbeidsledige har plikt til å ta arbeid eller tiltak som blir tilbudt. Hvis vedkommende unnlater å ta arbeid, faller dagpengene bort.

7.3. Dekningsgrad, stønadsnivå og kompensasjonsgrad for tidsbegrensede ytelser:

Ikke alle har rett til sykepenger ved sykdom, fødselspenger eller dagpenger under arbeidsledighet. For å ha rett til dagpenger, kreves at man har hatt lønnsinntekt av en viss størrelse enten i siste kalenderår eller i gjennomsnitt for de tre foregående årene. Dette gjør at mange unge uten arbeid ikke får utbetalt dagpenger. Tidligere var det også slik at dagpengene falt bort i en viss periode etter 80 uker. Siden det først og fremst er eldre arbeidstakere som er arbeidsledige så lenge om gangen, bidrog dette til at en del eldre arbeidsledige ikke mottok dagpenger. Denne avstengningsregelen ble fjernet i 1997.

For å få sykepenger må man ha vært i arbeid de siste to ukene før arbeidsuførheten inntrådte, og arbeidsinntekten må være av en viss størrelse. Det innebærer at personer med tilfeldig og sporadisk arbeid må greie seg uten sykepenger når de blir syke og ikke kan møte på arbeid. For å få fødselspenger må barnets mor ha vært yrkesaktiv med pensjonsgivende inntekt av en viss størrelse i minst seks av de siste ti månedene før fødselen.

Stønadsnivået varierer sterkt mellom de ulike tidsbegrensede ytelsene. Sykepenger og fødselspenger utgjør 100 prosent av yrkesinntekten opp til et bestemt inntektstak. Dagpenger ved arbeidsledighet ligger på vel 60 prosent i samme inntektsområde. Rehabiliterings- og attføringspenger følger samme beregningsregler som uførepensjon. De ligger høyere enn dagpenger ved arbeidsledighet for de laveste inntektene, og litt lavere eller likt for de øvrige inntektsområdene. Både arbeidsledige med dagpenger og de som mottar attførings- eller rehabiliteringspenger, kan få forsørgertillegg. Overgangsstonaden til enslige forsørgere tilsvarte tidligere ordinær minstepensjon, men utgjør 1,85 ganger folketrygdens grunnbeløp (se ramme 7.1) fra 1.1.1998. Den er uavhengig av tidligere inntekt, men avkortes mot yrkesinntekt.

slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet (se tabellvedlegget, indikator 5.9).

Antallet helt ledige mottakere av *dagpenger under arbeidsledighet* per 31.12. økte fra 1988 til og med 1992, men har deretter gått ned (se tabell 7.2). Utviklingen i antallet helt ledige dagpengemottakere fulgte i stor grad utviklingen på arbeidsmarkedet, der økningen i arbeidsledigheten ble vendt til nedgang ved årsskiftet 1992-1993 (se kapittel 5.4), men ble også påvirket av omfanget og praktiseringen av ulike arbeidsmarkedstiltak.

I tillegg til de helt arbeidsledige mottar også delvis sysselsatte og en del deltakere på arbeidsmarkedskurs (AMO-kurs og praksisplass) dagpenger. De helt ledige og delvis sysselsatte utgjør likevel størsteparten av dagpengemottakerne. Av et gjennomsnitt på 60 700 dagpengemottakere i

1998 var 49 prosent helt arbeidsledige og 45 prosent delvis sysselsatte (Arbeidsdirektoratet 1998).

Flere får sykepenger i gode tider

Antallet personer med *sykepenger* gikk ned fra 1990 til 1993. Dette har for det første sammenheng med at det ble færre sysselsatte i denne perioden. For det andre gikk arbeidsledigheten opp, og det er gjerne slik at sykefraværet per sysselsatt går ned når arbeidsmarkedet forverres (Olsen og Mastekaasa 1997). Men det kan også ha hatt en betydning at det i disse årene ble gjennomført en kampanje for redusert sykefravær i regi av LO og NHO, og en særlig innsats i trygdeetaten for å følge opp sykmeldte.

Fra 1993 økte antallet sykepengemottakere igjen. Økningen henger blant annet sammen med økt antall sysselsatte. Men i tillegg økte antall sykepengedager per

Tabell 7.2. Antall personer med tidsbegrensede kontantytelser fra folketrygden.
31.12.1990-1998

	I alt	Syke- penger	Fødsels- penger ¹	Rehabi- literings- og attførings- penger	Over- gangs- stønad for enslige forsørgere	Dag- penger under arbeids- ledighet ²
1990	231 000	69 900	:	52 900	37 200	71 000
1991	234 500	53 400	:	60 400	41 700	79 000
1992	270 280	53 300	22 000	65 600	44 300	85 600
1993	261 600	49 800	25 400	63 100	46 000	77 300
1994	248 800	53 000	30 600	56 400	46 300	62 500
1995	238 400	56 600	31 200	49 200	46 300	55 100
1996	238 200	62 400	31 000	52 400	45 500	46 900
1997	243 800	70 800	31 300	54 000	45 000	42 700
1998	238 300	74 600	32 300	57 100	44 700	29 600

¹ Ikke inkludert menn. Før 1994 ble ikke statsansatte kvinner talt med. ² Bare helt ledige. I tillegg mottar en del delvis sysselsatte og deltakere på arbeidsmarkedskurs dagpenger.

Kilde: Rikstrygdeverket og Arbeidsdirektoratet.

sysselsatt. Én forklaring på dette kan være at folk med dårligere helsetilstand og dermed høyere sykefravær kommer inn i arbeid når det blir lettere å få arbeid.

Etter en sterk vekst i antall personer på *rehabiliterings- og attføringspenger* tidlig på 1990-tallet, sank antallet igjen til det i 1995 var lavere enn i 1990. Senere har antallet økt fra år til år. Økningen fra 1990 til 1993 har trolig sammenheng med en aktiv satsing på tiltak for å motvirke uønsket uførepensjonering, samtidig som det ble foretatt en innskjerping i kriteriene for tilståelse av uførepensjon. Nedgangen fra 1993 til 1994 må sees i sammenheng med at man fra 1993 bare kan få utbetalt rehabiliteringspenger i 52 uker.

Antallet mottakere av overgangs- stønad øker ikke lenger

Antallet *enslige forsørgere* med overgangs-
stønad økte i 1980-årene, fra 25 000 i
1981 til 37 000 i 1990. Fra 1993 har
tallet vært om lag konstant, og var 45 000
i 1998. De aller fleste er enslige mødre. I

1998 fikk bare 1 100 enslige fedre over-
gangsstønad (se tabellvedlegget, indika-
tor 7.9). Økningen i antallet stønads-
mottakere i løpet av 1980-årene og tidlig
1990-tall må sees i sammenheng med
endringene i giftermåls-, skilsmisse- og
familiemønsteret som er beskrevet i kapitel
1, endringer som bidrog til at antallet
enslige forsørgere økte sterkt (Dahl 1993,
NOU 1996:13). En hovedgrunn til at
økningen i antallet stønadmottakere ikke
fortsatte etter 1993, er at enslige forsør-
gere i større grad enn tidligere nå er
yrkesaktive og forsørger seg gjennom eget
arbeid (Kjeldstad 1999). Et annet forhold,
som sannsynligvis vil få større betydning i
årene som kommer, er endringer i stø-
nadsreglene for enslige forsørgere som
ble innført fra 1. januar 1998. Denne
endringen innebærer dels en nedkorting
av stønadsperioden, dels et vilkår om
aktivitet (aktiv arbeidssøking, deltidsar-
beid eller utdanning) for å motta stønad.

Overgangsstønaden avkortet mot arbeids-
inntekten. I 1990 ble disse reglene end-
ret, slik at man kunne beholde en større

del av overgangsstønaden når man hadde arbeidsinntekt ved siden av. Regelendringene i 1998 bidrog også til en heving av fribeløpet. Dette har trolig vært medvirkende årsaker til at flere enslige forsørgerer nå kombinerer overgangsstønaden med arbeidsinntekt. I 1998 mottok 51 prosent redusert overgangsstønad fordi de hadde arbeidsinntekt ved siden av, mot 16 prosent i 1989.

Mange kvinner, og stadig flere menn, mottar fødselspenger

Gjennom 1980-årene ble det stadig flere fødende kvinner som mottok *fødselspenger*, i 1980 hver andre (52 prosent), i 1990 tre av fire (73 prosent). Siden 1990 har andelen holdt seg på samme nivå. Vilkåret for å få fødselspenger er at den fødende kvinnen har vært yrkesaktiv. Økningen i *andelen* fødende kvinner som mottar fødselspenger, henger derfor nært sammen med den økte yrkesaktiviteten blant kvinner med små barn (se kapittel 5.1). Men økningen i *antallet* personer som på et gitt tidspunkt mottar fødselspenger, har også sammenheng med økningen i lengden av den betalte fødselspermisjonen fra 18 uker i 1977 til dagens 42 uker med full lønn eller 52 uker med redusert lønn. I perioden 1992-1998 økte antall fødselspengemottakere per 31.12. fra ca. 22 000 til ca. 32 000 (se tabell 7.2), til tross for at andelen av de fødende kvinnene som mottar fødselspenger, har ligget relativt fast (se tabellvedlegget, indikator 7.12), og til tross for at antallet barnefødsler heller ikke har økt på 1990-tallet (se tabellvedlegget, indikator 1.4).

Faren har helt siden 1977 kunnet være hjemme med barnet i stedet for moren i en del av permisjonstiden, men først med innføringen av "fedrekvoten" i 1993, da 4 av 42 uker ble forbeholdt faren, kom fedrene på banen for alvor. Mens knapt 1 000 fedre mottok fødselspenger i 1992,

var antallet økt til 31 000 i 1998 (se tabellvedlegget, indikator 7.13). Samtidig økte antall fedre som tok mer enn de obligatoriske fire ukene med foreldrepermisjon fra 1 600 i 1994 til 4 300 i 1998 (Rikstrygdeverket 1998).

Den firedelen av kvinnene som i 1998 ikke mottok fødselspenger for yrkesaktive, mottok i stedet en *engangsstønad* ved fødsel på 32 138 kroner. Ti år tidligere var den bare på 4 000 kroner. I løpet av disse ti årene har engangsstønaden blitt fem-/seksdoblet målt i faste priser, det vil si når vi tar hensyn til prisstigningen. Men de som har permisjon fra et arbeid, mottar fødselspenger, og får betydelig mer: I 1998 ble det utbetalt i gjennomsnitt om lag 140 000 kroner per fødselspengetilfelle. (St.meld. nr. 3)

7.3. Økonomisk sosialhjelp

Nedgang i sosialhjelpsutbetalingene fra midten av 1990-tallet

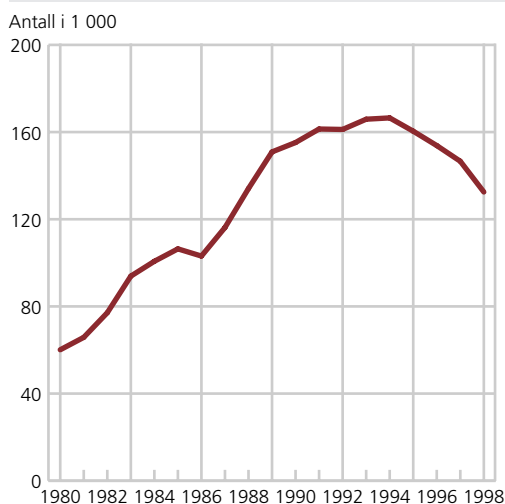
Den sterke veksten i utgiftene til økonomisk sosialhjelp på 1980-tallet ble fulgt av en utflating i første halvdel av 1990-tallet. Fra 1980 til 1990 ble sosialhjelpsutgiftene sjudoblet, målt i faste priser. Fra 1990 til 1995 økte utgiftene med 10 prosent. Deretter ble veksten snudd til nedgang, fra 1996 til 1998 gikk utbetalingene til sosialhjelp ned med 13 prosent. I 1998 lå utbetalingene på om lag 3,7 milliarder kroner, som er det laveste utgiftsnivået til sosialhjelp siden 1988. Dette utgjør i underkant av 3 prosent av alle offentlige kontantytelser til husholdningene.

Økningen i sosialhjelpsutbetalingene på 1980-tallet var både et resultat av at det ble flere klienter, at stønadsperiodene ble lengre og at den enkelte sosialhjelpsmottaker i gjennomsnitt fikk mer utbetalt i månedlig stønad. Antallet sosialhjelps-

mottakere økte fra om lag 103 000 i 1986 til om lag 155 000 i 1990. Det foreløpige toppåret kom i 1994 da nesten 167 000 personer mottok sosialhjelp. Fra og med 1995 har det imidlertid vært en stabil nedgang i tallet på sosialhjelpsmottakere. I 1998 var det om lag 133 500 sosialhjelpsmottakere, noe som utgjør en nedgang på om lag 14 000 personer, eller 10 prosent, fra året før. Dette er det laveste antall sosialhjelpsmottakere siden 1987 (se figur 7.8 og indikator 7.14). Teller vi sammen sosialhjelpsmottakerne og personene de forsørget, var dette i 1998 om lag 214 600 personer. 63 300 av disse var barn under 18 år. Da var litt under 5 prosent av hele befolkningen, direkte eller indirekte, mottakere av sosialhjelp.

Gjennomsnittlig stønadstid steg først utover 1990-tallet, fra 1991 til 1996 gikk stønadstiden opp fra 5,0 til 5,3 måneder.

Figur 7.8. Antall sosialhjelpsmottakere¹. 1980-1998

¹ Før 1986: Sosialhjelpstilfeller. Personer som mottok sosialhjelp i flere kommuner ble da talt med flere ganger. Med den gamle tellemåten ville det vært 7 900 flere sosialhjelpsmottakere (sosialhjelpstilfeller) i 1986.

Kilde: Sosialhjelpsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Etter 1996 har den gjennomsnittlige stønadstiden gått ned, i 1998 var den igjen nede på 5,0 måneder. I 1998 mottok én av ti sosialhjelpsmottakere sosialhjelp gjennom hele året, mens vel fire av ti (38 prosent) mottok sosialhjelp i seks måneder eller mer (se vedleggstabellen, indikator 7.16).

Mange unge og flyktninger mottar sosialhjelp

Det var spesielt blant ungdom at andelen sosialhjelpsmottakere økte. I 1980 mottok i underkant av 4 prosent av alle 20-24-åringene økonomisk sosialhjelp, i 1993 nesten 11 prosent. Deretter snudde vekslen og i 1998 var andelen nede i under 8 prosent (se vedleggstabellen, indikator 7.17). Det er store forskjeller i andelen sosialhjelpsmottakere blant ulike familietyper. I 1997 mottok 11 prosent av alle enslige uten hjemmeboende barn sosialhjelp, og 13 prosent av alle enslige forsørgere. Blant par med barn var bare 3 prosent sosialhjelpsmottakere.

Mange som har kommet til Norge som flyktninger, er blitt sosialhjelpsmottakere. Sosialhjelp er blitt brukt både til å dekke flyktningenes utgifter med å etablere seg i kommunene, og til å sikre dem som mangler andre inntekts- eller forsørgelsesmuligheter et rimelig utkomme. I 1996 mottok seks av ti personer som hadde kommet til Norge som flyktninger, sosialhjelp (forsørgede ektefeller og barn medregnet). Flyktningene mottar sosialhjelp i en lengre periode enn andre sosialhjelpsmottakere. To av tre flyktninger mottok i 1996 sosialhjelp i seks måneder eller mer, sammenlignet med én av tre blant andre sosialhjelpsmottakere. Flyktningfamilier som får sosialhjelp, mottar i gjennomsnitt høyere sosialhjelpsytelser enn norske familier. Likevel har flyktningfamiliene som mottar sosialhjelp, i gjennomsnitt noe lavere disponibel inntekt

per forbruksenhet enn norske familier som mottar sosialhjelp (Lofthus og Os-munddalen 1997) (se ramme 6.2 om inntektsbegrepet og ramme 6.3 om ekvi-valensskalaer og forbruksenheter).

Færre kombinerer arbeid og sosialhjelp

Gjennom 1980-tallet, fram til den økonomiske lavkonjunkturen og den økende arbeidsledigheten begynte å gjøre seg gjeldende (1988), var rundt én av fire sosialhjelpsmottakere i arbeid. I løpet av perioden 1988-1993 ble denne andelen redusert til 12-13 prosent, og har siden ligget på omtrent dette nivået. Fra 1987 til 1995 økte andelen arbeidsledige sosialhjelpsmottakere fra 30 til 47 prosent av alle sosialhjelpsmottakere. Økningen i antall sosialhjelpsmottakere i denne perioden har derfor klar sammenheng med problemene på arbeidsmarkedet.

Den høye andelen sosialhjelpsmottakere blant ungdom og flyktninger har trolig sammenheng med at nettopp disse gruppene fikk økende problemer på arbeidsmarkedet i løpet av de siste årene på 1980-tallet og et stykke inn på 1990-tallet (se kapittel 5.4). I samsvar med nedgangen i arbeidsledigheten på midten av 1990-tallet har andelen arbeidsledige av sosialhjelpsmottakerne gått noe ned igjen. I 1998 var 38 prosent av alle mottakerne arbeidsledige. Dette kan tyde på at flere sosialhjelpsmottakere har blitt selvforsørget ved å delta på arbeidsmarkedet i denne perioden.

Mange kombinerer sosialhjelp med andre trygdeytelser

For 60 prosent av alle arbeidsledige sosialhjelpsmottakere var sosialhjelpen deres viktigste inntektskilde i 1998. Flertallet av disse er trolig arbeidsledige uten rett til dagpenger under arbeidsledighet (se kapittel 7.2 og ramme 7.2).

Men også blant arbeidsledige som mottar dagpenger, er det en del som i tillegg får sosialhjelp. I 1997 gjaldt dette 16 prosent av alle husholdninger som mottok dagpenger.

Også andre grupper supplerer ytelser fra folketrygden med sosialhjelp, men andelen sosialhjelpsmottakere varierer sterkt fra gruppe til gruppe. 1 prosent av husholdningene som hadde alderspensjon mottok sosialhjelp i 1997, det vil si godt under gjennomsnittet for alle husholdninger (7 prosent). I andre grupper av stønadsmottakere var andelen sosialhjelpsmottakere imidlertid godt over gjennomsnittet, i 1997 hadde 10 prosent av husholdningene med uførepensjon også sosialhjelp. Gruppen der flest kombinerer sosialhjelp med annen trygd finner vi blant enslige forsørgere med overgangsstønad. I 1998 mottok 20 prosent av alle enslige forsørgere med overgangsstønad sosialhjelp.

Synkende inntektsnivå for sosialhjelpshusholdninger

For husholdninger som mottar sosialhjelp har den gjennomsnittlige samlede inntekten (inntekt før skatt) gått ned på 1990-tallet. I 1991 hadde denne type husholdninger 204 200 kroner i samlet inntekt, mens dette var redusert til 198 200 kroner i 1997. Dette utgjør en inntektsreduksjon på 3 prosent. Nedgangen i samlet inntekt har likevel flatet ut etter å ha vært særlig sterk på slutten av 1980-tallet. Den samlede inntekten for sosialhjelpshusholdninger gikk ned med 18 prosent fra 1987 til 1991. Ser vi på tiårsperioden fra 1987 til 1997 under ett, har sosialhjelpshusholdninger hatt en samlet inntektsreduksjon på hele 21 prosent. Det er særlig nedgang i yrkesinntekten til sosialhjelpshusholdningene som har bidratt til gjennomsnittlig inntektsreduksjon. Mens sosialhjelpshusholdninger i gjennomsnitt

hadde 146 900 kroner i yrkesinntekt i 1987, var dette redusert til 97 600 kroner i 1997.

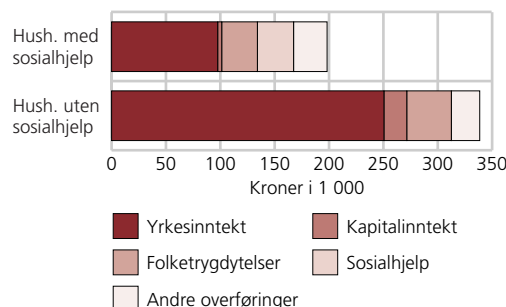
For både sosialhjelpshusholdninger og husholdninger som ikke mottok sosialhjelp, gjelder at størrelsen på husholdningen har blitt noe redusert i løpet av perioden. Dette kan være en medvirkende årsak til nedgangen i den samlede inntekten for sosialhjelpshusholdninger.

For husholdninger som ikke mottok sosialhjelp, var gjennomsnittlig samlet inntekt før skatt 331 400 kroner i 1987. Etter å ha gått ned til 316 700 kroner i 1991, steg den til 338 500 kroner i 1997. I samme tiårsperiode har følgelig disse husholdningene hatt en inntektsøkning på 2 prosent.

Sosialhjelp – en stadig viktigere inntektskilde

For husholdninger som mottar sosialhjelp har denne inntekten utgjort en stadig voksende andel av den samlede inntekten utover 1990-tallet. Mens sosialhjelp utgjorde 9 prosent av samlet inntekt før skatt i 1987, var dette steget til 13 prosent i 1991 og 17 prosent i 1997. I 1997 mottok hver husholdning med sosialhjelp 33 300 kroner fra sosialkontoret. Fra folketrygden mottok de samme husholdningene i gjennomsnitt 32 800 kroner eller 17 prosent av samlet inntekt. Sammen med andre former for overføringer som for eksempel barnetrygd, bostøtte, stipend, grunn- og hjelpestønad utgjorde sosialhjelp og trygd nesten halvparten av samlet inntekt (49 prosent) for husholdninger med sosialhjelp. Mens offentlige overføringer har utgjort en stigende andel av samlet inntekt på 1990-tallet for disse husholdningene, har inntektsandelen fra lønns- og næringsinntekter sunket med 10 prosent over en tiårsperiode, fra 59 prosent i 1987 til 49 pro-

Figur 7.9. Inntektssammensetning for husholdninger med og uten sosialhjelp. 1997. Kroner

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1997, Statistisk sentralbyrå.

sent i 1997. Andelen sosialhjelpsmottakere som oppgir å ha sosialhjelp som viktigste inntektskilde, har samtidig steget fra 27 prosent i 1987 til 46 prosent i 1998.

For husholdninger som *ikke* mottok sosialhjelp, utgjorde overføringene i 1997 i gjennomsnitt én femdel (20 prosent) og lønns- og næringsinntekt tre firedeler (74 prosent) av samlet inntekt.

Husholdningene som i 1997 mottok sosialhjelp, hadde *før* sosialhjelpsutbetalinger under halvparten så høy gjennomsnittlig inntekt etter skatt per forbruksenhet (48 prosent) som husholdninger uten sosialhjelp. Tar vi med sosialhjelpen, stiger inntektsnivået blant husholdninger med sosialhjelp til to tredeler (68 prosent) av inntektsnivået til husholdningene uten sosialhjelp.

Sosialhjelp gir et viktig tilskudd til familieinntekten for mange lavinntektsfamilier, og stønaden virker utjevne på inntektsforskjellene mellom familiene. Blant familier som mottok sosialhjelp i 1995, hadde fire av ti familier en disponibel inntekt per forbruksenhet *før* tildeling av sosialhjelp som lå under folketrygdens

minsteytelse til enslige. Etter tildeling av sosialhjelp var denne andelen redusert til to av ti familier (Lofthus og Osmunddalen 1997).

Store variasjoner i stønadsnivået

Tildeling og utmåling av stønad til livsopphold skal skje etter prinsippet om individuell behovsprøving i hvert enkelt tilfelle. Det er ikke utarbeidet veiledende statlige satser for nivået på stønaden, men den enkelte kommune står fritt til å legge egne veiledende satser til grunn for fastsettelse av nivået på ytelsen. De kommunale normene varierer imidlertid fra kommune til kommune, og vil heller ikke frita saksbehandlerne fra å utøve individuelt skjønn ved tilståelse av ytelser.

Dette åpner for variasjoner i stønadsnivået både innad i den enkelte kommune og mellom kommuner. Mens det vil være rimelig at klienter som har ulike behov også mottar ulike ytelser, vil det oppleves som urimelig om klienter med tilsynelatende like behov mottar ulike ytelser fordi de bor i forskjellige kommuner. Dette ville bryte med prinsippet om *likebehandling*, som sier at like saker skal behandles likt med hensyn til tildeling av økonomiske ytelser.

Ved å sammenligne den utbetalte stønaden til mottakere som tilsynelatende har like behov, viser det seg at ytelsesnivået varierer både innad i den enkelte kommune og mellom kommuner (Osmunddalen 1999). For enslige mottakere som hadde sosialhjelp som eneste inntektskilde og mottok stønad gjennom hele året i 1996, varierte de månedlige utbetalingene med nær 1 300 kroner på landsbasis. Dette tilsvarte en årlig variasjon på 15 100 kroner. For denne gruppen stønadsmottakere var middelverdien (medianen) for årsinntekt samme året 50 400 kroner. Dermed utgjorde forskjellene i ytelsesnivå for antatt like tilfeller så mye som 30

prosent av årsinntekten. Forskjellene blir betydelige sett i forhold til inntektsnivået for denne gruppen klienter.

Variasjonene i ytelsesnivå for klienter med tilsynelatende like behov ser ikke ut til å ha sammenheng med kommunenes økonomiske ressurser. Årsakene til variasjoner som ikke kan forklares etter å ha tatt hensyn til relevante behovsforskjeller, kan derfor være at det eksisterer forskjeller i behov som ikke har vært mulig å måle for andre enn saksbehandleren, eller at det har skjedd en forskjellsbehandling som må tilbakeføres til selve utformingen av stønadsordningen. Når skjønnsutøvelsen ved utmåling av stønad er overlatt til den enkelte saksbehandler, og saksbehandlere i ulike kommuner har ulike veiledende satser å forholde seg til, gir dette rom for vilkårlige og inkonsistente vedtak.

Litteratur

Arbeidsdirektoratet (1998): Månedsstatis-tikk om arbeidsmarkedet, 12/98.

Dahl, Grete (1993): "Enslige forsørgere" i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.

Kjeldstad, Randi (1999): Lone Parents and the "Work Line": Changing Welfare Schemes and Changing Labour Market, Documents 1999/22, Statistics Norway.

Lofthus, Eivind og Åne Osmunddalen (1997): Innvandrere og sosialhjelp: Får mer fordi de trenger mer? *Samfunnspeilet* 1997, 3, Statistisk sentralbyrå, 2-9.

NOU (1996:13): *Offentlige overføringer til barnefamilier*, Barne- og familiedepartementet, Oslo: Akademika.

Olsen, Karen M. og Arne Mastekaasa (1997): *Forskning om sykefravær*, Rapport

97:3, Institutt for samfunnsforskning, Oslo.

Osmunddalen, Åne (1999): *Kommunal variasjon i sosialhjelpsnivå*, Notat 99/34, Statistisk sentralbyrå.

St.meld. nr. 39 (1991-92): *Attføringsmeldingen*, Arbeids- og administrasjonsdepartementet.

St.meld. nr. 35 (1994-95): *Velferdsmeldingen*, Sosial- og helsedepartementet.

St.meld. nr. 3 (1998-99): *Statsrekskapen medrekna folketrygda for 1998*.

St.meld. nr. 50 (1998-99): *Utjamningsmeldinga*, Sosial- og helsedepartementet.

St.prp. nr. 1 (1997-98): Folketrygden.

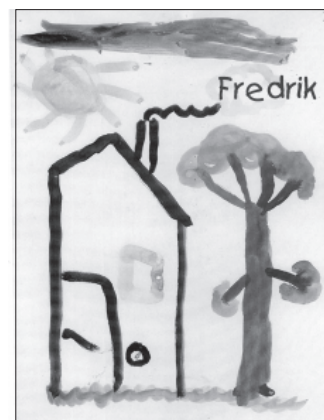
Rikstrygdeverket (1998): Trygdestatistisk årbok. 1998.

Statistisk sentralbyrå (1996): *Selvangivelsesstatistikk 1996*, Norges offisielle statistikk.

Statistisk sentralbyrå (1999): *Økonomisk utsyn over året 1998. Økonomiske analyser 99/1*.

Arne S. Andersen

8. Boforhold

Deregulering av boligmarkedet

I de første tiårene etter krigen var boligpolitikken en sentral del av velferdspolitikken. Staten tok et klart ansvar for boligbyggingen. En bolig til alle, med rimelig standard og til rimelig pris, var en viktig målsetting. Boligpolitikken var også preget av en utjevningstankegang. Det ble satt i verk en rekke tiltak og skapt institusjoner som helt til i dag har vært av betydning for iverksettingen av en slik politikk.

På begynnelsen av 1980-tallet ble det gjennomført en rekke dereguleringstiltak som av mange blir sett på som "et vendepunkt i norsk boligpolitikk" (Ås 1996). Det er neppe heller tvil om at virkemidlene som tidligere ble brukt i boligpolitikken var sterkere enn de som er i bruk i dag, og at boligpolitikken nå er en mindre sentral del av velferdspolitikken. Markedet er også mer i balanse i dag enn i de første tiårene etter krigen, selv om det er betydelige variasjoner, både regionalt og mellom eie- og leiemarkedet. Med visse unntak har alle befolkningsgrupper tilgang til en bolig med rimelig standard. Det synes nå som om boligpolitikken i liten grad blir sett som en del av fordelings- eller utjevningspolitikken.

8.1. Boligmarked

Lav boligbygging på 1990-tallet

Vi har ikke noe nøyaktig tall for antallet boliger i Norge. Antar vi at det er én bolig for hver husholdning, skulle dette tilsa at det er i underkant av 2 millioner boliger. Det vil imidlertid til enhver tid være en del boliger som står tomme, og det vil være enkelte husholdninger som bruker flere boliger.

Boligmasse blir først og fremst fornyet gjennom boligbygging. I løpet av 1990-tallet vil det bli bygget om lag 200 000 boliger. Dette er under halvparten av boligbyggingen på 1970-tallet (412 000 boliger) og også langt lavere enn byggingen på 1980-tallet (313 000 boliger). Med unntak av de første par årene ble det på 1990-tallet bygget mindre enn 20 000 boliger i året. I 1998 ble det igjen så vidt bygget over 20 000 boliger.

Den eksisterende boligmassen endres forholdsvis langsomt som et resultat av boligbygging. Knappt én av fem bebodde boliger i 1997 var bygget før 2. verdenskrig. Bare en firedel var bygget etter 1980. Boligmassen påvirkes også av riving, bruksendring og av sammenslåing av leiligheter. Vi har ikke statistikk som

gir god oversikt over slike endringer. Heller ikke for ombygging, tilbygging og rehabilitering, som påvirker kvaliteten på boligmassen.

Økende mobilitet på boligmarkedet

Boligmarkedet påvirkes av demografiske endringer. Husholdninger etableres, vokser, oppløses, splittes/oppdeles, og husholdninger flytter. Denne stadige omfordeling av befolkningen på boligene påvirker fordelingen av boforhold i den norske befolkning.

Bevegelsene på boligmarkedet er betydelige. I 1995 hadde om lag 15 prosent av voksne personer flyttet inn i sin nåværende bolig i løpet av det siste året. Blant unge i alderen 16-24 år hadde knapt 30 prosent flyttet inn siste året. Om lag en av tre husholdninger hadde flyttet inn i boligen i løpet av de siste fem årene og om lag halvparten i løpet av de siste ti årene.

Andelen husholdninger med under seks års botid var i 1997 over 40 prosent. Det viser at det i de seneste årene har vært stor bevegelse på boligmarkedet. Også i 1991 var det særlig mange som var flyttet inn de siste fem årene, vel 40 prosent. Det skyldes at siste halvdel av 1980-tallet var en periode med stor mobilitet på boligmarkedet. Andelen husholdninger med botid under seks år var i 1995 lavest de ti siste årene, 34 prosent. Dette skyldtes liten omsetning på boligmarkedet på begynnelsen av 1990-tallet, da ca. 30 000 boligeiendommer ble omsatt i fritt salg. Etter 1992 steg tallet hurtig fram til 1995. Det var i 1997 omsatt 53 000 boligeiendommer (statistikk for omsetning av fast eiendom).

Et turbulent tiår på boligmarkedet

Markedet for eide boliger er det klart største. Regner en med boliger i andels- og aksjeselskaper utgjør eide boliger om lag 75 prosent av alle boliger. Botiden i leide boliger er betydelig kortere enn i eide boliger. "Omløpshastigheten" er større, derfor vil leide boliger utgjøre en større del av "boligomsetningen" enn deres andel av boligene skulle tilsi.

Boligmarkedet for eide boliger påvirkes naturligvis sterkt av prisutviklingen. Etter en sterk stigning fra midten av 1980-tallet, begynte prisen på boliger å falle sterkt fra 1988. Fra 1988 til 1993 falt prisen med 33 prosent (i faste kroner), og i 1993 lå den 29 prosent under nivået i 1980 (Barlindhaug 1996). I 1993 begynte renten på boliglån å falle, og vesentlig som en følge av dette begynte boligprisene igjen å stige. Fra 1993 til 1998 steg prisene på selveide boliger med 57 prosent. Borettslagsleiligheter steg i samme periode med 83 prosent. Slike sterke prissvingninger har store konsekvenser både for husholdningene og for aktiviteten på boligmarkedet.

Det sterke prisfallet på boliger etter 1988, etter en tilsvarende sterk prisoppgang, var særlig uheldig. Det førte til et sterkt fall i egenkapitalen, og for husholdninger som hadde kjøpt bolig til høy pris og med høy belåning innebar det at egenkapitalen i mange tilfeller gikk tapt eller til og med ble negativ (boliglånet var større enn verdien av boligen). Sammen med sviktende arbeidsmarked og dermed sviktende inntekter, var dette en viktig del av bakgrunnen for "gjeldskrisen" på slutten av 1980-tallet. Men også for husholdninger som opplevde noe mindre dramatiske konsekvenser av fallet i boligpriser, førte prisfallet til at det ble lite attraktivt å selge bolig, og omsetningen av bruktboliger gikk ned. Fallet i prisen på bruktboli-

ger, som på det laveste lå langt under prisen på nybygde boliger, var også en viktig grunn til at boligbyggingen sank (Barlindhaug 1996). Etter rentefallet begynte boligprisene igjen å stige fra 2. kvartal 1993, og omsetningen av bruktboliger økte.

Økende privat utleiemarked

En konsekvens av boligprisfallet i 1988 og stigende boligpriser fra 1993 synes også å være en betydelig økning i det private utleiemarkedet. De i utgangspunktet lave bruktboligprisene, og etter hvert utsikten til økte priser, førte antakelig til at mange valgte å sitte med en ekstra bolig i påvente av et mer gunstig salg. I 1997 eide 8 prosent av husholdningene én ekstrabolig, 2 prosent eide to eller flere ekstraboliger. Dette var en liten økning fra 1988, da 8 prosent av husholdningene eide ekstrabolig. I 1995 utgjorde utleie av sokkelboliger og ekstraboliger om lag to tredeler av det totale antallet leieboliger. Fra 1988 til 1995 økte antallet leieboliger med 100 000 til 400 000. Nesten halvparten av denne veksten kan tilbakeføres til økt

utleie av private ekstraboliger, det vil si fra private husholdninger som eier mer enn én bolig. Resten av veksten skyldes utleie av sokkelboliger. Veksten fant altså da først og fremst sted gjennom en bedre utnyttelse av den eksisterende småhusmassen (Nordvik 1996). Denne situasjonen var trolig ganske konjunkturbestemt, og hadde sammenheng med det sterke prisfallet på boliger, som gjorde det lite fristende å selge, og med den begynnende prisoppgangen helt på slutten av perioden. I og med at profesjonell utleie er svært begrenset (anslått til ca. 40 000 boliger i 1995 (Nordvik 1996) kan en kanskje si at leiemarkedet er ganske ustabil.

I perioden 1995-1997 økte leiemarkedet fortsatt litt, om enn mindre enn i perioden 1988-1995. Det er først og fremst sosial og profesjonell utleie som har økt. I noen grad synes økningen å ha skjedd på bekostning av offentlig eide personalboliger, men økningen har skjedd samtidig med en svak nedgang i privat utleie. Sosial og profesjonell utleie har dermed økt sin andel av leiemarkedet fra under 25 til 30 prosent.

Tabell 8.1. Sammensetningen av leieboligmarkedet. 1981-1997. 1 000 boliger

	1981	1988	1995	1997
I alt.....	359	307	418	434
Sokkelbolig.....	54	45	109	108
Ekstrabolig inne i annen bolig.....	16	13	14	36
Annen ekstrabolig eid av private husholdninger.....	116	116	163	137
Privateid personalbolig.....	35	14	11	6
Offentlig eid personalbolig.....	16	17	22	8
Sosial utleie.....	42	51	56	69
Profesjonell utleie.....	67	45	41	63
Annet.....	4	6	1	7

Kilde: Boforholdsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Flere unge på leiemarkedet

Statistikken viser et dramatisk fall i andelen eiere blant unge enslige i alderen 16-24 år. Dette skyldes i betydelig grad endringer i hvordan husholdninger er registrert (Andersen 1998). Etter 1995 tilhørte personer, også studenter, husholdningen der de faktisk var bosatt, mens de tidligere tilhørte husholdningen der de var registrert bosatt. Men selv når en så langt det er mulig tar hensyn til disse endringene i registreringsmåten, er det en nedgang i eierandel blant unge. Eierandelen blant unge i alderen 16-29 år som ikke bor hos foreldrene, gikk ned fra 52 prosent i 1987 til 40 prosent i 1997.

Blant de unge som er mer etablert, både med hensyn til arbeid og familie, det vil si par der én eller begge er sysselsatt, har andelen eiere ikke gått ned i tiårsperioden. Det er blant de mindre etablerte at andelen har gått ned, fra 38 prosent i 1987 til 22 prosent i 1997. Samtidig har andelen etablerte blant de unge gått ned fra 68 til 47 prosent i samme periode. Det er altså senere etablering blant unge som er en vesentlig del av forklaringen på nedgangen i andelen eiere.

Et nærliggende spørsmål er hvilken rolle prisøkningen på boligmarkedet fra midten av 1990-tallet har spilt. Konklusjonen fra en analyse av utviklingen i perioden 1987-1997 er at det er lite som tyder på at prisveksten har skremt unge fra å etablere seg med egen bolig (Andersen 1998). Det er imidlertid viktig å ta det forbehold at konklusjonen gjelder hele landet, den gjelder ikke nødvendigvis i de store byene der boligprisene er høyest. Det ser heller ikke ut til at prisveksten har ført til at unge skaffer seg mindre boliger. Det gjennomsnittlige boligarealet per person har ikke gått ned blant unge i løpet av disse ti årene, verken for eiere eller leiere.

Dyrere for leieboere

Konsekvensen av redusert eierandel blant ungdom er en betydelig økning av unge leietakere på boligmarkedet. Tallet på unge leiere synes å ha økt mer enn antallet leiere totalt. Dette kan bety at det er blitt større press på leiemarkedet, et leiemarked som stort sett er preget av privat utleie og som antakelig er sterkt prisfølsomt. Husleiene for leieboere totalt viser en sterk økning de siste ti årene, i motsetning til utviklingen i boligutgiftene for alle husholdninger. Mens disse i faste priser ble redusert med nesten 5 prosent fra 1987 til 1997 økte husleiene for leieboere med 47 prosent.

8.2. Hvordan bor vi?

Bolig er kanskje det materielle godet som er høyest prioritert i Norge. Mer enn en femdel av vårt forbruk går til bolig (se kapittel 6.5). I tillegg kommer det vi bruker på utstyr i boligen og til innredning av denne. Alene til møbler og gulvtepper og til komfyrer, kjøleskap og annet elektrisk utstyr gikk ca. 4 prosent av det totale forbruket. Bare utgiftene til reiser og transport, herunder kjøp og drift av bil, kan konkurrere med bolig på utgiftsbudsjettet. Vi bruker nær dobbelt så mye til bolig som til mat.

I takt med den sterke utviklingen i boligstandard er bygningsmessig og sanitær standard blitt mindre viktige faktorer i boligmarkedet. Andre kvaliteter ved boligen, herunder bomiljø og beliggenhet, er blitt viktigere.

Vi bygger fortsatt flest familieboliger ...

Det store flertall av norske husholdninger bor i småhus. I 1997 gjaldt det om lag 80 prosent. Dette er vanligere enn i andre nordiske land. Under 20 prosent av husholdningene bor i blokker, bygårder, forretningsbygg o.l. Den vanligste hustypen er frittliggende enebolig, som bebos av halvparten av husholdningene (i dette inngår ikke de 8 prosent som bor i våningshus). Andelen husholdninger i enebolig økte fra vel 40 prosent i 1980. Økningen skjedde på 1980-tallet, og den skjedde til tross for at flere bor i de store byene der andelen eneboliger er lavest. Andelen husholdninger som bor i småhus har holdt seg forholdsvis konstant de siste tiårene, men økte litt på begynnelsen av 1980-tallet. En klart større andel av småhusene er nå frittliggende eneboliger.

Ikke bare antall nybygde boliger, men også sammensetningen endret seg på

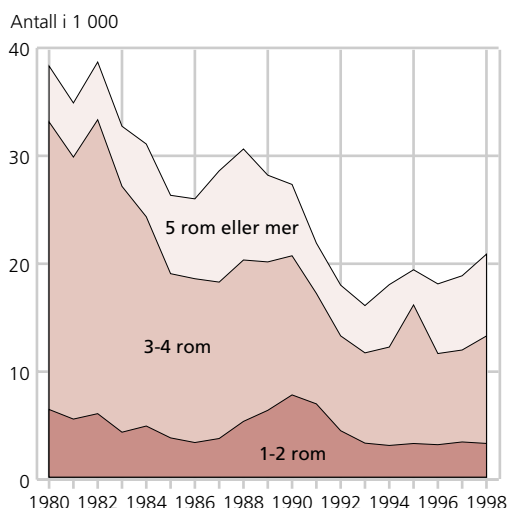
enkelte områder dramatisk. Særlig andelen av de nybygde boliger som var eneboliger har variert. Andelen eneboliger økte på begynnelsen av 1980-tallet, og utgjorde på midten av tiåret vel 60 prosent av alle boliger som ble bygget, men falt deretter kraftig til rundt 35 prosent på 1990-tallet.

I 1995 ønsket 63 prosent av husholdningene å bo i enebolig, altså litt flere enn de som faktisk bodde i enebolig (boforholdsundersøkelsene).

... mens det er antallet enpersonhusholdninger som øker

Det er nødvendig å se både boligbyggingen og de langt tregere endringene i boligmassen i forhold til de betydelige endringene i husholdningsstrukturen, først og fremst en sterk økning i andelen aleneboende (se kapittel 1.6). I boligbyggingen har boliger for større familier lenge vært dominerende, kanskje med unntak av første halvpart av 1990-tallet.

Figur 8.1. Fullførte boliger, etter antall rom. 1980-1998

Kilde: Byggearealstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Boliger for større familier utgjør da også det store flertall av boligene. Dette samsvarer dårlig med den sterke økningen i antallet aleneboende.

Det er særlig blant middelaldrende og eldre par uten barn at det er blitt flere som bor i store boliger (fem rom eller mer) de siste ti årene. Det har også vært en viss økning blant par med barn og blant middelaldrende og eldre enslige. Små boliger med ett-to rom er først og fremst vanlig blant yngre enslige (under 45 år). Om lag 50 prosent av dem bor i små boliger. Men også blant yngre par uten barn og middelaldrende og eldre enslige gjelder det en del (20-30 prosent). Andelen i små boliger har gått ned blant middelaldrende enslige, noe mindre blant eldre enslige. Yngre enslige bor derimot oftere i små boliger. De små boligene er nå i betydelig grad overtatt av yngre. Yngre enslige og yngre par uten barn bor i vel 60 prosent av de små boligene. Økningen i store boliger har først og fremst kommet parfamiene til gode (med unntak av yngre par uten barn). Men også middelaldrende og eldre enslige har dratt nytte av dette, både ved at det er færre med små boliger, og at det også har blitt flere med store boliger.

Nybygde boliger blir stadig større

Nordmenn bor i store boliger. Gjennomsnittlig nettoareal (boligens areal, regnet innvendig og bare medregnet beboelsesrom, ikke boder) økte fra 107 m² i 1988 til 115 m² i 1997 (forbruksundersøkelsene). Samtidig er husholdningene blitt mindre. Nettoarealet per person har derfor økt enda mer, fra 36 m² per person i 1980 til 44 m² i 1988 og 51 m² per person i 1997, en økning på mer enn 40 prosent. Første halvdel av 1990-tallet økte nettoarealet per person svært lite.

Nybyggingen har altså ført til vekst i boarealet. Nybygde boliger har i hele perioden vært større enn gjennomsnittet. Størrelsen av nybygde boliger økte sterkt i første halvdel av 1980-årene, og nådde en topp på 188 m² per bolig i 1987. Samtidig var det en høy andel eneboliger blant de nybygde boligene. Da boligkrisen satte inn på slutten av 1980-tallet og antallet nybygde boliger, og særlig antallet nybygde eneboliger, gikk ned, avtok størrelsen på nybygde boliger. I 1992 var gjennomsnittet bare 131 m². Etter 1994 har størrelsen igjen økt og var i 1998 157 m².

På 1980- og 1990-tallet har boligstørrelse, både regnet som gjennomsnittlig boligflate og som andel med store boliger (fem rom eller mer), økt for så godt som alle typer husholdninger med unntak av enslige forsørgere. Økningen i andelen med store boliger (fem rom eller mer) var særlig stor blant middelaldrende par uten barn (Ås 1996).

Stadig flere bor romslig, men trangboddheten går ikke ned

Romslighet og trangboddhet er viktige kjennetegn ved personers og husholdningers boligstandard (se ramme 8.1). Det karakteriserer ikke direkte boligen, men forholdet mellom boligens størrelse og

8.1. Mål for romslighet

Trangbodde er aleneboende med ett rom, eller flerpersonhusholdninger med flere personer enn rom. Kjøkken, bad, entre o.l. regnes da ikke som rom.

Personer som bor svært romslig, er aleneboende med tre eller flere rom eller flerpersonhusholdninger med dobbelt så mange rom som personer.

Målene for romslighet er beregnet for personer i alderen 16-79 år hvis ikke annet er nevnt.

husholdningen. Endringene som er beskrevet i avsnittet foran, har ført til at andelen personer som bor trangt, har blitt halvert, fra 16 prosent i 1980 til 7 prosent i 1997. Reduksjonen skjedde i det alt vesentlige i løpet av første halvdel av 1980-tallet. Etter 1987 har trangboddheten endret seg lite.

Derimot har andelen som bor svært romslig, økt forholdsvis jevnt gjennom hele perioden. I 1980 bodde 26 prosent av alle personer svært romslig, i 1997 gjaldt det 42 prosent. Mens andelen som bodde svært romslig økte i takt med nedgangen i andelen trangbodde fram til 1987, har den deretter økt uten noen tilsvarende nedgang i trangboddhet. Det har altså blitt større forskjeller i romslighet etter 1987.

Trangboddhet er antakelig for de fleste noe som er knyttet til etableringsfasen. I tillegg til yngre enslige er det småbarnsfamiliene som i særlig grad bor trangt. I 1997 bodde ennå 18 prosent av voksne i småbarnsfamilier trangt (i 1980 var andelen 30 prosent). Blant unge enslige, 16-24 år (som ikke bodde hos foreldrene), var det i 1997 40 prosent som bodde trangt. Ut fra egen vurdering av romslighet var imidlertid småbarnsfamiliene klart dårligere stilt enn yngre enslige. Knappt 30 prosent av småbarnsfamiliene mente de hadde for liten plass, mens om lag 20 prosent blant enslige forsørgere, yngre par uten barn og yngre enslige vurderte boligen som for liten (levetårundersøkelsen).

Økt boligstandard blant eldre

De vanligste målene på lav boligstandard er at det mangler WC eller bad og dårlig bygningsmessig standard som fører til kalde eller fuktige boliger. Boliger uten bad og WC er nå et ganske beskjedent problem. I 1997 bodde 9 prosent av per-

soner i alderen 16-79 år i umoderne boliger, det vil si boliger som manglet WC eller bad eller var kalde eller fuktige. I 1980 gjaldt dette 19 prosent av befolkningen.

De ti siste årene har boligstandarden særlig forbedret seg blant eldre. I 1987 var det eldre enslige som sammen med unge enslige hadde dårligst boligstandard. I 1997 skiller eldre enslige seg lite fra befolkningen ellers. Også eldre par har fått en klar forbedring i boligstandard. Det er nå yngre enslige og enslige forsørgere som bor dårligst.

Det finnes få mål som belyser utviklingen i boliger med høy standard utover det å bruke boligstørrelsen som mål på standard. Ett mål på høy standard kan være forekomst av minst to rom med bad eller

dusj. I 1997 bodde 33 prosent av personer i alderen 16-79 år i boliger med minst to bad. Andelen ser ut til å øke sterkt; i 1991 var den 24 prosent. To bad var særlig vanlig i familier der yngste barn var i skolealder (levetårsundersøkelsene).

Få boliger med livsløpsstandard

Bare 6-7 prosent av norske boliger kan sies å oppfylle kravene til livsløpsstandard slik at de er egnet for bevegelsehemmede (Gulbrandsen 1999). Det svarer til om lag 120 000 boliger. Dette er bare litt flere enn de ca. 90 000 boliger en har anslått er bygget med livsløpsstandard etter Husbankens krav siden begynnelsen av 1980-tallet, og som er finansiert med lån fra Husbanken.

De vanligste grunnene til at så få boliger oppfyller kravene til livsløpsstandard er at boligen er over flere plan, at ikke alle viktige rom ligger på ett plan og at det er utvendige trapper. Det er litt mer vanlig for eldre enn for andre å ha bolig med livsløpsstandard. Likevel er det bare 13 prosent av de eldste (80 år og over) utenfor institusjon som bor i bolig med slik standard.

Tabell 8.2. **Andel personer i alderen 16-79 år i ulike familiefaser som bor i umoderne boliger. 1980-1997. Prosent**

	1980	1987	1991	1995	1997
Alle	19	11	10	6	9
Enslige					
Under 25 år ¹	42	30	15	12	25
25-44 år	33	18	17	10	17
45-66 år	33	20	12	7	12
67-79 år	37	27	18	6	11
Par uten barn					
Under 45 år	22	20	16	11	11
45-66 år	16	7	6	3	4
67-79 år	26	16	8	2	0
Par med barn					
Yngste barn					
0-6 år	13	5	10	6	11
7-19 år	12	5	5	3	6
Enslige forsørgere	31	10	17	11	9

¹ Unge enslige som bor hos foreldrene inngår ikke her. De er regnet med blant alle.

Kilde: Levetårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Færre husholdninger eier bolig

Prioriteringen av bolig avspeiles også i den betydning det tillegges å eie sin egen bolig. Selveie er den klart foretrukne eierform. I 1995 ønsket hele 82 prosent av husholdningene å eie sin bolig selv. I hele etterkrigstiden har et klart flertall av husholdningene eid sin bolig. I 1960 gjaldt det 64 prosent, herav 11 prosent som andelseiere. I de neste 20 årene var det først og fremst andelen andelseiere som økte, til 19 prosent av husholdningene i 1980, og totalt 74 prosent eiere. Andelen økte til om lag 80 prosent i 1990-1991, men har deretter gått litt ned. I 1997 eide 73 prosent av husholdningene sin bolig.

Tabell 8.3 **Andel boligeiere i ulike familiefaser. 1980-1997. Prosent**

	1980	1987	1991	1995	1997
Alle	77	82	82	80	82
Enslige					
Under 25 år ¹ .	37	53	46	36	7
25-44 år	54	67	62	55	50
45-66 år	67	73	77	79	83
67-79 år	65	63	65	74	83
Par uten barn					
Under 45 år...	49	60	66	59	63
45-66 år	89	93	92	95	97
67-79 år	77	79	84	86	95
Par med barn					
Yngste barn					
0-6 år	73	82	86	84	84
7-19 år	90	94	96	94	93
Enslige forsørgere	58	65	63	61	70

¹ Unge enslige som bor hos foreldrene inngår ikke her. De er regnet med blant alle.

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Andelen personer som bor i eid bolig er høy blant barnefamilier med litt større barn og blant middelaldrende og eldre par uten barn, godt over 90 prosent. Andelen som bor i eid bolig har økt sterkest blant eldre, både enslige og par. De ti siste årene har andelen eiere her økt med om lag 20 prosentpoeng. Selv om tallene for unge enslige ikke er helt sammenlignbare over tid viser nærmere analyse at eierandelen har gått ned (Ander- sen 1998).

8.3. Boligøkonomi

Sterk økning i husleieutgiftene

Boutgiftene (utgifter til bolig, lys og brensel; inkludert renter, men ikke avdrag på boliglån) utgjorde i løpet av 1980-årene en stadig økende andel av det totale forbruket (18 prosent i 1980).

Særlig fra midten av tiåret økte andelen, fra 21 prosent i 1985 til 26 prosent i 1989. Helt fram til 1994 holdt boutgiftene som andel av det totale forbruket seg på omtrent dette nivået. I 1995 slo effekten av fallet i lånerenten i 1993 helt igjennom, og boutgiftenes andel av forbruket falt til 21 prosent i 1997 (se tabellvedlegget, indikator 6.27 og kapittel 6.5).

I 1996-1997 utgjorde boutgiftene 49 700 kroner i gjennomsnitt for alle husholdninger, om lag det samme som i 1986-1988. I samme periode ble de gjennomsnittlige rentene på boliglån redusert med 2 000 til 12 400 kroner, mens den gjennomsnittlige husleien økte med vel 5 000 til 11 800 kroner. I 1996-1997 utgjorde altså husleieutgiften som gjennomsnitt for alle husholdninger omtrent like mye som gjennomsnittlig utgift til renter på boliglån. Dette til tross for at langt under halvparten av alle husholdninger var leiere.

På begynnelsen av 1980-tallet hadde 27 prosent av husholdningene høy boutgiftsbelastning. Høy boutgiftsbelastning betyr at boutgiftene utgjør mer enn 25 prosent av den totale forbruksutgiften. Denne andelen ble fordoblet og nådde et maksimum på begynnelsen av 1990-tallet med over 50 prosent. Først fra 1994 begynte rentefallet å slå ut i fallende andel med høy boutgiftsbelastning. Men i 1997 brukte fortsatt 42 prosent av husholdningene mer enn 25 prosent av forbruket sitt på bolig.

Boutgiftene tyngst for enslige og enslige forsørgere

Småbarnsfamiliene hadde de høyeste boutgiftene i 1996-1997, i gjennomsnitt 65 700 1997-kroner. Dette var om lag 9 000 kroner mindre enn i 1986-1988. Også som andel av det totale forbruket

ble boutgiftene til småbarnsfamiliene redusert, fra 26 til 20 prosent. Rentenedgangen etter 1992 reduserte naturligvis særlig boutgiftene for husholdninger med store boliglån. Det var derfor først og fremst yngre familier, og ikke minst småbarnsfamilier, som hadde fordel av rentenedgangen.

Det var enslige og enslige forsørgere som brukte størst andel av sitt forbruk til bolig, henholdsvis 27 og 25 prosent, en reduksjon på ca. 2 prosentpoeng de siste ti årene. Den høye boutgiftsandelen avspeiler de lavere inntektene blant enslige og at enslige må konkurrere på boligmarkedet med flerpersonhusholdninger, som ofte har mer enn én inntekt. Dessuten er andelen enpersonhusholdninger høyere i de store byene, der boutgiftene er høye, enn ellers i landet.

Mens barnefamiliene har hatt en betydelig reduksjon i boutgiftene de ti siste årene, har boutgiftene for enslige økt, fra 33 500 1997-kroner i 1986-1988 til nesten 39 000 kroner i 1996-1997. Dette må ses i sammenheng med at eierandelen er lavere blant enslige og at husleieutgiftene har økt.

8.4. Bomiljø

Flere er utsatt for veitrafikkstøy

Etter hvert som boligstørrelsen har økt og standarden har blitt forbedret, har bomiljøet blitt viktigere. Særlig i de større byene tillegges miljøkvalitetene stadig større vekt (Barstad 1994). Det fører til at boliger som er sterkt utsatt for støy, blir lite attraktive og ligger lavt i pris. Det betyr også at disse boligene vil være lettere tilgjengelige for lavinntektshusholdninger.

Biltrafikken er årsak til miljøplager for en vesentlig del av befolkningen. I 1997 sa 16 prosent at de var utsatt for slik støy inne i boligen. Av disse var halvparten noe eller meget plaget. Det har i løpet av de siste ti årene blitt flere som er utsatt for veitrafikkstøy (i 1987 gjaldt det 12 prosent). Denne utviklingen synes særlig tydelig i de større tettstedene. Utviklingen i veitrafikkstøy som miljøproblem for befolkningen er et komplisert samspill mellom mange faktorer, for eksempel utvikling i trafikkmengde, endringer i boligens plassering i forhold til trafikkerte ferdselsårer, men også endringer i holdninger til trafikkstøy. Analyser viser en klar sammenheng mellom støymålinger og opplevelse av støy som vi presenterer tall for her, noe mindre mellom beregninger av forurensning og opplevelse av forurensning (Flugsrud, Haakonsen og Zhang 1998). Forurensningskonsentrasjon er gitt som et gjennomsnitt over et kvadratkilometerrutenett, mens støynivåene er gitt på adressepunkter. Forurensningsdataene er derfor grovere enn støydataene. En betydelig økning i trafikkmengden i perioden og en viss urbanisering har trolig, isolert sett, ført til at flere er blitt utsatt for trafikkstøy. Det at stadig flere bor lenger fra trafikkerte veier, særlig i byene, har trolig virket i motsatt retning (Barstad 1994). Bedre kvalitet på boligene og satsing på støyskjerming fra myndighetenes side har nok også spilt en viss rolle for utviklingen i opplevde miljøbelastninger.

Støy fra fly rammer også ganske mange. I 1997 var 12 prosent utsatt for støy fra fly (levetårsundersøkelsene). Dette er en fordobling i løpet av de ti siste årene. Åpningen av Gardermoen har antakelig endret støybelastningen fra fly i befolkningen.

Reduserte utslipp til luft ...

Når man skal beskrive luftkvalitet fra en helsemessig synsvinkel er svevestøv, nitrogenoksider, svoveldioksid og ozon de viktigste. Karbonmonoksid og bly er imidlertid også av betydning. Veitrafikk er den viktigste kilden til lokal forurensning av nitrogenoksider, karbonmonoksid og svevestøv, selv om vedfyring i private husholdninger også kan bidra vesentlig til lokale konsentrasjoner av svevestøv.

I 1997 ble det ikke solgt blyholdig bensin i Norge og utslippene av bly er nå langt under de helseskadelige nivåer. Fordi bly samles opp i kroppen kan likevel tidligere utslipp fortsatt medføre helseskader. Også utslippene av svoveldioksid er kraftig redusert, fra 1980 til 1997 ble de redusert med 78 prosent. Utslippene av nitrogenoksider økte betydelig på 1980-tallet, fram til 1987 i takt med økende biltrafikk. Fram til 1992 gikk de svakt ned og har siden økt svakt. I det siste har utslippene økt til tross for reduksjon i utslippene fra biltrafikk.

Svevestøv er en type forurensning som i det siste har fått stor oppmerksomhet, særlig i de store byene. I 1997 førte fyring i boliger til 57 prosent av det totalt beregnede utslippet av svevestøv, mens eksos fra veitrafikk sto for 16 prosent. Støv fra asfaltslitasje er først nylig inkludert i utslippsberegningene. De årlige utslippene utgjorde 8 prosent av totalen i 1997. På kalde dager med tørre vinterveier vil dette støvet likevel bidra sterkt til høye konsentrasjoner av svevestøv. Dette skyldes at asfalt slites sterkere ved våt veibanen, mens støvet virvles opp bare når veibanen er tørr (Bang mfl. 1999 og Høie 1998). Svevestøv fra fyring i boliger økte i perioden 1990-1997 med 10 prosent. Utslippene av karbonmonoksid har blitt klart redusert på 1990-tallet. I perioden

1990-1997 var reduksjonen i de totale utslippene 22 prosent.

... men store lokale variasjoner

Det er vanskelig å knytte virkningen av utviklingen i de totale utslippene til den enkeltes helse og trivsel. Det kan være store variasjoner i forurensningskonsentrasjoner over små avstander. Også andre forhold som for eksempel oppholdstid i boligen og kvaliteten på boligen vil spille inn. Opplysninger om opplevelse av forurensning er derfor et viktig supplement til forurensningsmålingene.

Forurensning fra veitrafikk rammer én av tre i de store byene

Forurensningene fra veitrafikken er en belastning for enda flere enn støyen. I 1997 sa én av fem at de var utsatt for støv, lukt eller eksos fra veitrafikk. Selv om dette resultatet ikke er helt sammenlignbart med tidligere undersøkelser, tyder det på at det har vært en økning i forurensningen fra biltrafikk. Hele 12 prosent sa at de var noe eller meget plaget. Belastningene fra denne forurensningen er klart mest utbredt i de store byene (tettsteder med 100 000 innbyggere eller mer). Her sier nesten en tredel at de er utsatt for forurensninger.

Konsekvensene av støv og forurensninger er mange. For 5 prosent fører støyen til søvnproblemer, 2 prosent blir forstyrret i samtaler innendørs, og 6 prosent luffer mindre enn de kunne ønske på grunn av luftforurensning.

Flere har lang vei til post og dagligvarebutikk

Ikke bare de fysiske sidene ved bomiljøet har fått økt vekt. Det samme synes å gjelde tilgangen til en lang rekke tjenester i nærheten av bostedet. Ikke minst i kommuner som er truet av fraflytting, blir det

ansett for avgjørende å opprettholde basistjenestene.

Det er neppe tvil om at tilgangen til en rekke tilbud innenfor sport og kultur er blitt lettere, og ikke bare på grunn av at flere bor i bymessige strøk. Tilgangen har også økt ved at vi er blitt mer mobile, ja til og med enkelte tjenester er blitt mer mobile.

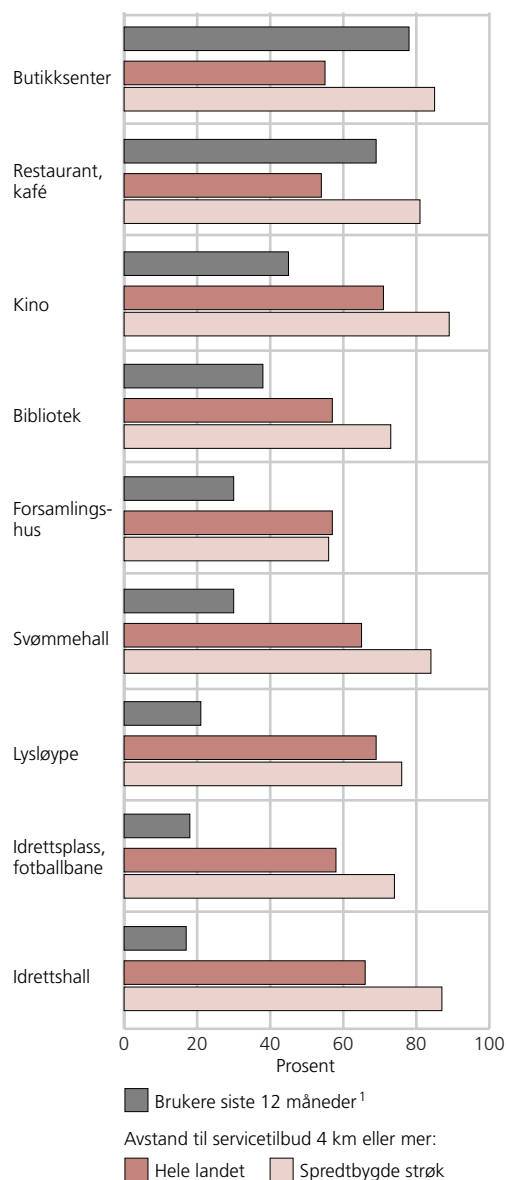
For enkelte basistjenester har likevel avstanden økt. Det er blitt flere som har lang avstand til dagligvarebutikken. Selv om en økt andel husholdninger med bil reduserer effekten av dette, kan økt avstand skape vansker for husholdninger som ikke kan bruke bil. Andelen personer i alderen 16-79 år som hadde minst to kilometer til nærmeste dagligvarebutikk, var gjennom det meste av 1980-tallet 16 prosent. Andelen økte klart på slutten av tiåret og har fortsatt å øke til 26 prosent i 1997. Særlig i spredtbygde strøk har andelen med så lang avstand til dagligvarebutikk økt. I 1997 hadde nesten to av tre husholdninger i spredtbygde strøk minst to kilometer til nærmeste dagligvarebutikk.

Også avstand til postkontor har økt. I 1997 hadde 12 prosent av husholdningene mer enn fem kilometer til nærmeste postkontor, sammenlignet med 9 prosent i 1995. Økningen skjedde utelukkende i spredtbygde strøk, der andelen husholdninger med så lang avstand økte fra 33 til 41 prosent.

Svømmehall det mest brukte idrettstilbudet

Av andre servicetilbud er butikksenter, restaurant og kafé de som brukes av flest. Også bibliotek og kino er brukt av mange (40-45 prosent), mens en del vanlige idrettstilbud brukes av om lag 20 prosent.

Figur 8.2. Andel personer 16 år og over, etter bruk av og avstand til ulike servicetilbud. 1997. Prosent

¹ Brukere av tilbud innenfor 25 km fra bosted.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997, Statistisk sentralbyrå.

Unntaket er svømmehall som ble brukt av 30 prosent. Ser man hele landet under ett, er det mer enn halvparten som har fire kilometer eller mer til slike tilbud. I spredtbygde strøk gjelder det mer enn tre av fire. Unntaket er forsamlingshus. Bare vel halvparten i spredtbygde strøk har mer enn fire kilometer til forsamlingshus.

Litteratur

Andersen, Arne S. (1998): Unge på boligmarkedet. Etablerer seg senere, men ikke dårligere, *Samfunnsspeilet* 1998, 4, Statistisk sentralbyrå, 36-40.

Barstad, Anders (1994): *Bomiljø og ulikhet*, Rapporter 94/23, Statistisk sentralbyrå.

Bang, J., K. Flugsrud, S. Holtskog, G. Haakonsen, S. Larsen, K.O. Maldum, K. Rypdal and A. Skedsmo (1999): *Utslipp fra veitrafikk i Norge. Dokumentasjon av beregningsmetode, data og resultater*, Rapport 99:04, Oslo, Statens forurensningstilsyn.

Barlindhaug, Rolf (1996): Boliger belånes til pipa, *Samfunnsspeilet*, 1996, 4, Statistisk sentralbyrå.

Flugsrud, K., G. Haakonsen og L.-C. Zhang (1998): Vi kan stole på hva folk sier om støy og forurensning, *Samfunnsspeilet* 1998, 5, Statistisk sentralbyrå.

Gulbrandsen, Ole (1999): Fremdeles få boliger for bevegelseshemmede, *Samfunnsspeilet* 1999, 2, Statistisk sentralbyrå, 17-22.

Høie, Henning (1998): *Naturressurser og miljø 1998*, Statistiske analyser 23, Statistisk sentralbyrå.

Anders Barstad

9. Sosial deltaking

Deltaking og velferd

Deltaking i sosiale og politiske sammenhenger gir tilgang til viktige ressurser, slik som informasjon og muligheten for hjelp og støtte fra andre. Videre bidrar deltakingen til å skape mening og identitet for den som deltar. Men deltakingen kan også ha positive ringvirkninger for andre mennesker, for lokalmiljøet og det øvrige samfunnet. Et levende lokalsamfunn forutsetter at mange i samfunnet deltar i frivillige foreninger, er med i dugnader og andre fellesaktiviteter; likeledes forutsetter det demokratiske styringssystemet et minstemål av politisk deltaking i befolkningen.

Det er likevel ikke alle former for sosial deltaking som er av det gode. Sosial

kontakt innebærer at en utsetter seg for andre menneskers kontroll og påvirkning på godt og vondt. Begrepet sosial støtte brukes ofte som betegnelse på det positive innholdet i sosiale kontakter. Den følelsesmessige støtten fra personer som står en nær, regnes som spesielt viktig for selvfølelsen, framfor alt er denne støtten viktig for dem som av forskjellige grunner befinner seg i en livskrise.

9.1. Utviklingen i sosiale kontakter

Flere aleneboende

Mange synes å være både pessimistiske og bekymrede med hensyn til utviklingen av sosial deltaking og fellesskap i dagens

9.1. Måling av sosial deltaking

Kildegrunnlaget for dette kapitlet er hovedsakelig de norske levekårsundersøkelsene fra 1980 til 1998. Disse undersøkelsene har visse begrensninger som kilde til forståelse av utviklingen i den sosiale deltakingen (Barstad 1996). Hovedvekten i undersøkelsene er lagt på de kvantitative sidene ved sosiale kontakter. Blant annet blir det spurt om hvor ofte den enkelte "treffer" eller er "sammen med" foreldre, søsken, venner og naboer (brev- og telefonkontakter inngår ikke). Vi vet ikke så mye om utviklingen i de sosiale relasjonenes *innhold*, om graden av konflikt eller støtte. Et annet problem er at spørsmålene ikke omfatter all familiekontakt, for eksempel ikke kontakten med tanter, onkler og besteforeldre. Spørsmålene om vennskap gjelder vennskap utenom ens egen familie. Et tredje problem er at noen kan ha vanskelig for å innrømme at de har liten sosial kontakt når de sitter ansikt til ansikt med en intervjuer. Det kan være spesielt vanskelig å innrømme at en føler seg ensom. Vi må derfor regne med en viss underreportering i svaret på slike spørsmål. Det er vanskelig å si om underreporteringen har endret seg over tid, men større åpenhet og debatt om slike spørsmål kan ha bidratt til mindre underreportering.

samfunn. Det store flertallet av befolkningen mener at samfunnet er blitt "kaldere" de siste årene, det vil si at folk føler mindre ansvar for hverandre (Langeland mfl. 1999). At folk ikke har tid til overs for andre mennesker blir angitt som den viktigste årsaken til et kaldere samfunn. Men er det virkelig slik, er det blitt mindre fellesskap og kontakt mellom mennesker de siste par tiårene? Innenfor husholdningen og kjernefamilien har det skjedd en utvikling som peker i retning av mindre fellesskap. Det er blitt stadig mer vanlig å bo alene på 1980- og 1990-tallet (for definisjon av begrepet aleneboende, se ramme 9.2). Ifølge Levekårsundersøkelsen 1980 bodde 12 prosent av den voksne befolkningen alene, en andel som hadde økt til 19 prosent i 1998 (figur 9.1). Folke- og boligtellinger viser at andelen enpersonhusholdninger ble fordoblet fra 1970 til 1990 (Noack og Keilman 1993).

Denne utviklingen skyldes flere forhold. En viktig grunn til at flere bor alene, er at parforhold oppløses oftere enn tilfellet var for 15-20 år siden. Antallet skilsmisser har økt sterkt inntil nylig (se kapittel 1). Samtidig er det blitt langt mer vanlig å bo sammen uten å være gift. Samboerforhold oppløses lettere og er mindre varige enn ekteskapene (Texmon 1999). Den sterke veksten i de nye samlivsformene bidrar derfor til at flere samliv (gifte og samboende sett under ett) oppløses. Dette har igjen ført til at det er blitt færre som til enhver tid lever i et parforhold. Andelen i aldersgruppen 16-79 år som ikke lever i parforhold, økte fra 29 prosent i 1980 til 34 prosent i 1998. At flere bor alene har nok også sammenheng med høyere levestandard og endringer i normene. Personer som ikke lever i samliv bor i større grad alene enn før. I 1980 bodde 56 prosent av personer 25-44 år som ikke lever i parforhold alene, i 1998 var ande-

9.2. Viktige begreper

Bor alene/aleneboende: Personer som ikke deler en husholdning med andre. Dette i motsetning til personer som bor i flerpersonhusholdninger, det vil si hvor flere personer er fast bosatt i boligen og har minst ett daglig måltid felles.

Lever ikke i parforhold: Personer som ikke er gift eller samboende. De fleste, men ikke alle, av disse bor alene.

Har liten familiekontakt: Personer som enten er helt uten nær familie (foreldre, barn 16 år og eldre, søsken), eller som har kontakt med disse sjeldnere enn hver måned.

Har sjelden kontakt med eller er helt uten gode venner: Personer som, bortsett fra medlemmer av egen familie, ikke har noen gode venner på bostedet eller andre steder, eller som er sammen med gode venner sjeldnere enn månedlig.

Har ingen fortrolig venn: Personer som, bortsett fra medlemmer av egen familie, ikke har noen som står dem nær, og som de kan snakke fortrolig med.

Ingen besøkskontakt med naboer: Personer som ikke kjenner noen familier eller husstander i nabolaget så godt at de besøker hverandre av og til.

Ikke aktiv i noen organisasjon eller forening: Personer som enten ikke er medlemmer eller er "forholdsvis passive" medlemmer av en organisasjon eller forening.

len aleneboende i denne gruppen steget til 77 prosent. For en del er riktignok tilværelsen som aleneboende av forholdsvis kort varighet, spesielt blant yngre mennesker.

Mindre nabokontakt?

Omkring en firedel av den voksne befolkningen kjenner ingen husstander/familier i nabolaget så godt at de besøker eller får besøk av dem. Målt på denne måten har

det ikke skjedd noen endringer i nabokontakten i løpet av 1980- og 1990-årene. I 1987 og 1995 ble intervjupersonene spurt om hvor ofte de var sammen med naboer. Hyppig nabokontakt ble litt mindre vanlig i løpet av perioden. Andelen som minst ukentlig var sammen med naboer ble redusert fra 42 prosent i 1987 til 36 prosent i 1995.

Flere har gode og fortrolige venner

På tross av at flere bor alene, har utviklingen i det sosiale kontaktmønsteret langt fra vært entydig negativ. Den mest påfallende endringen i positiv retning de siste 15-20 årene, er at stadig flere sier de har en fortrolig venn utenom sin egen familie. Fortrolig venn er definert som "noen som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med". I 1998 var det 16 prosent av den voksne befolkningen som manglet en slik venn, sammenlignet med 27 prosent på begynnelsen av 1980-tallet (figur 9.1).

I tillegg har det vært en jevn nedgang i andelen som sier at de sjelden er sammen med eller er helt uten "gode venner". Det er også blitt mer vanlig å ha hyppig vennekontakt. I 1998 oppgav vel 7 av 10 at de var sammen med gode venner minst ukentlig, en økning fra 6 av 10 i 1980. Vi vet ikke om denne utviklingen først og fremst skyldes en økning i antallet venner, eller om venner har et mer intensivt kontaktforhold enn tidligere. Det er ikke stilt spørsmål om antallet venner i levekårsundersøkelsene. Fra andre kilder vet vi at det er vanlig å ha en stor vennekrets. Omkring halvparten av befolkningen mellom 18 og 79 år regner over 10 personer i omgangskretsen utenfor husstanden som nære venner (Martinussen 1999).

Vi vet ikke så mye om varigheten av vennskapene, men vennskap som beskrives som nære og fortrolige har ofte en betydelig grad av varighet. Vel 60 prosent

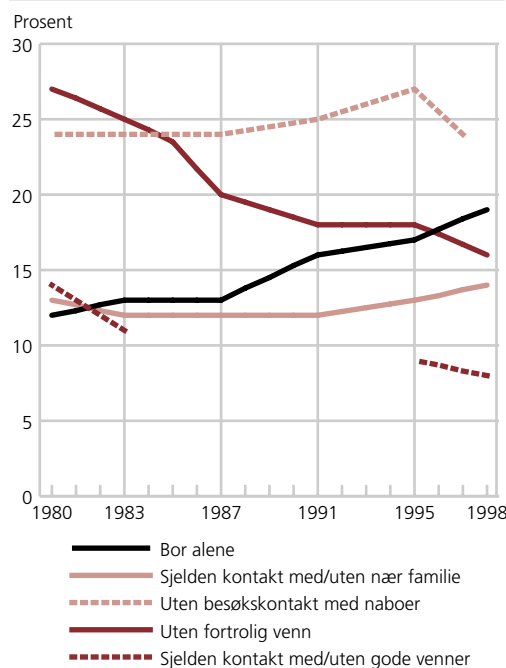
av dem som hadde fortrolige venner, oppgav i 1995 at ett eller flere av disse vennskapene hadde vart i 10 år eller mer.

Stabil familiekontakt

Familie regnes her som foreldre, søsken og egne barn som er over 15 år. 14 prosent av befolkningen hadde i 1998 sjelden eller ingen kontakt med slike nære familiemedlemmer, om lag like mange som i 1980. Som nevnt, er ikke alle former for familiekontakt (for eksempel kontakt med tanter, onkler og besteforeldre) tatt med, heller ikke telefon- og brevkontakt (se ramme 9.1).

Lavere dødelighet har ført til at det gradvis er blitt flere som har foreldre i live. I 1973 hadde seks av ti i den voksne befolkningen foreldre i live, i 1998 sju av ti. For øvrig har kontakthyppheten med

Figur 9.1. Utvikling i andel aleneboende og i ulike former for svak sosial kontakt. Personer 16-79 år. 1980-1998. Prosent

Kilde: Lvekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

foreldrene endret seg lite, det samme gjelder kontakten med søsken. Kontakten med voksne barn som har flyttet hjemmefra, er blitt noe hyppigere. 69 prosent av foreldre med voksne barn utenfor husholdningen traff barna minst ukentlig i 1998, sammenlignet med 63 prosent i 1980.

Bedre samarbeidsrelasjoner i arbeidet

Lønnet arbeid er for mange en viktig del av den sosiale forankringen. En av konsekvensene av å bli arbeidsledig eller uførepensjonert, er at en mister mye av kontakten med arbeidskolleger og blir satt utenfor det sosiale fellesskapet på arbeidsplassen. En del arbeidstakere omgås også etter arbeidstid, i 1989 hadde vel en av fem arbeidstakere omgang med arbeidskolleger i fritiden minst en gang i uka. De aller fleste sysselsatte, mer enn ni av ti, er tilfredse med det sosiale miljøet på arbeidsplassen. Sammenlignet med 1989, var det i 1996 færre arbeidstakere som ofte eller av og til opplevde konflikter eller dårlige forhold mellom ansatte eller mellom ledelse og ansatte. For eksempel var andelen som opplevde dårlige forhold mellom ansatte 26 prosent i 1989 og 20 prosent i 1996. 2 prosent av arbeidstakerne, anslagsvis snaut 40 000 personer, rapporterte om plaging eller ubehagelig erting fra arbeidskamerater i 1996. Seksuell trakassering var omtrent like vanlig i 1996 som i 1989. 4 prosent av kvinnene og 1 prosent av mennene var utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet på jobben. Vold på arbeidsplassen var også omtrent like vanlig i 1996 som i 1989, men dette skjer sjelden mellom arbeidskolleger (Arbeidsmiljøundersøkelsen 1989, Levekårsundersøkelsen 1996) (se for øvrig kapittel 5 om arbeid).

Ikke-vestlige innvandrere er en gruppe arbeidstakere som er særlig utsatt for

trakassering på arbeidet. En av sju innvandrere oppgav i 1996 at de hadde blitt plaget på grunn av sin innvandrerbakgrunn på jobben eller i forbindelse med jobben (Blom og Ritland 1997). Dette er kanskje en medvirkende faktor til at vel en tredel av innvandrerne opplever arbeidet som en psykisk påkjenning, nesten dobbelt så mange som blant nordmenn.

Forskyvning i kontaktmønsteret

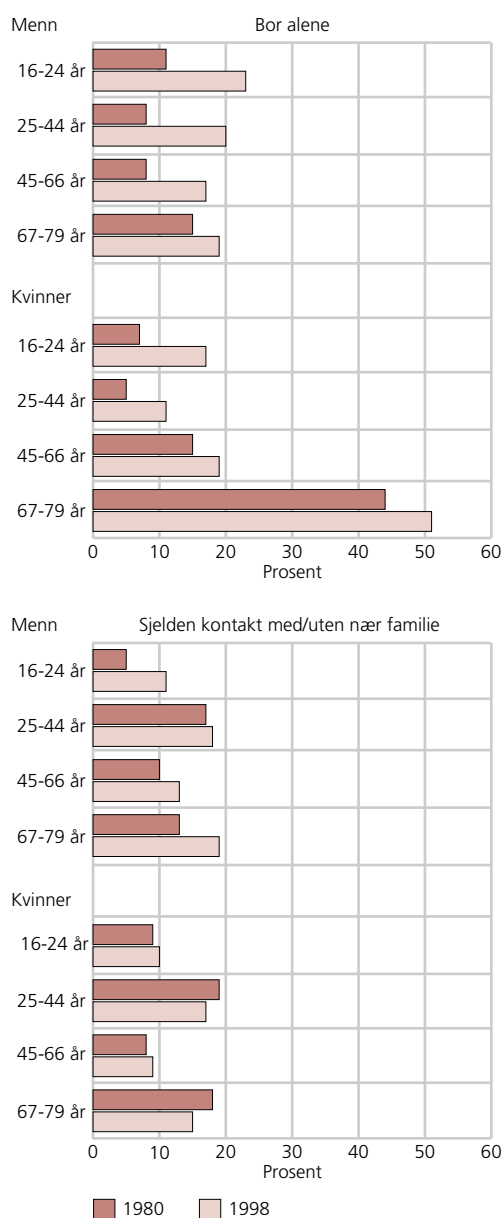
Endringene fra 1980 til 1998, som er beskrevet foran, peker i retning av en forskyvning i det sosiale kontaktmønsteret. Mens de sosiale relasjonene innen husholdningen er blitt mindre stabile og omfattende, har nære, fortrolige relasjoner utenfor husholdningen blitt mer vanlige. Tidsnyttingsundersøkelsene viser en lignende forskyvning; vi tilbringer mindre tid i boligen enn tidligere. Også tiden som tilbringes i nærmiljøet er redusert (Haraldsen og Kitterød 1992, Andersen 1993).

Denne utviklingen har mange årsaker. Når flere bor alene, er det naturlig at flere søker sine kontakter utenfor husholdet. Det kan også se ut til at en mer "kontinental" fritidskultur har fått innpass i Norge, ved at flere enn tidligere går på dans og oppsøker restauranter og kafeer (se kapittel 10. Fritid og kultur). At yrkesdeltakingen, og dermed den sosiale kontaktflaten, har økt blant kvinner, kan være en av forklaringene på at andelen med fortrolige venner har økt spesielt mye blant kvinner (se nedenfor). Dessuten er det blitt stadig flere, særlig kvinner, som tar høyere utdanning. Fellesskapet i utdanningsinstitusjonene gir rikelig grobunn for vennskap.

Eldre kvinner bor alene

Hvordan har kontakten med familie og venner utviklet seg for menn og kvinner i ulike aldersgrupper? Andelen som bor

Figur 9.2. **Andel som bor alene, og andel med liten familiekontakt, blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1980 og 1998. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

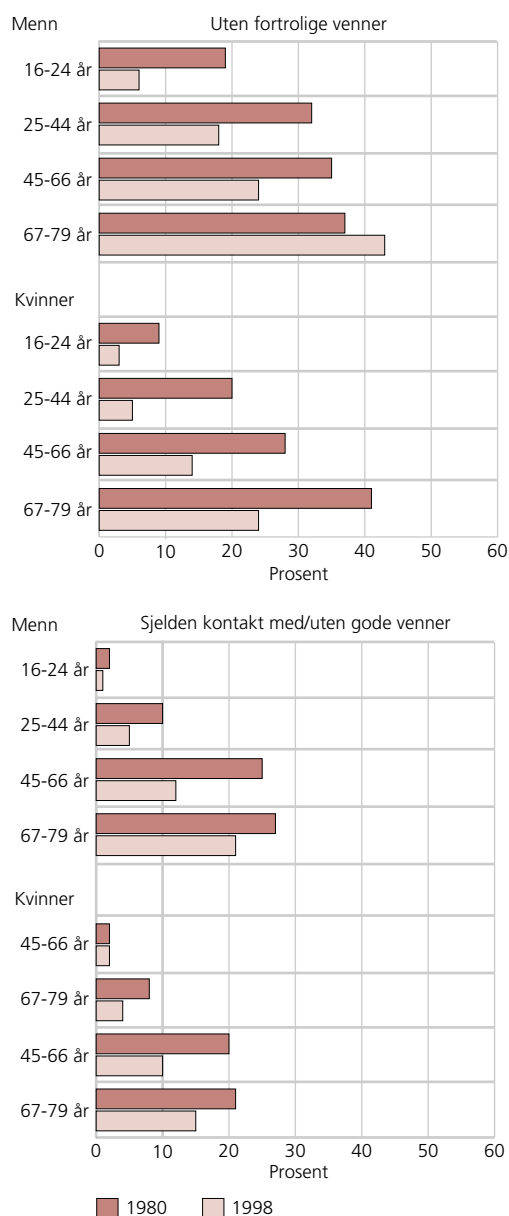
alene har endret seg lite i den gruppen hvor det er mest vanlig å bo alene: de eldre kvinnene. Halvparten av kvinner i alderen 67-79 år er aleneboende, blant kvinner som er 80 år og eldre, bor vel sju av ti alene. Blant kvinner under 45 år, og blant menn i alle aldersgrupper med unntak av de eldste, er andelen som bor alene fordoblet og vel så det i perioden fra 1980 til 1998 (figur 9.2).

I løpet av de siste 15-20 årene har det bare skjedd små endringer i kontakten med familien for de fleste aldersgrupper. Både blant unge menn i alderen 16-24 år og blant eldre menn mellom 67 og 79 år var andelen med liten familiekontakt noe høyere i 1998 enn i 1980. Blant kvinner i alderen 67-79 år peker tendensen svakt i motsatt retning. Dette skyldes at det er blitt flere eldre kvinner som har god kontakt med voksne barn. En relativt høy andel av kvinnene som ble født i det første tiåret av århundret forble ugifte og fikk aldri barn. Verken før eller senere har barnløsheten vært så høy i Norge som for disse kullene (Østby 1995). Om lag hver femte kvinne født i 1910 forble barnløs, for dem født i 1920 var andelen sunket til 14 prosent (Noack og Texmon 1990). Blant dagens middelaldrende kvinner er andelen barnløse i underkant av 10 prosent (Noack 1999).

Flere kvinner enn menn har fortrolige venner

Menn har i nesten like stor grad som kvinner kontakt med gode venner, og økningen i denne formen for vennskapskontakt har vært omtrent den samme for begge kjønn. Derimot er det flere kvinner enn menn som har "fortrolige" venner, en forskjell som har blitt større de siste 15-20 årene. Mens 21 prosent av mennene i 1998 manglet en fortrolig venn, var tilsvarende andel blant kvinnene 10 prosent. Den fortrolige vennskapskontakten

Figur 9.3. **Andel uten en fortrolig venn, og andel som har liten kontakt med venner, blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1980 og 1998. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

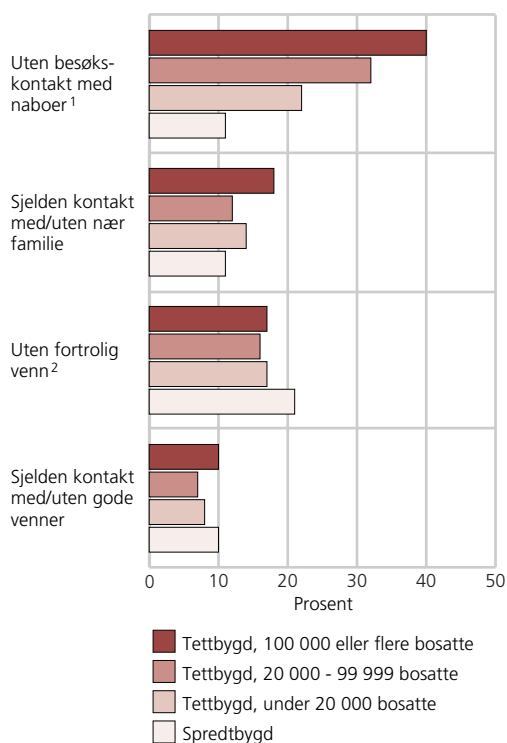
har endret seg påfallende lite blant middelaldrende og eldre menn. Blant menn i aldersgruppen 67-79 år var andelen som manglet en fortrolig venn omtrent den samme i 1998 som i 1980, i skarp kontrast til utviklingen blant kvinner i samme aldersgruppe.

Vennskapskontakten har sterk sammenheng med alder, hyppig samvær med venner er et karakteristisk ungdomsfenomen. To av tre unge i alderen 16-24 år er omtrent daglig sammen med gode venner. Den intense vennskapskontakten blant ungdom er enda mer vanlig i dag enn den var på begynnelsen av 1980-tallet. Andelen som sjelden er sammen med gode venner er blitt markert mindre i aldersgruppene 25-44 år og 45-66 år. Blant dem som er kommet i pensjonsalderen har endringene vært mer beskjedne, selv om en også her kan spore en positiv utviklingstendens.

Mest nabokontakt i spredtbygde strøk

En forestiller seg gjerne at de sosiale relasjonene er tettere og nærmere på landsbygda enn i byene. Og det finnes én stor forskjell mellom by og land, nemlig kontakten med naboene (figur 9.4). I de største byene er det fire av ti som ikke besøker noen av naboene, i spredtbygde strøk er det bare vel en av ti som har tilsvarende liten nabokontakt. Disse forskjellene har vært stabile de siste 15-20 årene. På andre områder er det langt mindre forskjeller mellom by og land. Andelen av befolkningen som har liten kontakt med familien, er høyest i de største byene, men varierer ellers lite mellom bostedsstrøkene (se figur 9.4). Kontakten med gode og fortrolige venner er omtrent den samme over alt. Det er imidlertid litt flere i spredtbygde strøk enn ellers i landet som mangler en fortrolig venn. Personer bosatt i storbyene bor

Figur 9.4. **Andel med ulike former for svak sosial kontakt i ulike bostedsstrøk. 1998. Prosent**

¹ 1997.

² Inkludert "vet ikke".

Kilde: Levekårsundersøkelsene 1997 og 1998, Statistisk sentralbyrå.

noe oftere alene enn personer bosatt i andre strøk av landet. I Oslo, vår desidert største by, bor hele 35 prosent av den voksne befolkningen alene. 20 prosent har liten familiekontakt, mens Oslobefolkningens vennskapskontakt skiller seg lite fra landsgjennomsnittet.

9.2. Isolasjon, støtte og ensomhet

Færre sosialt isolerte

Hvor mange er sosialt isolerte i det norske samfunnet, og blir det flere sosialt isolerte over tid? Begrepet sosial isolasjon er

vanskelig å definere; hvor liten kontakt skal en ha før det er rimelig å snakke om isolasjon? Vi har valgt å definere isolasjon på to måter. I det første målet defineres sosialt isolerte som dem som bor alene og verken treffer nære familiemedlemmer (foreldre, søsken, voksne barn) eller gode venner så ofte som ukentlig. I 1998 utgjorde denne gruppen bare 1,7 prosent av den voksne befolkningen, anslagsvis 50 000 personer. Det er ingen tegn til at denne gruppen er blitt større over tid (tabell 9.1). I det andre målet defineres sosialt isolerte som personer som verken lever i samliv eller har en fortrolig venn utenom egen familie. 4 prosent av befolkningen i aldersgruppen 16-79 år, om lag 120 000 personer, manglet disse formene for nære relasjoner i 1998; i 1980 var den tilsvarende andelen 8 prosent.

Mindre isolasjon blant eldre kvinner

Det er en tendens til at eldre kvinner er mindre sosialt isolerte enn tidligere. Blant kvinner i alderen 67-79 år var andelen som bodde alene og ikke hadde omgang med nær familie og venner, 7 prosent i 1980 og 4 prosent i 1998. Andelen blant de eldre kvinnene som verken lever i samliv eller har en fortrolig venn, ble redusert fra 30 til 10 prosent i løpet av den samme perioden (tabell 9.1). Bare det siste av disse utviklingstrekkene er imidlertid statistisk sikkert. Som tidligere vist, har økningen av andelen som bor alene vært mindre blant de eldre kvinnene enn i befolkningen for øvrig, og det er blitt færre av de eldre kvinnene som har liten kontakt med voksne barn.

Flest sosialt isolerte finner en blant menn og kvinner som er 80 år og eldre. Fordi spørsmålene i levekårsundersøkelsen ikke omfatter alle former for slektskontakt, er det grunn til å tro at omfanget av sosial isolasjon blant de eldre overvurderes. Det

Tabell 9.1 **Andel som bor alene og har liten kontakt med familie og venner¹, og andel som verken er gift, samboende eller har en fortrolig venn², etter kjønn og aldersgruppe. 1980 og 1998. Prosent**

	Bor alene, ikke ukentlig kontakt med familie/venner		Ikke i samliv og uten fortrolig venn	
	1980	1998	1980	1998
Alle 16-79 år	1	1	8	4
Menn				
16-24 år	0	-	16	6
25-44 år	1	0	5	4
45-66 år	1	2	6	4
67-79 år	3	5	10	11
80+ år	10	..	24
Kvinner				
16-24 år	-	1	4	2
25-44 år	0	0	2	1
45-66 år	2	2	8	3
67-79 år	7	4	30	10
80+ år	5	..	27

¹Kontakt med nær familie og gode venner sjeldnere enn ukentlig. Inkludert de som ikke vet om de har en en god venn.
² Inkludert de som ikke vet om de har fortrolig venn.
 Kilde: Levekårsundersøkelsene 1980 og 1998, Statistisk sentralbyrå.

er for eksempel vist at blant en gruppe barnløse eldre over 80 år hadde så mange som fire av ti en nevø eller niese som nærmeste kontaktperson (Gautun og Romøren 1992).

De fleste har lett tilgang til økonomisk og medmenneskelig hjelp

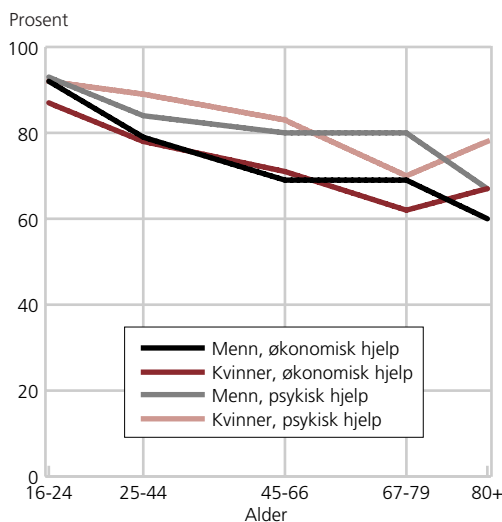
I Levekårsundersøkelsen 1998 ble de intervjuede spurt om de opplevde det som lett eller vanskelig å få hjelp fra familie, slekt eller venner i to forskjellige situasjoner: En vanskelig økonomisk situasjon, hvor de for eksempel kunne få behov for å låne penger, og en vanskelig psykisk situasjon, hvor de kunne ha behov for støtte. Det store flertallet gav uttrykk for at det var lett å få hjelp, 75 prosent men-

te det var lett å få økonomisk hjelp og 84 prosent at det var lett å få støtte i en vanskelig psykisk situasjon.

Opplevelsen av å ha tilgang til økonomisk og medmenneskelig støtte er omtrent den samme for menn og kvinner. Derimot synker tilgangen noe med økende alder (figur 9.5). De eldre opplever i større grad enn yngre at det er vanskelig å få hjelp i økonomisk og psykisk belastende situasjoner.

De intervjuede ble også spurt om hvem de ville kontakte for å få økonomisk og medmenneskelig hjelp. Den nærmeste familien (foreldre, søsken, barn) er den desidert viktigste kilden til hjelp, både av økonomisk og medmenneskelig art. Både i en vanskelig økonomisk og i en vanskelig psykisk situasjon ville åtte av ti henvendt seg til den nærmeste familien for å få hjelp. Bare 9 prosent ville henvendt seg

Figur 9.5. **Andel som mener det er lett å få hjelp av familie, slekt eller venner i en vanskelig økonomisk situasjon og i en vanskelig psykisk situasjon. Grupper for kjønn og alder. 1998. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1998, Statistisk sentralbyrå.

til venner hvis økonomien var vanskelig. Venner er viktigere som kilde til menneskelig hjelp; en av tre ville kontak- tet venner for å få hjelp i en vanskelig psykisk situasjon.

Hvor mange er ensomme?

Hva vet vi så om det subjektive savnet av sosial kontakt, om følelsen av ensomhet i befolkningen? Ifølge Levekårsundersøkelsen 1998 er det 4 prosent av befolkningen som ofte føler seg ensomme, mens noe over en femdel av befolkningen er en- somme ofte eller av og til (tabell 9.2). Siden spørsmålet om ensomhet er stilt i et intervju ansikt til ansikt, må vi regne med en viss underrapportering. I en spørre- skjemaundersøkelse fra Oslo midt på 1980-tallet oppgav mer enn dobbelt så mange, 10 prosent, at de ofte følte seg ensomme (Thorsen 1990). I Helseunder- søkelsen 1995 svarte 18 prosent at de hadde vært litt eller mye plaget av ensom- het i en 14-dagersperiode.

Hvem er så de ensomme? Blant kvinner er det aldersgruppene fra 67 år og opp- over som skiller seg ut, blant menn al- dersgruppen over 80 år. Nesten uansett alder og kjønn er aleneboende mer en- somme enn gjennomsnittet av befolkning- en. Særlig mange ensomme finner vi blant middelaldrende og eldre aleneboen- de. Tapet av ektefellen bidrar sannsynlig- vis til ensomhetsopplevelsen blant mange eldre. Av kvinner 67 år og eldre som bor alene, tilhører vel åtte av ti enkestanden.

Med tanke på de tilsynelatende store kontaktbehovene blant en del eldre (jf. også figur 9.7), kan det være grunn til å spørre om i hvilken grad det offentlige hjelpeapparatet kan avhjelpe disse beho- vene. Dessverre er det mange eldre som opplever at det blir liten tid til sosial kontakt med hjemmehjelp eller hjemme- sykepleier. Blant brukere av hjemmehjelp

som er eldre enn 80 år, er det mer enn halvparten som oppgir at det aldri eller bare av og til er tid til å slå av en prat med hjemmehjelperen (Finnvold 1997).

Mer ensomhet nå enn før?

Det er få undersøkelser som kan si noe om ensomhetsfølelsen øker eller minker i utbredelse i samfunnet. Slike undersøkel- ser er også vanskelige å tolke, siden det er tenkelig at underrapporteringen av slike følelser blir mindre over tid. De norske "verdiundersøkelsene" viste en svak øk- ning fra 1982 til 1990 i andelen av be- folkningen som hadde følt seg "svært ensom eller fjern fra andre" i løpet av de siste ukene før intervjuet (fra 10 til 13 prosent, se Barstad 1993). Også ulike nordiske undersøkelser av ensomhet blant eldre kan tyde på en økning over tid (Thorsen 1990).

At ensomhetsfølelsen skulle bli mer ut- bredt, virker overraskende med tanke på at kontakthyppheten har økt på mange områder og at flere har fortrolige venner. Men som vist, er det blitt flere aleneboen- de og flere skilte og separerte. Dette er grupper som er mer ensomme enn andre (jf. tabell 9.2 og Thorsen 1990). Andelen ensomme blant de aleneboende er mer enn dobbelt så høy som i befolkningen som helhet. Flere samlivsbrudd og flere aleneboende kan derfor bety mer for utbredelsen av ensomhet enn den økte kontakthyppheten utenfor husholdet. I den nevnte undersøkelsen fra Oslo var det mangelen på ektemake/partner, og "å komme hjem til tom bolig", som oftest ble oppgitt som årsaker til ensomhet (Thor- sen 1990). Det kan også ha skjedd kultu- relle endringer som innebærer at vi har større forventninger til innholdet i de sosiale kontaktene enn tidligere.

En rekke former for sosial deltaking, både familiekontakt, arbeidsdeltaking og

Tabell 9.2. **Andel som føler seg ensom, etter kjønn, aldersgruppe og om en bor alene. 1998. Prosent**

	Alle		Aleneboende	
	Ofte ensom	Av og til ensom	Ofte ensom	Av og til ensom
Alle	4	18	10	28
Menn	3	14	9	25
16-24 år	0	14	2	20
25-44 år	1	16	3	29
45-66 år	3	12	11	18
67-79 år	5	12	24	23
80+ år	14	19	: ¹	: ¹
Kvinner	5	22	11	31
16-24 år	4	24	2	33
25-44 år	2	21	0	31
45-66 år	4	20	14	29
67-79 år	11	19	16	27
80+ år	8	32	12	35

¹ Antallet personer som svarte er for lite til at tall kan offentliggjøres.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1998, Statistisk sentralbyrå.

vennskap, reduserer risikoen for å oppleve ensomhet. "Alt annet likt", det vil si når en holder kjønn, alder og andre former for sosial deltaking konstant, viser det seg likevel at samlivsforholdet reduserer risikoen for ensomhet betydelig mer enn andre former for deltaking (Barstad 1997, jf. tabell 9.2).

Til tross for at det er litt flere i de større byene enn på landsbygda som bor alene, og verken treffer nær familie eller venner så ofte som ukentlig, er det ikke flere som er ensomme i byene.

Innvandrere mer ensomme enn nordmenn

På mange områder er den sosiale deltakingen blant ikke-vestlige innvandrere lavere enn blant nordmenn. Framfor alt er ikke-vestlige innvandrere betydelig

mindre integrerte i arbeidslivet (se kapittel 5. Arbeid). Flertallet av de ikke-vestlige innvandrerne, seks av ti, har en god norsk venn. Det er likevel påfallende at blant pakistanere, som har vært i Norge i gjennomsnitt 16 år, er det fremdeles nesten halvparten som ikke har en god norsk venn (Blom og Ritland 1997). Organisasjonsdeltakingen er også relativt lav (jf. kapittel 9.3).

På denne bakgrunn er det ikke overraskende at flere ikke-vestlige innvandrere enn nordmenn føler seg ensomme. Både den forholdsvis svake integrasjonen i yrkeslivet og liten kontakt med norske venner bidrar til innvandrernes ensomhetsfølelse (Blom 1997). Det har også betydning at mange innvandrere bor langt fra hjemlandet, og derfor har liten kontakt med foreldre og søsken. Vel fire av ti ikke-vestlige innvandrere sier at de ofte eller av og til føler seg ensomme, om lag dobbelt så mange som blant nordmenn.

Dårlig økonomi blant sosialt isolerte

Levekårsundersøkelsene tyder på at ensomme og isolerte personer har færre økonomiske ressurser enn andre (Barstad 1999). Sammenhengen mellom isolasjon og dårlig økonomi består selv om vi tar hensyn til andre egenskaper som skiller de isolerte fra befolkningsgjennomsnittet. En viktig del av forklaringen er sannsynligvis at isolerte personer i liten grad nyter godt av de økonomiske fordelene ved å dele en husholdning med andre. I tillegg kan dårlig økonomi sette grenser for den sosiale aktiviteten, og bidra til at en mister selvtillit og sosial status.

Sosialhjelpsmottakere er en gruppe som har betydelige økonomiske problemer, og mange av dem gir uttrykk for følelse av ensomhet. Snaut fem av ti sosialhjelps-

mottakere under 45 år oppgir at de ofte eller av og til er ensomme, sammenlignet med to av ti i befolkningen som helhet i samme aldersgruppe (Levekårsundersøkelsen 1995).

9.3. Organisasjoner og politisk deltaking

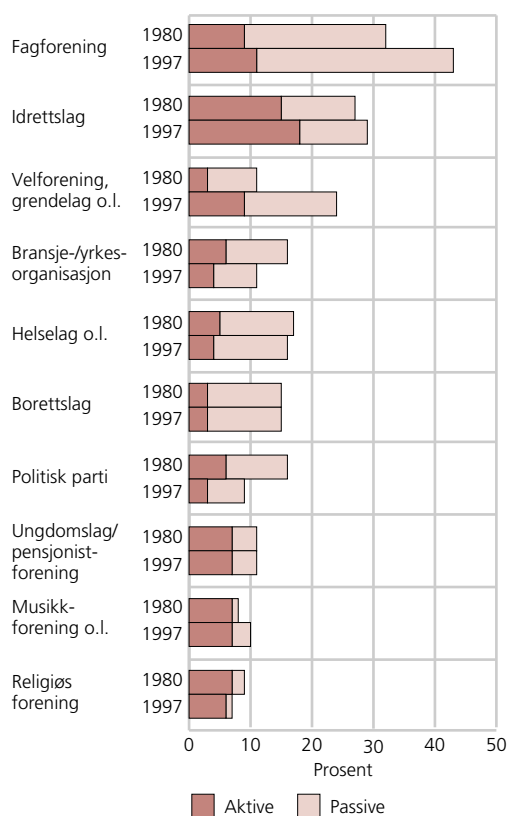
Mer idrett, mindre politikk

I et historisk perspektiv representerer de frivillige organisasjonene en av de nye fellesskaps- og kontaktformene, til erstatning for de gamle formene for fellesskap med sin forankring i slekten og lokalmiljøet. Veksten i det frivillige organisasjonsvesenet begynte i siste halvdel av forrige århundre. På begynnelsen av 1990-tallet var det registrert snaut 2 400 landsomfattende organisasjoner i Norge, halvparten av disse var etablert etter 1960 (Hal-lenstvedt og Trollvik 1993).

Vel halvparten av den voksne befolkningen er aktiv i organisasjoner, det vil si ulike frivillige organisasjoner, fagorganisasjoner og bransje- eller næringsorganisasjoner. Aktivitetsnivået har vært omtrent uforandret i perioden fra 1980 til 1997. Idretten er vår tids største massebevegelse, spesielt blir dette tydelig når en også tar med medlemmer og aktive blant barn og unge. Norges Idrettsforbund har i dag over 1,7 millioner medlemmer, en økning fra snaut 1,4 millioner i 1980. Blant voksne er det riktignok en større andel som er medlem av en fagforening enn som er medlem av et idrettslag. Men bare en drøy firedel av fagforeningsmedlemmene er aktive, i motsetning til idrettsorganisasjonene hvor flertallet av medlemmene er aktive (figur 9.6). Hva slags aktivitet innebærer medlemskapet i et idrettslag? To av tre medlemmer sier det hender at de utfører gratisarbeid for laget. De som gjør slikt arbeid, bruker i

gjennomsnitt 80 timer i løpet av et år. I tillegg til den organiserte idrettsutøvelsen, skjer det også mye idrettslig utfoldelse på uformell basis, utenfor idrettslagene. De fleste som mosjonerer jevnlig, er ikke medlem av et idrettslag. Den uformelle idrettsaktiviteten har likevel et sosialt preg; fire av fem trener sammen med andre (Vaage 1999).

Figur 9.6. Andel aktive og passive medlemmer i ulike foreningstyper. 1980 og 1997. Prosent

¹ Spørsmålsstillingen er ikke alltid helt sammenlignbar over tid. Økningen i andelen som er medlem av velforeninger, grendelag o.l. kan ha sammenheng med at det i 1980 bare ble spurt om en var med i velforeninger, mens det i 1997 også ble spurt om grendelag/strøksforeninger. I 1997 skulle en også, i motsetning til i 1980, regne med andre husholdningsmedlemmers medlemskap i velforeninger o.l. Andre endringer gjelder spørsmålene om borettslag, ungdomslag og musikkforeninger

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

I noen organisasjonstyper har medlemmene strømmet til og aktiviteten blitt større; i andre organisasjoner har utviklingen gått i motsatt retning. Mens andelen av befolkningen som er aktive medlemmer i idrettslag, har økt fra 15 prosent i 1980 til 18 prosent i 1997, har det vært en påfallende nedgang i den partipolitiske deltakingen. I løpet av et tidsrom på 17 år har den aktive deltakingen i politiske partier blitt halvert i Norge, fra 6 prosent av befolkningen i 1980 til 3 prosent i 1997. I samme tidsrom ble andelen som er medlem av et politisk parti, redusert fra 16 til 9 prosent. Flere enn før er medlem av en fagforening. Andelen av de sysselsatte som er aktive medlemmer av fagforeninger og yrkesorganisasjoner har likevel vært forholdsvis stabil.

Lav valgdeltaking blant unge menn

Også valgdeltakingen har vært for nedadgående på 1980- og 1990-tallet (figur 9.7). Foreløpige tall viser at deltakingen ved kommunestyrevalget i 1999 var 60 prosent, den laveste siden 1922, og deltakingen ved fylkestingsvalget var den laveste noensinne (56,3 prosent). Oppmøtet ved stortingsvalget ble redusert fra 82 prosent i 1981 til snaut 76 prosent i 1993, men tok seg litt opp i 1997. Den svake økningen fra 1993 til 1997 kan ha sammenheng med bedre muligheter til å avgi forhåndsstemme ved postkontorene. Særlig blant ungdom bidro poststemmegivningen til større deltaking (Aardal mfl. 1999). Mens det tidligere var lavere valgdeltaking blant kvinner enn blant menn, var det flest kvinner som møtte fram ved valgurnene i det siste stortingsvalget. Valgdeltakingen er særlig lav blant unge menn, under halvparten av menn i alderen 18-21 år avgav stemme ved 1997-valget. Til sammenligning var det 68 prosent av kvinnene i samme aldersgruppe som avgav stemme, og hele 86 prosent av kvinner i aldersgruppen 50-59 år (Aardal

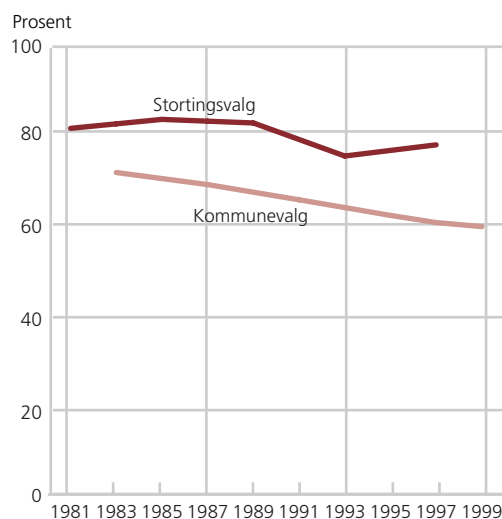
mfl. 1999). Det er også visse regionale forskjeller i valgdeltakingen, i 1995 var oppmøtet høyest i de minste kommunene.

En sammenlignende studie av kommunevalgene i 1971 og 1995 tyder på at en større andel hjemmesittere ikke har ført til at velgermassen er blitt mindre representativ for befolkningen. Tvert i mot er sammenhengen mellom inntekt, utdanning og stemmegivning svakere enn tidligere, selv om det fremdeles er slik at de med høy utdanning og inntekt noe hyppigere enn andre avgir stemme (Bjørklund 1999). En tilsvarende tendens gjelder utdanningens betydning for stemmegivning ved stortingsvalg (Aardal mfl. 1999).

Større engasjement i enkeltsaker enn i partipolitikk?

Andre former for politisk aktivitet enn å delta i valg har blitt mer vanlige, kanskje som en konsekvens av et økende kunnskaps- og utdanningsnivå. Flere deltar i politiske diskusjoner, og har prøvd å

Figur 9.7. Valgdeltaking ved stortingsvalg og kommunestyrevalg. 1981-1999. Prosent

Kilde: Valgstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

påvirke beslutninger ved å delta i opprop- eller underskriftsaksjoner, demonstrasjoner og andre former for politiske aksjoner (Martinussen 1993, Bjørklund 1999). Den politiske interessen er ikke for nedadgående. Vel seks av ti oppgav i 1997 at de var meget eller ganske interessert i politikk, betydelig flere enn i 1985 (Aardal mfl. 1999). Den synkende valgdeltakingen på 1990-tallet står også i kontrast til den rekordhøye deltakingen ved folkeavstemningen om norsk medlemskap i EU i november 1994, da hele 89 prosent av de stemmeberettigede avgav stemme. Ved den tilsvarende avstemningen i 1972 var valgdeltakingen vel 79 prosent.

Mot mindre kjønnsforskjeller i organisasjonsaktivitet?

Levekårsundersøkelsene i perioden 1980 til 1995 viste at menn var mer aktive i organisasjoner enn kvinner. I 1997 var det derimot ingen nevneverdig forskjell mellom menns og kvinners organisasjonsaktivitet. Årsaken kan være et tilfeldig utslag i 1997-undersøkelsen, eller at kvinners organisasjonsdeltaking virkelig har gjort et "sprang" framover de siste årene. Sammenligner vi 1980 med 1997, har det blitt noe mer vanlig å delta i organisasjoner blant kvinner i alle aldersgrupper og blant middelaldrende og eldre menn. Blant menn under 45 år er derimot andelen organisasjonsaktive noe lavere enn for 15-20 år siden. Kvinner deltar hyppigere enn menn i visse organisasjonstyper: religiøse foreninger og humanitære og sosiale foreninger. Eldre kvinner er spesielt aktive i slike foreninger.

Innvandrere deltar mindre enn nordmenn

Organisasjonsdeltakingen følger visse sosiale og økonomiske skillelinjer. Den er særlig lav blant ufaglærte arbeidere og lavere funksjonærer, og særlig høy blant funksjonærer på høyere nivå og blant

gardbrukere og fiskere. De sistnevnte gruppene er også blant dem som deltar mest aktivt i politiske partier. Hvor aktiv en person er i forskjellige organisasjoner, har sammenheng med utdanningsnivået. Personer med liten skolegang er svakest integrert i organisasjonssamfunnet, mens de med lengst utdanning er sterkest integrert (Andresen 1999a, 1999b). Disse forskjellene mellom utdanningsgruppene har vært forholdsvis stabile på 1980- og 1990-tallet.

Det er færre blant ikke-vestlige innvandrere enn blant nordmenn som er medlemmer av frivillige organisasjoner. Men når innvandrerne først er medlem av en organisasjon, er de ofte vel så aktive som nordmenn (Blom og Ritland 1997). Valgdeltakingen er også lavere blant innvandrere enn blant nordmenn. Ved kommunestyrevalget i 1995 avgav 39 prosent av de utenlandske statsborgerne stemme. Som blant nordmenn, ble de utenlandske statsborgernes valgdeltaking lavere på 1980-tallet (Faye 1995), men var uforandret fra 1991 til 1995.

Litteratur

Andersen, Arne S. (1993): "Nærmiljø og arbeidsmiljø" i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.

Andresen, Øyvind (1999a): Innenfor og utenfor organisasjonssamfunnet, *Samfunnsspeilet* 1999, 3, Statistisk sentralbyrå, 25-29.

Andresen, Øyvind (1999b): *Organisasjonsdeltakelse i Norge fra 1983 til 1997*, Rapporter 1999/34, Statistisk sentralbyrå.

Barstad, Anders (1993): "Sosial deltaking" i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.

- Barstad, Anders (1996): Flere aleneboende, men færre venneløse, *Samfunnsspeilet* 1996, 1, Statistisk sentralbyrå, 24-29.
- Barstad, Anders (1997): Sosial integrasjon som levekårsdimensjon. Paper til den 19. nordiske sosiologkongressen i København, 13.-15. juni 1997.
- Barstad, Anders (1999): Hvem er de ensomme og isolerte? Artikkel innsendt til vurdering i *Tidsskrift for Velferdsforskning*.
- Bjørklund, Tor (1999): *Et lokalvalg i perspektiv. Valget i 1995 i lys av sosiale og politiske endringer*, Oslo: Tano Aschehoug.
- Blom, Svein, Turid Noack og Lars Østby (1993): *Giftermål og barn - bedre sent enn aldri?* Sosiale og økonomiske studier 81, Statistisk sentralbyrå.
- Blom, Svein (1997): Levekår blant ikke-vestlige innvandrere: Hvorfor er så mange ensomme? *Samfunnsspeilet* 1997, 4, Statistisk sentralbyrå, 45-53.
- Blom, Svein og Agnes Aall Ritland (1997): Levekår blant ikke-vestlige innvandrere: Trang økonomi, men færre enn antatt opplever diskriminering, *Samfunnsspeilet* 1997, 1, Statistisk sentralbyrå, 2-16.
- Faye, Arne (1995): Utenlandske statsborgere og kommunestyrevalget 1991 (I): Valgatferden preges av hjemlandet, *Samfunnsspeilet* 1995, 2, Statistisk sentralbyrå, 22-26.
- Finnvold, Jon Erik (1997): Brukere av kommunale hjemmetjenester: Får hjelp, savner sosial kontakt, *Samfunnsspeilet* 1997, 2, Statistisk sentralbyrå, 59-68.
- Gautun, Heidi og Tor Inge Romøren (1992): Gammel, barnløs og alene? *Aldring og eldre* nr. 1, Norsk gerontologisk institutt.
- Hallenstvedt, Abraham og Jan Trollvik (red.) (1993): *Norske organisasjoner*, Oslo: Fabritius Forlag.
- Haraldsen, Gustav og Hege Kitterød (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*, Sosiale og økonomiske studier 76, Statistisk sentralbyrå.
- Langeland, Ove (red.), Torkel Bjørnskau, Hilde Lorentzen og Axel West Pedersen (1999): *Mellom frihet og fellesskap. Det 21. århundrets velferdssamfunn*, Fafo-rapport 270, Fafo/Tiden Norsk Forlag.
- Martinussen, Willy (1993): *Velferdsfellesskap. Medvirkning og solidaritet i nærmiljø, yrkesliv og politikk*, Allforsk AVH, Senter for samfunnsforskning-SESAM.
- Martinussen, Willy (1999): Fellesskapsverdiene står sterkere enn antatt, *Samfunnsspeilet* 1999, 4, Statistisk sentralbyrå, 5-11.
- Noack, Turid og Inger Texmon (1990): Dagens og morgendagens eldre kvinner - familieerfaring og yrkesliv, *Samfunnsspeilet* 1990, 3, Statistisk sentralbyrå, 7-12.
- Noack, Turid og Nico Keilman (1993): "Familie og husholdning" i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.
- Noack, Turid (1999): Familiemønstre på slutten av et århundre. Kontinuitet og endring, *Samfunnsspeilet* 1999, 4, Statistisk sentralbyrå, 28-35.
- Texmon, Inger (1999): "Samliv i Norge mot slutten av 1900-tallet. En beskrivelse av endringer og mangfold", Vedlegg 3 i NOU 1999:25: *Samboerne og samfunnet*,

Barne- og familiedepartementet 1999, 251-285.

Thorsen, Kirsten (1990): *Alene og ensom, sammen og lykkelig?* Ensomhet i ulike aldersgrupper, NGI, rapport nr. 2.

Vaage, Odd Frank (1999): Trening og mosjon: Få svetter alene, *Samfunnsspeilet* 1999, 3, Statistisk sentralbyrå, 37-41.

Østby, Lars (1995): Norges befolkning gjennom 200 år, *Samfunnsspeilet* 1995, 4, Ekstranummer, Statistisk sentralbyrå, 3-14.

Aardal, Bernt, Henry Valen, Hanne Marit Narud og Frode Berglund (1999): *Velgere i 90-årene*, NKS-Forlaget.

Odd Frank Vaage

10. Fritid og kultur

I vanlig språkbruk er fritid den tiden som er igjen når man trekker fra lønnet arbeid, utdanning og søvn. Mange av de aktivitetene som utføres i denne fritiden kan likevel ikke betraktes som "fri tid", det vil si tid til fri disposisjon. Dette gjelder aktiviteter som husarbeid, barnepass og hjemmelekser, som mer er å betrakte som ulønnet arbeid. Derfor bruker vi betegnelsen fritid om aktiviteter man ikke er forpliktet til å gjøre og som man vanligvis gjør fordi man har lyst til det, som for eksempel å lese aviser, se på TV eller gå på kino.

Mer fritid

Tidsbruksundersøkelsene viser at nordmenns fritid økte med omtrent én time fra 1970 til 1990; fra 5 timer og 10 minutter til 6 timer og 11 minutter per gjennomsnittsdag (en slik gjennomsnittsdag omfatter både hverdag og helg). Økningen skjedde i hovedsak på 1970-tallet. I 1990, som er det siste året vi har slike opplysninger for, hadde menn 6 timer og 24 minutter fritid, mens kvinner hadde 6 timer og 3 minutter. Menn hadde altså ca. 20 minutter mer fritid enn kvinner. Begge kjønn hadde likevel mer enn en times økning i fritiden fra 1970 til 1990.

Gir mer fritid et bedre liv?

Det ser ut til at nordmenn verdsetter denne økningen i fritid. Ifølge en undersøkelse gjennomført av Statistisk sentralbyrå (SSB) (Barstad 1999), blir økt fritid sett på som det viktigste bidraget til å gjøre livet bedre. Dette settes høyere enn både bedre økonomi og bedre helse.

Andre undersøkelser (Kitterød 1999) viser at det ikke nødvendigvis er en direkte sammenheng mellom økt fritid og et bedre liv: Samtidig med at det har vært økning i fritiden, har det også vært en økning i andelen som opplever tidspress og travelhet. Større frihet til å velge og økt tilbud kan føre til at mange prøver å gjøre flere ting på en gang, eller i et større tempo.

Tidsbruksundersøkelsene viser at vi bruker fritiden omtrent slik (om vi bare ser på tid brukt til hovedaktiviteter; ikke biaktiviteter): Sosialt samvær og fjernsynsseing legger beslag på mer enn halvparten av fritiden, med henholdsvis 2 timer og 1 1/2 time per dag. Deretter følger lesing (40 minutter), idrett og friluftsliv (30 minutter), fritidsreiser (30 minutter) og underholdning og annen fritid (1 time).

10.1. Medietilbud og mediebruk

Vi bruker altså en stor del av fritiden på massemediene. Mediebruksundersøkelsene (Vaage 1999c) viser at vi bruker over fem timer til forskjellige medier hver dag. Med vel seks timer fritid per dag, kan det synes som om nesten hele vår fritid går med til mediene. Men en del av mediekonsumet foregår ikke i fritiden; for eksempel leser vi aviser både på vei til og fra og på jobben. I tillegg foregår mye av mediebruken (for eksempel radiolytting) samtidig med andre gjøremål. Mediebruksundersøkelsene registrerer altså vår totale mediebruk, også når den er en biaktivitet. Dermed blir det registrert mer tid til mediebruk i mediebruksundersøkelsene enn i tidsbruksundersøkelsene.

Færre aviser, større opplag

Tilgangen til de fleste typer medier fortsetter å øke, det gjelder også trykte medier. Norge er blant de land i verden hvor tilgangen til aviser er best, særlig aviser med lokalt tilsnitt. Antallet aviser har likevel gått litt ned de senere årene; fra 165 i 1982 til 155 i 1998. Netto opplagstall per dag har derimot økt fra ca. 2,3 til ca. 3,0 millioner i den samme perioden. Denne økningen fant hovedsakelig sted på 1980-tallet. I tillegg har vi også de siste årene fått søndagsaviser. Det er altså blitt noen færre aviser, men de selger mer.

For bokutgivelser har det vært en motsatt tendens: Antallet boktitler som gis ut hvert år øker, mens opplagene synker. I 1980 ble det utgitt 1 274 skjønnlitterære boktitler, mot 1 757 titler i 1998. De samme tendensene, med flere titler og lavere opplag, gjør seg også gjeldende for fagbøker og barnebøker. Det ser derfor ut til at bokmarkedet i større grad retter seg mot mer selektive lesere; i stedet for at alle skal lese de samme bøkene, blir bøkene mer "skreddersydd" til spesielle lesergrupper.

166

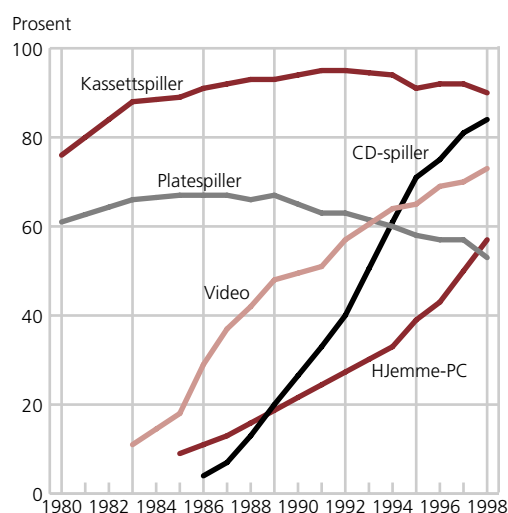
Økende utbredelse av de nye elektroniske mediene

Fjernsynet har en dominerende plass blant massemediene, og er med på å prege nordmenns hverdag. Etter at de fleste nå har fjernsyn, har det de senere årene vært en betydelig økning i tilgangen på andre typer hjemmeelektronikk. Videospiller, CD-spiller og PC begynte sitt inntog i hjemmene på begynnelsen og midten av 1980-tallet. CD-spiller finnes nå hos godt over 80 prosent av befolkningen, mens 73 prosent har tilgang til videospiller. 57 prosent hadde i 1998 PC hjemme.

PC: Generasjonskløften blir større

Det er til dels store forskjeller i tilgangen til disse mediene i forskjellige aldersgrupper: Mens fjernsyn er tilgjengelig for så å si alle uansett alder, er videospiller derimot nokså ujevnt fordelt. Blant unge mellom 9 og 19 år har nærmere 90

Figur 10.1. Andel personer 9-79 år med ulike typer hjemmeelektronikk. 1980-1998. Prosent

Kilde: NRKs lytter- og seerundersøkelser; Kultur- og mediebruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

10.1. Kultur- og mediebruksundersøkelsene

Statistisk sentralbyrås kultur- og mediebruksundersøkelser er gjennomført i 1991, 1994 og 1997. I tillegg er det gjennomført rene mediebruksundersøkelser i 1992, 1995, 1996 og 1998. I undersøkelsene blir et representativt utvalg av den norske befolkningen i alderen 9-79 år spurt om hva de brukte av kulturtilbud siste 12 måneder og hva de brukte av medietilbud siste døgn. For å få et bilde av gjennomsnittlig mediebruk, blir undersøkelsene gjennomført i fire ulike perioder av året, og alle ukens syv dager er med. Antallet deltakere i undersøkelsene har vært mellom 1 800 og 2 000 personer per år.

Bøker og kino kan betraktes både som kulturtilbud og medietilbud. Siden lesing av bøker er en aktivitet som foregår ofte, gjerne daglig, er den her definert som mediebruk og målt ved gjennomsnittlig tidsbruk per dag. Kinobesøk, derimot, foregår utenfor hjemmet og er en relativt sjelden aktivitet, på linje med teaterbesøk og andre kulturaktiviteter. Disse måles på årsbasis.

prosent tilgang til videospiller hjemme. Det er annerledes for de eldre: Blant menn og kvinner i alderen 67-79 år hadde henholdsvis 37 og 20 prosent tilgang til videospiller i 1998.

Nærmere 80 prosent av barn og unge har PC hjemme. Rundt 60 prosent har CD-ROM-spiller som er koblet til PC. Blant 67-79-åringer var tallene henholdsvis 15 og 3 prosent i 1998. Vi finner med andre ord en formidabel generasjonskløft i tilgangen til de nye elektroniske multimedie. Denne generasjonsforskjellen kan nok i stor grad forklares ut fra interesse og hva man foretrekker å bruke fritiden til.

Hjemme-PC helst i byene

Videospillere er nesten blitt allemannseie og er omtrent like utbredt på landsbygda som i storbyene. Derimot er det en større andel som har hjemme-PC, CD-spiller og CD-ROM-spiller i byene. Her har 88 prosent CD-spiller, over 64 prosent har hjemme-PC og 46 prosent har CD-ROM-spiller. I spredtbygde strøk er andelen med disse forholdsvis nye medietilbudene henholdsvis 75, 50 og 37 prosent.

Økt TV-tilbud ...

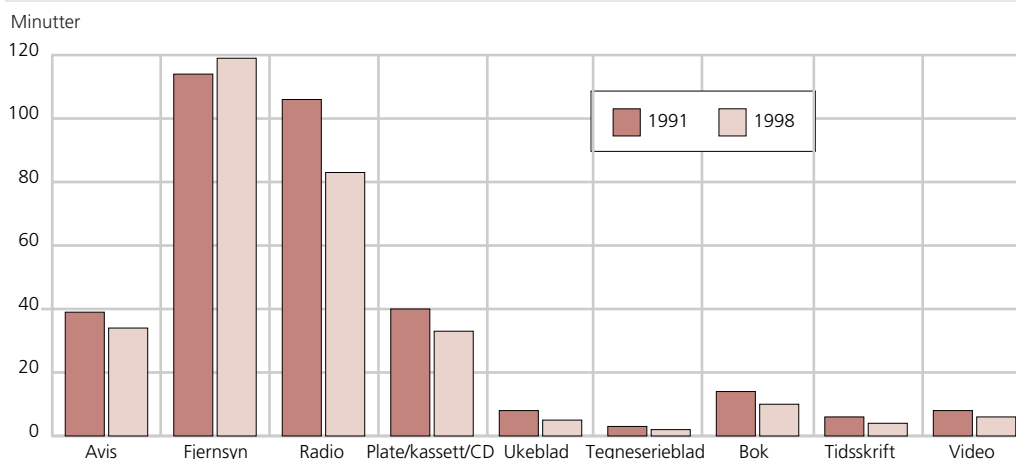
Ikke bare har tilgangen til de elektroniske mediene økt, også programtilbudet har

økt betydelig de senere årene. Mens det på begynnelsen av 1980-tallet bare var svensk TV som konkurrerte med NRK, har et flertall av seerne nå tilgang til både satellittbaserte TV-sendinger (vel 60 prosent) og TV2 (over 90 prosent). Private lokal-TV-sendinger når dessuten over 40 prosent av befolkningen. På radiosiden kan omtrent 90 prosent motta sendinger fra én eller flere nærradiokanaler i sitt distrikt. I tillegg til flere kanaler, har også tilbudet innen den enkelte kanal økt, ved at sendetiden er utvidet.

... men vi ser ikke mer på TV

Dette økte elektroniske medietilbudet har ikke ført til noen tilsvarende økning i bruken, i hvert fall ikke på 1990-tallet: Den samlede tiden brukt til elektroniske medier gikk ned fra 1991 til 1998 (se figur 10.2 og tabell 10.1). Særlig gjelder dette radiolytting: Til tross for økende og mer "lyttervennlige" radiotilbud, med lett musikk- og magasinstoff, hører vi mindre på radio. Mens vi i 1991 i gjennomsnitt hørte 106 minutter på radio per dag, brukte vi bare 83 minutter i 1998. Det som kanskje likevel er mest overraskende, er at tid brukt til fjernsynsseing har holdt seg på omtrent samme nivå i perioden 1991-1998, dvs. i underkant av to timer, selv med økende antall kanaler og økt sendetid. Til tross for store investeringer

Figur 10.2. Gjennomsnittlig tid brukt på ulike medier en gjennomsnittsdag i 1991 og 1998. Alle personer 9-79 år. Minutter

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

i de kommersielle kanalene har ikke fjernsynet som sådan fått særlig økt interesse. Den samme seertiden er i stedet blitt splittet opp og fordelt på flere kanaler. Også bruken av videospiller har holdt seg stabil, selv om andelen som har tilgang til videospiller har økt med 27 prosentpoeng. I 1991 så hver nordmann i gjennomsnitt 8 minutter på video per dag, i 1998 var tiden sunket til 6 minutter. Blant dem som faktisk ser på video en bestemt dag er tiden sunket fra 85 til 75 minutter i denne perioden.

Mindre lesing

Med de nye fjernsyns- og radiokanalene som har dukket opp i de senere årene, skulle man kanskje vente at disse mediene ville få økt oppmerksomhet på bekostning av trykte medier. Riktig nok brukte vi mindre tid til lesing i 1998 enn i 1991, en nedgang fra 70 minutter til 55 minutter. Det er likevel ikke noe som tyder på at dette skyldes at de elektroniske mediene overtar.

Supplement snarere enn konkurranse?

Hva kan forklaringen være på at de elektroniske mediene ikke har tatt mer tid fra de trykte? En sannsynlig forklaring kan være at elektroniske og trykte medier mer er supplerende enn konkurrerende; de dekker ulike behov. De brukes i stor grad i forskjellige sammenhenger og til forskjellige tider av døgnet. Vi leser våre aviser først og fremst om morgenen og ettermiddagen, gjerne på vei til og fra jobb eller skole. Fjernsynsseingen foregår helst i godstolen om kvelden, ofte sammen med andre i familien. Bøker kan på sin side være sengelektyre. De forskjellige mediene er med andre ord knyttet til forskjellige sosiale sammenhenger og ser ut til å ha ulik plass i folks døgnrytme.

PC-ens inntog i hjemmene har så langt ikke hatt noen særlig betydning i retning av å endre mediebruken for nordmenn generelt. I 1998 brukte vi i gjennomsnitt bare 13 minutter per dag ved hjemme-PC-en; 18 minutter blant menn og 7

Tabell 10.1. Tid brukt til ulike medier en gjennomsnittsdag i ulike aldersgrupper. 1991, 1994 og 1998. Minutter

Medier	9-15 år			16-24 år			25-66 år			67-79 år		
	1991	1994	1998	1991	1994	1998	1991	1994	1998	1991	1994	1998
Aviser.....	10	9	9	30	26	21	44	44	37	58	65	54
Ukeblad.....	8	5	3	8	8	7	8	6	4	11	15	10
Tegneserieblad....	14	12	12	5	4	3	1	1	1	0	0	0
Tidsskrift/fagblad	1	1	1	4	5	4	7	6	4	8	7	6
Bøker.....	13	15	8	18	12	7	12	11	11	22	7	12
Fjernsyn.....	90	110	127	99	94	118	117	115	114	152	136	143
Radio.....	39	25	21	109	92	74	117	109	94	109	98	94
Video.....	22	13	13	17	16	14	5	6	4	1	0	1
Plater/kassetter ...	63	46	41	89	84	81	29	30	27	5	7	4
Hjemme-PC ¹	13	18	.	11	21	.	11	12	.	0	2
Trykte medier i alt.....	46	42	33	65	55	42	72	68	57	99	94	82
Elektroniske medier i alt.....	214	194	202	314	286	287	268	260	239	267	241	242
Mediebruk totalt	260	236	235	379	341	329	340	328	296	366	335	324

¹ Siden tall for hjemme-PC ikke ble samlet inn i 1991, er de ikke med ved summeringen av mediebruken.

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

minutter blant kvinner. Blant barn og unge ser det derimot ut til at økningen i bruk av hjemme-PC oppveier nedgangen i annen mediebruk. Det er derfor sannsynlig at PC-bruken blant de yngste heller erstatter enn kommer i tillegg til andre medier. Det er de trykte mediene dette går ut over. Blant de voksne ser dette derimot ikke ut til å være tilfelle.

Kvinnene leser oftere bøker og ukeblad

Det har vært et generelt trekk de senere årene at kvinner bruker noe mindre tid på å lese aviser enn menn og mer tid på ukeblad og bøker. I 1998 brukte kvinner i gjennomsnitt 30 minutter på avislesing per dag, mens menn brukte 38 minutter. For ukeblad og bøker er det omvendt: I alle undersøkelsene på 1990-tallet er kvinnene de ivrigste ukeblad- og bokleserne. I 1998 brukte kvinner 8 minutter til ukebladlesing og 23 minutter til bokle-

sing per dag. Blant mennene er denne tiden henholdsvis 2 og 13 minutter.

Barn bruker mediene minst

Barn i aldersgruppen 9-15 år er den gruppen som bruker minst tid til mediene. Og den tiden de bruker har sunket fra 1991 til 1998. Dette gjelder både trykte og elektroniske medier. Barna ser mer på TV enn tidligere, men dette oppveies til dels av at de ser mindre på video. De lytter også mindre til radio og CD-plater/kassetter og leser i mindre grad ukeblad og bøker.

Også de unge ser litt mer på TV enn tidligere, mens de ser omtrent like mye på video som tidlig på 1990-tallet. De bruker også mindre tid på radio, CD-plater/kassetter og bøker. Dessuten bruker de mindre tid til avislesing. Blant voksne og eldre har det bare vært mindre endringer, men også disse gruppene lytter mindre til radio.

Ungdom mest opptatt av underholdningsmediene

Det er særlig ungdommens flittige bruk av CD- og kassettspillere som gjør at deres mediebruk er på så høyt nivå. De bruker også mer tid til video, men mindre til aviser enn voksne. Generelt kan man si at ungdom er mer opptatt av underholdningsmediene enn voksne, som på sin side er mer opptatt av nyhets- og informasjonsmidlene. Det er likevel de eldre som ser mest fjernsyn og leser mest aviser og ukeblader.

Én av fem unge menn bruker Internett en gjennomsnittsdag

Internett er i de senere årene blitt vanlig både i arbeidslivet og for hjemmemarkedet. Men tilbudet kan foreløpig bare i liten grad konkurrere med de mer tradisjonelle mediene. I 1998 var det 10 prosent som brukte dette tilbudet en gjennomsnittsdag. Blant menn var brukerandelen 14 prosent, blant kvinner 7 prosent. De ivrigste brukerne er menn i alderen 16-24 år. Blant dem var det 22 prosent som hadde brukt Internett en gjennomsnittsdag.

De høyt utdannede leser mest

De med høy utdanning bruker mer tid til å lese aviser, tidsskrifter og bøker enn de med lav utdanning. Slår vi sammen disse tre mediene, bruker personer med høyere utdanning i gjennomsnitt 64 minutter på disse mediene per dag. Personer med utdanning på ungdomsskolenivå bruker 41 minutter på de samme mediene. De høyt utdannede bruker derimot mindre tid på ukeblader, fjernsyn og radio. Sammenlagt bruker de 173 minutter på disse mediene, mens de med lavest utdanning bruker 230 minutter.

Storbyboere og de som bor i spredtbygde strøk bruker omtrent like mye tid på medier generelt. Men de som bor i stor-

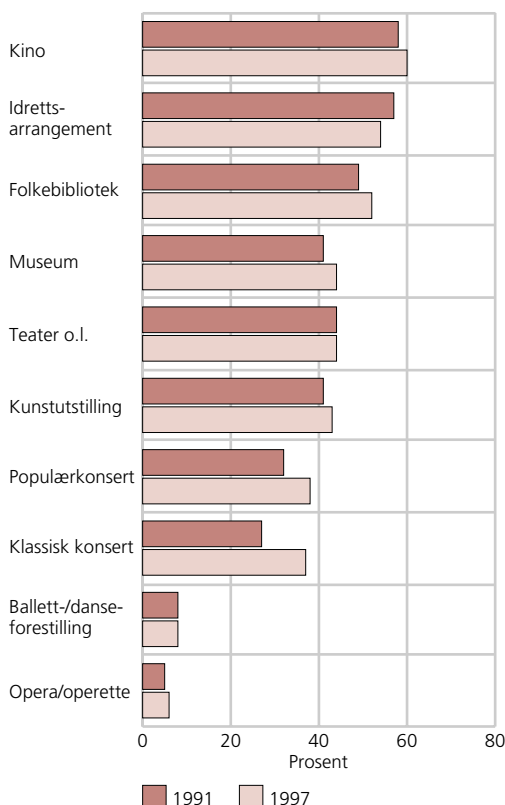
byer bruker mer tid til å lese aviser og bøker og til å lytte til CD-plater/kassetter, mens folk på landsbygda bruker mer tid til radiolytting. Disse utslagene kan henge sammen med at storbyboere generelt har høyere utdanning enn de som bor i spredtbygde strøk og at utdanningen derfor påvirker disse tallene også.

10.2. Kultur og underholdning

Økende kulturell aktivitet

Den tiden som går med til kulturelle aktiviteter, er langt mindre enn den tiden

Figur 10.3. Andel som har benyttet ulike kulturtilbud siste 12 måneder. 1991 og 1997. Prosent

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

vi bruker på medier. Nordmenn besøker likevel i gjennomsnitt 21 kulturtilbud i løpet av et år, inkludert kinobesøk og idrettsarrangement (se figur 10.3 for oversikt over kulturaktivitetene). På flere områder har det de senere årene vært en økende kulturell aktivitet; både tilbudene og folks bruk av dem har økt. Besøksandelene har økt for alle kulturtilbudene på 1990-tallet, unntatt teater/musikal/revy, ballett-/danseforestillinger og idrettsarrangementer. Særlig har økningen vært stor for konserter med klassisk musikk.

Økningen i kulturbruken kan ha flere årsaker. Som vi skal se, er det en generell tendens til at folk tilbringer mer tid utenfor boligen; vi går mer "ut". Folks økonomi er også bedre, slik at de i større grad har råd til å benytte seg av kulturtilbudene. Også det økte utdanningsnivået i befolkningen har betydning; høyt utdannede er flittigere brukere av de fleste kulturtilbud enn folk med mindre utdanning. Dermed øker etterspørselen. Samtidig har vi fått et større og bredere kulturtilbud, både på det profesjonelle plan og på amatør siden.

En sammenligning med tall fra ca. 20 år siden viser at besøkstallet på de profesjonelle teatrene og Den norske opera har økt. I 1980 var det ca. 1,10 millioner besøk ved disse kulturinstitusjonene. Antallet besøk økte fram til 1993, men har siden sunket noe, til 1,37 millioner i 1998. Utlånet av bøker på folkebibliotekene har også økt. I 1980 var utlånet på ca. 16,2 millioner bøker. Dette økte til ca. 17,9 millioner i 1986 og 19,0 millioner bøker i 1998. Kinobesøket, derimot, har gått ned: Fra ca. 17,5 millioner i 1980 var det en markert nedgang i første del av 1980-tallet, til ca. 11,1 millioner i 1986. Deretter har besøkstallet vært nokså stabilt og var i 1998 omtrent 11,5 millioner.

Geografiske forskjeller i tilbudet

Kulturbruksundersøkelsene viser at det er klare regionale forskjeller i kulturtilbudet. Dette er ganske naturlig, i og med at store sceneoppsetninger, museer og kunstgallerier krever et forholdsvis stort publikumpotensiale. 60 prosent av befolkningen har under 10 km til nærmeste kunstsamling eller museum. Halvparten bor inntil 10 km fra nærmeste konsertsal eller lokale med jevnlig musikkarrangement. 44 prosent har en teatersal eller lokale med jevnlig teaterforestillinger under 10 km unna. Andre tilbud er atskillig lettere tilgjengelige: Over 90 prosent av befolkningen har under 10 km til nærmeste idrettsplass eller idrettshall, mens 88 prosent har bibliotek eller offentlig boksamling innen samme avstand. Også kino er det mange som har i nærheten; 70 prosent har under 10 km til nærmeste kinolokale.

Flest går på kino og idrettsarrangement

Kino og idrettsarrangement er de kulturtilbudene flest nordmenn benytter seg av. Deretter følger folkebibliotek, museer og teater/musikal/revy. Færrest besøker ballett-/danseforestillinger og opera/operetter.

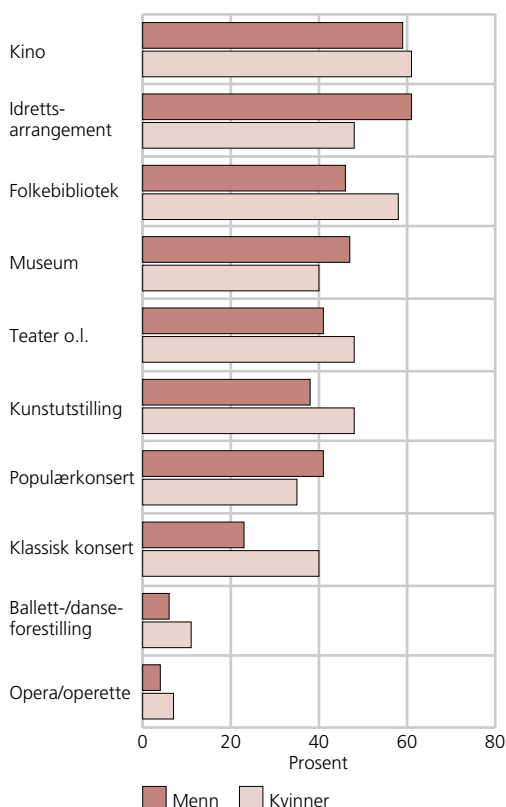
Den geografiske tilgjengeligheten gjen speiles naturlig nok i bruken av kulturtilbudene. Dette gjelder ikke bare hvor mange som benytter tilbudene, men også hvor ofte de benyttes gjennom et år. I Oslo/Akershus er kulturtilbudene lettest tilgjengelige, og de som bor der benytter også kulturtilbudene oftere enn andre. Spesielt gjelder dette teater/musikal/revy og opera, men også ballett-/danseforestillinger, kino og museer. Ved siden av tilgjengeligheten spiller nok også det høye utdanningsnivået i Oslo-regionen en stor rolle.

Barn og ungdom er gjennomgående større brukere av kulturtilbud enn de voksne, og de går ofte på kino, museer, bibliotek og ballettforestillinger. En del av dette er uten tvil besøk arrangert gjennom skolen. Barn går også oftest på idrettsarrangement. Populærkonsertene er i særlig grad et tilbud som de unge benytter seg av.

Kvinner ivrigere kulturbrukere enn menn

Jevnt over benytter kvinner de ulike kulturtilbudene oftere enn menn. Dette gjelder teater/musikal/revy, klassisk

Figur 10.4. Andel menn og kvinner som har benyttet ulike kulturtilbud siste 12 måneder. 1997. Prosent

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsen 1997, Statistisk sentralbyrå.

konsert, kunstutstilling og folkebibliotek. Andelen som går på kino, opera, populærkonsert og museum er nesten like stor blant begge kjønn, mens menn går oftest på idrettsarrangement.

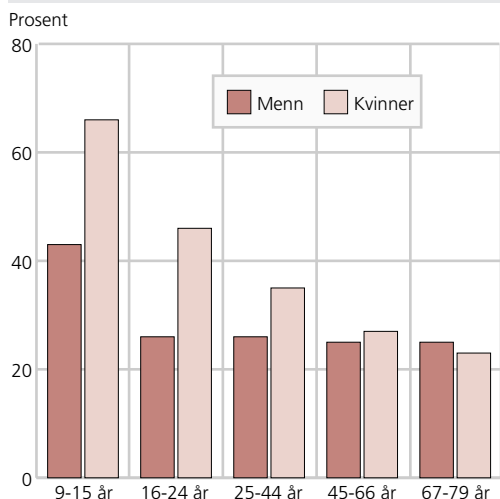
Folk med høy utdanning bruker, som nevnt, de fleste kulturtilbudene mer enn de med lav utdanning. Mens det i befolkningen som helhet var 44 prosent som hadde vært på teater, musikal eller lignende kulturtilbud siste 12 måneder i 1997, var andelen 65 prosent blant dem med universitets- eller høyskoleutdanning. 43 prosent av hele befolkningen hadde vært på kunstutstilling, blant de høyt utdannede var andelen 69 prosent. Slike forskjeller kan både skyldes sosialisering gjennom utdanningen, og at folk med høyere utdanning i større grad bor i områder med et bredt kulturtilbud.

Stor egenaktivitet, særlig blant kvinner

Andelen som er aktive (se note i figur 10.5) innenfor områdene musikk, sang, teater, revy og billedkunst har vært temmelig stabil: 34 prosent i 1991 og 32 prosent i 1997. Kvinner er mer aktive enn menn: 27 prosent av mennene og 36 prosent av kvinnene var aktive i 1997. Også denne forskjellen har vært stabil. Unge, og særlig unge kvinner, er mer aktive enn eldre, mens voksne menn er forholdsvis lite aktive.

Nordmenns kulturelle egenaktivitet er betydelig: 12 prosent holder på med billedkunst eller kunsthåndverk på fritiden. 11 prosent spiller et instrument regelmessig; i aldersgruppen 9-15 år er andelen 31 prosent. 8 prosent er med i kor eller orkester, hele 19 prosent blant 9-15-åringene. 2 prosent er med i amatørteater eller revygruppe. Menn er i like stor grad som kvinner med i kor, orkester og lignende kulturaktiviteter, mens

Figur 10.5. Andel kvinner og menn i ulike aldersgrupper som er medlem/aktiv deltaker innenfor ett eller flere kulturfelt.¹ 1997. Prosent

¹ Med i/opprådte offentlig med amatørteater/revygruppe siste to år, med i kunstforening, driver med/har stilt ut billedkunst/kunsthåndverk siste to år, med i/har optrådt offentlig med kor/orkester siste to år eller spiller instrument regelmessig.

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsen 1997, Statistisk sentralbyrå.

kvinner oftere er opptatt med billedkunst eller kunsthåndverk.

Vi går mer "ut"

Nordmenn bruker i stadig større grad fritidstilbud utenfor hjemmet. Det er flere som går på restaurant, dans og diskotek. Ifølge levekårsundersøkelsene hadde omtrent 50 prosent vært på dans eller diskotek siste 12 måneder i 1980. Dette økte til nesten 60 prosent i 1991 og holdt seg på samme nivå i 1995. Andelen som har vært på restaurant eller kafé siste 12 måneder har også økt, fra 76 prosent i 1987 til 93 prosent i 1997. Sammen med den økte kulturelle aktiviteten, tyder dette på en mindre hjemmeorientert fritid (Barstad 1997).

Restaurantbesøk: Mindre aldersforskjell

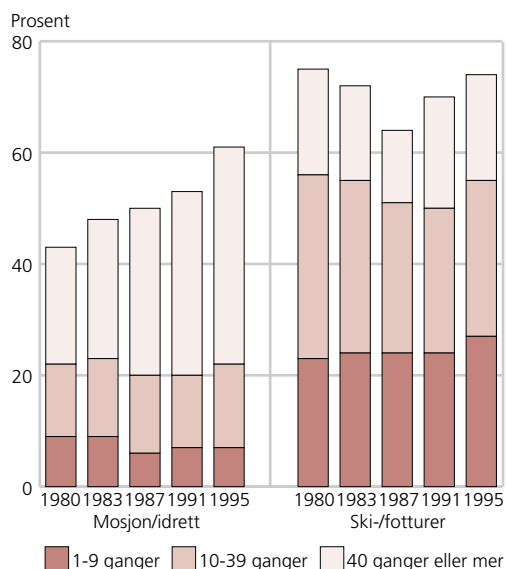
Mens 98 prosent av 16-24-åringene hadde vært på restaurant/kafé i 1995 og 90 prosent hadde vært på dans/diskotek, gjaldt dette bare henholdsvis 76 og 19 prosent i aldersgruppen 67-79 år. Disse typene fritidsaktiviteter, særlig den siste, er altså nokså aldersbestemte. Men forskjellene mellom unge og gamle er blitt mindre. I 1987 hadde 42 prosent av de eldre vært på restaurant/kafé og 13 prosent hadde vært på dans/diskotek. I de senere årene er det altså flere eldre som går ut nå enn før.

10.3. Fysisk aktivitet

Økning i den fysiske aktiviteten

Antallet medlemmer i Norges Idrettsforbund har økt fra ca. 1,63 millioner til om lag 1,89 millioner fra 1986 til 1998. Dette

Figur 10.6. Andel personer 16-79 år som har benyttet ulike fritidstilbud siste 12 måneder. 1980-1995. Prosent

Kilde: Lvekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

innebærer en liten økning fra 39 til 43 medlemskap per 100 innbyggere de siste ti årene. Går vi tilbake til 1980, var det bare 34 medlemskap per 100 innbyggere. Selv om andelen kvinnelige medlemmer har økt i perioden, er flertallet, 61 prosent, fortsatt menn.

Ifølge levekårsundersøkelsene var det flere nordmenn som drev med idrett og mosjonsaktivitet i 1995 enn i 1987. Andelen som har gått lengre fotturer eller skiturer siste 12 måneder sank riktignok på 1980-tallet og var 64 prosent i 1987. Men deretter økte andelen til 70 prosent i 1991 og videre til 74 prosent i 1995. Også andelen som driver med andre idretts- og mosjonsaktiviteter har økt jevnt; fra 43 prosent i 1980 til 50 prosent i 1987 og 61 prosent i 1995. I alle disse årene har det vært flere aktive menn enn kvinner, men avstanden mellom dem har minket: I 1980 var det 47 prosent menn og 39 prosent kvinner som drev med idrett og mosjonsaktiviteter per år. I 1995 var andelen henholdsvis 61 og 58 prosent.

Helst fotturer og spaserter

Blant voksne nordmenn er det særlig fotturer i skog og mark og kortere spaserter i nærheten av hjemmet som dominerer blant friluftaktivitetene (Vaage 1999b). I 1997 hadde flere enn ni av ti vært på kortere eller lengre fotturer i løpet av siste 12 måneder og mer enn tre av fire hadde vært på spaserter. I gjennomsnitt går nordmenn på 42 fotturer og 31 spaserter per år.

To av tre nordmenn bader ute i løpet av året, og omtrent annenhver nordmann er på fisketur, bær-/sopptur eller på skitur. Båtturer er også populært. Fire av ti er på motorbåttur eller seilbåttur og to av ti er på tur med enten kano, kajakk eller robåt. Én av tre drar på sykkeltur i naturomgivelser, mens bare én av ti er på jakt i løpet

av året. Mens vi er på over seks fisketurer, båtturer og skiturer per år, er vi på omtrent fem sykkelturer, to bær- eller soppturer og én tur på jakt.

Et flertall på fottur både i skog og fjell

Nordmenn er ivrige turgåere både i skogen og i fjellet. De siste 12 månedene hadde 70 prosent av befolkningen i alderen 16-79 år vært på fotturer i skogen og 52 prosent vært på fotturer i fjellet. Vi går i gjennomsnitt 25 ganger på fottur i skogen og seks ganger i fjellet. Blant dem som faktisk deltar i slike aktiviteter blir det 36 turer i skogen per år og 12 ganger i fjellet.

81 prosent av mennene og 78 prosent av kvinnene går på fottur i løpet av året. Andelen som går på fottur er høyest blant dem under 16 år, hvor den er over 90 prosent. Blant alle mellom 25 og 66 år er andelen som går på tur noe over 80 prosent. Blant de aller eldste, aldersgruppen 67-79 år, er det 56 prosent som går fottur. Verd å merke seg er at andelen aktive menn i denne aldersgruppen er 64 prosent, mens den bare er 49 prosent blant kvinnene.

Mens 67 prosent av dem med bare grunnskoleutdanning går på fottur per år, er andelen 91 prosent blant dem med høyere universitets- eller høgskoleutdanning. De som bare har grunnskole går likevel flest turer når de først driver med denne formen for friluftaktivitet. Særlig gjelder dette turer i skogen.

Turaktiviteten høy i alle deler av landet

Hvis man trodde at turfolket i særlig grad er byfolk og spesielt storbyboere, er dette ikke riktig. Turaktiviteten er høy uansett befolkningstetthet og geografi, dvs. at heller ingen landsdel peker seg spesielt

ut. Ut fra naturgitte forhold er det likevel slik at de som bor på Vestlandet og i Nord-Norge i noe større grad går på tur i fjellet, mens østlendingene i større grad går på tur i skogen.

Under halvparten er på skitur i løpet av året

Det er nok bare en myte at alle nordmenn går på ski. Under halvparten benytter de eventuelle mulighetene de har til en skitur. I aldersgruppen 16-79 år er det 45 prosent som tar en eller flere skiturer i løpet av året. Til sammen går vi i gjennomsnitt seks skiturer per år. Det blir 14 turer blant dem som faktisk går på skitur. En noe større andel går på ski i fjellet enn i skogsområdene. Forholdet er 34 mot 29 prosent.

Menn er noe mer aktive skiløpere enn kvinner. 51 prosent av mennene går på ski per år, blant kvinner er andelen 40 prosent. Menn går i gjennomsnitt dobbelt så ofte på ski som kvinner; åtte ganger mot fire ganger.

Flest skiløpere blant dem med høyere utdanning

På samme måte som fotturer, er skiturer en aktivitet som i større grad utøves av personer med høyere utdanning enn av andre. Mens færre enn én av tre av dem med bare grunnskoleutdanning går på ski i løpet av året, er det to av tre som er aktive på dette feltet blant personer med høyere utdanning. Denne forskjellen mellom utdanningsnivåene gjør seg gjeldende på alle alderstrinn. Likevel går de aktive blant dem med grunnskoleutdanning oftere på ski enn de aktive med høyere utdanning.

Mosjon: Barn mest aktive, halvparten av de eldre mosjonere aldri

Ifølge Levekårsundersøkelsen 1997 (Vaage 1999a), er andelen som ikke driver

Tabell 10.2 Hvor ofte man driver med fysisk aktivitet for å trene eller mosjonere, etter kjønn og alder. 1997. Prosent

	Sjelden eller aldri	1-2 ganger i md.	1 gang i uka	2 ganger i uka eller mer
6-15 år				
Alle	13	4	26	56
Gutter	16	4	19	59
Jenter	10	4	32	55
16-79 år				
Alle	36	11	18	35
Menn	38	11	16	35
Kvinner	33	11	21	36
6-10 år	14	4	37	43
11-15 år	10	4	14	71
16-24 år	22	10	15	53
25-44 år	31	13	22	34
45-66 år	40	10	17	33
67-79 år	55	6	11	28

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997.

med fysisk aktivitet for å trene eller mosjonere økende med alderen, hvis vi ser bort fra de aller yngste. Disse er på alle måter mer fysisk aktive enn voksne, men aktiviteten kalles heller lek enn trening og mosjon.

Nesten tre av fire barn i alderen 11-15 år trener ofte (to ganger i uka eller mer). Blant ungdommen i alderen 16-24 år er det i overkant av halvparten som trener ofte, mens det blant personer i yrkesaktiv alder er omtrent én av tre som trener ofte. Blant de eldste mosjonere halvparten svært sjelden eller aldri. Likevel er nesten 30 prosent av dem det vi kan kalle aktive mosjonister.

Likestilling blant mosjonistene

Den generelle mosjons- og treningsaktiviteten er temmelig identisk for menn og kvinner; vi kan snakke om full likestilling. I den eldste aldersgruppen er det likevel

en forskjell: 56 prosent av kvinnene trener aldri, blant menn er andelen 45 prosent.

Også blant barna, hvor aktiviteten er høyere enn blant de voksne, er det liten forskjell mellom kjønnene. Mer enn 80 prosent trener eller mosjonerer minst en gang per måned. 10 prosent trener aldri og 13 prosent trener omtrent daglig. Jentene er noe mer aktive enn guttene: Under 80 prosent av guttene trener en gang i uka eller mer, mens det gjelder nærmere 90 prosent av jentene.

Utdanning er viktig for aktiviteten

Mer enn 40 prosent av personer med bare grunnskole mosjonerer aldri, mens 30 prosent av dem trener minst to ganger per uke. Blant personer med høyere utdanning er det under 20 prosent som aldri mosjonerer, og over 40 prosent trener minst to ganger per uke. Utdanningen betyr derfor mye for treningsaktiviteten. Denne forskjellen finner vi også når vi tar alder med i betraktningen. Det ser ut til at idéen om "det sunne liv" i størst grad har slått gjennom blant de velutdannede. Samtidig må vi anta at personer med høy utdanning befinner seg innenfor yrkesgrupper som har lite manuelt arbeid, og derfor i større grad har behov for og kapasitet til å mosjonere etter at arbeidsdagen er over.

Mest trening i storbyene

Blant dem som bor i storbyene er det over 40 prosent som trener to ganger i uka eller mer. Blant dem som bor i spredtbygde strøk er andelen under 30 prosent. I en viss grad kan dette skyldes at tilbud som helsestudio og idrettsanlegg er lettere tilgjengelige i de mest tettbygde områdene.

Voksne går mest, barna svømmer eller sykler

I Levekårsundersøkelsen 1997 ble de som trente eller mosjonerte minst en gang i måneden eller mer, spurt om hvilke aktiviteter de driver med minst en gang i måneden (når det er sesong for det). Blant de voksne er mosjonsturer til fots den vanligste aktiviteten. Dernest følger sykling, svømming, skiturer, og jogge-/løpeturer. Mer enn én av tre er med i slike aktiviteter. I underkant av hver fjerde mosjonist er aktiv innenfor styrketrening, aerobic/gymnastikk/trimgrupper og slalåm/telemark/snowboard. 16 prosent spiller fotball.

Blant barna ligger gjennomsnittandelen høyere for de enkelte aktivitetene enn blant de voksne. Det viser at en stor andel av barna er med på flere aktiviteter per måned enn det voksne er. Blant barna er

Tabell 10.3. **Andel som driver regelmessig med ulike mosjonsaktiviteter blant dem som trener minst en gang i måneden. 6-15 år og 16-79 år. 1997. Prosent**

	6-15 år	16-79 år
Jogge-/løpeturer	25	34
Skiturer/langrenn	56	38
Slalåm, telemark, snowboard	31	21
Svømming	65	37
Sykling	60	45
Mosjonsturer til fots	25	48
Folke-/selskapsdans, (jazz)ballett	10	8
Skateboard/rollerblades	17	.
Aerobic, gymnastikk, trimparti	21	23
Styrketrening	16	24
Fotball	48	16
Håndball	17	4
Ishockey, bandy	11	4
Annen lagidrett	14	6
Tennis ¹	8	5
Squash	6
Golf	5
Annet	14	12

¹Tennis og squash for barn.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997.

andelen aktive størst innenfor svømming, sykling og skiturer. Godt over halvparten av barna i alderen 6-15 år er aktive innenfor disse grenene i løpet av en måned når det er sesong for det. Nesten halvparten er også aktive med fotball. 25-30 prosent deltar i mosjonsturer til fots, slalåm/telemark/snowboard og jogge-/løpeturer. Rundt én av fem holder på med aerobic/gymnastikk, håndball, skateboard eller styrketrening.

10.4. Feriereiser

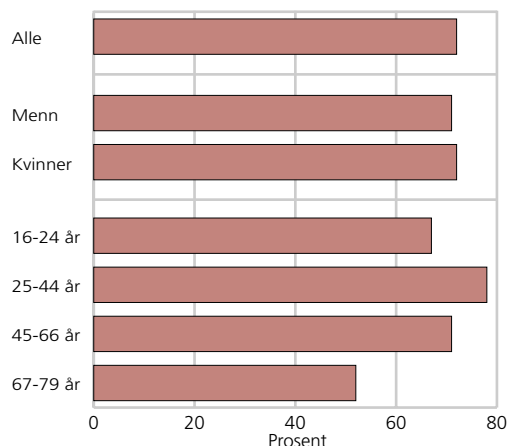
Vi reiser ikke mer på ferie

Ferieturaktiviteten har endret seg forholdsvis lite fra 1980 og fram til i dag. I 1982 var 74 prosent av befolkningen på ferietur, i 1998 var andelen 72 prosent. Gjennomsnittlig antall ferieturer per person var i 1982 1,5. I 1998 var det 1,4, altså temmelig identisk. I 1982 var nordmenn i gjennomsnitt 16 dager på ferie, og dette økte til 17,4 dager i 1986. Senere har ferieturene blitt kortere: I perioden 1992-1998 har antallet ferieturdager ligget på omtrent 14. Én faktor som kan ha hatt betydning for denne utviklingen, er oppblomstringen av "weekendturer", blant annet charterturer til storbyer i Europa med to til tre overnattinger. Siden en ferietur i disse undersøkelsene bare omfatter fire overnattinger eller mer, faller denne typen kortere turer utenfor rammen for undersøkelsene.

10.2. Ferieundersøkelsene

Statistisk sentralbyrås ferieundersøkelser er gjennomført med nokså jevne mellomrom siden 1970. I undersøkelsene blir et representativt utvalg av den norske befolkning i alderen 16-79 år stilt spørsmål om de har hatt ferieturer med minst fire overnattinger siste 12 måneder. Antall spurte har variert noe, men har i de siste undersøkelsene vært omtrent 1 800 personer per år.

Figur 10.7. Andel på ferietur blant personer 16-79 år, etter kjønn og alder. 1997/98. Prosent

Kilde: Omnibusundersøkelsen november 1998, Statistisk sentralbyrå.

Velstående og storbyboere drar oftest på ferie

Det kan ofte være dyrt å reise på ferie, og folks økonomi har derfor mye å si for deres feriereiser. Blant dem med husholdningsinntekt under 100 000 kr er det en stor del studenter, som prioriterer reiser høyt. I denne gruppen har derfor to av tre vært på ferietur siste 12 måneder. Men i husholdninger med inntekt mellom 100 000 og 200 000 kroner, hadde i 1998 bare 55 prosent vært på feriereise i løpet av en 12-månedersperiode. Av dem med husholdningsinntekt på 500 000 kroner eller mer, hadde 87 prosent vært på feriereise.

Feriereiser har tradisjonelt vært et byfenomen, og slik er det fortsatt. Det er flere storbyboere enn bosatte på landsbygda som reiser på ferie. Og de ferierer også lenger: De som bor i spredtbygde strøk var i gjennomsnitt 9,0 dager på ferietur, mens de som bor i storbyene var borte mer enn dobbelt så lenge; 20,2 dager.

14 dager på ferietur

I gjennomsnitt hadde nordmenn i 1998 vært 14,2 dager på feriereise de siste 12 månedene. 9 prosent hadde vært på ferietur mindre enn én uke, mens 15 prosent hadde vært på ferie i fire uker eller mer. Blant dem som har vært på ferie siste 12 måneder, er eldre (67-79 år) bortreist over lengst periode; 26,6 dager mot 19,9 dager i gjennomsnitt blant alle som reiser på ferie.

De fleste ferierer i hjemlandet

Til tross for et stadig økende tilbud av reiser til "Syden" og mer eksotiske reise-mål, ferierer likevel de fleste nordmenn i hjemlandet. Av dem som reiste på ferie i 1997/98, hadde 70 prosent én eller flere av ferieturene i Norge. Våre nærmeste naboland er også populære feriemål. 20 prosent, eller én av fem, ferierte i Norden utenom Norge. 45 prosent av de ferierende var på ferie i utlandet utenom Norden. Dette er en klar økning fra første halvdel av 1990-årene, da andelen på ferie utenom Norden lå på rundt 34 prosent.

De unge reiser lengst av gårde

Det er ungdom i alderen 16-24 år og kvinner som i størst grad ferierer utenom Norden. Det er også en klar forskjell når det gjelder bosted. 51 prosent av de ferierende som var bosatt i storbyene reiste utenom Norden; blant ferierende fra spredtbygde strøk var andelen 35 prosent. 52 prosent av dem som reiste på ferietur fra Oslo/Akershus, ferierte i utlandet. Bare 35 prosent av de ferierende fra Nord-Norge reiste ut av landet. Her har nok geografisk beliggenhet og medfølgende kostnader en viss betydning.

De som tjener minst, det vil si under 100 000 kroner, er blant dem som oftest reiser utenlands. Som nevnt er det i denne gruppen mange skoleelever og studenter som er nokså uavhengige av øvrig

familie, og som dessuten kan reise på en rimelig måte, for eksempel med Interrail. Ser vi bort fra denne gruppen, øker andelen utenlandsreisende med økende inntekt.

Under halvparten av de eldre på sommerferie

Man kan lett få inntrykk av at alle reiser på sommerferie, men slik er det ikke: I 1998 var det 62 prosent som reiste på sommerferie. Det vil si at mer enn en tredel av befolkningen ikke var på noen ferietur med minst fire overnattinger i månedene mai-august. Det er særlig de eldre som er hjemme i sommermånedene. Bare 41 prosent av 67-79-åringene reiste på sommerferie i 1998. Men de eldre reiser derimot noe oftere enn gjennomsnittet på høstferie.

Sommerferie er i stor grad et byfenomen. I spredtbygde strøk reiste bare 51 prosent på sommerferie. Økonomien har også betydning. I husholdninger med en inntekt på 500 000 kroner eller mer var andelen som reiste på sommerferie hele 77 prosent i 1998.

Færre på påskeferie

Sommeren er den dominerende ferieperioden. Bare et mindretall er på ferie til andre årstider. 17 prosent av befolkningen var på ferie i løpet av høsten 1998. Det er særlig yngre enslige og eldre ektepar uten hjemmeboende barn som tar høstferie. I løpet av vinteren var det 12 prosent som reiste på ferie og 13 prosent drog på påskeferie. Påskeferie er mest typisk for personer med høy utdanning bosatt i storbyene. Eldre, særlig enslige, drar derimot i liten grad på påskeferie.

Andelen som reiser på juleferie, vinterferie og sommerferie har holdt seg nokså stabil de siste 15 årene, mens det er stadig færre som reiser på påskeferie

(med minst fire overnattinger). I 1982 drog 30 prosent på påsketur, i 1998 13 prosent.

Litteratur

Barstad, Anders (1997): Stadig flere går på dans: Mot et samfunn med større plass for lek og moro? *Samfunnsspeilet* 1997, 4, Statistisk sentralbyrå, 23-29.

Barstad, Anders (1999): Det gode liv: Hva synes nordmenn de behøver for å få det bedre? *Samfunnsspeilet* 1999, 4, Statistisk sentralbyrå, 12-18.

Kitterød, Ragni Hege (1999): Tidsbruk, tidspress og prioriteringer: Hvor travelt har vi det egentlig? *Samfunnsspeilet* 1999, 4, Statistisk sentralbyrå, 41-52.

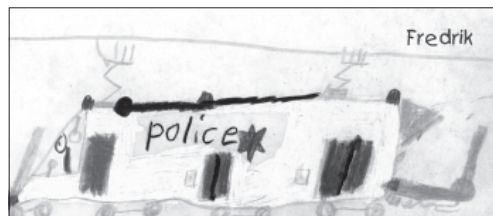
Vaage, Odd Frank (1999a): Trening og mosjon: Kvinner og menn like aktive. *Samfunnsspeilet* 1999, 3, Statistisk sentralbyrå, 42-51.

Vaage, Odd Frank (1999b): Friluftstivitet: Ut på tur... *Samfunnsspeilet* 1999, 4, Statistisk sentralbyrå, 69-74.

Vaage, Odd Frank (1999c): *Norsk mediebarometer 1998*, Statistiske analyser 31, Statistisk sentralbyrå.

Arnt Even Hustad

11. Kriminalitet

To kunnskapskilder

Statistisk sentralbyrå har to kilder til kunnskap om kriminaliteten: Levekårsundersøkelsene og kriminalstatistikken. Levekårsundersøkelsen viser hvor mange som har vært utsatte for kriminalitet, nærmere bestemt for vold, tyveri og skadeverk. I kriminalstatistikken er utgangspunktet straffbare handlinger som er oppdaget og anmeldt til politiet.

Begge datakildene har sine svakheter.

Mens 110 000 personer oppgav å ha vært utsatt for fysisk vold i Levekårsundersøkelsen 1997, ble det samme året anmeldt 13 000 voldsforbrytelser til politiet. Sammenlikningen etterlater liten tvil om at mørketallene er store i kriminalstatistikken, og at levekårsundersøkelsene gir et mer dekkende bilde av den volden som folk opplever. På den annen side gir kriminalstatistikken et bilde av den volden som folk velger å anmelde til politiet. Til sammen gir kildene grunnlag for å si noe om kriminalitetens omfang og utvikling over tid.

11.1. Utsatthet og mørketall

Ingen voldsbølge

I Levekårsundersøkelsen 1997 rapporterte 6 prosent at de hadde vært utsatt for vold eller trusler om vold det siste året. Dette er en økning fra 1983, da andelen var på 4 prosent. Utviklingen i den registrerte voldskriminaliteten viser en langt sterkere økning i løpet av 1980- og 1990-årene.

Unge kvinner mer utsatt

Det var særlig de yngre voksne som rapporterte at de hadde vært utsatt for vold eller trusler om vold. 13 prosent av kvinnene i alderen 16 til 24 år hadde vært utsatt, mens 12 prosent av mennene hadde tilsvarende erfaring. I forhold til tidligere levekårsundersøkelser har utsattheten økt for unge kvinner og avtatt for unge menn.

Kjønnsdelt arena for volden

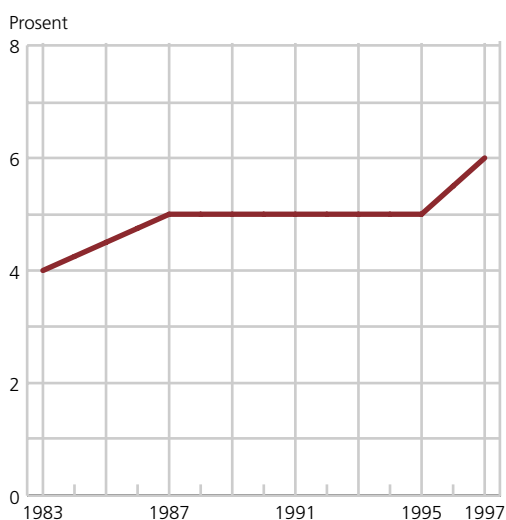
Vold eller trusler om vold fordelte seg nokså likt mellom tre arenaer, ifølge de intervjuede: En tredel fant sted i tilknytning til egen og andres bolig, en tredel på skole eller egen arbeidsplass og en tredel på offentlig sted som på transportmiddel, gate eller kafé. Volden rammer kvinner og menn ulikt. Mens kvinner oftere

oppgir å ha vært ofre for vold i eget hjem eller egen arbeidsplass, er menn oftere ofre på offentlig sted.

For kvinner hadde 15 prosent av alle voldsepisodene som førte til synlig skade funnet sted i egen bolig. Langt oftere var egen arbeidsplass arena for vold med synlig skade, hvor 46 prosent av volden mot kvinner hadde funnet sted. Dette er sammenfallende med at ansatte i tradisjonelle kvinneyrker, som pleie- og omsorgssektoren, er særlig utsatte for vold. Langt sjeldnere, eller i 22 prosent av tilfellene, var offentlig sted arena for vold med fysisk skade.

For menn var eget hjem arenaen i knapt 5 prosent av tilfellene. 38 prosent av volds-tilfellene hadde hendt på egen arbeidsplass, samme andel som på utested eller på gaten. Også for voldsutøveren er bildet kjønnsdelt. Kriminalstatistikken viser at ni av ti siktede for forbrytelse mot liv, lemme og helbred er menn.

Figur 11.1. Andelen voldsutsatte. 1983-1997. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Kvinner frykter mest

Utrygghet i form av frykt for vold, trusler og annen kriminalitet er med på å forringe levekårene for mange. Frykten for vold er mest utbredt blant kvinner. I Levekårsundersøkelsen 1997 oppgav hele 17 prosent av kvinnene at de var urolige for vold eller trusler om vold på bostedet. Til sammenlikning var 5 prosent av mennene urolige for dette. Det var særlig unge og eldre kvinner som var redde. I alderen 16 til 24 år og mellom 67 og 79 år oppgav 22 prosent av kvinnene å være urolige for vold og trusler på eget bosted. Men i motsetning til de unge var det få, bare 2 prosent, av de eldre som hadde vært utsatt for vold eller trusler om vold. Kvinner opplever trolig seg selv som mer sårbare enn menn, særlig i sammenhenger som virker truende. Det er også sammenfall mellom svak psykisk helse og angst og uro for vold eller trusler (Olausen 1995b). For mange er derfor følelsen av utrygghet vel så alvorlig som den faktiske utsattheten for vold og trusler.

De fleste anmelder tyveri og skadeverk

En av åtte hadde vært utsatt for tyveri eller skadeverk i løpet av det siste året ifølge Levekårsundersøkelsen 1997. Dette er samme andel som man fant i den samme undersøkelsen seks år tidligere. 63 prosent av ofrene svarte at de hadde anmeldt tyveriet, mens 47 prosent av de berørte hadde gått til anmeldelse av skadeverket.

Den forholdsvis høye anmeldelsesfrekvensen for tyveri gjelder spesielt for grove tyverier, og skyldes i hovedsak forsikringsselskapenes krav om politianmeldelse før skadeserstatning. Blant dem som unnlot å anmelde tyveri, var begrunnelsen oftest at det ikke var bryet verdt, at politiet likevel ikke ville foreta seg noe

11.1. Datakildene

Artikkelen bygger på tall fra levekårsundersøkelsene i perioden 1983 til 1997 og kriminalstatistikken for perioden 1980 til 1998. I levekårsundersøkelsene er det i hele perioden blitt stilt spørsmål til et representativt utvalg av den norske befolkningen over 15 år om de i de siste året har vært utsatt for vold eller trusler om vold. I 1991 og 1997 spurte man også om utsatthet for tyveri eller skadeverk. Det er en svakhet at barn ikke er med i utvalget. Bostedsløse vil vanskelig treffes i slike undersøkelser. Institusjonsbeboere blir heller ikke med i levekårsundersøkelsene. Kriminalstatistikken tar utgangspunkt i straffeloven og i spesiallovgivningen, og teller lovbrudd politiet får kjennskap til enten gjennom egen virksomhet eller som anmeldelser fra publikum.

eller at forsikringssselskapets krav til egenandel var for stor.

Få som anmelder vold

Det var langt færre som anmeldte vold, ser vi av den samme levekårsundersøkelsen. Av de utsatte for vold med fysisk skade gikk bare 13 prosent til politianmeldelse. Det er flere forhold som ligger bak en så lav anmeldelsesfrekvens. Lovbruddets grovhet har liten betydning for anmeldelsestilbøyeligheten. Mens 13 prosent anmeldte vold som førte til synlig skade var det 12 prosent som anmeldte vold uten at skade hadde skjedd. Situasjonen og forholdet mellom offer og voldsutøver har større betydning. Det skal trolig mer til for å anmelde volden når offeret og gjerningsmannen kjenner hverandre, enn når den skjer mellom fremmede på offentlig sted. Men også synligheten og graden av psykisk krenkelse betyr en del, i tillegg til den belastningen eller nytten man ser av å politianmelde volden.

Kriminalstatistikk og mørketall

Kriminalstatistikken viser kriminalitetsbildet slik det har blitt synlig for politiet og rettsapparatet, blant annet ut fra lovbrudd som publikum har funnet det verdt å anmelde.

Som vi så av Levekårsundersøkelsen 1997, unnlot 87 prosent av personene utsatt for vold med fysisk skade å anmelde tilfellet, noe som også betyr at en høy andel av voldskriminaliteten er skjult for politiet.

Straffbare handlinger som ikke blir registrert av politiet, og som dermed heller ikke inngår i kriminalstatistikken, er kriminalstatistikkenes mørketall. Mørketallenes størrelse varierer med lovbruddstypen, og avhenger både av oppdagelsesrisikoen og villigheten til å anmelde lovbruddet. For en del lovbrudd varierer mørketallene over tid, avhengig av myndighetenes kontrollprioriteringer og publikums tilbøyelighet til å anmelde lovbruddet.

11.2. Hva er kriminalitet?

Kriminalitet er handlinger i strid med en lov som inneholder en straffebestemmelse. De fleste handlingene som blir omtalt finnes i *Almindelig borgerlig Straffelov fra 1902*. Eksempler på slike lovbrudd er tyveri, drap og voldtekt. Andre handlinger er kriminalisert gjennom spesiallovgivningen, som omfatter kriminalitet definert etter lover og regler for nyere samfunnsområder, som eksempelvis forbrytelse mot likningsloven, forseelse mot veitrafikkloven og mot arbeidsmiljøloven. Kriminalitet omfatter svært forskjellige handlinger med ulike motiver, affekter og konsekvenser. I den vanlige forestillingen om kriminalitet ligger en forventning om to hovedaktører; offeret og gjerningspersonen, slik tilfellet ofte er ved tradisjonell kriminalitet som tyveri, drap og trusler. Kriminalitetsbildet er imidlertid mer sammensatt. Det finnes også kriminalitet som rammer velferdsgoder, samfunnet og miljøet, og som blir begått av grupper, bedrifter eller organisasjoner. Dette gjelder ulike former for økonomisk kriminalitet, miljøkriminalitet og arbeidsmiljøkriminalitet.

Justis før og nå

Lovverket skal uttrykke rådende oppfatninger om rett og galt, og hvilke handlinger som anses som så forkastelige at samfunnet skal gripe inn og straffe utøverne. Retten til å definere rettmessige og urettmessige handlinger blir i videste forstand et politisk spørsmål. Endringer i folks rettsoppfatning kan i neste omgang føre til justeringer i lovverket. Siden 1980 har flere handlinger blitt oppkriminalisert, eller det har kommet inn nye lover eller tilføyelser til eksisterende lover. Narkotikaforbrytelsene er oppkriminalisert ved at strafferammene stadig er hevet. I 1964 var maksimumsstraffen to års fengsel, fra 1984 var den øvre strafferammen på 21 års fengsel. Bare drap, pengefalskneri og visse forbrytelser mot statens selvstendighet og sikkerhet har like høye strafferammer. Eksempler på nyere lover med straffebestemmelse er arbeidsmiljøloven fra 1977 (revidert i 1981) og forurensningsloven fra 1981. Et eksempel på nedkriminalisering er naskeri, som ble omgjort fra forbrytelse til forseelse i 1972.

11.2. Lovbruddsbildet

Vinningskriminaliteten dominerer

I 1998 ble drøyt 318 000 forbrytelser og 128 000 forseelser anmeldt til politiet. Tyveriene utgjorde hele 64 prosent, eller 194 000, av alle forbrytelsene. Straffeloven skiller mellom grove og simple tyverier. Et tyveri er grovt hvis personen, i vinnings hensikt, bryter seg inn, er forsynt med våpen eller stjeler for et betydelig beløp. Tyveri fra person på offentlig sted (lommetyveri, veskenapping) regnes også som grovt tyveri. Simpelt tyveri gjelder mindre verdier, uten at vinduer eller dører brytes opp. Det ble anmeldt nesten 91 000 simple og litt over 81 000 grove tyverier i 1998. I tillegg ble det anmeldt drøyt 21 000 brukstyverier av motorkjøretøy.

Tar vi med utpressing og ran, pengefalskneri, underslag, bedrageri og utroskap, heleri og forbrytelse mot likningsloven, finner vi at nær fire av fem anmeldte forbrytelser så ut til å ha et økonomisk motiv.

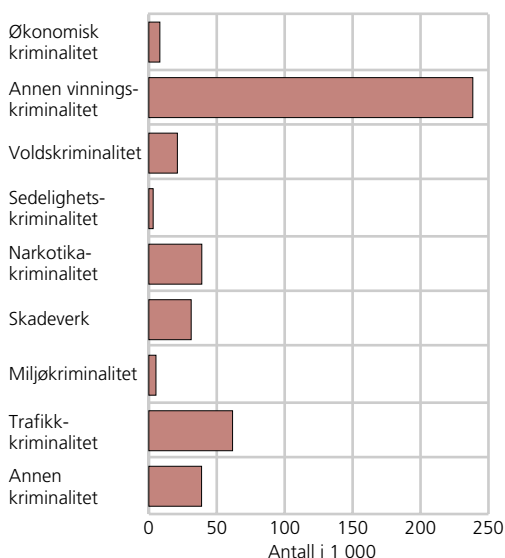
11.3. Lovbrudd som politiet får kjennskap til

Kriminalstatistikken har fire deler:

1. Lovbrudd som er politianmeldt.
2. Lovbrudd ferdig etterforsket av politiet.
3. Statistikk med opplysninger om straffereaksjoner.
4. Statistikk over fengslinger.

Kriminalstatistikken følger straffeloven og skiller mellom to hovedgrupper lovbrudd: forbrytelser og forseelser. Hovedregelen er at forbrytelser kan straffes med fengsel i mer enn tre måneder. Eksempler på forbrytelser er tyveri, rasediskriminering og drap. Forseelser er mindre overtredelser som kan straffes med fengsel i opptil tre måneder. Eksempler på forseelser er naskeri, brudd på arbeidsmiljøloven og promillekjøring. Statistikken over anmeldte lovbrudd ble første gang utarbeidet i 1990, og har sammenliknbare tall fra 1991 til 1998. Denne delen av kriminalstatistikken regnes som best egnet til å følge kriminalitetsutviklingen, dels fordi den utarbeides hvert halvår, dels fordi den er mer uavhengig av politiets etterforskningskapasitet. Kapasitetsproblemer vil likevel medføre færre anmeldelser fra privatpersoner, hvis det er en utbredt oppfatning at politiet ikke makter å etterforske sakene innen rimelig tid. Når vi studerer kriminalitetsutviklingen over en lengre periode, som her for årene 1980 til 1998, er vi henvist til å bruke statistikken over etterforskede lovbrudd. Fra 1992 ble statistikken utvidet til å omfatte forseelser, men når vi her omtaler perioden 1980 til 1998 konsentrerer vi oss om forbrytelser, siden det er dette de fleste oppfatter som alvorlig, tradisjonell kriminalitet. Unntaksvis ser vi på anmeldte lovbrudd i perioden 1991 til 1998. Når vi teller anmeldte lovbrudd, omfatter det både forseelser og forbrytelser.

Figur 11.2. Anmeldte lovbrudd, etter lovbruddsgruppe. 1998. Antall i 1 000

¹ Både forbrytelser og forseelser. Se ramme 11.3.
Kilde: Kriminalstatistikk 1998, Statistisk sentralbyrå.

Når vi i figur 11.2. skiller mellom økonomisk kriminalitet og annen vinningskriminalitet (tyveri, utpressing og ran), ser vi at økonomisk kriminalitet er en liten del av den totale vinningskriminaliteten. Med økonomisk kriminalitet tenkes det vanligvis på vinningslovbrudd begått i tilknytning til offentlig eller privat næringsvirksomhet som i utgangspunktet er lovlig. Det relativt lave antallet skyldes trolig liten oppdagelsesrisiko for slike lovbrudd. Det er politiets og andre kontrollinstansers innsats som blir avgjørende for anmeldelsesfrekvensen. Det samme gjelder for mange typer miljøkriminalitet og arbeidsmiljøkriminalitet, der flere miljøvernorganisasjoner, Økokrim og andre statlige kontrollinstanser har bidratt til økt oppdagelsesrisiko for slike lovbrudd i perioden 1980 til 1998.

Trafikkriminalitet og narkotika

Trafikkriminalitet er den nest største lovbruddsgruppen, med nesten 62 000

anmeldte lovbrudd i 1998. Dette dreier seg om forseelser mot veitrafikkloven. Gjennomgående mer alvorlig er narkotikakriminaliteten som ble den tredje største lovbruddsgruppen i 1998, med 39 000 anmeldte forbrytelser. Narkotikakriminaliteten omfatter forbrytelser mot lov om legemidler og mot straffelovens paragraf 162.

Skadeverk ble anmeldt med 31 000 tilfeller, hvorav 10 500 ble registrert som forseelser. Skadeverk var dermed den fjerde største lovbruddsgruppen i 1998.

Vold og sedelighet – små andeler

Det ble anmeldt 21 000 tilfeller av voldskriminalitet i 1998. Lovbruddsgruppen består av forbrytelser mot straffeloven, det vil si trusler, vold mot offentlig tjenestemann og forbrytelse mot liv, legeme og helbred. Det er de to sistnevnte vi refererer til når vi omtaler vold med fysisk skade. Det ble anmeldt 13 200 forbrytelser mot liv, legeme og helbred i 1998. Det utgjør 4 prosent av alle anmeldte forbrytelser. Til sammenlikning var om lag 110 000 personer utsatt for vold samme år (Levekårsundersøkelsen 1997), noe som understreker mørketallenes betydning i forholdet mellom faktisk og registrert vold.

Det ble anmeldt 3 200 tilfeller av sedelighetskriminalitet, mindre enn 1 prosent av alle anmeldte forbrytelser i 1998. Mørketallene er trolig store for sedelighetsforbrytelser og mishandlingssaker, fordi det kan oppleves som en tilleggsbelastning for offeret å anmelde forholdet. Offeret opplever overgrepet som personlig belastende og tabubelagt. Gjerningsmannen kan være en person offeret kjenner. Mange saker har en lang forhistorie, og forbrytelsen har i en del tilfeller funnet sted opptil 30 år før den eventuelt blir anmeldt. I bakgrunns materialet for

kriminalstatistikken ser vi at mer enn to tredeler av ofrene som anmeldte et incest-overgrep i 1998, anmeldte et lovbrudd som ikke hadde foregått det samme året. Mer enn en tredel anmeldte et tilfelle som hadde funnet sted mer enn fem år tilbake i tid (Ellingsen og Lilleaas 1999). Det er likevel grunn til å tro at anmeldelsesfrekvensen har blitt høyere i løpet av 1980- og 1990-tallet. Dette skyldes sterkere oppfordring til å anmelde sedelighetslovbrudd, etablering av krise- og støtte-sentre, erstatningsordning for voldtatte og mishandlede og lovhjemlet rett til advokat i slike saker. Likevel registreres nok bare en liten del av det totale antallet overgrep. Mørketallene er gjennomgående store i saker der offer og gjerningsperson kjenner hverandre.

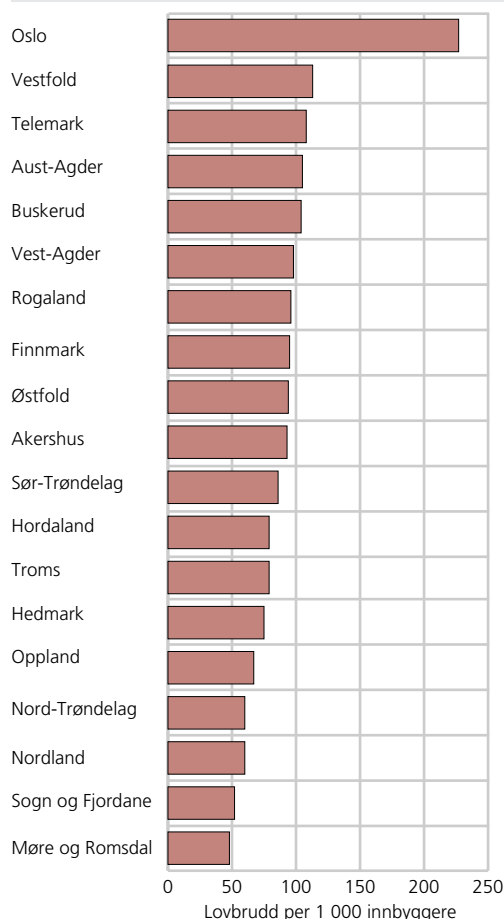
Kriminalitet i ulike deler av landet

Det ble anmeldt drøyt 101 lovbrudd per 1 000 innbyggere i Norge i 1998. Oslo hadde høyest registrert kriminalitet med mer enn 227 lovbrudd per 1 000 innbyggere, deretter kom Vestfold og Telemark med henholdsvis 113 og 108. Møre og Romsdal hadde lavest kriminalitet med 48 lovbrudd per 1 000 innbyggere, etterfulgt av Sogn og Fjordane med 52 og Nordland med 60. Grovt sett har fylker med størst bosettingstetthet oftest høyest registrert kriminalitet.

Kriminalitet – et byfenomen?

Det blir registrert mer kriminalitet i de store byene enn ellers i landet. Oslo var i 1998 gjerningsstedet for mer enn ett av fire anmeldte lovbrudd, selv om bare én av ni er bosatt i Oslo. Det er mange årsaker til dette. En del lovbrudd begås av personer bosatt utenfor Oslo. Det er også mulig at mørketallene er større utenfor byområdene, at handlinger fortolkes annerledes, eller i høyere grad tolereres, ut fra nærmere kjennskap til gjerningsmannens bakgrunn. Det er imidlertid

Figur 11.3. Anmeldte lovbrudd per 1 000 innbyggere, etter fylke. 1998

Kilde: Kriminalstatistikk 1998, Statistisk sentralbyrå.

vanlig å forklare forskjellene med fremmedgjøring, isolasjon og sviktende uformell sosial kontroll i byene. Det blir pekt på at fristelsene er flere i byene og mindre sjanse for å bli gjenkjent. På små steder er oppdagelsesrisikoen langt større.

Kriminalitetsutviklingen

I historiske sammenlikninger er vi stort sett henvist til å bruke tallene for etterforskede lovbrudd som grunnlag, idet mer detaljert statistikk for anmeldte lovbrudd bare finnes fra og med 1991. Statistikken over etterforskede forbrytelser kan brukes

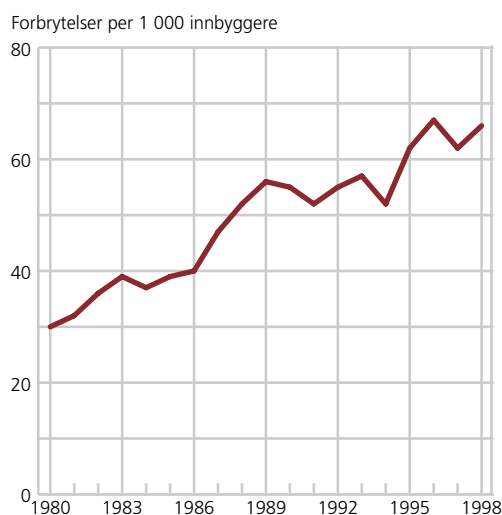
til å indikere kriminalitetsutviklingen, men må brukes med forsiktighet, siden endringer i politiets ressursituasjon kan forårsake svingninger i den registrerte kriminaliteten. Andre forbehold gjelder politiets registreringspraksis som har vært gjenstand for vesentlige endringer to ganger i perioden. Innføringen av elektronisk registreringssystem, STRASAK, var trolig årsak til en betydelig andel av økningen av registrerte lovbrudd på slutten av 1980-tallet (Olaussen 1995a og 1996).

Den andre endringen i politiets registreringspraksis skjedde i overgangen fra 1994 til 1995. I tilfeller der flere forbrytelser er begått samtidig skal politiet registrere alle forbrytelser som kan utgjøre et eget punkt i siktelsen. Før 1994 varierte praksisen ved landets politidistrikter, men mange registrerte bare ett lovbrudd i slike tilfeller. De nye rutinene gav en betydelig økning i anmeldte og etterforskede lovbrudd, særlig for mindre alvorlig kriminalitet. Fra 1994 til 1995 økte etterforskede forbrytelser fra 225 000 til snaut 270 000. Stigningen ble forsterket av at Oslo politidistrikt valgte å henlegge en rekke saker som gjaldt tyveri, for å frigi etterforskningskapasitet til nyere saker. Statistikkperioden før 1995 er derfor ikke uten videre sammenliknbar med perioden etter. En skal derfor være varsom med å legge stor vekt på endringer innenfor korte tidsrom.

Mer kriminalitet – flere tyverier

Etterforskede forbrytelser har steget med 140 prosent fra 1980 til 1998. Sett i forhold til folketallet, har antallet steget fra 30 til 66 registrerte forbrytelser per 1 000 innbyggere. Denne utviklingen ser man av figuren nedenfor og i vedleggstabell 11.6.

Figur 11.4. Etterforskede forbrytelser per 1 000 innbyggere. 1980-1998

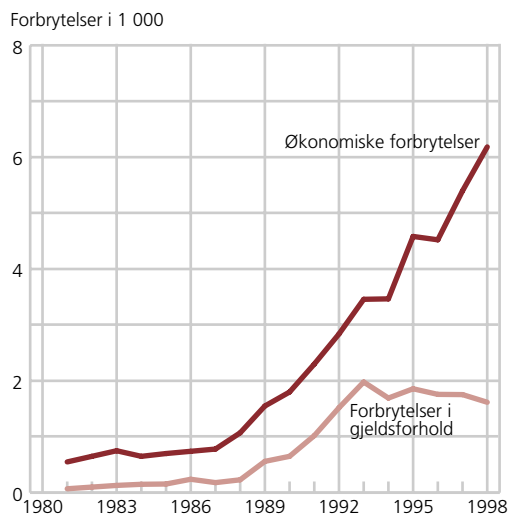

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Det er særlig økningen i tyverier som har gitt stigningen i etterforskede forbrytelser totalt i de siste 20 årene, som i hele etterkrigstiden. Det ble etterforsket 95 000 tyverier i 1980 mot 185 000 i 1998. For simpelt tyveri steg sakene med 150 prosent i perioden, for grovt tyveri med 77.

Den økende betydning som materielle verdier har fått kan ha virket kriminalitetsfremmende, særlig i den grad mulighetene for å nå samme materielle levestandard er ulikt fordelt i befolkningen. Samtidig kan økonomisk fattigdom være en selvstendig årsak til vinningskriminalitet generelt og tyverier spesielt. Varenes tilgjengelighet har økt og fristelsene har trolig blitt større. Videre har politiets oppklaringsprosent vært relativt lav, noe som gir signal om at oppdagelsesrisikoen er liten for denne typen kriminalitet. Alt dette kan ha ført til en reell økning i forbrytelsene.

Figur 11.5. Ferdig etterforskede økonomiske forbrytelser og forbrytelser i gjeldsforhold. 1981-1998. Forbrytelser i 1 000

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Men kontrollen har også blitt skjerpet i form av flere butikkalarmer og vektere. Samtidig blir stadig flere gjenstander forsikret, og forsikringsselskapene stiller krav om politianmeldelse før erstatning. Også dette kan ha bidratt til økningen i registrerte tyverier.

Mer økonomisk kriminalitet

Økonomisk kriminalitet har fått økende oppmerksomhet de to siste tiårene, og i 1989 ble Økokrim opprettet som en egen etterforskningsenhet for slike saker. Lovbruddenes kompleksitet og den begrensede kompetansen på området har gjort at få saker tidligere har blitt anmeldt, etterforsket og pådømt. Men som vi ser av figuren har antallet saker økt betydelig i løpet av de siste ti årene.

For perioden 1981 til 1993 var forbrytelse i gjeldsforhold viktig for å forklare økningen

11.4. Økonomisk kriminalitet

Statistisk sentralbyrå har i samarbeid med Økokrim utarbeidet en "kurv" over lovbrudd som man mener hører inn under kategorien økonomisk kriminalitet¹ (Birkelund og Haslund 1992, Oftedal Broch 1994). Sammensetningen avviker fra økonomisk kriminalitet etter den tradisjonelle tildelingen. Disse lovbruddene inngår i "kurven" og i figur 11.5.:

- Vinningsforbrytelse i offentlig tjeneste
- Påvirkning av offentlig tjenestemann
- Pengefalsk
- Underslag utført av offentlig tjenestemann
- Grovt underslag
- Grovt bedrageri
- Forsikringsbedrageri
- Utroskap
- Forbrytelse i gjeldsforhold
- Forbrytelse mot lov om merverdiavgift
- Forbrytelse mot prisloven
- Forbrytelse mot likningsloven

gen i etterforskede økonomiske forbrytelser. Noe av utviklingen skyldtes en kraftig økning i konkurskriminaliteten, parallelt med økt satsing fra Økokrim for å få etterforsket og pådømt slike saker (Statistisk sentralbyrå 1997). Hvis vi holder oss til figur 11.5, kom en ny stigning i økonomiske forbrytelser fra 1994 til 1995. Dette skyldtes flere forbrytelser mot likningsloven og mot lov om merverdiavgift. Selv om forbrytelser mot likningsloven også har steget siden, er det i hovedsak stigningen i pengefalskneri og grovt bedrageri som har bidratt til flere økonomiske forbrytelser i perioden 1996 til 1998.

Femtendobling i narkotikaforbrytelser

Tallet på etterforskede narkotikaforbrytelser er tredoblet på 1990-tallet og femtendoblet siden 1980. Tallene avspeiler både større utbredelse og økt kontrollinnsats

¹ Inndelingen avviker fra den som ligger til grunn for lovbruddsgruppen økonomisk kriminalitet i statistikken fra og med 1994.

på området. I 1986 hadde på landsbasis 8 prosent av ungdom i aldersgruppen 15 til 20 år prøvd cannabis. I 1998 hadde andelen økt til 18 prosent (Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning 1998) I tillegg til høyere strafferammer har også politiinnsatsen stadig økt, noe som har bidratt til at flere saker er oppdaget og registrert. Selv om også grove narkotikaforbrytelser har steget siden 1984, utgjorde de groveste tilfellene knapt 760 av de i alt 30 000 forbrytelsene som ble etterforsket i 1998.

Mer vold, men ingen voldsbølge

Mens levekårsundersøkelsene viser liten endring i befolkningens utsatthet for vold, har det vært en markert økning i den politiregistrerte volden. Fra 1980 til 1998 steg etterforskede forbrytelser mot liv, legeme og helbred fra 4 100 til 12 500. Det er de minst alvorlige voldsforbrytelsene, legemsfornærmelsene, som utgjør hovedtyngden av den etterforskede volden. I 1980 var 84 prosent av voldsforbrytelsene legemsfornærmelser. Fram til 1993 sank denne andelen til 72 prosent mens andelen grov vold økte tilsvarende mye. Men fra 1993 har andelen legemsfornærmelser igjen økt, til 79 prosent i 1998.

Gjennom hele 1980- og 1990-tallet har trolig politiet fått kjennskap til de fleste drap og grove legemsbeskadigelser. Tallene viser liten endring i perioden. Som for andre grove forbrytelser, er det trolig små mørketall for den groveste volden. Det er eksempelvis vanskelig å forestille seg et væpnet bankran uten anmeldelse til politiet. Men selv om det trolig har vært en faktisk økning i voldskriminaliteten, har også endringene i politiets registreringsrutiner medvirket til stigningen i tallene, særlig for de minst alvorlige forbrytelsene. Det ble etterforsket 12 ganger så mange grove ran i 1998 som i 1980.

Flere voldtektssaker

Antallet etterforskede voldtekter har også økt: På 1980-tallet ble det gjennomsnittlig etterforsket 220 tilfeller i året, hittil i 1990-årene har tilsvarende gjennomsnitt vært litt over 350. For incest er økningen enda mer markert: Fra et snitt på 37 etterforskede lovbrudd på 1980-tallet, til et gjennomsnitt på 111 saker på 1990-tallet. En viktig årsak er trolig økt bevissthet om denne typen kriminalitet, slik at flere forbrytelser blir anmeldt. Overgrep som er skjedd tiår tilbake, er anmeldt først nå. Det er også andre grove forbrytelser som har økt siden 1980. Utuktig omgang med barn under 14 år er fire-doblet i perioden.

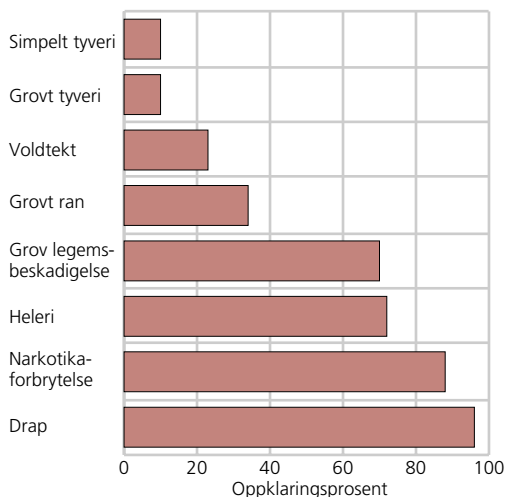
11.5. Oppklarte forbrytelser

Formålet med etterforskningen er å skaffe til veie de nødvendige opplysningene for å avgjøre spørsmålet om tiltale og å forberede saken for behandling ved retten. Etterforskningen kan ende med at en eller flere siktes, men langt oftere henlegges saken uten siktelse. Mange saker blir henlagt nærmest umiddelbart, uten at det er brukt ressurser på å etterforske dem. Grunnene kan være at politiet har minimale spor å gå etter og lite informasjon, de må prioritere en mer alvorlig sak, eller den blir henlagt fordi bevisene mot mistenkte ikke anses som sterke nok til å anlegge sak. Disse sakene regnes med blant de ferdig etterforskede, men ikke blant de oppklarte. Forbrytelsen regnes som oppklart når politiet har funnet minst én person å sikte, det vil si at politiet mener å ha bevis for at denne personen har begått forbrytelsen. I statistikken regnes forbrytelsen også som oppklart når påtalebegjæringen trekkes tilbake, det vil si at den som har anmeldt saken, trekker tilbake anmeldelsen.

Høy oppklaringsprosent for drap – lav for tyveri

I 1998 oppklarte politiet 28 prosent av alle ferdig etterforskede forbrytelser. De andre sakene ble henlagt, enten fordi politiet ikke hadde noen mistenkte, eller fordi bevismaterialet ikke var godt nok.

Figur 11.6. **Oppklaringsprosent for forskjellige forbrytelser. 1998**

Kilde: Kriminalstatistikk 1998, Statistisk sentralbyrå.

Det er store forskjeller i oppklaringsprosenten for ulike typer lovbrudd, avhengig av alvorlighetsgraden og politiets eget initiativ og prioriteringer. Generelt gjelder at jo mer alvorlig et lovbrudd er, desto høyere er oppklaringsprosenten. Drap har høy etterforskningsprioritet, tyveri lav. Mens 96 prosent av alle etterforskede drap ble oppklart i 1998, var oppklaringsprosenten for tyveri på 11. Men også svært alvorlig kriminalitet kan ha forholdsvis lav oppklaring. Oppklaringsprosenten for voldtekt var i 1998 på 23.

På 1980-tallet varierte oppklaringsprosenten for forbrytelser mellom 18 og 23 prosent, mens den i 1990-årene har ligget på mellom 23 og 28 prosent (i 1998). Et viktig bidrag til en høyere oppklaringsprosent for forbrytelser er økningen i etterforskede narkotikalovbrudd. Dette er lovbrudd som politiet i 98 prosent av tilfellene har anmeldt selv (Gundersen 1998). I de fleste tilfellene er gjerningspersonen kjent allerede på anmeldelsestidspunktet og saken er lett å oppklare.

Dette gir høy oppklaringsprosent, som vist i figur 11.6.

Når en sak er oppklart og politiet har funnet en person å sikte, avgjør politiet, det vil si påtalemyndigheten, om det skal reises tiltale. I så fall overføres saken til domstolsbehandling. Dersom det ikke reises tiltale, kan saken bli overført til konfliktråd, det kan gis påtaleunntatelse, forelegg eller saken kan bli henlagt.

11.3. Lovbryterbildet

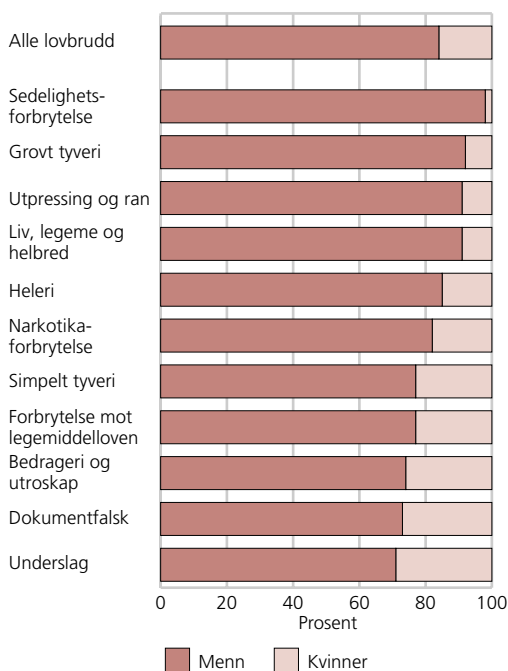
Flere siktede – ulike forklaringer

De aller fleste som politiet mener det er grunnlag for å mistenke ved avsluttet etterforskning, blir også straffet. Grovt sett, og i vår sammenheng, er derfor siktede og straffede identiske grupper.

Det har vært en økning i antall personer som blir siktet for forbrytelser. I 1980 var det 3,3 siktede per 1 000 innbyggere, i 1990 5,3 mens det i 1998 var 6,4 siktede per 1 000 innbyggere. Stigningen tyder delvis på at flere begår lovbrudd i dag enn for snart 20 år siden. Dels kan tallene leses som resultat av økende formell kriminalitetskontroll på gitte områder. Ut fra et tredje perspektiv kan stigningen leses som mål på sosial utstøtning (Høigård 1997).

Som vi allerede har sett, kan endringer i anmeldelsestilbøyelighet og skjerpet kontrollaktivitet ha innvirkning på utviklingen for enkelte typer lovbrudd, noe som også gjør at politiet finner flere å sikte. Men selv om politiet sikter flere, er gruppen preget av samme sosiale sammensetning som før. Fremdeles skiller de siktede seg ut fra gjennomsnittsbefolkningen etter bestemte sosiale kjennetegn.

Figur 11.7. **Kvinnens og menns andel av siktede for forskjellige forbrytelser. 1998. Prosent**

Kilde: Kriminalstatistikk 1998, Statistisk sentralbyrå.

Flest menn, men økende kvinneandel

De siktede er oftest menn. I 1998 var 84 prosent av de siktede menn. Som vi ser av figur 11.7 er andelen enda høyere blant siktede for vold, tyveri og sedelighetskriminalitet.

Fra 1980 har kvinneandelen vært økende. I 1980 var kvinneandelen av siktede for forbrytelser på drøyt 11 prosent, i 1998 var andelen 16. Kvinnenes kriminalitet er gjennomgående mindre alvorlig enn mennenes, og kvinneandelen blant siktede varierer fra forbrytelse til forbrytelse. Bedrageri og utroskap er den mest dominerende forbrytelsen blant kvinner. Simpelt tyveri og narkotikaforbrytelse har også en relativt høy andel kvinner. For

sedelighetsforbrytelser er kvinneandelen nærmest null.

Flere voksne i statistikken

Det var stabilitet eller nedgang i antallet siktede mellom 15 og 20 år i perioden 1980 til 1987. Men fra 1987 til 1990 steg den registrerte ungdomskriminaliteten, fra 13 siktede per 1 000 innbyggere i alderen 15 til 17 år til 18 i 1990. I alderskategorien 18 til 20 år steg antallet fra 14 til 20 siktede per 1 000 innbyggere. På 1990-tallet har stigningen for de unge vært mer moderat. I 1998 var det 20 siktede per 1 000 innbyggere i alderen 15 til 17 år og 24 siktede per 1 000 i alderen 18 til 20 år.

Hvis vi holder oss til ungdom i perioden 1987 til 1998, er det særlig mer narkotikakriminalitet og voldskriminalitet som gir økning i det totale antallet siktede. Siktede for narkotikakriminalitet steg fra 0,6 til nesten 4 per 1 000 innbyggere i alderen 15 til 17 år, i alderen 18 til 20 år fra 2 til 8 siktede per 1 000 innbyggere. Når det gjelder voldskriminalitet, ble det i 1987 siktet knapt 1 per 1 000 innbyggere i alderen 15 til 17 år, i 1998 hadde antallet steget til nesten 4. I alderskategorien 18 til 20 år ble knapt 2 per 1 000 innbyggere siktet for vold, i 1998 hadde antallet steget til over 4 siktede per 1 000 innbyggere.

Det er i alderskategorien 18 til 20 år vi finner den høyeste frekvensen av siktede. Til sammenlikning var det i 1998 13 siktede per 1 000 innbyggere i alderskategorien 21 til 35 år og 3 siktede per 1 000 i alderen 36 år og over. Men selv om det er flest siktede blant ungdom, er det likevel de voksne som har økt sin relative andel av siktede i perioden 1980 til 1998. I 1980 var 8 prosent av de siktede i alderen 40 år og over, i 1998 hadde andelen steget til 16 prosent.

Til tross for stigende narkotikakriminalitet er tyveri fortsatt den mest typiske forbrytelsen blant ungdom, mens voksne over 20 år oftere blir siktet for grovere volds- og sedelighetsforbrytelser, underslag og bedragerier. Ungdom begår ofte kriminalitet sammen med andre, voksne opptrer stort sett alene. En liten gruppe ungdom er ansvarlig for mye av den registrerte kriminaliteten, og sannsynligvis også for mye av den ikke-registrerte (Balvig 1981). Men de fleste unge, så vel som eldre, har bare enkelterfaringer med lovbrudd. De registrerte flergangskriminelle er på alle måter en mer belastet gruppe.

De siktede er oftere bosatt i byer enn på landet. Oslo hadde 8,7 siktede for forbrytelser per 1 000 innbyggere i 1998. Lavest frekvens hadde Sogn og Fjordane med 4,3 siktede per 1 000 innbyggere. Samtidig har Sogn og Fjordane størst andel av befolkningen bosatt i spredtbygde strøk.

Innvandrere overrepresentert

Blant norske menn var det 32 siktede for lovbrudd per 1 000 innbyggere i 1998². I den mannlige innvandrerbefolkningen var forholdstallet 41 per 1 000 innbyggere (Hustad 1999). Overrepresentasjonen var høyest blant mannlige ikke-vestlige innvandrere bosatt i Oslo, med 57,5 registrerte gjerningsmenn³ per 1 000 innbyggere. For nordmenn bosatt i Oslo var den relative hyppigheten på 31,9 per 1 000 innbyggere. For vestlige innvandrere var andelen lavere enn for nordmenn.

De fleste tatt for kontrollbetinget kriminalitet

Hvis vi holder oss til mannlige, ikke-vestlige innvandrere i Oslo, gjaldt drøyt

halvparten av lovbruddene de ble siktet for trafikkforseelser, tyverier og naskerier. En stor del av den registrerte kriminaliteten blant ikke-vestlige innvandrere blir avdekket gjennom politiet og private vaktsselskapers formelle kontrollvirksomhet. Dette kan bidra til mer registrert kriminalitet blant ikke-vestlige innvandrere enn blant nordmenn. Samtidig tyder flere voldslovbrudd og trusler på at ikke-vestlige innvandrere begår flere slike handlinger enn nordmenn. En annen mulig forklaring på at de begår flere lovbrudd, kan være sosiale utstøtningsmekanismer som gjør seg gjeldende, på bakgrunn av dårligere levekår i denne del av befolkningen sammenliknet med nordmenn.

Mange med tilbakefall

Statistikken over tilbakefall til ny kriminalitet gir et dystert bilde av straffens individualpreventive virkninger. Av alle som ble siktet for forbrytelser i 1993, hadde 57 prosent tilbakefall til nytt lovbrudd i den etterfølgende femårsperioden. Tilbakefallet er størst blant dem som ble siktet for narkotikakriminalitet (65 prosent), men også blant dem som ble siktet for vinningskriminalitet, voldskriminalitet og skadeverk var tilbakefallet betydelig (53-54 prosent). Blant siktede for andre forbrytelser var tilbakefallsprosenten vesentlig lavere (25-30 prosent).

De fleste med tilbakefall blir registrert med vinnings- og trafikklovbrudd som nytt lovbrudd. De som ble siktet flere ganger, har også en tendens til å bli siktet for samme type lovbrudd som tidligere. Blant siktede for tyveri (annen vinningskriminalitet) var det 45 prosent av dem

² Tallene omfatter forbrytelser og forseelser.

³ Med gjerningsmenn menes menn som har vært siktet og funnet skyldige i lovbrudd. Gjerningsmenn teller knapt 2 prosent færre enn antall siktede, siden menn frifunnet ved dom er trukket fra. Gjerningspersoner er derfor nærmest ensbetydende med siktede slik begrepet brukes i kriminalstatistikken fra Statistisk sentralbyrå.

11.6. Individual- og allmennprevensjon

Straff er ment som et onde staten påfører lovbyteren slik at det føles som et onde, for at lovbyteren og andre skal avstå fra tilsvarende uønskede handlinger i ettertid. Straffen er ment å være et redskap til å holde folk lovlidige og beskytte samfunnet. Som straff regnes fengsel, forelegg, bøter, rettighetstap og samfunnstjeneste. Varetektsfengsling er ikke straff i lovens forstand, men skal brukes som ledd i etterforskningen. Men varetektsoppholdet kan strekke seg over lengre tid og ha store konsekvenser for den fengslede. Straffens individualpreventive og allmennpreventive virkninger skal etter lovgivers intensjon gjøre det mulig å holde folk lovlidige og samtidig beskytte samfunnet. Med individualprevensjon har det vært tenkt på den virkningen straffen har på den enkelte, ved at personen blir uskadeliggjort ved innsettelse i fengsel. Videre har man tenkt at straffen skal virke rehabiliterende på den straffedømte. Med allmennprevensjon tenkes det på de virkningene straffetrusselen har overfor andre. Straffetrusselen skal avholde dem fra å begå straffbare handlinger. Tanken er at straffen både skal ha en avskrekkende og moraldannende virkning mot forbudte handlinger.

De individualpreventive virkningene kan til en viss grad måles gjennom tilbakefall. Ved å se på hvilken straff som var brukt, kan også effekten av de forskjellige straffeformer måles. Dette vil imidlertid ikke gi noe entydig svar. Det behøver ikke være straffen i seg selv som har medført tilbakefall eller lovlydig atferd, men andre omstendigheter. De allmennpreventive virkningene er det enda vanskeligere å måle. Vi vet ikke hvilke forbrytelser som ville blitt begått, hvis det ikke fantes noen straffetrussel, og vi vet lite om hvordan en endring av straffebestemmelsene påvirker borgerens lovlydighet. Teorien om allmennprevensjonen forutsetter at borgerne kjenner straffetrusselen og er innforstått med strafferisikoen, og at borgeren nærmest står overfor et valg før lovbruddet begås. Denne forståelsen er neppe til stede hos alle. Mange voldsforbrytelser skjer eksempelvis i affekt, hvor rasjonelle kalkuleringer sjeldent gjør seg gjeldende.

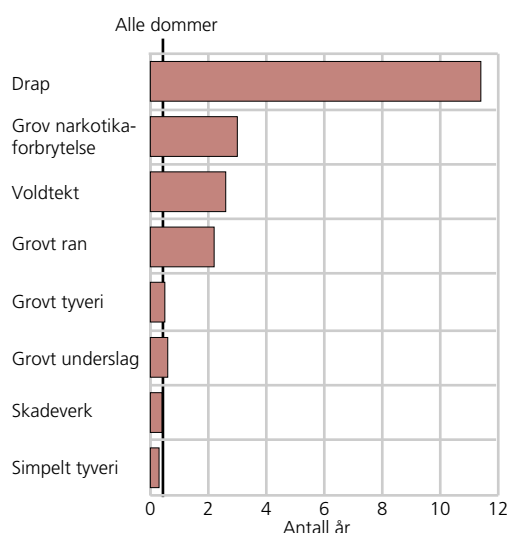
med tilbakefall som ble siktet for nytt tyveri i perioden, mens 12 prosent hadde tilbakefall til narkotikakriminalitet. Blant de siktede for narkotikakriminalitet i 1993, hadde 36 prosent av "gjengangerne" tilbakefall til ny narkotikakriminalitet i perioden, 33 prosent hadde tilbakefall til tyveri.

11.4. Reaksjoner på lovbrudd

Fangebefolkningen er preget av sosial utstøtning

De hyppigst forekommende straffereaksjonene var forelegg, etterfulgt av ubetinget og betinget fengsel. Hvis forelegg representerer den lette enden av straffereaksjonene, er ubetinget fengsel den tyngste. Jo lenger mot den tunge enden av reaksjonsapparatet vi beveger oss, dess mer preges de registrerte lovbyterne av sosial utstøtning (Høigård 1997) eller marginalisering. Blant dem som ble møtt

Figur 11.8. Lengden på idømte ubetingede fengselsstraffer ved forskjellige forbrytelser. 1997. Antall år

Kilde: Kriminalstatistikk 1997, Statistisk sentralbyrå.

med reaksjon for forbrytelse i 1997, var andelen tidligere straffbare på 62 prosent. Blant dem som ble idømt forelegg hadde 50 prosent ett eller flere straffbare forhold bak seg. Til sammenlikning var det hele 80 prosent av dem som ble idømt ubetinget fengsel som hadde ett eller flere straffbare forhold bak seg. Vi vet også at personer idømt straffereaksjon gjennomgående har lavere utdanning (Otnes 1987). En undersøkelse blant et utvalg norske fanger i 1991 viste at 60 prosent av de innsatte var uten fast arbeid (Fridhov 1991). 17 prosent var uten fullført grunnskole og bare 12 prosent hadde fullført treårig videregående skole. De kom også oftere enn befolkningen ellers fra lavere sosiale lag, med en oppvekst i konfliktfylte familier og skilsmissehjem.

I figur 11.8 ser vi hva gjennomsnittlig straffelengde for forskjellige typer lovbrudd var i 1997.

Litt over én av tre forbrytelsessaker ble straffet med ubetinget fengsel i 1997. Av de ubetingede fengselsdommene lød 69 prosent på tre måneder eller mindre og 23 prosent fra tre måneder til et år. 8 prosent gjaldt fengsel på et år eller mer. I 1997 ble 12 personer dømt til fengsel i 11 år eller mer.

Eldre fangebefolkning

Det er særlig forbrytere over 18 år med tilbakefall som blir idømt ubetinget fengsel. Yngre personer får som regel betinget fengselsstraff eller forelegg, ofte med en prøvetid på to år. Dette dels fordi de yngre begår mindre alvorlige lovbrudd, dels fordi loven gir adgang til å anvende mildere straff overfor personer under 18 år. Når en person er tidligere straffet blir ofte tilsyn av kriminalomsorg i frihet satt som betingelse.

De som sitter i fengslene i dag, er gjennomgående eldre enn de som satt inne i 1980. I 1980 var 42 prosent av dem som ble innsatt i fengslene mellom 15 og 24 år, mot 26 prosent i 1998. I dag er nær halvparten over 30 år. Det er få kvinner i fengslene. I 1998 var knapt 6 prosent av de innsatte kvinner. Ved begynnelsen av 1998 satt det 113 kvinner i fengslene.

Flere sitter i fengsel

I 1980 satt det på en gjennomsnittsdag 1 800 innsatte i fengslene i Norge. Det gjennomsnittlige antallet steg for nesten hvert år og nådde en topp på nesten 2 700 i 1994. Antall innsatte har siden gått ned, til snaut 2 500 i 1998. Gjennomsnittlig antall fengslede har økt med 37 prosent fra 1980 til 1998, til tross for nedgangen de i siste fire årene. Det er ikke alle som soner ordinær fengselsdom. I 1998 gjaldt dette 71 prosent av det gjennomsnittlige antall innsatte, mens 24 prosent satt i varetekt. Innsatte på bøtesoning (subsidiær fengselsstraff) eller sikring utgjorde en andel på 5 prosent.

Drap, voldtekt, grove ran og grove narkotikaforbrytelser ender i rundt ni av ti tilfeller med ubetinget fengsel, og medfører lange fengselsopphold. For andre typer lovbrudd er det bare en mindre del av de dømte som får ubetinget fengsel.

Flere narkotikadommer betyr mye for utviklingen i norske fengsler de siste to tiårene. I 1980 ble det gitt knapt 690 reaksjoner mot narkotikaforbrytelser, i 1997 hadde reaksjonene økt til 4 300. Narkotikastraffene er til dels svært strenge. De knapt 320 personene som i 1997 ble dømt til ubetinget fengsel for grov narkotikaforbrytelse, ble i gjennomsnitt idømt en straff på litt over tre år. På en gjennomsnittsdag i 1997 satt hver femte fange på en narkotikadom.

11.7. Varetekt

Varetekt brukes overfor siktede som det er god grunn til å mistenke, og når mistanken gjelder handlinger som etter loven kan føre til fengselsstraff på mer enn seks måneder. Det er i tillegg et vilkår at det er fare for at mistenkte flykter, ødelegger bevis, fjerner spor eller påvirker vitner eller medskyldige, eller at det er fare for gjentakelse. Domstolsbehandlingen kan imidlertid senere ende med frifinnelse, eller med at tiltalte slipper med f.eks. betinget fengsel og bot. Varetektstidens lengde blir først fastsatt fra to til fire uker, for så å kunne forlenges, gjerne for stadig nye perioder. Varetekt oppleves ofte som mer belastende enn domssonning, både på grunn av det usikre tidsperspektivet og fordi isolasjonen er eller oppleves som enda sterkere. 88 prosent av varetektsoppholdene i 1998 gjaldt opphold på under tre måneder, mens 110 personer avsluttet en varetektsfengsling som hadde vart i mer enn ett år.

Færre på fengselsdom, men flere i varetekt

Selv om økningen i gjennomsnittlig antall innsatte har vært relativt svak på 1990-tallet, har det skjedd vesentlige endringer i fangebefolkningens sammensetning. Mens gjennomsnittlig antall innsatte på fengselsdom har sunket noe siden 1994, har antallet varetektsinnsatte økt siden 1993.

Nedgangen i innsatte på fengselsdom skyldes i hovedsak færre straffereaksjoner i form av ubetinget fengselsstraff, fra drøyt 9 600 reaksjoner i 1993 til 8 650 i 1997. Antall nyinnsettelse sank fra 8 000 i 1993 til drøyt 6 400 i 1998. Samtidig sank den gjennomsnittlige utmålte straffen fra 242 dager i 1993 til 222 dager i 1997. Til sammen førte dette til at det ble færre domssonere som opptok fengselsplass, fra et gjennomsnitt på 2 589 i 1993 til 2 327 i 1998 (Kristoffersen 1999).

Tilsvarende skjedde det en økning i nyinnsettelsene til varetekt, fra 3 129 i 1993 til 3 703⁴ i 1998. Mange ble løslatt igjen, uten å overføres til domssonning. I 1993 gjaldt dette for 1 772 av tilfellene, i 1998 var antallet oppe i 2 291.

Det er trolig flere forhold som ligger bak økt bruk av varetekt. Siktede for forbrytelser har økt i perioden. Men dette kan ikke være hele forklaringen. I tillegg har trolig ledig kapasitet i fengslene ført til flere varetektsinnsatte. Fra 1990 til 1994 pågikk et prosjekt for straffesaksavvikling, noe som krevde påtalemyndighetens og domstolens tilbakeholdenhet med å ilegge varetekt. Etter 1994 var plassituasjonen bedret. Med dette var også en viktig motforestilling mot bruk av varetekt borte (Kristoffersen 1999). Det kan være en tilleggsforklaring at påtalemyndigheten oftere enn før har fått medhold for varetektsfengsling, motivert ut fra et ønske om å holde en mindre gruppe tilbakefallsforbrytere borte fra samfunnet, i hvert fall for en periode. De varetektsfengslede har i stor del samme sosiale kjennetegn som fangebefolkningen ellers, og her står vi overfor et etisk dilemma. På den ene side har vi samfunnets krav om beskyttelse, på den andre de innsattes behov for rehabilitering.

Litteratur

Balvig, Flemming (1981): "Ungdomskriminalitet – med særlig henblik på retssystemets udvælgelsesmekanismer" i Årsberetning 1981 fra Kriminalistisk Institut, Københavns Universitet, København 1981, 33-49.

⁴ Kilde: Fengselsvesenets årsoppgaver/edb-baserte etatsprogram i Ragnar Kristoffersen 1999.

- Birkelund, Liv Hilde og Ulla Haslund (1992): Økonomisk kriminalitet: Forbrytelser i gjeldsforhold øker mest, *Samfunnsspeilet* 1992, 3, Statistisk sentralbyrå.
- Ellingsen, Dag og Siw Beate Lilleaas (1999): Øker sedelighetskriminaliteten? *Samfunnsspeilet* 1999, 3, Statistisk sentralbyrå.
- Fridhov, Inger Marie (1991): *Alt som før? Om norske fangers sosiale- og skolebakgrunn*, Justisdepartementet, Oslo.
- Gundersen, Frants (1998): Liten grunn til økt frykt, *Samfunnsspeilet* 1998, 4, Statistisk sentralbyrå.
- Hustad, Arnt Even (1999): Begår innvandrere mer kriminalitet enn andre? *Samfunnsspeilet* 1999, 3, Statistisk sentralbyrå.
- Høigård, Cecilie (1997): "Kriminalitetsbilder og kriminalstatistikk" i Finstad og Høigård (red.): *Kriminologi*, Oslo: Pax Forlag A/S.
- Kristoffersen, Ragnar (1999): Bruken av varetekt øker igjen, *Samfunnsspeilet* 1999, 2, Statistisk sentralbyrå.
- Oftedal Broch, Lars (1994): "Den økonomiske kriminalitetens karakter og omfang" i Eskeland og Høgtvedt (red.): *Økonomiske forbrytelser og straff - juridiske grunnlagsproblemer*, Oslo: Ad Notam Gyldendal, 24-39.
- Olaussen, Leif Petter (1995a): Voldskriminalitetens utvikling de to siste tiårene, *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap* 2/95, 153-172.
- Olaussen, Leif Petter (1995b): Angst for voldskriminalitet i Norge, *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap* 4/95, 249-272.
- Olaussen, Leif Petter (1996): Kriminalstatistikk som målestokk for kriminalitetsutviklingen, Institutt for kriminologi, Stensilserien nr. 85, Universitetet i Oslo.
- Otnes, Berit (1987): Kriminalitet og straff i ulike livsfaser, *Samfunnsspeilet* 1987, 1, Statistisk sentralbyrå.
- Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning (1998): *Rusmidler i Norge 1998*.
- Statistisk sentralbyrå (19XX): *Kriminalstatistikk*, årgangene 1980-1997, NOS.
- Statistisk sentralbyrå (1997): *Kriminalitet og rettsvesen*, 3. utgave 1997, Statistiske analyser 21.
- Statistisk sentralbyrå (19XX): *Levekårsundersøkelsene*, årgangene 1983-1997, NOS.

Sosiale indikatorer 1980-1999

Som et ledd i Statistisk sentralbyrås løpende arbeid med sosial rapportering presenterer vi i dette tabellvedlegget et bredt utvalg av sosiale indikatorer.

Grovt sagt er sosiale indikatorer – mer eller mindre bearbejdede – statistiske mål som beskriver eller belyser viktige sider ved samfunnsutviklingen. Sosiale indikatorer er forsøk på å tallfeste utviklingen ved ulike sider av befolkningens levkår og livsstil og skal gi en samlet og konsentrert oversikt over demografiske, sosiale og kulturelle forhold.

Sosiale indikatorers hovedformål er ikke alltid å gi entydige svar, men å invitere til interessante spørsmål og problemstillinger og å stimulere nysgjerrigheten.

Statistikk av denne typen representerer nødvendigvis et utvalg som framhever visse sider ved samfunnsutviklingen på bekostning av andre. Det har vært et mål å dekke flest mulig samfunnsområder, slik at oversikten gir et allsidig bilde av utviklingen. Et viktig kriterium har vært tilgjengelighet, det vil si at opplysningene allerede finnes for flere tidspunkter, slik at vi kan belyse endringer over tid.

De fleste indikatorene i dette vedlegget er representert ved én tidsserie som gir tall for hele befolkningen. Som hovedregel presenterer vi ikke tidsserier for undergrupper; som alder, husholdningstype, kommunestørrelse eller landsdel. Ett unntak er kjønn: For svært mange av indikatorene presenterer vi separate tall for menn og kvinner.

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
1. Befolkning									
1.1. Folkemengde 1. januar.									
Millioner	4,08	4,09	4,11	4,12	4,13	4,15	4,16	4,18	4,20
Menn	2,02	2,03	2,03	2,04	2,05	2,05	2,06	2,06	2,08
Kvinner	2,06	2,06	2,07	2,08	2,09	2,10	2,10	2,11	2,12
1.2. Befolkningsvekst i året.									
Promille	3,3	3,6	3,8	2,9	2,8	3,2	3,9	5,5	5,3
1.3. Andel av alle menn som er 80 år og over. Prosent	2,1	2,2	2,2	2,3	2,3	2,3	2,4	2,4	2,4
Andel av alle kvinner som er 80 år og over. Prosent	3,6	3,8	3,9	4,0	4,2	4,3	4,4	4,6	4,7
1.4. Levendefødte	51 039	50 708	51 245	49 937	50 274	51 134	52 514	54 027	57 526
Gutter	26 348	25 860	26 454	25 769	25 763	26 305	27 056	27 502	29 473
Jenter	24 691	24 848	24 791	24 168	24 511	24 829	25 458	26 525	28 053
1.5. Samlet fruktbarhets-tall (SFT)	1,72	1,70	1,71	1,66	1,66	1,68	1,71	1,75	1,84
1.6. Aborter per 1 000 kvinner 15-49 år	14,6	14,8	14,2	14,1	14,5	14,7	15,3	15,1	15,4
1.7. Kvinnens alder ved første fødsel ¹	25,0	25,1	25,2
1.8. Andel barn født utenfor ekteskap. Prosent	14,5	16,1	17,6	19,3	21,3	25,8	27,9	30,9	33,7
1.9. Antall døde	41 340	41 893	41 454	42 224	42 581	44 372	43 560	44 959	45 354
Menn	22 606	22 818	22 631	22 919	23 005	23 783	23 462	24 008	23 705
Kvinner	18 734	19 075	18 823	19 305	19 576	20 589	20 098	20 951	21 649
1.10. Forventet levealder									
Menn	72,3	72,6	72,7	72,7	73,0	72,6	72,9	72,8	73,1
Kvinner	79,2	79,3	79,5	79,6	79,6	79,4	79,7	79,6	79,6
1.11. Antall vigslar ²	22 230	22 271	21 706	20 803	20 537	20 221	20 513	21 081	21 744
1.12. Antall skilsmisser	6 634	7 136	7 165	7 668	7 974	8 206	7 891	8 417	8 772
1.13. Forventet andel oppløste ekteskap. Prosent	25,0	27,2	27,6	29,9	31,4	32,5	31,9	34,5	36,4
1.14. Andel samboende av alle i samliv, kvinner 20-44 år. Prosent	³ 21,6

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
4,22	4,23	4,25	4,27	4,30	4,32	4,35	4,37	4,39	4,42	4,45
2,09	2,09	2,10	2,11	2,13	2,14	2,15	2,16	2,17	2,19	2,20
2,13	2,14	2,15	2,16	2,17	2,19	2,20	2,21	2,22	2,23	2,25
2,9	3,9	5,6	6,0	6,0	5,5	5,0	5,2	5,7	6,3	...
2,5	2,5	2,5	2,6	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7	2,8	2,8
4,7	4,9	4,9	5,0	5,1	5,2	5,3	5,3	5,4	5,5	5,6
59 303	60 939	60 808	60 109	59 678	60 092	60 292	60 927	59 801	58 352	...
30 461	31 276	31 305	31 154	30 566	30 936	31 006	31 490	30 724	29 870	...
28 842	29 663	29 503	28 955	29 112	29 156	29 286	29 437	29 077	28 482	...
1,89	1,93	1,92	1,89	1,86	1,87	1,87	1,89	1,86	1,81	...
15,5	14,8	14,6	14,2	13,9	13,5	12,8	13,4	13,1	13,2	...
25,3	25,5	25,7	25,9	26,0	26,3	26,5	26,7	27,0	27,2	...
36,4	38,6	40,9	42,9	44,4	45,9	47,6	48,3	48,7	49,0	...
45 173	46 021	44 923	44 731	46 597	44 071	45 190	43 860	44 595	44 112	...
23 604	23 866	23 145	23 071	23 769	22 348	23 020	22 106	22 262	22 067	...
21 569	22 155	21 778	21 660	22 828	21 723	22 170	21 754	22 333	22 045	...
73,3	73,4	74,0	74,2	74,2	74,9	74,8	75,4	75,5	75,5	...
79,9	79,8	80,1	80,3	80,3	80,6	80,8	81,1	81,0	81,3	...
20 755	21 926	19 880	19 266	19 464	20 605	21 677	23 172	23 815	23 354	...
9 238	10 170	10 281	10 209	10 943	10 934	10 360	9 982	9 961	9 346	...
38,7	43,0	43,7	43,6	47,1	47,4	45,6	44,4	44,4	41,8	...
..	30,2	30,6	31,8	32,8	33,3	35,3	38,8

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
1. Befolkning (forts.)									
1.15. Enslige ⁴ mødre m/hjemmeboende barn under 18 år i prosent av alle barnefamilier
Enslige ⁴ fedre m/hjemmeboende barn under 18 år i prosent av alle barnefamilier
1.16. Andel menn 18 år og over som lever alene. Prosent
Andel kvinner 18 år og over som lever alene. Prosent
Andel menn 80-84 år som lever alene. Prosent
Andel kvinner 80-84 år som lever alene. Prosent
1.17. Antall flyttinger til Norge	18 776	19 698	20 468	20 063	19 688	21 858	24 196	31 149	29 964
Menn	9 719	10 128	10 652	10 451	10 062	11 592	12 609	17 817	16 493
Kvinner	9 057	9 570	9 816	9 612	9 626	10 266	11 587	13 332	13 471
1.18. Antall flyttinger fra Norge	14 705	14 522	14 728	15 778	15 927	15 630	16 745	17 380	19 821
Menn	7 559	7 524	7 449	8 163	8 248	8 016	8 601	8 960	10 341
Kvinner	7 146	6 998	7 279	7 615	7 679	7 614	8 144	8 420	9 480
1.19. Nettoinnflytting	4 071	5 176	5 740	4 285	3 761	6 228	7 451	13 769	10 143
Menn	2 160	2 604	3 203	2 288	1 814	3 576	4 008	8 857	6 152
Kvinner	1 911	2 572	2 537	1 997	1 947	2 652	3 443	4 912	3 991
Norske statsborgere	-474	-633	-1 032	-850	-1 459	-1 156	-659	-1 433	-3 578
Utenlandske statsborgere	4 545	5 809	6 772	5 135	5 220	7 384	8 110	15 202	13 721
1.20. Antall bosatte som skiftet til norsk statsborgerskap	2 680	2 441	3 095	1 754	2 798	2 851	2 486	2 370	3 364
1.21. Innenlandske flyttinger per 1 000 innbyggere ⁵	44,4	43,2	42,0	42,2	41,1	42,3	43,2	44,3	44,2
1.22. Nettoinnflytting til mest sentrale kommuner ⁶	-1 150	-32	1 253	1 886	5 185	6 129	6 760	3 948	3 151
Nettoinnflytting til minst sentrale kommuner ⁷	-589	-1 012	-1 977	-1 801	-4 164	-5 898	-6 643	-5 125	-4 422
1.23. Utenlandske statsborgere 1.1. per 1 000 innbyggere	19,7	20,2	21,1	22,0	22,9	23,6	24,4	26,2	29,5

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
15,7	..	17,1	..	18,4	18,9	19,0	19,2	19,3	19,3	..
2,4	..	2,5	..	2,7	2,6	2,6	2,3	2,5	2,6	..
22,9	..	23,9	24,5	25,0	25,5	25,9	26,3	25,7	27,2	...
26,7	..	27,1	27,4	27,6	27,8	28,0	28,1	26,7	28,6	...
..	39,4	38,9	38,8	38,2	38,3	37,8	37,4	...
..	77,2	76,9	77,0	76,6	76,2	75,6	75,3	...
25 847	25 494	26 283	26 743	31 711	26 911	25 678	26 407	31 957	36 704	...
13 589	13 171	13 835	13 737	15 650	13 005	12 268	12 451	15 590	18 312	...
12 258	12 323	12 448	13 006	16 061	13 906	13 410	13 956	16 367	18 392	...
27 300	23 784	18 238	16 801	18 903	19 475	19 312	20 590	21 257	22 881	...
15 108	12 880	9 539	8 829	10 127	10 062	9 802	10 393	10 524	11 526	...
12 192	10 904	8 699	7 972	8 776	9 413	9 510	10 197	10 733	11 355	...
-1 453	1 710	8 045	9 942	12 808	7 436	6 366	5 817	10 700	13 823	...
-1 519	291	4 296	4 908	5 523	2 943	2 466	2 058	5 066	6 786	...
66	1 419	3 749	5 034	7 285	4 493	3 900	3 759	5 634	7 037	...
-9 274	-4 216	328	837	964	-848	-1 124	-1 347	-1 292	-919	...
7 821	5 926	7 717	9 105	11 844	8 284	7 490	7 164	11 992	14 742	...
4 622	4 757	5 055	5 132	5 538	8 778	11 778	12 237	12 037	9 244	...
41,5	39,9	39,0	37,6	38,5	40,9	41,8	42,1	42,9	43,1	...
1 787	2 939	4 875	3 929	5 505	5 177	6 114	7 156	6 329	5 239	...
-3 240	-3 402	-3 336	-2 934	-3 039	-4 385	-4 136	-4 938	-6 095	-5 677	...
32,2	33,2	33,7	34,6	35,8	37,5	37,7	36,8	35,9	35,8	37,1

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
1. Befolkning (forts.)									
1.24. Innvandrerbefolkning									
1.1. per 1 000 innbyggere ...	23,3	29,7	31,4	34,8
Innvandrerbefolkning									
1.1. fra Øst-Europa per									
1 000 innbyggere	1,7	2,1	2,2	2,5
Innvandrerbefolkning									
1.1. fra Asia, Afrika, Sør-									
og Mellom-Amerika og									
Tyrkia per 1 000 innbyggere	5,5	9,3	10,5	13,2
1.25. Befolkningsvekst i mest									
sentrale kommuner ⁶ . Prosent	0,37	0,48	0,58	0,48	0,64	0,81	0,91	0,94	0,91
Befolkningsvekst i minst									
sentrale kommuner ⁷ . Prosent	0,11	0,04	-0,11	-0,12	-0,48	-0,76	-0,83	-0,35	-0,33
1.26. Andel av kommunene									
med befolkningsvekst. Prosent ⁸	68	63	63	61	50	43	45	54	55

¹ Gjennomsnittlig observert fødealder. ² Tallene for 1980-1985 omfatter ikke vigsler (om lag 500 per år, der bare kvinnen var bosatt i Norge). ³ Tall for kvinner 23, 28, 33, 38 og 43 år. ⁴ Verken gift eller samboende med felles barn. ⁵ Flyttinger mellom kommuner. Ikke korrigert for at antall kommuner er blitt redusert fra 454 i 1980 til 435 i 1997. ⁶ Kommuner i sentralitetsgruppe 3 ifølge Standard for kommuneklassifisering 1994. ⁷ Kommuner i sentralitetsgruppe 0 ifølge Standard for kommuneklassifisering 1994. ⁸ Ut fra kommuneinndelingen i 1997 (435 kommuner).

Kilde: 1.1-1.5, 1.7-1.13, 1.15-1.26: Befolkningsstatistikk. 1.6: Statens Helsetilsyn. 1.14: Familie- og yrkesundersøkelsen 1988, Omnibusundersøkelsene.

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
38,0	39,8	41,1	42,8	44,9	47,5	49,5	51,2	52,9	55,4	58,7
2,8	3,2	3,5	3,7	4,3	6,1	7,0	7,6	7,9	8,0	8,4
15,9	18,1	19,8	21,3	22,6	23,4	24,2	25,1	26,1	27,4	29,1
0,56	0,70	0,94	0,94	0,95	0,95	0,91	0,99	0,82	0,83	...
-0,46	-0,46	-0,26	-0,14	-0,02	-0,37	-0,37	-0,47	-0,72	-0,54	...
47	46	49	50	54	53	50	47	44	52	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
2. Helse									
2.1. Spedbarnsdødelighet; døde per 1 000 levendefødte; (under 1 år)	8,1	7,5	8,1	7,9	8,3	8,5	7,9	8,4	8,3
2.2. Post neonatal dødelighet; døde per 1 000 levendefødte; (4 uker-under 1 år)	3,0	3,1	3,5	3,1	4,0	3,8	3,7	3,7	3,8
Aldersstandardiserte dødsrater etter utvalgte årsaker									
2.3. Ondartede svulster									
Menn	294	302	302	300	301	311	306	303	315
Kvinner	185	188	188	187	184	189	188	187	189
2.4. Hjerte-/karsykdommer									
Menn	727	734	717	717	711	722	710	717	676
Kvinner	453	454	432	429	415	419	401	402	398
2.5. Ulykker									
Menn	75	66	69	65	65	70	68	67	63
Kvinner	38	37	36	33	34	36	35	31	33
2.6. Selvmord									
Menn	19	20	22	22	23	21	21	24	25
Kvinner	7	7	8	8	7	8	8	8	9
2.7. Antall nye krefttilfeller per år per 100 000 innbyggere. Aldersstandardisert									
Menn	357	367	374	380	381	389	394	382	389
Kvinner	299	287	303	309	305	308	312	305	311
2.8. Andel dagligrøykende (16-74 år)									
Menn	42	40	40	42	42	42	39	40	41
Kvinner	30	31	34	32	34	32	31	33	35
2.9. Andel 18 år og over som konsumerer 2 cl ren alkohol eller mer per dag									
Menn	16
Kvinner	5
2.10. Utgifter til helseformål i offentlig forvaltning (1993-priser, mill. kr) per 1 000 innbyggere	9,3	9,3	9,4	10,0	10,1	10,3	10,6	11,3	11,3
2.11. Sum legeårsverk per 10 000 innbyggere i somatiske sykehus	8,8	9,1	9,2	9,2	9,4	9,7	9,9	10,3	10,3
2.12. Sum sykepleierårsverk per 10 000 innbyggere i somatiske sykehus	27,8	28,2	29,0	29,9	30,4	30,6	31,2	32,9	33,6

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
7,9	7,0	6,4	5,9	5,1	5,2	4,1	4,1	4,1
4,0	3,1	2,7	2,1	1,7	1,6	1,4	1,5	1,5
306 186	302 188	304 181	304 179	312 188	310 192	311 190	311 196
662 391	672 392	635 376	629 366	619 366	574 339	584 337	561 328
68 33	62 32	57 28	55 27	57 27	53 25	52 25	49 26
23 8	24 8	24 8	22 8	21 6	18 7	19 6	18 6
404 320	409 322	410 329	429 332	430 345	431 344	431 354	442 367	449 372
37 34	37 34	36 33	37 32	38 36	35 31	33 32	34 32	34 33	34 32	32 32
..	14 3	15 3	18 5
11,1	11,4	11,9	12,1	12,2	12,4	13,4	14,2
10,6	10,8	10,7	11,1	11,4	11,6	12,4	13,1	14,1	14,8	...
33,9	34,8	35,3	35,7	37,0	37,8	40,0	41,9	44,0	45,4	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
2. Helse (forts.)									
2.13. Antall liggedøgn per 1 000 innbyggere i somatiske sykehus ^{1,3}	1 550	1 501	1 470	1 462	1 454	1 452	1 396	1 256	1 256
2.14. Antall sykehusopphold per 1 000 innbyggere i somatiske sykehus ^{1,3}	143	142	143	145	148	152	152	149	150
2.15. Antall polikliniske konsultasjoner per 1 000 innbyggere i somatiske sykehus	653
2.16. Sum legeårsverk per 1 000 innbyggere i psykiatriske institusjoner	0,11	0,11	0,12	0,13	0,13	0,14	0,13	0,14	0,15
2.17. Sum sykepleierårsverk per 1 000 innbyggere i psykiatriske institusjoner	0,50	0,49	0,53	0,57	0,60	0,62	0,61	0,61	0,64
2.18. Antall liggedøgn per 1 000 innbyggere i psykiatriske institusjoner	971	909	827	820	807	766	725	684	628
2.19. Antall utskrivninger per 1 000 innbyggere i psykiatriske institusjoner	5,1	4,7	4,6	5,0	5,0	4,6	4,6	4,2	5,2
2.20. Antall polikliniske konsultasjoner per 1 000 innbyggere i psykiatriske institusjoner
2.21. Årsverk av leger innenfor kommunehelsetjenesten ² per 10 000 innbyggere	7,7	7,0
2.22. Årsverk av fysioterapeuter innenfor kommunehelsetjenesten ² per 10 000 innbyggere	6,0	6,0
2.23. Årsverk av jordmødre per 10 000 fødte	17	19
2.24. Årsverk av helsesøstre per 10 000 innbyggere 0-4 år	43	41

¹ Psykiatriske avdelinger er inkludert fra og med 1980 til og med 1988. ² Årsverk i institusjoner for eldre er ikke medregnet.

³ Det er brudd i tidsseriene i 1989.

Kilde: 2.1-2.6: Dødsårsaksstatistikk. 2.7: Kreftregisteret. 2.8: Statens tobakksskaderåd. 2.9: Statens institutt for alkoholforskning. 2.10: Nasjonalregnskapsstatistikk. 2.11-2.12, 2.15-2.20: Statistikk for fylkeshelsetjenesten. 2.13-2.14: Pasientstatistikk. 2.21-2.24: Statistikk for kommunehelsetjenesten.

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1 076	1 063	1 021	999	996	976	973	972	967	960	...
143	145	142	143	145	144	147	149	151	154	...
610	599	634	646	698	672	696	718	749	746	...
0,13	0,17	0,18	0,18	0,19	0,20	0,20	0,21	0,22
0,72	0,78	0,81	0,82	0,84	0,86	0,88	0,97	0,99
653	614	577	552	549	504	493	480	468
4,8	5,0	5,2	5,4	5,6	5,5	6,0	6,2	6,6
..	92	104	113	118	133	140	131	134
7,0	7,1	7,2	7,3	7,5	7,5	7,5	7,5	7,6	7,8	...
6,0	6,2	6,4	6,6	6,7	6,7	6,9	7,3	7,4	7,6	...
18	19	21	24	27	27	33	37	40	44	...
41	41	42	41	45	48	50	51	52	53	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
3. Omsorg									
3.1. "Omsorgsbyrde" i befolkningen ¹	26,9	26,4	25,9	25,4	24,9	24,6	24,3	24,3	24,4
3.2. Husholdninger med barn 0-6 år, med ulike typer barnetilsyn. Prosent									
Andel med barn i barnehage	17	22	27	..
Andel som benytter slektninger, nære kjente	15	10	15	..
Andel som benytter dagmamma, praktikant	12	14	20	..
3.3. Ressurser i barnevernet. Antall årsverk									
Kommunal barnevernstjeneste
Barnevernsinstitusjoner
3.4. Ressurser i barnevernet. Årsverk per 1 000 barn 0-17 år									
Kommunal barnevernstjeneste
Barnevernsinstitusjoner
3.5. Barn med barnevernstiltak per 1 000 barn 0-17 år ²	8,0	7,6	8,4	10,1	10,9	11,5	..	9,9	10,2
3.6. Andel som har gitt ulønnet praktisk hjelp til syke, eldre eller uføre. Prosent	8	9	11	..
Menn	6	8	13	..
Kvinner	9	10	12	..
3.7. Ressurser i kommunal pleie- og omsorgstjeneste									
Antall årsverk ³
Årsverk per bruker ³
Årsverk per 1 000 personer 67 år og over ³
3.8. Brukere av pleie- og omsorgstjenestene. Antall ⁴
Andel kvinner. Prosent
Andel 80 år og over. Prosent

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
24,6	24,9	25,3	25,7	26,0	26,4	26,8	27,1	27,4	27,6	27,6
..	..	34	45
..	..	12	14
..	..	15	12
..	831	1 446	2 233	2 211	2 285	2 450	2 385	2 526	2 563	..
1 652	1 362	1 647	1 947	2 183	2 310	2 442	2 552	2 647	2 946	..
..	0,8	1,5	2,3	2,2	2,3	2,4	2,3	2,4	2,5	..
1,7	1,4	1,7	2,0	2,2	2,3	2,4	2,5	2,6	2,8	..
10,6	12,3	14,0	18,4	19,8	19,9	20,2	20,2	20,9	21,4	..
..	..	11	17
..	..	12	17
..	..	11	16
..	..	58 953	66 430	69 395	68 331	69 795	73 733	79 435	82 794	..
..	..	0,31	0,35	0,37	0,36	0,39	0,39	0,41	0,42	..
..	..	9,6	10,7	11,2	11,0	11,2	11,9	12,8	13,4	..
..	191 843	187 501	185 801	187 781	187 840	191 947	195 202	..
..	69,8	68,9	69,7	69,6	69,5	69,2	..
..	52,2	53,3	52,7	53,8	54,7	52,1	52,8	..

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
3. Omsorg (forts.)									
3.9. Andel brukere av pleie- og omsorgstjenestene i ulike grupper. Prosent ⁴									
Kvinner 67-79 år
Menn 67-79 år
Kvinner 80 år og over
Menn 80 år og over
3.10. Brukere av hjemmetjenester i alt. Antall ⁴
Hjemmehjelp	149 850	148 188	149 664	146 613	151 006	148 223	151 706	148 383
Hjemmesykepleie	81 824	89 671	94 486	100 957	..	105 915	108 678	109 367
3.11. Brukere av hjemmetjenester per 1 000 innbyggere 67 år og over ⁴
3.12. Institusjoner for eldre og funksjonshemmede.									
Antall plasser	40 751	41 139	42 119	43 021	43 786	45 607	48 695	48 774	49 887
Plasser per 1 000 innbyggere 80 år og over	335	328	323	320	316	322	334	327	328
3.13. Plasser i alders- og trygdeboliger. Antall ⁵	20 965	21 899	22 092	22 609	22 948

¹ Antall barn 0-9 år + antall eldre 80 år og over i prosent av alle personer i yrkesaktiv alder (16-66 år). ² Brudd i tidsserien fra 1987. Før 1987 per 1 000 personer 0-19 år. For disse årene kan det være ungdom opp til 22 år blant barnevernsklientene. ³ Før 1994 er leger og fysioterapeuter talt med. Fra og med 1994 er de holdt utenfor. Antall årsverk i 1993 ville ha vært ca. 600 lavere hvis legene og fysioterapeutene ikke hadde vært talt med. ⁴ For 1995 er 10 720 mottakere av "hjemmetjenestelignende tjenester", dvs. ulike tjenester for psykisk utviklingshemmede, lagt til totaltallet og tallet for mottakere av hjemmehjelp i NOS Pleie- og omsorgsstatistikk. ⁵ Brudd i tidsserien fra 1994, pga. endret spørreskjema. Tallet i NOS 1994 (30 260) viser antall beboere og ikke antall enheter. Kilde: 3.1: Befolkningsstatistikk. 3.2 og 3.6: Levekårsundersøkelsene. 3.3-3.5: Sosialstatistikk. 3.7-3.13: Pleie- og omsorgsstatistikk.

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
	15,7	15,9	15,2	15,8	15,9	15,9	...
	10,0	9,7	9,2	9,3	9,4	9,5	...
	65,0	62,7	60,4	61,2	62,4	61,1	...
	46,5	43,3	40,9	41,5	41,0	41,7	...
	146 272	142 623	142 354	145 249	144 765	149 026	152 796	...
148 406	120 956	118 085	120 303	124 732	121 575	123 796	123 292	...
114 271	75 426	73 194	69 120	65 210	70 643	75 001	81 711	...
	236	230	229	234	233	240	247	...
	47 933	45 628	45 946	45 890	45 767	44 941	43 928	43 735	43 377	43 196	...
	307	286	285	277	270	259	249	243	235	229	...
	24 056	22 368	28 291	28 067	26 345	28 695	32 423	37 882	39 987	42 110	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
4. Utdanning									
4.1. Barnehagedekning. Prosent									
1-5 år	19,3	21,3	22,8	24,0	25,4	26,6	28,1	29,8	31,7
1-2 år	6,8	7,7	8,2	8,5	9,1	9,3	9,7	10,5	11,6
3-5 år	27,3	30,2	32,3	34,2	36,0	38,0	40,4	42,8	45,8
4.2. Andel barnehagebarn med heldagsplass ¹ . Prosent									
1-2-åring	78,0	75,9	81,1	83,3	84,1	86,0	86,2	85,6	86,0
3-5-åring	41,6	40,5	41,0	42,2	43,4	45,7	46,9	49,4	52,8
4.3. Andel private barnehager. Prosent									
	46,4	45,1	43,7	42,8	42,4	42,3	41,1	39,7	39,4
4.4. Andel barnehagebarn 1-5 år med plass i privat barnehage. Prosent									
	39,3	40,8	37,7	36,1	35,6	36,0	35,5	34,8	34,7
4.5. Antall barn per årsverk i:									
Private barnehager	8,8	8,2	7,2	6,8
Offentlige barnehager	5,1	4,9	4,6	4,5
4.6. Andel styrere/pedagogiske ledere i barnehage med godkjent førskolelærerutdanning ² . Prosent									
	91,4	90,4	91,0	93,4	94,1	94,4	90,0	86,5	81,7
Andel 16 år og over etter høyeste fullførte utdanning ³ . Prosent									
4.7. Grunnskole									
Menn	43,9	38,5	37,4	36,6	35,6
Kvinner	40,5	35,1	34,0	33,3	32,3
	47,1	41,7	40,6	39,8	38,8
4.8. Universitet eller høgskole									
Menn	12,3	14,0	14,4	14,7	15,1
Kvinner	14,4	15,8	16,1	16,3	16,6
	10,3	12,3	12,7	13,1	13,6
4.9. Andel som fullførte utdanning som gir studiekompetanse som var i høyere utdanning samme høst. Prosent									
Menn
Kvinner
4.10. Andel i videregående utdanning. Prosent av registrerte årskull 16-18 år									
Menn	62,7	64,0	64,5	68,0	69,6	71,4	71,1	71,0	74,0
Kvinner	68,6	70,4	71,4	73,8	74,6	75,4	75,0	74,9	77,8

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
34,0	36,3	39,9	43,4	46,6	49,8	52,3	54,9	59,8	61,1	...
13,5	15,4	18,3	21,8	25,1	28,6	31,3	33,9	39,8	38,8	...
48,8	51,7	55,9	58,6	61,2	63,6	66,0	68,7	73,3	75,9	...
85,8	84,9	84,7	82,6	80,5	78,4	77,2	75,1	72,6	69,5	...
56,6	59,6	61,9	62,7	63,3	63,4	63,5	63,4	63,9	64,6	...
40,0	41,1	43,8	45,9	47,9	50,1	51,8	52,3	52,5	51,3	...
35,4	36,9	39,1	39,7	40,6	41,7	42,4	42,3	41,6	40,9	...
6,6	6,2	5,9	5,8	5,6	5,5	5,4	5,4	5,2	5,2	...
4,5	4,6	4,4	4,4	4,5	4,4	4,4	4,5	4,4	4,4	...
81,3	79,7	76,8	76,8	76,2	76,1	78,1	79,7	81,1	81,7	...
34,2	33,1	32,0	30,9	29,7	28,7	26,9	25,3	24,3	23,3	...
31,0	29,9	28,8	27,8	26,5	25,6	23,9	22,4	21,5	20,6	...
37,3	36,1	35,0	33,9	32,7	31,6	29,8	28,0	26,9	26,0	...
15,9	16,6	17,2	17,9	18,8	19,5	20,2	20,9	21,6	22,2	...
17,5	18,0	18,5	19,1	20,0	20,6	21,1	21,7	22,3	22,7	...
14,5	15,2	16,0	16,7	17,6	18,5	19,3	20,2	21,0	21,8	...
30,8	30,3	29,9	29,2	27,7	27,5	27,8	26,9	19,9	19,0	...
27,7	28,2	28,0	29,1	30,1	34,2	35,1	36,5	33,2	34,0	...
80,4	81,9	84,9	86,4	87,6	89,1	90,0	91,6	91,6	91,0	...
82,2	83,1	84,6	86,5	87,2	88,9	90,6	92,7	92,6	92,1	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	
4. Utdanning (forts.)										
Andel i høyere utdanning										
4.11. Prosent av registrerte årskull 19-24 år ^{4,5}										
Menn	11,8	11,9	11,9	11,9	12,2	11,5	12,3	12,7	13,2	
Kvinner	9,5	12,3	13,0	13,4	14,0	13,6	14,8	15,9	16,8	
4.12 Prosent av registrerte årskull 25-29 år										
Menn	8,4	7,8	7,7	
Kvinner	6,8	7,0	7,3	
4.13. Andel utenlandsfødte i videreg. utdanning. Prosent av registrerte årskull 16-18 år										
Menn	
Kvinner	
Andel utenlandsfødte i høyere utdanning										
4.14. Prosent av registrerte årskull 19-24 år										
Menn	
Kvinner	
4.15. Prosent av registrerte årskull 25-29 år										
Menn	
Kvinner	
Antall elever og studenter i:										
4.16. Grunnskole	591 320	586 071	576 910	565 497	550 136	534 000	519 867	505 942	492 769	
4.17. Videregående skoler ^{5,6}	183 931	184 334	188 040	196 317	204 199	209 621	204 811	199 642	208 405	
4.18. Høyere utdanning ^{4,5} ...	73 856	82 781	88 008	90 381	93 535	87 559	101 187	103 129	109 346	
4.19. Antall elever per lærerårsverk i grunnskole/videregående skole										
..	9,8	9,2	9,2	
4.20. Antall studenter per lærerårsverk i høyere utdanning										
..	11,4	10,9	11,4	

¹ Oppholdstid 31 timer eller mer per uke. ² For årene 1980 og 1981 gjelder tallene styrere og førskolelærere. For 1982, 1983 og 1984 er det kun for styrere. ³ Personer med uoppgitt eller ingen fullført utdanning er holdt utenfor ved beregning av andelen.

⁴ På grunn av mangelfull datalevering, er tallet på universitets- og høyskolestudenter i 1985 om lag 6 000-8 000 for lavt. ⁵ I 1981 ble en rekke helsefagskoler omgjort til høyskoler. Elever ved disse skolene ble inntil 1980 klassifisert som elever i videregående skoler og fra og med 1981 som studenter ved universiteter/høyskoler. ⁶ Omfatter elever ved folkehøyskoler, men ikke spesialskoler. Omfatter lærlinger fra og med 1989.

Kilde: 4.1-4.10: Barnehagestatistikk. 4.11-4.24: Utdanningsstatistikk.

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
15,0	16,2	17,0	18,7	19,6	20,7	21,7	22,7	21,8	22,6	...
19,0	20,0	21,2	23,2	24,6	26,4	28,5	30,8	30,2	32,1	...
8,8	9,2	9,9	10,8	11,4	11,7	11,9	12,0	12,0	12,4	...
8,4	8,8	9,3	10,4	10,9	11,3	12,1	12,7	13,1	14,0	...
..	59,4	61,6	64,1	63,9	66,2	70,6	78,3	81,1	78,7	...
..	60,5	63,4	64,6	62,4	65,2	68,0	76,6	80,8	79,3	...
..	12,0	13,2	13,1	12,7	13,0	13,8	17,5	19,6	18,2	...
..	11,8	12,6	12,8	13,3	13,3	14,6	18,4	21,7	21,1	...
..	10,2	11,6	12,6	12,7	11,6	10,6	11,6	13,7	13,5	...
..	7,7	8,9	9,1	9,4	9,3	9,0	9,9	11,5	11,8	...
482 964	473 078	467 501	463 948	466 991	470 936	477 236	487 398	558 247	569 044	...
240 417	251 386	257 305	257 956	254 692	244 938	235 501	235 496	233 818	230 115	...
123 653	132 760	142 882	155 643	165 942	169 306	176 745	181 741	180 741	184 063	...
9,3	9,3	9,1	8,8	8,8	8,6	8,5	8,8	9,2	9,0	...
13,5	14,0	13,9	13,0	13,3	13,5	13,4	13,7	13,2	13,3	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
5. Arbeid									
5.1. Andel personer i arbeidsstyrken ¹ . Prosent									
Menn 16-24 år	64,5	64,9	66,8	65,7	64,2	64,1	67,0	68,7	69,9
Kvinner 16-24 år	54,5	53,6	53,1	55,9	53,3	56,4	61,5	63,1	64,0
Menn 25-66 år	90,1	90,0	90,1	89,3	89,6	89,6	89,1	89,1	88,6
Kvinner 25-66 år	62,2	64,3	64,8	65,8	67,1	68,5	71,0	72,6	72,7
5.2. Andel gifte/samboende kvinner med barn under 7 år i arbeidsstyrken, etter alder på yngste barn ² . Prosent									
0-2 år	46	49	49	53	55	58	65	66	68
3-6 år	57	59	60	62	64	69	73	76	74
5.3. Andel sysselsatte i kommunal forvaltning. Prosent ...									
Menn	16,8	17,3	17,5	18,1	18,5	18,5	18,3	18,7	19,4
Kvinner	9,0	9,0	9,0	9,5	9,8	9,9	9,6	9,6	9,7
Menn	28,4	29,3	29,6	30,1	30,3	30,2	29,8	30,5	31,6
5.4. Andel sysselsatte i statlig forvaltning. Prosent									
Menn	6,9	7,1	7,3	7,3	7,1	7,0	6,8	6,7	6,8
Kvinner	7,9	8,2	8,4	8,4	8,1	7,9	7,7	7,6	7,7
Menn	5,3	5,6	5,7	5,8	5,8	5,7	5,6	5,6	5,6
5.5. Andel sysselsatte på deltid ³ . Prosent									
Menn	27,1	28,4	28,8	29,6	29,1	28,4	28,4	28,3	..
Kvinner	9,8	10,7	11,1	11,6	11,5	10,6	10,4	11,2	..
Menn	52,5	54,1	54,3	54,8	53,6	52,6	52,1	50,7	..
5.6. Faktisk arbeidstid per uke ⁴ . Timer									
Menn	36,2	35,9	35,9	35,6	35,9	36,2	36,4	35,9	36,5
Kvinner	41,1	41,0	41,1	40,8	41,0	41,5	41,9	41,0	41,6
Menn	29,2	28,6	28,7	28,5	28,9	29,3	29,3	29,3	30,1
5.7. Andel sysselsatte med biarbeid ⁵ . Prosent									
Menn
Kvinner
5.8. Undersysselsatte i prosent av de deltidssysselsatte									
Menn
Kvinner
5.9. Arbeidsledige (AKU) i prosent av arbeidsstyrken ⁶									
Menn 16-74 år	1,3	1,5	2,3	3,2	3,1	2,2	1,5	1,7	3,0
Kvinner 16-74 år	2,3	2,7	3,0	3,8	3,2	3,1	2,5	2,5	3,4
Menn 16-24 år	4,3	5,3	6,7	8,2	6,9	5,8	3,9	4,2	7,7
Kvinner 16-24 år	6,1	6,2	8,1	9,6	7,9	7,4	6,8	6,7	8,6

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
65,1	64,2	59,6	59,2	58,5	58,0	58,1	61,8	64,8	66,3	66,7
59,2	56,9	55,6	54,1	52,9	53,0	53,5	57,0	58,3	61,2	61,1
88,2	87,0	86,4	86,2	85,7	85,7	86,6	87,2	87,9	88,1	87,3
72,0	72,6	72,8	73,0	73,3	73,6	74,7	76,0	77,2	77,6	77,7
68	69	70	71	72	71	72	74	75	75	...
75	74	75	76	76	77	80	79	83	84	...
20,1	20,9	21,9	22,7	23,5	23,7	23,7	23,9	23,8
10,0	10,6	10,9	11,3	11,7	11,9	11,7	11,4	11,2
32,9	33,8	35,3	36,3	37,4	37,7	37,8	38,5	38,5
7,1	7,3	7,4	7,5	7,6	7,3	7,1	7,1	6,9
8,0	8,4	8,5	8,6	8,6	8,1	7,9	7,8	7,5
5,8	6,0	6,1	6,3	6,4	6,4	6,2	6,3	6,2
26,4	26,6	26,7	26,9	27,1	26,5	26,6	26,5	26,1	25,9	26,3
8,4	8,8	9,2	9,8	9,8	9,5	9,4	10,2	9,7	9,7	10,4
48,9	48,2	47,6	47,1	47,6	46,5	46,7	45,8	45,4	44,8	44,7
36,4	36,0	35,7	35,6	35,6	35,7	35,6	35,3	35,3	35,4	35,4
41,2	40,6	40,3	40,0	40,0	40,0	39,8	39,5	39,3	39,5	39,3
30,2	30,1	30,0	30,0	30,2	30,3	30,3	30,0	30,2	30,4	30,6
6,6	6,5	6,7	6,5	6,3	6,2	6,5	7,5	7,6	7,7	7,7
6,7	6,5	6,7	6,3	6,2	6,1	6,4	7,2	7,4	7,3	7,2
6,6	6,4	6,7	6,7	6,5	6,3	6,8	7,9	7,8	8,1	8,2
11,1	12,7	13,7	15,4	15,2	15,7	15,8	15,3	14,2	13,3	11,6
14,2	15,8	18,2	20,3	20,3	19,5	18,4	17,9	16,5	14,5	12,6
10,4	12,0	12,7	14,2	14,0	14,7	15,2	14,6	13,8	12,9	11,3
5,1	5,6	5,9	6,5	6,6	6,0	5,2	4,8	3,9	3,2	3,4
4,7	4,8	5,0	5,1	5,2	4,7	4,6	4,9	4,2	3,3	3,0
11,8	12,7	13,3	14,7	14,4	13,5	11,9	12,1	10,2	9,1	9,6
11,0	10,7	12,4	12,8	12,9	11,9	11,7	12,8	11,5	9,4	9,4

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
5. Arbeid (forts.)									
5.10. Andel langtidsledige (AKU) ⁷ . Prosent.....									
	11	16	16	21	29	24	18	15	16
Menn	12	13	16	21	32	26	17	17	16
Kvinner	11	19	17	21	24	23	18	14	17
5.11. Andel ansatte 16-66 år som arbeider dagtid									
Menn	82	80	74	..
Kvinner	79	74	71	..
5.12. Andel ansatte 16-66 år som har skift- eller turnusarbeid. Prosent									
Menn	12	11	13	..
Kvinner	11	12	13	..
5.13. Andel ansatte 16-66 år som må løfte 20 kg minst 5 ganger daglig. Prosent									
Menn	21	..
Kvinner	9	..
5.14. Andel ansatte 16-66 år som er utsatt for sterk støy. Prosent									
Menn	9	..
Kvinner	3	..
5.15. Andel ansatte 16-66 år som har vært utsatt for arbeidsulykker siste 12 md. Prosent									
Menn
Kvinner
5.16. Andel ansatte 16-66 år som kan planlegge eget arbeid i høy grad. Prosent									
Menn	44	47	46	..
Kvinner	38	38	37	..
5.17. Andel ansatte 16-66 år som opplever at de har mye å gjøre ⁸ . Prosent									
Menn
Kvinner

¹ Forskjellen mellom menns og kvinners arbeidsstyrkeprosent i aldersgruppen 16-24 år skyldes i hovedsak at vernepliktjeneste regnes som sysselsetting. Brudd i tidsserien mellom 1985 og 1986 (økning på 15 000 i arbeidsstyrken), mellom 1987 og 1988 (økning på 10 000) og mellom 1995 og 1996 (økning på om lag 10 000). ² Brudd i tidsserien, se note 1. ³ Tallene før og etter 1988 er ikke helt sammenlignbare (endret beregningsmåte fører til en reduksjon i deltidsandelen på om lag 2 prosentpoeng f.o.m. 1989). ⁴ Brudd i tidsserien mellom 1987 og 1988 pga. endringer i spørreskjemaet. ⁵ Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996 pga. endringer i undersøkelsesopplegget. ⁶ Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996 pga. endringer i definisjon og undersøkelsesopplegg (økning i ledighetstallet på 0,5 prosentpoeng). ⁷ Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996 pga. endret spørsmålsformulering og undersøkelsesopplegg. ⁸ Andel som sier at de mesteparten av arbeidstiden hadde så stor arbeidsmengde at de ikke hadde tid til å snakke om eller tenke på annet enn arbeidet.

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
30	40	40	41	44	44	44	31	26	20	16
31	39	38	40	44	44	45	34	27	21	17
28	42	42	43	44	45	42	28	23	20	16
..	..	75	73	72	68
..	..	69	72	65	67
11	..	12	..	13	..	14	14	14
15	..	15	..	16	..	15	18	16
22	..	23	..	20	..	19	22	26
13	..	12	..	12	..	7	10	15
..	..	7	8	10	14
..	..	2	3	5	6
4	4	4
3	2	2
51	..	48	..	52	..	52	57	57
42	..	38	..	45	..	40	45	50
29	33	43
35	42	44

Kilde: 5.1, 5.2, 5.5-5.10: Arbeidskraftundersøkelsene (AKU) . 5.3-5.4: Nasjonalregnskapsstatistikk. 5.11, 5.14: Levekårsundersøkelsene. 5.12, 5.13, 5.16: Levekårsundersøkelsene, Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989 og 1993. 5.15, 5.17: Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989 og 1993, Levekårsundersøkelsen 1996.

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
6. Inntekt og forbruk									
6.1. Inntekt etter skatt per forbruksenhet. Indeks 1986=100 ¹	100	104	104
6.2. Yrkesinntekt i prosent av samlet inntekt	78	77	76
6.3. Kapitalinntekt i prosent av samlet inntekt	5	6	6
6.4. Overføringer i prosent av samlet inntekt	17	17	17
6.5. Utlignet skatt i prosent av samlet inntekt	24	25	25
6.6. Kapitalutgifter i prosent av samlet inntekt	12	13	14
6.7. Andel parhusholdninger 25-54 år med minst to yrkesaktive. ² Prosent	68,3	69,6	69,9
6.8. Andel husholdninger som har yrkesinntekt som viktigste inntektskilde. Prosent	69,3	69,1	68,8
6.9. Andel husholdninger som har pensjon/trygd som viktigste inntektskilde. Prosent	27,6	27,7	27,9
6.10. Inntekt etter skatt per forbruksenhet i prosent av gjennomsnittlig inntekt for alle husholdninger ³									
Enslige under 45 år	88	93	93
Enslige 45-64 år	93	93	96
Enslige 65 år og over	63	63	63
Par uten barn, 16-45 år	127	134	138
Par uten barn, 45-64 år	129	125	129
Par uten barn, 65 år og over	88	87	86
Par med barn, yngste barn 0-6 år	100	98	100
Par med barn, yngste barn 7-17 år	121	116	118
Par med barn, yngste barn 18 år og over	131	131	126
Enslig med barn 0-17 år	74	80	76
6.11. Inntekt etter skatt per forbruksenhet i prosent av samlet ekvivalensinntekt for alle personer ³									
Tidelen personer med lavest inntekt	4,1	4,1	4,2
Tidelen personer med høyest inntekt	18,6	18,9	18,7

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
100	101	104	104	105	103	105	109	112
74	75	73	72	72	72	73	72	73
6	6	6	5	5	5	5	6	6
20	19	22	23	23	22	22	22	21
25	24	24	23	23	24	24	25	25
14	13	14	12	10	7	7	6	5
69,0	70,9	72,2	71,7	73,1	72,9	73,7	74,3	74,6
64,8	65,4	63,7	61,3	61,8	61,8	63,1	64,0	64,4
30,1	30,5	29,5	30,6	31,0	30,2	29,2	28,8	28,6
86	88	91	87	85	81	81	82	78
91	92	89	92	91	91	93	90	92
65	67	67	65	64	63	64	66	66
139	125	129	131	126	124	126	129	130
145	136	136	139	141	144	141	141	145
94	90	92	94	92	99	98	96	93
104	105	106	107	104	110	107	110	111
122	119	121	122	125	126	125	124	123
121	133	129	132	134	136	132	134	134
74	76	73	77	74	75	76	77	77
3,9	4,0	4,0	3,8	3,9	3,5	3,7	3,7	3,7
19,5	19,0	19,0	19,6	20,3	20,8	20,6	21,7	22,1

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	
6. Inntekt og forbruk (forts.)										
6.12. Andel personer med inntekt etter skatt per forbruksenhet under halvparten av median inntekt. ⁴ Prosent										
	6,1	6,2	5,9	
Kvinner	8,2	7,8	7,4	
Menn	4,0	4,6	4,4	
6.13. Lønn per normalårsverk i 1997-kroner. 1 000 kroner										
	211,2	207,9	208,1	209,4	211,9	215,7	219,5	219,4	217,8	
6.14. Realkapital ⁵ i faste priser. Indeks 1986=100										
	100	103	102	
6.15. Bruttofinanskapital ⁶ i faste priser. Indeks 1986=100										
	100	101	104	
6.16. Bruttoformue ⁷ i faste priser. Indeks 1986=100										
	100	102	103	
6.17. Gjeld i faste priser. Indeks 1986=100										
	100	107	107	
6.18. Nettoformue i faste priser. Indeks 1986=100										
	100	87	87	
6.19. Bruttofinanskapital for husholdningene med lavest og høyest bruttofinanskapital i prosent av samlet bruttofinanskapital for alle husholdninger										
De 50 prosent med lavest bruttofinanskapital	5,9	6,5	6,3	
De 10 prosent med høyest bruttofinanskapital	50,7	48,9	51,0	
6.20. Andel husholdninger med gjeld større enn to ganger inntekten. Prosent										
	12,0	12,6	12,9	
6.21. Realkapital i prosent av bruttoformue										
	52	53	51	
6.22. Bruttofinanskapital i prosent av bruttoformue										
	48	47	49	
6.23. Gjeld i prosent av bruttoformue										
	77	80	80	
6.24. Nettoformue i prosent av bruttoformue										
	23	20	20	
6.25. Kvinners andel av total yrkesinntekt ⁸ . Prosent										
	31	32	32	

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
6,5	6,2	6,4	6,7	6,8	7,6	6,6	6,9	6,5
7,9	7,8	8,1	8,2	8,7	9,4	8,4	8,3	7,7
5,0	4,5	4,7	5,2	5,0	5,7	4,8	5,4	5,2
217,4	218,8	222,5	225,6	228,2	231,9	233,8	241,0	245,9
97	98	98	101	102	98	109	106	106
104	103	97	95	104	103	108	111	117
101	100	98	98	103	101	108	109	112
102	103	101	99	98	93	99	101	104
95	90	88	97	120	125	139	134	135
6,3	5,5	4,4	4,4	4,7	4,0	4,2	3,9	4,0
51,2	53,4	56,0	55,3	57,2	60,0	59,8	61,6	62,4
13,9	14,9	14,3	15,7	13,9	13,9	14,4	15,1	15,1
50	51	52	54	52	51	52	51	50
50	49	48	46	48	49	48	49	50
78	79	79	77	73	71	70	71	72
22	21	21	23	27	29	30	29	28
33	33	35	35	35	36	35	36	36

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
6. Inntekt og forbruk (forts.)									
Prosentandel av total forbruksutgift som brukes til:									
6.26. Matvarer	19,8	20,1	20,5	19,6	18,7	17,3	15,6	15,0	15,2
6.27. Bolig, lys og brensel	18,3	17,7	17,8	19,2	19,8	20,7	21,4	22,7	25,6
6.28. Reiser og transport	18,7	19,6	19,9	21,4	21,5	21,9	24,0	23,3	20,9
6.29. Andel husholdninger som eier bil. Prosent	61,6	65,2	65,7	69,5	69,5	71,5	70,1	72,9	73,7
6.30. Andel husholdninger som eier fritidshus. Prosent	21,8	22,7	23,6	21,4	20,9	20,5	19,6	21,3	22,6

¹ Som forbruksvekt er brukt kvadratrotten av antallet personer i husholdningen. Se ramme 6.3. ² Par med og uten barn, der hovedperson er 25-54 år. ³ Som forbruksvekt er brukt kvadratrotten av antallet personer i husholdningen. Se ramme 6.3. ⁴ Som forbruksvekt er brukt kvadratrotten av antallet personer i husholdningen. Se ramme 6.3. Studenter er utelatt. ⁵ Realkapital er verdsatt til ligningsverdi som i selvangivelsen, og omfatter faste eiendommer og skog, annen produksjonskapital og konsumkapital. ⁶ Bruttofinanskapital er verdsatt til ligningsverdi som i selvangivelsen, og omfatter bankinnskudd og andre verdipapirer. ⁷ Bruttoformue er summen av realkapital og bruttofinanskapital. ⁸ Gjelder personer under 65 år.

Kilde: 6.13: Nasjonalregnskapsstatistikk. 6.1-6.12, 6.14-6.25: Inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger. 6.26-6.30: Forbruksundersøkelsene.

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
15,0	15,3	14,9	14,0	14,0	14,2	13,6	13,0	12,6	12,3	...
26,4	26,4	25,9	26,3	25,2	24,6	22,1	22,0	21,5	20,5	...
19,6	18,8	19,4	19,3	19,6	21,0	22,2	21,8	24,6	25,6	...
73,6	73,9	73,8	76,1	75,1	76,1	73,1	73,3	76,5	77,6	...
22,9	22,6	21,9	20,0	20,8	22,7	21,9	21,5	22,4	20,1	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
7. Sosial trygghet									
7.1. Gjennomsnittlig alderspensjon.									
1998-kroner	65 389	68 683	70 432	65 966	69 493
Kvinner	62 291	63 807	64 882	60 197	62 834
Menn	72 477	75 765	78 559	74 389	79 250
7.2. Gjennomsnittlig alderspensjon som andel av gjennomsnittslønn ¹ .									
Prosent	30,2	31,2	31,4	29,4	31,2
7.3. Minstepensjon for enslig.									
1998-kroner	60 652	61 112	61 475	62 006	62 407	63 411	64 676	63 412	63 422
7.4. Minstepensjon som andel av gjennomsnittslønn ¹ . Prosent									
	28,1	28,7	28,9	29,0	28,8	28,8	28,8	28,3	28,5
7.5. Andel minstepensjonister blant alderspensjonistene. Prosent									
	74,1	72,6	69,9	67,8	64,9	62,3	59,6	56,8	53,8
Kvinner	82,0	79,8	77,5	75,1	72,2
Menn	40,3	36,9	33,6	30,2	26,9
7.6. Gjennomsnittlig bruttoinntekt for alderspensjonister. 1997-kroner									
Kvinner	103 396
Menn	82 247
Menn	134 976
7.7. Andel uførepensjonister av befolkningen 16-66 år. Prosent									
	6,1	6,1	6,2	6,4	6,9	7,0	7,1	7,6	7,9
Kvinner	7,3	6,5	6,7	6,9	7,4	7,5	7,7	8,3	8,7
Menn	6,8	5,8	5,8	6,0	6,4	6,5	6,6	6,9	7,0
7.8. Antall etterlatte ektefeller 16-66 år med etterlattepensjon									
Kvinner	42 856	42 393	41 830	41 143	41 098	41 175	40 802	39 719	38 341
Menn	42 072	41 600	40 984	40 170	40 134	40 061	39 631	38 617	37 206
Menn	784	793	846	973	964	1 114	1 171	1 102	1 135
7.9. Antall enslige forsørgere med overgangsstønad ²									
Kvinner	24 791	25 623	26 182	26 129	26 547	25 862	25 483	28 346
Menn	24 542	25 369	25 917	25 850	26 276	25 605	25 248	28 063
Menn	249	254	265	279	271	257	235	283
7.10. Andel mottakere av overgangsstønad med redusert stønad pga. forventet arbeidsinntekt. Prosent									
Kvinner	26	36	24	24	24	23	22	16
Menn	28	36	25	25	25	24	23	16
Menn	42	39	29	27	27	20	22	20
7.11. Andel helt arbeidsledige med dagpenger i prosent av alle helt ledige ..									
	76
7.12. Andel fødende kvinner med fødselspenger. Prosent									
	55	57	58	60	64	64	..	68	70

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
71 590	73 134	75 669	77 156	78 396	80 242	82 242	85 924	87 832	95 496	...
64 152	65 092	67 505	68 448	69 094	70 364	72 149	75 071	76 474	84 443	...
82 482	84 909	87 610	89 905	92 016	94 678	97 014	101 788	104 335	111 507	...
32,2	32,7	33,3	33,4	33,6	33,8	34,4	34,9	35,0	36,5	...
63 621	63 821	64 800	65 501	65 572	66 038	66 643	68 463	69 833	77 360	...
28,6	28,5	28,5	28,4	28,1	27,9	27,9	27,8	28,0	30,0	...
51,4	48,9	48,2	45,7	43,4	41,7	41,2	39,1	37,3	41,1	...
69,5	67,0	66,6	64,0	61,5	59,1	58,7	56,3	54,1	59,1	...
24,9	22,3	21,4	18,9	17,0	16,3	15,6	14,1	12,9	15,0	...
..	113 011	119 448	128 042
..	90 049	95 687	101 350
..	147 216	154 428	167 139
8,2	8,4	8,6	8,4	8,3	8,3	8,3	8,4	8,6	9,1	...
9,2	9,5	9,7	9,5	9,4	9,4	9,5	9,6	9,9	10,5	...
7,3	7,4	7,5	7,4	7,2	7,2	7,2	7,2	7,3	7,7	...
35 828	35 718	34 881	34 149	33 629	32 638	31 877	30 895	29 956	29 288	...
34 731	34 234	33 296	32 569	31 939	30 940	30 023	29 087	28 045	27 052	...
1 097	1 484	1 585	1 580	1 690	1 698	1 854	1 808	1 910	2 236	...
31 122	37 185	41 703	44 333	45 996	46 255	46 340	45 529	44 986	44 663	...
30 779	36 641	41 025	43 578	45 174	45 428	45 432	44 590	43 991	43 554	...
343	544	678	755	822	827	908	939	995	1 109	...
16	26	29	30	32	34	36	42	44	51	...
16	26	29	30	32	34	35	42	44	50	...
20	39	41	43	42	46	47	51	53	66	...
75	73	71	72	71	67	63	61	58	53	...
71	73	72	72	72	73	73	73	73	74	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
7. Sosial trygghet (forts.)									
7.13. Antall menn som tok ut fødselspenger ³	57	58	62	100	112	208
7.14. Antall sosialhjelpsmottakere ⁴ ...	60 100	65 800	77 100	93 900	100 700	106 400	103 100	116 200	134 100
7.15. Andel sosialhjelpsmottakere i arbeid. Prosent ⁵	27,3	26,5	23,3	22,7	23,0	23,8	23,2	24,6	24,8
7.16. Andel sosialhjelpsmottakere med sosialhjelp seks måneder eller mer per år. Prosent ⁶	18,0	18,7	19,5	21,4	26,2	28,3	34,4	36,5	37,6
7.17. Sosialhjelpsmottakere 20-24 år i prosent av befolkningen i samme alder ⁷	3,6	4,0	4,9	6,0	6,5	6,8	6,4	7,0	7,9

¹ Gjennomsnittlig lønn per normalårsverk. ² Tall for enslige forsørgere er litt annerledes enn i Historisk statistikk fram til 1986 fordi personer som også har andre pensjoner er inkludert i tallene her. Tall for 1985 gjelder 3. kvartal. Ellers gjelder tallene utgangen av året. ³ Fedrekvote i fødselspengeordningen ble innført fra 1. april 1993. ⁴ Før 1986: sosialhjelpstilfeller. Personer som mottok sosialhjelp i flere kommuner ble da talt med flere ganger. Med den gamle tellemåten ville det ha vært 7 900 flere sosialhjelpsmottakere (sosialhjelpstilfeller) i 1986. ⁵ Brudd i tidsserien i 1986 (se note 5). Omleggingen førte til om lag et halvt prosentpoengs økning i andelen sosialhjelpsmottakere som var i arbeid i 1986. Noe av nedgangen i andelen klienter som var i arbeid fra 1991 til 1992 skyldes omlegging av statistikken i 1992. ⁶ Brudd i tidsserien i 1986 (se note 5). Omleggingen førte til en økning i andelen klienter som mottok sosialhjelp seks måneder eller mer med om lag 3 prosentpoeng i 1986. ⁷ Brudd i tidsserien i 1986 (se note 5). Endringen førte til en reduksjon i andelen sosialhjelpsmottakere 20-24 år med om lag et halvt prosentpoeng i 1986.
Kilde: 7.1, 7.3, 7.5, 7.7-7.10 og 7.13: Rikstrygdeverket. 7.2 og 7.4: Rikstrygdeverket, Nasjonalregnskapsstatistikk. 7.6: Inntekts- og formuesundersøkelsene. 7.11: Arbeidsdirektoratet. 7.12: Rikstrygdeverket, Befolkningsstatistikk. 7.14-7.17: Sosialhjelpsstatistikk.

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
382	617	820	973	1 567	13 911	24 791	27 922	29 603	30 719	...
150 900	155 200	161 400	161 200	165 900	166 500	160 400	153 800	146 600	132 500	...
22,1	19,2	17,2	14,5	13,2	12,8	12,6	12,8	13,6	14,7	...
39,9	39,6	38,4	38,4	39,1	39,2	40,7	41,1	39,9	38,1	...
9,3	9,5	10,1	10,3	10,9	10,8	10,2	9,7	8,6	7,6	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
8. Boforhold									
8.1. Andel husholdninger som bor i småhus. ¹ Prosent	74	73	76	76	76	77	81	79	82
8.2. Andel husholdninger som er eiere. ² Prosent	74	74	75	75	77	77	77	80	78
8.3. Andel husholdninger som er leiere. Prosent	19	20	19	19	18	17	13	12	12
8.4. Andel som bor trangt, 16-79 år. ³ Prosent	16	13	9	..
8.5. Andel som bor romslig, 16-79 år. ³ Prosent	26	29	34	..
8.6. Boareal m ² per person ⁴	36	37	37	37	39	39	42	43	44
8.7. Andel 16 år og over uten bad. Prosent	10	6	7	5	4	4	2	2	2
8.8. Andel 16-79 år med minst to bad. Prosent	18
8.9. Andel 16-79 år med kald eller fuktig bolig. Prosent	9	9	9	..
8.10. Andel husholdninger med høy boutgiftsbelastning. ⁵ Prosent	28	27	29	32	34	37	40	42	48
8.11. Andel husholdninger med botid mindre eller lik fem år. Prosent ..	32	33	32	35	36	38	36	31	36
8.12. Prisindeks for bruktbolig. Selveier og borettslag
8.13. Antall fullførte boliger	38 092	34 672	38 465	32 513	30 866	26 114	25 784	28 381	30 406
8.14. Areal fullførte boliger ⁶ . m ²	158	164	180	184	188	175
8.15. Andel 16-79 år utsatt for støy fra veitrafikk. Prosent	14	13	12	..
8.16. Andel med mer enn 2 km til dagligvarebutikk ⁷ . Prosent	16	16	16	..

¹ Som småhus regner en våningshus, frittliggende enebolig, hus i kjede, rekke, terrasse og tomannsbolig. ² Som eiere regnes også eiere av bolig i borettslag eller aksjeselskap. ³ Trangbodddhet og romslighet er definert i kapittel 8, tekstramme 8.1. ⁴ Boareal per person er beregnet på grunnlag av samlet netto boligflate, dvs. innvendig areal, ikke medregnet: kott, kjellerbod eller andre boder. ⁵ Høy boutgiftsbelastning har husholdninger som bruker mer enn 25 prosent av total forbruksutgift til bolig, lys og brensler. ⁶ Areal fullførte boliger er summen av arealet innenfor ytterveggene for alle etasjer. ⁷ Gjelder 16-79 år i 1980, 1983, 1987 og 1991 og 18-79 år i 1995.

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
81	81	80	77	78	85	79	79	82	77	...
78	79	80	77	73	76	76	73	73	76	...
13	12	13	16	20	17	15	20	19	19	...
..	..	8	8	..	7
..	..	36	40	..	42
44	46	47	48	49	49	49	50	51	51	...
1	1	1	1	1	1	0	2	1	2	...
..	..	24	30	..	33
..	..	7	5	..	9
49	53	54	53	51	50	47	42	43	39	...
37	37	41	37	36	36	34	42	41	43	...
..	..	100	95	96	108	117	126	137	150	...
27 979	27 120	21 689	17 789	15 897	17 836	19 214	17 905	18 659	20 659	...
157	138	131	131	134	138	144	149	149	152	...
..	..	13	13	..	16
..	..	20	19	..	26

Kilde: 8.1-8.3, 8.6, 8.7, 8.10 og 8.11: Forbruksundersøkelsene. 8.4, 8.5, 8.9 og 8.15: Levekårsundersøkelsene. 8.8: Levekårsundersøkelsene og Boforholdsundersøkelsen 1988. 8.12: Prisindeks for bruktboliger. 8.13: Bygge- og anleggsstatistikk. 8.14: Byggearealstatistikk. 8.16: Levekårsundersøkelsene og Boforholdsundersøkelsen 1995.

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
9. Sosial deltaking									
9.1. Andel 16-79 år som bor alene.									
Prosent	12	13	13	..
Menn	9	11	12	..
Kvinner	14	15	15	..
9.2. Andel 16-79 år uten besøks- kontakt med naboer. Prosent									
Menn	24	24	24	..
Kvinner	25	25	25	..
Kvinner	24	23	23	..
9.3. Andel 16-79 år som er uten eller som sjelden har kontakt med nær familie. Prosent									
Menn	13	12	12	..
Kvinner	12	12	11	..
Kvinner	13	13	13	..
9.4. Andel 16-79 år som er uten eller som sjelden har kontakt med gode venner. ¹ Prosent									
Menn	14	11
Kvinner	16	11
Kvinner	13	10
9.5. Andel 16-79 år som ikke har en fortrolig venn. Prosent									
Menn	27	25	20	..
Kvinner	31	30	25	..
Kvinner	23	21	15	..
9.6. Andel 16-79 år som verken er gift, samboende eller har en fortrolig venn. ² Prosent									
Menn	8	8	6	..
Kvinner	7	9	7	..
Kvinner	8	7	5	..
9.7. Andel 16-79 år som ikke er aktiv i noen organisasjon eller forening.									
Prosent	48	49	47	..
Menn	42	46	44	..
Kvinner	53	51	50	..
9.8. Andel 16-79 år som er aktiv i idrettslag. Prosent									
Menn	15	15	17	..
Kvinner	21	21	22	..
Kvinner	10	10	12	..
9.9. Andel 16-79 år som er aktiv i politisk parti. Prosent									
Menn	6	7	4	..
Kvinner	7	8	4	..
Kvinner	4	5	3	..

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
..	..	16	17	19	..
..	..	15	15	19	..
..	..	17	18	20	..
..	..	25	27	..	24
..	..	26	28	..	24
..	..	25	27	..	25
..	..	12	12	14	..
..	..	11	12	16	..
..	..	13	12	13	..
..	9	8	..
..	10	8	..
..	7	7	..
..	..	18	18	16	..
..	..	24	22	21	..
..	..	11	13	10	..
..	..	5	5	4	..
..	..	6	6	5	..
..	..	4	5	3	..
..	..	47	47	..	45
..	..	44	43	..	45
..	..	50	52	..	46
..	..	18	18	..	18
..	..	22	22	..	20
..	..	13	13	..	15
..	..	4	3	..	3
..	..	5	4	..	3
..	..	2	2	..	3

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
9. Sosial deltaking (forts.)									
9.10. Andel sysselsatte som er aktive i fagforening eller yrkesorganisasjon.									
Prosent	19	21	19	..
Menn	24	25	22	..
Kvinner	12	15	15	..
9.11. Valgdeltaking i stortingsvalg.									
Prosent	82,0	84,0
9.12. Valgdeltaking i kommunevalg.									
Prosent	72,1	69,4	..
9.13. Andel arbeidstakere som utsettes for plaging eller ubehagelig erting på arbeidsplassen. Prosent									
Menn
Kvinner
9.14. Andel arbeidstakere som utsettes for vold eller trusler om vold på arbeidsplassen. ³ Prosent									
Menn
Kvinner

¹ "Vet ikke" er holdt utenfor beregningene. ² Enslige som har svart "vet ikke" på spørsmålet om de har en fortrolig venn, er inkludert. ³ Et par ganger i måneden eller oftere.

Kilde: 9.1-9.10: Levekårsundersøkelsene. 9.11-9.12: Valgstatistikk. 9.13-9.14: Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989 og 1993, Levekårsundersøkelsen 1996.

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
..	..	18	18	..	18
..	..	20	22	..	18
..	..	14	13	..	18
83,2	75,8	78,3
..	..	66,0	62,8	60,4
3	3	2
3	3	2
3	2	2
4	5	5
3	3	5
6	6	6

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	
10. Fritid og kultur										
10.1. Antall skjønnlitterære bokutgivelser	1 274	1 141	1 193	1 102	903	1 223	903	1 813	1 152	
10.2. Antall utlån per innbygger fra folkebibliotek	4,0	4,0	4,2	4,3	4,4	4,3	4,3	4,4	4,2	
10.3. Andel boklesere en gjennomsnittsdag, 9-79 år. Prosent										
Menn	
Kvinner	
10.4. Dagsavisers nettoopplag per 1 000 innbyggere ¹	429	441	443	448	455	463	484	494	497	
10.5. Andel avislesere en gjennomsnittsdag, 9-79 år. Prosent	
Menn	
Kvinner	
10.6. Andel som kan se satellittformidlede TV-sendinger, 9-79 år. Prosent	7	..	20	22	
10.7. Antall minutter fjernsynsseing en gjennomsnittsdag, 9-79 år ²	135	144	..	121	142	..	153	
Menn	156	
Kvinner	150	
10.8. Andel som har tilgang til video, 9-79 år. Prosent	11	..	18	..	37	44	
Menn	47	
Kvinner	41	
10.9. Andel som har tilgang til PC hjemme, 9-79 år. Prosent	9	..	13	..	
Menn	
Kvinner	
10.10. Antall kinobesøk per innbygger	4,3	4,0	3,7	3,8	3,1	3,1	2,7	3,0	2,8	
10.11. Andel på kino siste 12 md, 9-79 år. Prosent	
Menn	
Kvinner	
10.12. Antall teater-/operabesøk per 1 000 innbyggere	270	304	288	280	259	277	271	280	300	
10.13. Andel på klassiske konserter siste 12 md, 9-79 år. Prosent	
Menn	
Kvinner	

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1 565	1 503	1 584	1 622	1 794	1 861	1 840	1 747	1 729	1 757	...
4,7	4,8	4,7	4,9	5,1	5,0	5,0	5,2	5,1	5,2	...
..	..	19	19	..	12	14	15	14	13	...
..	..	28	24	..	24	24	23	21	23	...
557	510	494	510	509	510	498	507	506	503	...
..	..	84	84	..	85	84	82	84	81	...
..	..	87	86	..	86	85	84	85	84	...
..	..	82	81	..	85	83	80	83	79	...
26	..	40	45	..	50	55	55	58	59	...
148	..	114	108	..	113	124	117	119	119	...
149	..	116	115	..	121	128	120	122	126	...
146	..	113	101	..	105	121	114	117	113	...
48	..	51	57	..	64	65	69	70	73	...
51	..	54	62	..	68	67	71	72	74	...
46	..	49	51	..	61	62	67	69	72	...
..	33	39	43	50	57	...
..	36	42	44	52	59	...
..	30	36	41	47	54	...
3,0	2,7	2,5	2,2	2,5	2,7	2,6	2,6	2,5	2,6	...
..	..	58	52	..	61	58	62	60	68	...
..	..	56	51	..	62	56	61	59	67	...
..	..	61	53	..	61	61	63	61	70	...
308	311	319	337	347	277	295	253	293
..	..	27	34	37
..	..	23	29	33
..	..	31	39	40

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
10. Fritid og kultur (forts.)									
10.14. Andel som har benyttet kulturtilbud siste 12 md. 9-79 år ³ . Prosent
Menn
Kvinner
10.15. Andel med egen kulturaktivitet siste to år. 9-79 år ⁴ . Prosent
Menn
Kvinner
10.16. Medlemmer i Norges idrettsforbund i 1 000	1 392	1 457	1 479	1 561	1 605	1 624	1 633	1 645	1 614
Menn	922	936	950	996	1 012	1 027	1 034	1 037	1 008
Kvinner	470	521	528	565	593	597	599	608	606
19.17. Antall dager på feriereise siste 12 md. 16-79 år	16,0	17,2
Menn	15,0	16,5
Kvinner	18,0	17,9
10.18. Andel som ikke har vært på ferie siste 12 md. 16-79 år. Prosent	26	23
Menn	29	24
Kvinner	23	22
10.19. Andel som har overnattet på ferietur utenfor Norden. 16-79 år. Prosent
Menn
Kvinner

¹ Inkludert søndagsutgaver. Fra og med 1989 regnes Aftenpostens aftennummer som egen avis. ² Tall for februar til og med 1989, deretter årgjennomsnitt. ³ Kino, teater/musikal/revy, folkebibliotek, konsert, museum, kunstutstilling, ballett/danseforestilling eller opera/operette. ⁴ Med i/opptrådt offentlig med amatørteater/revygruppe siste to år, med i kunstforening, driver med/har stilt ut billedkunst/kunsthåndverk siste to år, med i/har opptrådt offentlig med kor/orkester siste to år eller spiller instrument regelmessig. Kilde: 10.1-10.2, 10.4, 10.10 og 10.16: Kulturstatistikk. 10.3, 10.5-10.9: Mediebruksundersøkelsene. 10.10-10.15: Kulturbruksundersøkelsene. 10.17-10.19: Ferieundersøkelsene.

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
..	..	89	91	90
..	..	88	90	90
..	..	90	91	89
..	..	34	35	32
..	..	30	29	27
..	..	39	40	36
1 583	1 632	1 710	1 702	1 716	1 721	1 727	1 746	1 740
985	998	1 047	1 045	1 057	1 066	1 074	1 079	1 076
598	634	663	657	659	655	653	667	664
..	13,9	14,5	13,7	14,0	14,2	...
..	13,6	13,7	12,4	13,2	13,9	...
..	14,1	15,3	14,8	14,7	14,7	...
..	27	27	28	26	28	...
..	27	29	30	28	29	...
..	27	25	25	24	28	...
..	34	32	34	42	45	...
..	32	33	31	39	44	...
..	35	31	37	45	45	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
11. Kriminalitet									
11.1. Andel av befolkningen som har vært utsatt for vold eller trusler om vold. Prosent ...									
Menn	4	5	..
Kvinner	4	5	..
11.2. Andel av befolkningen som frykter for å bli utsatt for vold eller trusler om vold.									
Prosent	8	8	..
Menn	2	3	..
Kvinner	14	14	..
11.3. Antall anmeldte lovbrudd i alt									
Av dette
Forbrytelser
Forseelser
11.4. Anmeldte forbrytelser. Per 1 000 innbyggere									
I alt
Økonomisk kriminalitet
Annen vinningskriminalitet
Voldskriminalitet
Sedelighetskriminalitet
Narkotikakriminalitet
Skadeverk
Annen kriminalitet
11.5. Antall etterforskede forbrytelser									
	121 565	131 317	148 276	159 598	151 622	164 067	164 890	198 877	220 338
11.6. Etterforskede forbrytelser. Per 1 000 innbyggere									
I alt	29,7	32,0	36,0	38,6	36,6	39,4	39,5	47,4	52,2
Økonomisk kriminalitet ..	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,5	0,6	0,7
Annen vinningskriminalitet	25,1	26,7	30,2	32,0	30,2	32,7	32,4	39,1	45,5
Voldskriminalitet	1,2	1,4	1,4	1,7	1,6	1,8	1,7	1,9	2,4
Sedelighetskriminalitet ..	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3
Narkotikakriminalitet	0,5	0,7	0,7	0,9	1,1	1,1	1,1	1,1	1,5
Skadeverk	1,9	2,2	2,5	2,8	2,6	2,6	2,8	3,6	3,9
Annen kriminalitet	0,4	0,5	0,5	0,6	0,5	0,5	0,6	0,7	0,9

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
..	..	5	5	..	6
..	..	6	7	..	5
..	..	5	4	..	6
..	..	10	9	..	11
..	..	3	3	..	5
..	..	18	16	..	17
..	..	351 723	357 611	346 187	351 634	400 579	411 898	431 608	446 672	...
..	..	252 362	254 099	244 659	249 615	285 900	292 249	307 949	318 275	...
..	..	99 361	103 512	101 528	102 019	114 679	119 649	123 659	128 397	...
..	..	59,4	59,3	56,9	57,7	65,7	66,8	69,7	72,0	...
..	..	1,4	1,4	1,4	1,4	1,7	1,3	1,4	1,5	...
..	..	45,8	45,6	42,8	43,1	46,6	46,6	48,3	49,2	...
..	..	3,4	3,6	3,8	4,0	4,3	4,6	4,5	4,7	...
..	..	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	1,0	0,8	0,7	...
..	..	3,1	2,9	3,3	3,4	5,4	6,3	7,9	8,8	...
..	..	3,7	3,3	3,6	3,7	5,4	5,1	4,9	4,8	...
..	..	1,5	1,9	1,5	1,6	1,9	1,9	1,9	2,0	...
237 319	235 256	223 122	234 904	248 203	225 214	269 282	275 421	272 653	292 258	...
56,1	55,4	52,2	54,6	57,4	51,8	61,6	62,4	62,1	65,7	...
0,9	0,8	0,9	1,1	1,2	1,1	1,3	1,2	1,4	1,4	...
45,1	44,6	41,2	42,3	44,7	39,1	46,2	45,3	44,0	46,3	...
2,7	2,8	2,8	3,2	3,5	3,7	3,8	3,9	4,1	4,2	...
0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,9	0,6	...
1,9	2,1	2,3	2,6	2,7	2,7	3,6	4,7	5,5	6,8	...
4,0	3,6	3,4	3,7	3,6	3,4	4,9	5,2	4,7	4,6	...
1,1	1,0	1,1	1,2	1,2	1,2	1,3	1,4	1,6	1,6	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
11. Kriminalitet (forts.)									
11.7. Oppklaringsprosent for forbrytelser									
I alt	22	23	21	21	23	23	21	18	20
Økonomisk kriminalitet .	66	64	59	53	56	55	53	45	36
Annen vinningskriminalitet	18	18	17	17	19	19	16	13	15
Voldskriminalitet	57	56	54	54	55	55	52	49	51
Sedelighetskriminalitet ..	43	44	40	46	42	44	40	42	39
Narkotikakriminalitet	84	83	83	83	82	81	79	78	79
Skadeverk	21	21	18	19	18	20	17	15	18
Annen kriminalitet	56	54	56	54	55	54	47	45	47
11.8. Siktete for forbrytelser. Per 1 000 innbyggere 5 år og over									
Menn	6,7	7,0	7,1	7,7	7,1	6,9	6,4	6,6	7,9
Kvinner	0,6	0,7	0,7	1,0	0,8	0,9	0,8	0,8	0,9
11.9. Reaksjoner i forbrytelses- saker									
Reaksjoner per 1 000 innbyggere over kriminell lavalder ¹	3,3	3,4	3,6	3,9	3,9	3,8	3,5	3,4	3,5
Andel ubetinget fengsler Prosent	37	36	36	39	38	36	38	40	40
Gjennomsnittlig fengsels- straff ² . Dager	153	162	179	188	205	195	190	205	202
11.10. Innsatte i fengsel (årlig gjennomsnitt) i alt	1 797	1 800	1 888	2 033	2 045	2 104	2 002	2 023	2 113
Av dette kvinner. Prosent	3,1	3,3	3,5	3,7	4,0	4,0	3,8	4,1	3,9

¹ Den kriminelle lavalder ble hevet fra 14 til 15 år i 1990. ² Omfatter ubetinget del av kombinert straff.
Kilde: 11.1 og 11.2: Levekårsundersøkelsene. 11.3-11.10: Kriminalstatistikk.

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
23	23	23	24	24	26	23	26	28	28	...
40	46	44	51	50	52	64	62	61	57	...
17	17	16	17	16	17	14	16	16	15	...
53	55	55	55	54	58	56	56	59	57	...
42	44	41	44	43	45	49	36	59	42	...
80	82	82	81	84	84	85	87	86	87	...
20	23	23	25	26	28	20	22	21	22	...
51	53	53	55	54	58	61	66	63	68	...
9,4	10,4	10,1	11,0	11,3	11,3	10,9	11,1	11,5	11,9	...
1,2	1,3	1,3	1,3	1,4	1,3	1,5	1,7	1,9	2,0	...
4,5	4,7	4,67	5,0	5,0	5,1	5,0	5,1	4,9
37	37	36	34	34	34	34	34	35
207	201	209	217	205	218	196	171	188
2 208	2 379	2 548	2 477	2 650	2 538	2 478	2 475	2 536	2 466	...
4,0	4,1	4,9	5,2	4,9	4,3	4,8	5,1	5,0	4,7	...

Hvordan finne fram til statistikk om levekår

I kapitlene 1-11 og i tabellvedlegget er det gitt en bred framstilling av hvordan vi har det i Norge i dag på ulike områder. Det er gitt en beskrivelse av fordelingen av goder og byrder, eller av levekårene i befolkningen.

Framstillingen bygger i all hovedsak på den offisielle statistikken om personer og husholdninger som Statistisk sentralbyrå samler inn og publiserer, i noen grad også på statistikk fra andre kilder, som for eksempel Rikstrygdeverket og Arbeidsdirektoratet. *Sosialt utsyn* er på mange måter en sammenfatning av, og en inngangsport til, denne statistikken.

De som ønsker å gå dypere inn i ett eller flere av de tema som behandles i *Sosialt utsyn*, vil måtte gå til selve statistikkildene. Dette er ikke alltid like lett. Den publiserte statistikken fins i mange ulike publikasjoner, og i tillegg til de rene statistikkpublikasjonene vil man kunne finne en god del statistikk presentert i mer analysepregede bøker, rapporter eller artikler.

I det følgende skal vi gi en oversikt over de viktigste typer publikasjoner der statistikken om levekår er presentert og kommentert:

All ny statistikk publiseres først på *Internett*, på adressen <http://www.ssb.no> (se nedenfor). De daglige frigivingene publiseres hver uke i *Ukens statistikk*. En gang i året gis det ut en systematisk og alfabetisk oversikt over innholdet i siste kalenderårs utgaver av *Ukens statistikk*.

Serien *Norges offisielle statistikk (NOS)* omfatter ca. 80 publikasjoner årlig, blant annet *Statistisk årbok* og en rekke enkeltpublikasjoner innen ulike levekårsområder. Utgivelser i denne serien er i første rekke tallpublikasjoner med opplysninger om datakilder, innsamlings- og bearbeidingsmetoder og statistiske standarder. I denne serien utgis tabellpublikasjonene fra levekårsundersøkelsene. Sist utgitt er Levekårsundersøkelsen 1995 (neste utgivelse er i år 2000).

Mer utdypende analyser og kommentarer publiseres blant annet i *Samfunnsspeilet* og *Økonomiske analyser*, den første med seks nummer i året, den andre med ni. De fleste av artiklene i *Samfunnsspeilet* er analyser av, og kommentarer til, statistikk om levekår. Med jevne mellomrom kommer en oversiktsartikkel om levekårene bygd over et utvalg sosiale indikatorer. Den siste stod i nr. 4/1999 og dekket årene 1980-1998. Det er utarbeidet en oversikt over de artiklene som er publisert

i Samfunnsspeilet i perioden 1987-1997. Oversikten inneholder et forfatter- og et emneregister. Den er gratis og kan fås ved henvendelse til Statistisk sentralbyrå.

I serien *Statistiske analyser* publiseres blant annet statistikk om, og analyser av, levekår rettet mot en større leserkrets (se oversikt bak). Sosialt utsyn utgis i denne serien. *Sosiale og økonomiske studier* er en serie for forskningsformidling først og fremst rettet mot andre forskningsmiljøer.

I tillegg utgis en rekke *Rapporter* knyttet til de enkelte statistikkområder eller til forsknings- og analyseprosjekter i Statistisk sentralbyrå. Vitenskapelig publisering av mer foreløpig karakter kommer i *Discussion Papers*, mens seriene *Notater* og *Documents* brukes til publikasjoner med mindre spredning.

For lettere å finne fram i det samlede statistikktilbudet, er det utarbeidet en *Veiviser i norsk statistikk* (NOS C 300). Den gir en samlet presentasjon av statistikk og statistikkrelaterte analyser som er utarbeidet i Statistisk sentralbyrå. Veiviseren gir en oversikt over de fleste tema som man finner i *Sosialt utsyn*: levekår generelt, helse og sosiale forhold (inklusive pleie og omsorg, sosiale tjenester, trygd og sosialhjelp, kriminalitet og rettsvesen), utdanning (inklusive barnehager), personlig økonomi og boforhold, arbeidsliv, fritid og kultur. Publikasjonen er gratis og kan fås ved henvendelse til Statistisk sentralbyrå. Den ble siste gang utgitt i 1996.

I tillegg utgis årlige publikasjonsoversikter, der publikasjonene er ordnet etter serie, emne og i alfabetisk rekkefølge. Sist utgitt er publikasjonsoversikter for 1999.

Statistisk sentralbyrås webtjeneste på Internett (<http://www.ssb.no>) er i dag en hovedkanal for formidling av all ny statistikk. Den oppdateres og utvides hver eneste dag, ofte flere ganger om dagen. Webtjenesten er gratis og den kan brukes både for oppslag, papirutskrift og nedlasting til egen datamaskin - og gjenfinning er enkelt med gode søkesystemer. Noen av Statistisk sentralbyrås viktigste publikasjoner kommer både som webprodukter og papirprodukter. Det gjelder blant annet *Statistisk årbok*.

Webtjenesten gir også en oppdatert oversikt over publikasjoner utgitt av Statistisk sentralbyrå og du kan bestille publikasjonene her. Du kan også abonnere på nyheter fra Statistisk sentralbyrå, som sendes deg via e-post.

Detaljert innhold

Sosial utsyn 1980-2000	7
Ti trender fra de to siste tiårene	7
De mer langsiktige tendensene	8
Kvinnenes inntog på arbeidsmarkedet	8
... og i utdanningssystemet	8
Ringvirkningene	8
Innvandring fra ikke-vestlige land	9
De dårlige levekårene	9
Oslo-effektene	9
De økonomiske konjunktorene	10
Konjunktorenes ringvirkninger	10
Vi har fått mer av mye	11
... men får vi det bedre av den grunn?	11
Familien er ikke helt død	11
Har vi mistet interessen for politikk?	12
Liker vi stresset og jaget?	12
Helseparadoksene	12
Vi holder kontakten med hverandre	13
Kriminaliteten dominerer ikke hverdagslivet	13
De mer kortsiktige tendensene	13
Utdanningsreformene	13
Oppgangstider	14
Økende ulikhet	14
Mangel på arbeidskraft	14
Kontantstøtten	14
1. Befolkning	17
1.1. Befolkningens sammensetning	17
Innvandringen påvirker aldersstrukturen	17
Færre barn og flere eldre nå enn før	18
1.2. Fødselstall og fruktbarhet	19
Synkende fødselstall igjen?	19
De fødende blir stadig eldre	20
Innvanderne får norsk fruktbarhetsmønster	21
1.3. Dødelighet	21
Nedgang i hjerte- og kardødelighet gir økt levealder for menn	21

1.4.	Inn- og utvandring	21
	Innvandrere står for det meste av befolkningsveksten	21
	Svenskene den største gruppen i innvandrerbefolkningen	23
	Flyktninger blir i landet, våre naboer reiser igjen	24
1.5.	Regional befolkningsutvikling	25
	De fleste kommuner har nedgang i folketallet	25
	Langsiktig synkende geografisk mobilitet	25
	Konjunkturer betyr mye for flyttemønsteret	26
	Langsiktig sentralisering	28
	Færre barn i distriktene	28
	Vestlendingene er mest fruktbare, men sterkest vekst i Oslo	28
	Store forskjeller i dødelighet innenfor Oslo	29
1.6.	Endringer i familie- og husholdningsmønsteret	29
	Familien – sammenbrudd eller nye tilpasninger?	29
	Hvert fjerde samliv er samboerskap	29
	Antall inngåtte ekteskap har økt på 1990-tallet	31
	Partnerskap: Oftest menn bosatt i Oslo	31
	Annethvert barn fødes utenfor ekteskap	32
	Nedgang i antall skilsmisser etter 1994	32
	Mindre husholdninger	32
	De fleste barn har gifte foreldre	33
2.	Helse	35
	Flere gode leveår for alle	35
	Stabil og lav spedbarnsdødelighet	36
2.1.	Sykelighet og dødelighet	36
	Helse og sykdom	36
	Ikke-vestlige innvandreres helse	37
	Vi lever lengre, men er helsen bedre?	38
	Kvinner lever lenger enn menn, men er mer syke	39
	Sykdomsbildet i endring	39
	Økning i muskel- og skjelett-lidelser	39
	Flere unge med nervøse lidelser	40
	Stadig flere nye krefttilfeller	40
	... men liten endring i kreftdødeligheten på 1990-tallet	41
	Flere menn har alvorlig hjerte- og karsykdom	41
	Redusert dødelighet av hjerte- og karsykdommer	42
	Økende allergi blant barn og unge	42
	Færre ulykker og selvmord	43
	Færre selvmord blant unge menn på nittitallet	43
2.2.	Livsstil og risikoatferd	44
	En av tre ungdommer røyker daglig	44
	Unge jenter drikker mye – oftere enn før	44
	Mosjon og fysisk aktivitet	45
2.3.	Konsekvenser av sykdom	45
	Færre eldre med bevegelsesproblemer	45
	Sykdom som årsak til redusert hverdagsmestring	46
	Eldre kvinner mer hjelpetrengende enn menn	46
	80-åringer får mer omsorgshjelp i eget hjem	47

2.4.	Helsetjenester	47
	Mer til helse	47
	Strukturendringer i sykehussektoren	47
	Somatiske sykehus: sterk økning i årsverk	48
	... svakere økning i antall behandlede pasienter	48
	... og den polikliniske aktiviteten øker	48
	Hjerte- og karsykdommer – årsak til flest sykehusopphold	49
	Psykiatriske institusjoner: svak vekst i ressursinnsats	49
	Fortsatt nedbygging av heldøgns plasser	49
	Psykiatri – flere unge enn eldre behandles poliklinisk	49
	Flere innleggelse for tvungen observasjon	50
	Flere leger og fysioterapeuter i kommunehelsetjenesten	50
	Økende privatisering av legetjenesten	50
	Mindre geografiske forskjeller i kommunehelsetjenesten	50
	De fleste er tilfreds med helsetjenesten	51
3.	Omsorg	55
3.1.	Omsorgsbehov og omsorgstjenester	55
	Beskjeden økning i omsorgsbyrden?	55
	Mye uformell, privat omsorg	56
	Framveksten av en offentlig omsorgssektor	56
	Frivillige organisasjoner gjør en viktig innsats	56
	Lite rom for private, kommersielle omsorgstilbud	57
3.2.	Omsorg for barn	57
	Kontantstøtte: Foreløpig små endringer i barnetilsyn	58
	Barnehagene: et viktig tilbud for barn mellom 3 og 6 år	58
	Landsdekkende skolefritidsordninger	59
	Økt innsats i barnevernet	59
	Hjelpetiltakene dominerer	60
3.3.	Omsorg for eldre og funksjonshemmede	61
	Flere gir uformell omsorg	61
	Økte ressurser til pleie- og omsorgstjenestene på 1990-tallet	61
	... og nå øker også antall brukere	62
	Fra sentralinstitusjon til kommunal omsorg	63
	Flere brukere av hjemmetjenester	63
	... og flere tunge brukere	64
	Sju av ti mottakere av hjemmetjenester er kvinner	64
	6 000 pårørende får betalt for å gi pleie og omsorg	64
	Færre institusjons plasser, men flere enerom	65
	Ingen økning i korttids institusjonsopphold	66
	Omfattende botilbud til eldre og funksjonshemmede	66
	Økte behov, men lavere behovsdekning blant de eldste	67
4.	Utdanning	69
	Utdanningsamfunnet	69
4.1.	Utdanningsreformenes tiår	69
	Barnehagenes målgruppe innsnevret	69
	Grunnskolereformen	70
	Lovfestet rett til videregående opplæring	70

	Ny struktur i høyere utdanning	70
	Kompetansereformen	70
	Andre utdanningsreformer	71
4.2.	Ressurser til utdanning	71
	Sterk vekst i utgifter til høyere utdanning	71
	Høyest ressursinnsats per elev i småkommuner	72
	Fylkeskommunene har høyere utgifter per elev	72
	Flere studenter per lærerårsverk	72
4.3.	Barn i barnehager	73
	"Barnehageeksplosjonen"	73
	Kontantstøtten har ført til færre 1-åringer i barnehager	73
	Mot full barnehagedekning for 3-5-åringene	74
	Økt ressursbruk per barn i private barnehager	74
4.4.	Barn og unge i skolen	75
	En million under utdanning	75
	620 000 6-15-åringer i år 2005 og 590 000 i år 2030	75
	Mer enn én av fire elever i Oslo er minoritetsspråklige	76
	Utbygging av skolefritidsordningen	76
	Mot "obligatorisk" videregående skole	76
	Reform 94 har gitt langt flere, yngre og kvinnelige lærlinger	77
	"Eplet og stammen"	77
	"Kvinnerevolusjonen" innen høyere utdanning	77
	Kvinnene dominerer også "eliteutdanningene"	78
	Universitetsstudentene studerer sakte	79
4.5.	Befolkningens utdanningsnivå	79
	Høyest utdanningsnivå i Oslo, lavest i Oppland	79
	Fortsatt reproduksjon av ulikhet	79
5. Arbeid		81
5.1.	Hvem er yrkesaktive?	82
	Flere unge yrkesaktive fra 1995 til 1998	82
	Færre yrkesaktive blant de eldste	83
	Småbarnsmødrenes yrkesaktivitet øker fortsatt	83
	Utdanning betyr mest for kvinners yrkesaktivitet	84
	Lav yrkesaktivitet blant innvandrere	85
	100 000 husmødre i 1998	86
5.2.	Utvikling i sysselsettingen	86
	Størst vekst i helse- og sosialsektoren	86
	Nesten halvparten av kvinnene arbeider i offentlig sektor	87
	Innvandrerne arbeider i restaurant og rengjøring	87
	Over 200 000 midlertidig ansatte	88
	Fortsatt manns- og kvinneyrker	88
5.3.	Arbeidstid	89
	Stadig flere kvinner i heltidsarbeid	90
	Nedgang i andelen med overtid	91
	8 prosent har mer enn én jobb	91
	Større variasjon i folks arbeidstidsordninger	92
	300 000 har skift- eller turnusarbeid	92

5.4.	Undersysselsetting og arbeidsledighet	92
	Færre undersysselsatte	92
	Nedgang i ledigheten etter 1993	93
	Høy, men kortvarig ledighet blant ungdom	93
	Lav ledighet blant dem med høyere utdanning	94
	Høy ledighet blant innvandrere	94
	Høyest arbeidsledighet i Finnmark	94
5.5.	Arbeidsmiljø	94
	Det fysiske arbeidsmiljøet holder seg stabilt	95
	Kvinner står og går, menn løfter tungt	97
	Sykefraværet følger konjunktorene i arbeidsmarkedet	97
	Nakke- og skulderplager skyldes fysiske arbeidsbelastninger	98
	Flere kan planlegge eget arbeid	98
	... og arbeidsmengden øker for mange	99
	Mange skifter jobb	99
	Godt sosialt arbeidsmiljø	99
	... og høy trivsel blant norske arbeidstakere	100
6.	Inntekt og forbruk	101
	Hva vi tjener og eier betyr mye for levekårene	101
	Hovedtrekk i den økonomiske utviklingen etter 1980	101
6.1.	Utviklingen og sammensetningen av husholdningenes inntekt	102
	Sterk inntektsøkning etter 1995	102
	Yrkesinntekten en stabil inntektskilde på 1990-tallet	102
	Overføringene redusert som inntektskilde	104
	Betydelig nedgang i gjeldsrenter	104
6.2.	Inntektsutviklingen for ulike husholdningstyper	106
	Størst inntektsøkning for par med små barn og middelaldrende par	106
	Yngre enslige henger etter	106
	Eldre og yngre enslige og enslige forsørgere har lavest inntekt	107
	Betydelig reduksjon i renteutgiftene for yngre husholdninger	107
6.3.	Inntektsulikhet	108
	De rike er blitt rikere på 1990-tallet	108
	Flere personer under lavinntektsgrensen	108
	Kvinner har oftere lav inntekt	109
	De fleste i lavinntektsgruppen har forbigående lav inntekt	110
6.4.	Formue og gjeld	111
	Vanskelig å belyse formuesutviklingen	111
	Økende bruttoformue og gjeld etter 1994	112
	Formuen er stadig skjeve fordelt	112
	Arv og gaver	113
	Stadig flere husholdninger har flere biler	114
6.5.	Utviklingen i forbruket	115
	Fortsatt vekst i forbruket, 1988-nivået passert	115
	Utgiftsandelen til mat synker stadig	115
	Utgiftsandelen til bolig går fortsatt ned	115
	Utgifter til reiser og transport på topp i 1998	116
	Størst forandringer i forbrukets sammensetning blant enslige	116

7.	Sosial trygghet	119
	To systemer for inntektssikring	119
7.1.	Pensjonene fra folketrygden	120
	Økningen i antallet alderspensjonister har avtatt	121
	Uførepensjonister: Økning på 1980-tallet	122
	Innskjerping ga midlertidig nedgang	122
	Etter 1995: Ny økning	123
	Jevn nedgang i antall etterlattepensjonister	123
	Færre minstepensjonister – høyere pensjoner	123
	Har pensjonene holdt tritt med lønningene?	124
	De fleste har inntekter i tillegg til pensjonen	124
	Tjenestepensjon viktig for alderspensjonistene	125
	Svært varierende husholdningsinntekt blant minstepensjonistene	125
	...og mange med oppsparte midler	126
	Sterk vekst i antall AFP-pensjonister	126
7.2.	Tidsbegrensede ytelser fra folketrygden	127
	Mange faller utenfor dagpengeordningen	127
	Flere får sykepenger i gode tider	128
	Antallet mottakere av overgangsstønad øker ikke lenger	129
	Mange kvinner, og stadig flere menn, mottar fødselspenger	130
7.3.	Økonomisk sosialhjelp	130
	Nedgang i sosialhjelpsutbetalingene fra midten av 1990-tallet	130
	Mange unge og flyktninger mottar sosialhjelp	131
	Færre kombinerer arbeid og sosialhjelp	132
	Mange kombinerer sosialhjelp med andre trygdeytelser	132
	Synkende inntektsnivå for sosialhjelpshusholdninger	132
	Sosialhjelp – en stadig viktigere inntektskilde	133
	Store variasjoner i stønadsnivået	134
8.	Boforhold	137
	Deregulering av boligmarkedet	137
8.1.	Boligmarked	137
	Lav boligbygging på 1990-tallet	137
	Økende mobilitet på boligmarkedet	138
	Et turbulent tiår på boligmarkedet	138
	Økende privat utleiemarked	139
	Flere unge på leiemarkedet	139
	Dyrere for leieboere	140
8.2.	Hvordan bor vi?	140
	Vi bygger fortsatt flest familieboliger	140
	... mens det er antallet enpersonhusholdninger som øker	141
	Nybygde boliger blir stadig større	141
	Stadig flere bor romslig, men trangboddheten går ikke ned	142
	Økt boligstandard blant eldre	142
	Få boliger med livsløpsstandard	143
	Færre husholdninger eier bolig	143
8.3.	Boligøkonomi	144
	Sterk økning i husleieutgiftene	144
	Boutgiftene tyngst for enslige og enslige forsørgere	144

8.4.	Bomiljø	145
	Flere er utsatt for veitrafikkstøy	145
	Reduserte utslipp til luft	146
	... men store lokale variasjoner	146
	Forurensning fra veitrafikk rammer én av tre i de store byene	146
	Flere har lang vei til post og dagligvarebutikk	146
	Svømmehall det mest brukte idrettstilbudet	147
9. Sosial deltaking		149
	Deltaking og velferd	149
9.1.	Utviklingen i sosiale kontakter	149
	Flere aleneboende	149
	Mindre nabokontakt?	150
	Flere har gode og fortrolige venner	151
	Stabil familiekontakt	151
	Bedre samarbeidsrelasjoner i arbeidet	152
	Forskyvning i kontaktmønsteret	152
	Eldre kvinner bor alene	152
	Flere kvinner enn menn har fortrolige venner	153
	Mest nabokontakt i spredtbygde strøk	154
9.2.	Isolasjon, støtte og ensomhet	155
	Færre sosialt isolerte	155
	Mindre isolasjon blant eldre kvinner	155
	De fleste har lett tilgang til økonomisk og medmenneskelig hjelp	156
	Hvor mange er ensomme?	157
	Mer ensomhet nå enn før?	157
	Innvandrere mer ensomme enn nordmenn	158
	Dårlig økonomi blant sosialt isolerte	158
9.3.	Organisasjoner og politisk deltaking	159
	Mer idrett, mindre politikk	159
	Lav valgdeltaking blant unge menn	160
	Større engasjement i enkeltsaker enn i partipolitikk?	160
	Mot mindre kjønnsforskjeller i organisasjonsaktivitet?	161
	Innvandrere deltar mindre enn nordmenn	161
10. Fritid og kultur		165
	Mer fritid	165
	Gir mer fritid et bedre liv?	165
10.1.	Medietilbud og mediebruk	166
	Færre aviser, større opplag	166
	Økende utbredelse av de nye elektroniske mediene	166
	PC: Generasjonskløften blir større	166
	Hjemme-PC helst i byene	167
	Økt TV-tilbud	167
	... men vi ser ikke mer på TV	167
	Mindre lesing	168
	Supplement snarere enn konkurranse?	168
	Kvinnene leser oftere bøker og ukeblad	169
	Barn bruker mediene minst	169

Ungdom mest opptatt av underholdningsmediene	170
Én av fem unge menn bruker Internett en gjennomsnittsdag	170
De høyt utdannede leser mest	170
10.2. Kultur og underholdning	170
Økende kulturell aktivitet	170
Geografiske forskjeller i tilbudet	171
Flest går på kino og idrettsarrangement	171
Kvinner ivrigere kulturbrukere enn menn	172
Stor egenaktivitet, særlig blant kvinner	172
Vi går mer "ut"	173
Restaurantbesøk: Mindre aldersforskjell	173
10.3. Fysisk aktivitet	173
Økning i den fysiske aktiviteten	173
Helst fotturer og spaserturer	174
Et flertall på fottur både i skog og fjell	174
Turaktiviteten høy i alle deler av landet	174
Under halvparten er på skitur i løpet av året	175
Flest skiløpere blant dem med høyere utdanning	175
Mosjon: Barn mest aktive, halvparten av de eldre mosjonerer aldri	175
Likestilling blant mosjonistene	175
Utdanning er viktig for aktiviteten	176
Mest trening i storbyene	176
Voksne går mest, barna svømmer eller sykler	176
10.4. Feriereiser	177
Vi reiser ikke mer på ferie	177
Velstående og storbyboere drar oftest på ferie	177
14 dager på ferietur	178
De fleste ferierer i hjemlandet	178
De unge reiser lengst av gårde	178
Under halvparten av de eldre på sommerferie	178
Færre på påskeferie	178
11. Kriminalitet	181
To kunnskapskilder	181
11.1. Utsatthet og mørketall	181
Ingen voldsbølge	181
Unge kvinner mer utsatt	181
Kjønnsdelt arena for volden	181
Kvinner frykter mest	182
De fleste anmelder tyveri og skadeverk	182
Få som anmelder vold	183
Kriminalstatistikk og mørketall	183
Justis før og nå	184
11.2. Lovbruddsbildet	184
Vinningskriminaliteten dominerer	184
Trafikkriminalitet og narkotika	185
Vold og sedelighet – små andeler	185
Kriminalitet i ulike deler av landet	186
Kriminalitet – et byfenomen?	186

Kriminalitetsutviklingen	186
Mer kriminalitet – flere tyverier	187
Mer økonomisk kriminalitet	188
Femtendobling i narkotikaforbrytelser	188
Mer vold, men ingen voldsbølge	189
Flere voldtektssaker	189
Høy oppklaringsprosent for drap – lav for tyveri	189
11.3. Lovbryterbildet	190
Flere siktede – ulike forklaringer	190
Flest menn, men økende kvinneandel	191
Flere voksne i statistikken	191
Innvandrere overrepresentert	192
De fleste tatt for kontrollbetings kriminalitet	192
Mange med tilbakefall	192
11.4. Reaksjoner på lovbrudd	193
Fangebefolkningen er preget av sosial utstøtning	193
Eldre fangebefolkning	194
Flere sitter i fengsel	194
Færre på fengselsdom, men flere i varetekt	195

De sist utgitte publikasjonene i serien Statistiske analyser

Recent publications in the series Statistical Analyses

Merverdiavgift på 23 prosent kommer i tillegg til prisene i denne oversikten hvis ikke annet er oppgitt

14	Inntekt, skatt og overføringer 1997. 1997. 172s. 170 kr. ISBN 82-537-4330-0	25	O.F. Vaage: Norsk kulturbarometer 1997. 1998. 97s. 155 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4538-9
15	K-M. Roalsø: Ungdoms levekår i 1990-årene. 1997. 64s. 110 kr. ISBN 82-537-4358-0	26	Natural Resources and the Environment 1998. 1998. 224s. 250 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4544-3
16	Naturressurser og miljø 1997. 1997. 203s. 180 kr. ISBN 82-537-4393-9	27	E. Lofthus (ed.): Immigrants in Norway. A summary of findings. 1998. 63s. 130 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4545-1
17	Natural Resources and the Environment 1997. 1997. 216s. 220 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4394-7	28	I. Aslaksen, E. Fjærli, J. Epland og E. Kirkpatrick: Inntekt, skatt og overføringer 1999. 1999. 115s. 170 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4593-1
18	O.F. Vaage (red.): Norsk mediebarometer 1996. 1997. 76s. 95 kr. ISBN 82-537-4395-5	29	Naturressurser og miljø 1999. 1999. 245s. 250 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4635-0
19	T. Jørgensen (red.): Utdanning i Norge. 1997. 134s. 150 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4408-0	30	Natural Resources and the Environment 1999. 1999. 260s. 250 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4651-2
20	K. Vassenden (red.): Innvandrere i Norge. 1997. 269s. 240 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4412-9	31	O.F. Vaage: Norsk mediebarometer 1998. 1999. 79s. 135 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4652-0
21	Kriminalitet og rettsvesen. 3. utgave 1997. 1997. 69s. 120 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4414-5	32	E. Birkeland, E.S. Lunde, B. Otnes og Å. Vigran: Eldre i Norge. 1999. 87s. 140 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4718-7
22	Sosialt utsyn 1998. 1998. 245s. 255 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4497-8		
23	Naturressurser og miljø 1998. 1998. 209s. 250 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4522-2		
24	O.F. Vaage: Norsk mediebarometer 1997. 1998. 80s. 135 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4528-1		

Fant du noe interessant i Sosialt utsyn?

Da vil du sikkert ha glede av å abonnere på Samfunnsspeilet, slik at du kan holde deg oppdatert til neste utgave av Sosialt utsyn kommer. Samfunnsspeilet kommer ut seks ganger i året, og inneholder aktuelle artikler med temaer fra alle levekårsfeltene. I det siste nummeret hvert år presenterer vi "Sosiale indikatorer", der vi ser på de siste årenes utvikling på nesten alle de feltene som dekkes av Sosialt utsyn. Artikkelen ledsages av rundt 40 indikatorer presentert som figurer.

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå,
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post:
salg-abonnement@ssb.no

ISBN 82-537-4753-5
ISSN 0801-7503

Pris (pr. år):
Institusjonsabonnement: kr. 310,-
Privatabonnement: kr. 190,-
Enkeltnummer: kr. 60,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

Sosialt utsyn 2000

Sosialt utsyn 2000 beskriver levekårene i Norge på slutten av 1990-tallet og hvordan de har utviklet seg gjennom de 20 siste årene. I en oversiktlig og lett tilgjengelig form samler og presenterer boka informasjon om levekårene fra ulike statistiske kilder.

Befolkningens sammensetting og familieforhold, helse og omsorg, utdanning, arbeid, inntekt og forbruk, sosial trygghet, boforhold, sosial og politisk deltaking, fritid og kultur og kriminalitet beskrives i 11 kapitler. Til hvert kapittel hører et sett av sosiale indikatorer som blir presentert i et tabellvedlegg. Disse indikatorene viser hvordan sentrale trekk ved befolkningens levekår har utviklet seg fra 1980 og fram til i dag. I innledningsartikkelen peker vi ut ti viktige trender fra de to siste tiårene.

Sosialt utsyn 2000 er et aktuelt oppslagsverk for alle samfunnsinteresserte og et viktig supplement til lærebøkene i samfunnsfag i videregående og høyere utdanning.

Publikasjonen er til salgs hos alle bokhandlere.
Den er utgitt i kommisjon hos forlaget Ad Notam
Gyldendal. Boka kan også bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post: salg-abonnement@ssb.no

ISBN 82-537-4789-6
ISSN 0804-3221
Pris kr 265,- inkl. mva.

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

ISBN 82-537-4789-6

9 788253 747897